This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

WARNASARIE.

INDISCH JAARBOEKJE VOOR 1854.

Bovengenoemd jaarboekje, waarvan thans den *zevenden jaargang* het licht ziet, wordt het letterlievend publiek hierbij beleefdelijk aanbevolen.

De inhoud van hetzelve is als volgt:

De tijgerdooder, door L. Burer.
Het vliegende schip. *Eene vertelling, algemeen onder de zeelieden bekend*, door W. C. G. L. Spangenberg.
Wederzien. (*Bij mijn vertrek naar Java*), door A. R. Weijs.
Herinnering, door Mr. L. J. A. Tollens.
Elia op den berg Karmel, door Johannes Ruijl.
Een los blad uit het leven van een vrek. (*Historisch*), door J. G. Groenewald.
De wijn.
IJdelheid, door L. van den Bor.
De dagen der week.
Drie wezens. *Een eenvoudig verhaal*, door J. N. Grimmius.
Albumbladen, door A. R. Weijs.
Vaarwel aan mijn pleegzoon, door Johannes Ruijl.
Een gevaarvolle nacht, door E. A. R. L. van Hoëvell.
Aan Java. *Ter gelegenheid der Tentoonstelling te Batavia*, door Mr. L. J. A. Tollens.
De Pisangboom. (*Een vertelling*), door W. L. Ritter.
Lebaran. *Eene schets uit het volksleven van den Inlander* door C. L. Casteren van Cattenburch.
Bij het verlies mijner tanden, door A. C. van Santen.
Alleen de boozen zingen niet, door L. van den Bor.
Maas Arga Bassarie. (*Een verhaal uit de Sundalanden*), door Mr. L. J. A. Tollens.
Sumatra, door E. W. A. Lüdeking.
Aan eene vlieg, door S. van Deventer, JSz.
De laatste der Oudgasten. *Een Bataviaasch huiselijk tafereel van vroegere dagen*, door W. L. Ritter:
I. Waarin de lezer zal zien, hoe de held van ons tafereel onverwachts van de zorg voor zijn huishouden ontlast werd.
II. Waarin het bewaarheid zal worden, dat de heer Hendrik Polders zeer verliefd van complexie is en men een Snoeshaan zal leeren kennen, die zeer veel bij hem in te brengen had.
III. Waarin men zien zal, hoe Maria zich verklapt, Jan Verloop een pak slagen oploopt en

(*Zie ommezijde*).

Hendrik Polders allerlei zotte plannen maakt.

IV. Waarin de lezer neef Karel en diens eerste ontmoeting en wederwaardigheden zal leeren kennen en Jan Verloop een plan maakt, dat niet ten gunste van Polders moet uitloopen.

V. Waarin de lezer het eigenlijk doel van Mevrouw Zeggers komst in Indië zal leeren kennen, zien zal hoe Jan Verloop de bons op den kop krijgt en Hendrik Polders toch den derder sprong door de ton doet, maar met wie?

Moedersjaardag, door Cosmas.
Aan Johanna, door J. P. A. Zijmers.
Vaderwe.. (*Bij den dood van mijn oudste zoontje*).
Emma, de Gouvernante. *Novelle*, door Ambrosius:
I. In den Schouwburg.
II. In het Logement.
III. In het Kampement.
Aan Haar, door E. W. A. Lüdeking.
Oosteravond, door Mr. L. J. A. Tollens.
De Rederijkerskamer in Nederlandsch Indië. *Een fragment uit het nog altijd onuitgegeven werk*: Java op de Weegschaal, door Cosmas.

De prijs is *f* 5.— rec.

De uitgave heeft plaats gevonden bij *Lange & Co.* te Batavia, zijnde voorts alsmede Ex. te bekomen bij

Lange & Co. te Batavia.

Van Haren Noman & Kolff te idem.

H. M. van Dorp te idem.

Oliphant & Co. te Samarang.

Van Haren Noman, Kolff & Co. te idem.

E. Fuhri te Soerabaija.

D. C. Groot te Padang.

Bij LANGE & Co. *steeds verkrijgbaar.*

Zak-Almanak voor N. I. 1854. *f* 3.— franko per post *f* 4

Kantoor-Almanak voor N. I. 1854. opgeplakt *f* 1.—

idem onopgeplakt zestig duiten.

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE,

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN;

ONDER REDACTIE DER HEEREN

Dr. P. Bleeker, J. Munnich en E. Netscher.

DEEL II.

BATAVIA,
LANGE & Co.
1854.

~~REPL~~
DS
611
T5
V.2
MAIN

DS611
T5
v.2
MAIN

INHOUD

VAN

HET TWEEDE DEEL.

BLADZ.

Eenige aanteekeningen op het stuk over Boro-Boedoer, door F. C. WILSEN, geplaatst in het Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, 1ste jaargang aflev. III & IV bladz. 235 volgg., door R. FRIEDERICH. 1

De twaalf spreukgedichten. Een maleisch gedicht door radja Ali Hadji van Riouw, uitgegeven en van de vertaling en aanteekeningen voorzien door E. NETSCHER. 11

Vertaling. 21

Aanteekeningen. 31

BLADZ.

Algemeene geschiedenis van Java, van de vroegste tijden tot op onze dagen, door J. HAGEMAN, Jcz. III boek. Vervolg van bladz. 398, aflev. V & VI . 33

Schetsen van de rijken van Tamboekoe en Banggaai, op de oostkust van Celebes, door C. BOSSCHER en P. A. MATTHIJSSEN. 63

Tamboekoe 63

Banggaai. . : 90

Beschrijving van een gedeelte der residentie Riouw, door E. NETSCHER. 108

Lijst van boomen en planten, gevonden wordende in de residentie Riouw, door G. F. de BRUIJN KOPS. . 271

Eenige antwoorden of de vragen over Indische tijdrekenkunde, bladz. 372, I deel, door J. HAGEMAN Jcz. 318

Inskriptie van Sinch, door R. FRIEDERICH. 335

Statisticke aanteekeningen omtrent de Aroe-eilanden door C. BOSSCHER. 337

Verslag omtrent het eiland Engano, door den djoeragan BOEWANG. 379

Tjandi-pari, door J. HAGEMAN Jcz. 394

Exploitatie van Boeroe, door T. P. WILLER. 403

BLADZ.

Statistieke schets der Zuidwester-eilanden, door C. Bosscher. 419

Titels der Javaansche grooten te Soerakarta, door C. F. Winter. 459

Iets over het schrift der Maleijers, door R. Friederich. . 471

Fauna der residentie Riouw, met inbegrip der Oostkust van Sumatra en omliggende landen, door G. F. de Bruijn Kops. 480

BERIGTEN.

Inskriptie op steen in de adsistent-residentie Buitenzorg. I

Navraag naar oude ringen met inskriptien, door E. Netscher. . . . . : . I

Waarom heet de duif in het Maleisch Mârapati, مارڤتي heer des doods? (Sanskrit), door R. Friederich. . II

Denkbeelden omtrent Indische geschiedenis en letterkunde, medegedeeld in een brief van Prof. C. Lassen aan den heer R. H. Th. Friederich. III

Zilveren munten en gouden sieraden uit de residentie Banjoemas, door E. N. V

Inskriptie van Kawalie, door E. N. VII

BLADZ.

Inskriptie van Ponorogo, door E. N. VIII

Ringen met inskriptiën, door E. N. . . . . »

Inskriptiën te Soerabaja, door E. N. IX

Inskriptiën nabij Salatiga, door E. N. X

Oude ring uit de residentie Banjoemas, door E. N. . XII

Oudheden in Cheribon, door E. N. XV

Drukfouten. XVI

EENIGE AANTEEKENINGEN

OP HET STUK OVER

BORO-BOEDOER,

DOOR

F. C. WILSEN.

Geplaatst in het Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, 1ste *jaargang*, *afl.* III & IV. *bl.* 235 *volgg.*

DOOR

R. FRIEDERICH.

Het zal velen aangenaam zijn, om over het merkwaardigste kunstgewrocht van Java, *Boro-Boedoer*, (om het zoo te laten, hoewel ik niet twijfel, dat het Bårâ-Boeddhâ, de millioenen Boeddha's, moet genoemd worden, hetgeen al vroeger door Von Humboldt en anderen opgegeven is, en ook door den heer Wilsen als waarschijnlijk aangenomen wordt), — ik zeg, om over Boro-Boedoer iets naders te lezen, naardien alle vroegere berigten zoo uiterst onnaauwkeurig zijn, en men tot nu toe, zonder de teekeningen bij Crawfurd, van het geheel een zeer duister denkbeeld zou moeten hebben, bijaldien men niet het geluk had in loco geweest te zijn.

Wij hebben ons dan ook verheugd, dat de heer Wilsen stapsgewijze de lokaliteiten beschrijft, en zouden hem toewenschen in een volgend stuk, deze stapsgewijze beschrijving, voornamelijk der basreliëfs, weder op te nemen. Daardoor zoude hij de taak, om Boro-Boedoers oorsprong en beteekenis te verklaren, die hij aan meer bevoegden overlaat, zeer veel gemakkelijker maken. Blijkbaar is dit verzuim in de vroegere beschrijvingen, — en wij moeten er bijvoegen, dat ook de heer Wilsen ons over de basreliefs nagenoeg in het duister laat, — de oorzaak, dat Von Humboldts opgaven en beschouwingen niet als gegrond kunnen beschouwd worden, en dat nog geen andere beroemde geleerde zijn licht over dit werk van den voortijd heeft laten schitteren. — Het is onze bedoeling dus volstrekt niet, om den heer Wilsen zijnen arbeid te verwijten; integendeel sporen wij hem aan, om over hetgeen onder zijn bereik ligt, ons meerder licht te geven, en dat zoude hij vooral kunnen doen, als hij Boro-Boedoer *topographisch naauwkeurig beschreef*, *basrelief vóór basrelief*, de herhalingen van dezelfde voorwerpen maar aanduidende, en zoo in de lakunen voorziende, die zijne voorgangers gelaten hebben. Daarbij is natuurlijk, zoo als de heer Wilsen ook zelf opgemerkt heeft, vooral op de houding des ligchaams, de uitdrukking des gelaats, de attributen, vehikels enz. der zich vertoonende figuren, en op hare uiterlijke omgeving te letten. —

Ik zal nu eenige opmerkingen geven over punten, die de heer Wilsen beter gedaan had weg te laten. Ten eerste toont hij, dat hij niet de noodige scheiding tusschen *Boeddhisme* en *Brahmanisme* (of wat Java aangaat *Sivaïsme*) in het oog gehouden heeft.

p. 245 spreekt de heer Wilsen van „*het bevruchtende Boeddhistische symbool.*" Het zou moeijelijk zijn, om in de Boeddhistische landen en in de Boeddhistische werken maar eene enkele verwijzing naar dit, met den geest van het Boeddhis-

me geheel onvereenigbare voorwerp (de *linggam*) aan te treffen. Dat op Java Boeddhisme en Sivaïsme elkander genaderd zijn, ik kon wel zeggen, tijdelijk zich geamalgameerd hebben, is bekend; maar daarom kan men toch den linggam nooit Boeddhistisch noemen.

Eveneens duiden de mannen en vrouwen, *p.* 245 beneden, wel niet op de twee natuurkrachten, maar zijn eerder als *toehoorders* van *den predikenden Boeddha*, die noch de lagere kasten noch de andere kunne van zijn onderwijs uitsloot, te beschouwen. Echter behoud ik mij een bepaald oordeel hierover voor, totdat naauwkeurige beschrijvingen der situatiën zullen gegeven zijn.

p. 246. Den haarknoop, dien de heer Wilsen hier noemt, heb ik op de vier beelden van Boro-Boedoer, die zich in het Museum van het Bataviaasch Genootschap bevinden, duidelijk als *eene slang* herkend. Zie Verh. B. G. XXIII, Vervolg van den Catalogus der Oudheden.

p. 247. Het *opgeplakte moesje* komt niet te pas, daar wij weten, dat de legende aan *Boeddha* eenige haren, op het voorhoofd uitkomende, als een zijner 32 *laksánás* geeft. Dat wij dit niet mooi vinden, ligt in het verschil van onzen smaak van dien der Hindoes, die ook aapachtige lange armen, een hoofd als een parasol, en een' zwaaijenden gang (dien zij zelven gelijk *dien van een' dronken olifant* beschrijven) als noodzakelijke deelen eener volmaakte schoonheid beschouwden.

p. 250. *De basreliefs.* Hoeveel nieuws had ons de heer Wilsen over dat onderwerp kunnen mededeelen! Maar uit de arme 2 bladzijden leeren wij daarvan nog geen tiende gedeelte van hetgeen Crawfurd reeds medegedeeld heeft. Deze 408 basreliefs moeten immers het geheele leven der Hindoes en Javanen destijds voorstellen!

p. 254. Is het niet meer mogelijk op te geven de menschen, die de *Cupola* (of *groote klok*), geopend hebben?

wat zij daar al hebben gevonden? en wanneer dat geschied is? Is ook het Boeddhabeeld niet *post festum* daar binnen gebragt? Uit de benaming *metalen voorwerpen* leeren wij weinig. (1)

p. 256. Het is bekend, dat er in de Boeddhistische landen vaste dimensiën voor een Boeddhabeeld en al zijne deelen in boeken beschreven zijn, en dat er een Boeddha dus eene kanonieke breedte, hoogte en houding heeft.

p. 265. De opmerking op deze bladzijde schijnt zeer juist te zijn. Alleen merk ik op, dat Boeddha *geene godheid* is, en dat de *Adiboeddha*, een later maaksel der noordsche Boeddhisten, of der theïstische sekte onder hen, nergens te pas komt, waar zijn bestaan niet door uitdrukkelijke getuigenissen gestaafd wordt. Zie Burnouf, Introduction à l'histoire du Buddhisme, 117 all.

p. 268. Von Humboldt's hypothesen vervallen grootendeels door de nieuwere resultaten der studiën over het Boeddhisme, voornamelijk door het pas aangehaalde werk.

p. 269. Ter loops gezegd, wordt *Brambanan* juister met *P* geschreven, zoo als Crawfurd doet en de beschaafde inlanders mij bevestigen. Eene zeer natuurlijke afleiding is van *m'ban* of *hèmban* (ꦲꦺꦩ꧀ꦧꦤ꧀ ꦲꦺꦩ꧀ꦧꦤ꧀) met het praefixum *para* of *pra* (ꦥꦫ) en het bekende suffixum *an*. *m'ban* is, volgens de opgaven van den regent van Bandong, niet alleen een voogd, opziener, beschermer van een kind (Ger. s. v.), maar ook die persoon, die, in lateren leeftijd, onderwijs en leering aan den hem toevertrouwden jongeling geeft. De-

(1) Nadere inlichtingen hebben den schrijver doen bekend worden, dat de groote koepel in 1842, in het bijzijn van den resident van Kadoe Hartman en den kontroleur der landelijke inkomsten en kultures Loudon, is geopend. Er was toen *geen Boeddhabeeld* in. Er werden slechts in gevonden een klein Sivaïtisch beeldje en verscheidene kleine gouden munten, die, volgens de beschrijving, gelijk waren met eenige, vroeger in het Bataviaasch Genootschap aanwezige, welke echter later niet terug gevonden zijn.

ze beteekenis komt zeer goed te pas bij den altijd leerenden Boeddha, en bij Siva als Goeroe. *Paramʼbanan* is dus de plaats van al de onderwijzers, van de leeraars (van het volk).

p. 270. Als men vergelijkingen uit den tijd der Grieken gebruiken wil (die bij Indische zaken zeer weinig nut stichten), wachte men zich zijne eigene denkbeelden datgene te substituëren, wat ons Griekenland inderdaad leert. Zoo is in Griekenland en bij alle volkeren de epische poësie de lyrische voorafgegaan; de heer Wilsen beweert het tegendeel.

p. 271. *Griekenland's Syrische koloniën* zal wel eene drukfout zijn; de heer Wilsen maakt toch niet dat anachronisme. 800 jaren na Troja's tijd werden er inderdaad Grieksche koloniën in Syrië aangelegd. Hier zijn de *Jonische (Aeolische* en *Dorische)* koloniën bedoeld.

p. 273. Wij zullen niet vertoeven bij hetgeen te onpas over de Grieken (onder welker goden de heer Wilsen ook Mars, Jung en Venus te huis brengt) en Hindoes op de twee voorafgaande bldz. gezegd is. Wij komen op »de hindoesche vlugtelingen (dezen naam draagt de reste van Boeddha in de geschiedenis)." Dit is geen demonstratum, maar een demonstrandum, en ik ben voor mijn' persoon zeer genegen, om te beweren, dat de Boeddhisten, die naar Java overstaken, niet als vlugtelingen, maar zoo als in Ceylon, Afghanistan, Thibet, China en andere landen, als uitbreiders hunner leer, die vooral tot proselytisme aanspoort, overkwamen. Echter hangt deze kwestie met den tijd hunner overkomst zamen, en die is tot nu toe niet zeker bepaald.

Dat de Boeddhisten den naam van vlugtelingen in de geschiedenis dragen, dateert eerst sedert circa 1000 nà Ch., als wanneer zij, na lange worstelingen met de Brahmadienaren, uit hun moederland verdreven werden. Veel vroeger echter, ongeveer 300 j. v. Ch., vinden wij ze buiten Indië niet als vlugtelingen, maar als verspreiders hunner leer.

p. 273, beneden. Men weet niet of de heer Wilsen hier onder Hindoes de Sivaïtische of de Boeddhistische sekte bedoelt; van de eerste geldt, wat hij van helden en oorkonden zegt; van de laatste kan gezegd worden, dat zij geenen kastengeest medebragt. De aanhangers van de eerste hadden wel zeker de kasten, die thans nog op Bali bestaan, en wier vroeger aanwezen op Java meer dan waarschijnlijk is, al ware die verdeeling ook niet geheel gelijk aan de tegenwoordig in Indië bestaande: deze laatste, in haar geheel, is echter ook een maaksel van nieuweren tijd, en laat zich niet uit de oude geschriften bewijzen.

p. 275. Hier is dezelfde verwarring van Boeddhisme en Sivaïsme. Waar schrijven de Veda's iets over tempels, graven en gedenkteekenen voor? En gelooft de heer Wilsen, zoo als uit den zamenhang schijnt te blijken, dat de Veda's verpligtende kracht voor de Boeddhisten hadden, of ook maar door hen erkend werden?

Wat is eene *homoeopathische Godsvereering?*

ibid. Ilias en Odyssee met Boro-Boedoer te vergelijken, versta ik zoo, dat de ooren zien en de oogen hooren moeten. Als de eerste twee werken de eenige kunstgewrochten der Grieken waren, en het laatste het eenige grootsche, dat de Javanen kennen, dan zou ik wel toestemmen, dat bij de Grieken alleen het oor, bij de Javanen alleen het oog bevredigd werd, en dat bij de eenen het oor het oog, bij de anderen het oog het oor schadeloos moest stellen. Maar beide vooronderstellingen zijn ongegrond. De Grieken hebben hunne Boro-Boedoers en de Javanen hunnen Homerus. Hoe over die verschillende Boro-Boedoers en Homerus geoordeeld kan worden, behoort niet hier. Gewigtiger is het, op het karakter der Javanen te letten. Wat is voor hen een mooi natuurgezigt of een gewrocht der kunst? Zij zien het zonder eenige gemoedsaandoening en geven er veel minder om, dan om het beuzelachtigste spookvertelsel. Dus door het oog,

door de verhevenheid der vormen kon de Javaan niet ligt opgetogen worden; veel eerder echter door zijnen Homerus. BoroBoedoer is en blijft eene uitheemsche plant, door vreemde Boeddhisten ontworpen, hoewel aan de uitvoering de Javanen mogen medegewerkt hebben, op dezelfde wijze als aan den weg naar den berg Soembing in 1814, dat is te zeggen, zonder eene verstandige reden daarvoor te weten. Zie Crawf. Ind. Archip. I. 58. —

Ook stelt de heer Wilsen de verhouding der menschen en goden bij Grieken en Hindoes niet juist daar. Wie de Ilias gelezen en verstaan heeft, weet, dat in het geheele werk alles wat geschieden moet, door de vergadering der goden bepaald is, en de handelende helden verwachten bij al hunne verrigtingen de hulp der hun bevriende godheden. —

Het ongerijmde, dat wij in het begin van deze aanteekening aangeduid hebben, herhaalt zich op bldz. 276.

p. 276, beneden »Boro-Boedoer is dus geen historisch monument." Daarvan heeft de heer Wilsen in het voorgaande niets bewezen.

p. 278. Boeddha heeft niets met de halve maan te doen; wel Siva.

ibid. *De scheppende kracht, Siva; de voortbrengende, Vischnoe.* Wij vragen welk verschil bestaat er tusschen scheppen en voortbrengen? En waar anders, dan alleen in de geheel Vischnoeïtische Purânas in Indië, verschijnt Vischnoe als voortbrenger of schepper, d. i. gelijk met Brahma. Vischnoe is de bewaarder, onderhouder; Siva, de vernielende godheid; maar waar de laatste, zoo als op Java, de hoogste persoon des Hindoepantheons geworden is, kan hij ook als schepper aangezien worden, doordien vernieling eene schepping in eene andere gedaante in zich sluit.

p. 279. De *Arddha-tjandra* (halve maan) is ligt van eene agraffe te onderscheiden; en het is ongehoord, dat zich een Boeddhabeeld in het hoofdtooisel bevindt. Zulk een beeld

is de Gangga, die een zeker kenteeken is, dat de onderwerpelijke figuur Siva voorstelt.

p. 280. Waar heeft de heer Wilsen den *Boeddha-Siva* van daan gehaald? Zeer wel bekend is mij Siva-Boeddha, over wien men andere plaatsen kan nazien. Het is niet onverschillig, of men Siva of Boeddha vooraan plaatst, en vóór dat zich ergens in geschriften een Boeddha-Siva vertoont, doet men beter bij den reeds bekenden Siva-Boeddha te blijven.

p. 280, aant. Ik wil niet bestrijden, dat men de tiende Avatara van Vischnoe op Boro-Boedoer vindt; echter is het zeer onwaarschijnlijk; want deze Avatara is een nieuw bijvoegsel der systematiserende post-Mohammedaansche Hindoes.

p. 282. De Boeddhisten zijn niet in het algemeen gewoon hunne lijken te verbranden. Boeddha zelf en zijne volgelingen in Indië (waarschijnlijk nog verscheidene eeuwen na Christus) zijn verbrand geworden; echter hebben zij dit gebruik niet bij de vreemde volkeren, die het niet zelve al vroeger hadden, ingevoerd, behoorende èn deze ceremonie èn de verdeeling in kasten niet tot het wezenlijke der godsdienst, hoewel men in Indië zelf die beide instellingen niet heeft vaarwel gezegd, gedeeltelijk uit gewoonte, gedeeltelijk om geen aanstoot bij de regtgeloovige Hindoes te geven.

p. 283. Abbassiden en Mooren, is eene te zamen brenging, die ik niet begrijp.

p. 286. *Kake Bima* (juister Kaki Bhîma) bewijst, dat de bewoners van de omstreken van Boro-Boedoer Boeddha gelijkstellen met den held der Bharata-Joeddha, Bhima, den tweeden der Pândawa's. Zij weten dus zeer weinig van Boeddha.

Ibid. Eenige opmerking verdient het, dat de inlanders bijzondere waarde hechten aan de aanbidding der bovenste

Boeddha-beelden. Mogelijk is hier nog een duister gevoel van de waarde en beteekenis dier beelden overgebleven; echter kunnen zij ook wel, zoo als onder de menschen, bij de goden diegenen voor de aanzienlijkste houden, die het hoogst geplaatst zijn.

p. 287. Ik ken geen' Olympischen drievoet, maar wel den vermaarden Delphischen der Pythia. Jupiter behoort niet in Griekenland te huis, en de Hesperidische tuinen niet op Paphos. Hesperië is het westelijkste land, dat de Grieken kenden, en Paphos ligt bijna in den Oosthoek hunner aarde. Alle deze aanhalingen had de heer Wilsen kunnen sparen.

p. 290. *Lara-tjonkrang*, hier en elders foutief geschreven; Lara-Djonggrang is de juiste naam, ook bij Raffles en Von Humboldt. Mogelijk verwisselen de Javanen bij Boro-Boedoer, even als ik bij de weinige echte Javanen, die ik heb leeren kennen, ontwaard heb, de mediae met de tenues. Zoo hoorde ik b. v. *pakitoe*, in pl. van *bagitoe*, enz. Zij staan hierin met de Chinezen gelijk, die in 't geheel geene mediae kunnen uitspreken. Bij de Javanen is echter door het schrift altijd de media uitgedrukt, en dit konde men raadplegen.— In de Soenda-landen bestaat deze slechte uitspraak niet.

Het zij mij veroorloofd hier eene meening over de beelden, die gewoonlijk Doerga genoemd worden, te opperen. Doerga is in Indië meestal en op Bali altijd de kwaadwillige, booze, demonische godheid (daarom heeft zij op Bali slagtanden), de echtgenoote van den vernielenden Kâla. Daarentegen heeft de figuur, die op Java zoo dikwijls voorkomt, en thans Doerga genaamd wordt, alle kenteekenen eener magtige, maar geene van eene sombere, wreede godheid; in tegendeel is zij in strijd met een' demon, den Mahishâsura, dien zij vernielt: zij is dus eene van de zuivere, heldere (licht-) godinnen. Buitendien komt ons de Javaansche naam Lârâ, jonkvrouw, niet voor als nietsbeduidend, maar als eene herinnering aan het karakter der godin in den Hindoetijd.

Nu hebben wij onder de namen van Pârvati, voornamelijk ook :dien van Oemâ, de jonkvrouwlijke bruid van Siva, en juist deze naam is de gewone op Bali. Het schijnt ook veel natuurlijker, dat eene jonkvrouwelijke, jeugdige en krachtige echtgenoote aan den meer vriendelijken Javaanschen Siva gegeven wordt, dan de spookachtige Doerga.— Wij gelooven binnen kort al de beelden, die tot nu toe, ook in den katalogus der oudheden van het Bat. Gen. Doerga genoemd zijn (daar men de, naar het schijnt, van Raffles afkomstige, traditie gevolgd is) in Oemâ's te moeten herdoopen.

Aangaande de beide legenden, die er over den oorsprong van Boro-Boedoer onder het volk bekend zijn, geef ik als mijn gevoelen aan, dat zij geene andere waarde hebben, dan om aan te duiden, dat 1° Boro-Boedoer en Prambanan, aan verschillende rijken en vooral aan verschillende vormen van godsdienst toebehoord hebben; 2° dat er eene eenheid van kultus op Boro-Boedoer en Moendoet bestond. Beide facta zijn echter meer door de bouwvallen zelve, dan door de beuzelachtige legenden vastgesteld.

p. 304. De Oendagi schijnt een Kâla te zijn. —

Ik herhaal hier, dat ik het nuttige van den arbeid van den heer Wilsen volstrekt niet wil verkleinen; maar raad hem ten vriendelijkste aan, om zich niet door allotria van het wezenlijke te laten aftrekken, te weten van de juiste beschrijving van alle basreliefs, en hunne opvolging en wederzijdsche verhoudingen. Hierdoor zal de heer Wilsen voorzeker zich den dank en de erkentelijkheid van geleerden en amateurs verwerven. — Goeden moed dus voor eene andere keer. —

DE TWAALF SPREUKGEDICHTEN.

Een Maleisch gedicht door Radja Ali Hadji van Riouw, uitgegeven en van de vertaling en aanteekeningen voorzien

DOOR

E. NETSCHER.

Over het algemeen zijn de voortbrengselen der Maleische letterkunde weinig gekend en nog minder gewaardeerd. Zij heeft eene slechte reputatie, die zij voornamelijk te wijten heeft aan Dr. Leyden en Crawfurd, die niet in de gelegenheid schijnen te zijn geweest, om meer dan eene oppervlakkige kennis daarvan op te doen.

Beiden hebben de Maleische taal in minachting gebragt door haar veel minder oorspronkelijkheid toe te kennen dan zij inderdaad bezit; door haar als arm voor te stellen, terwijl die armoede alleen bestaat aan de zijde der Europeanen, die haar beoefenen en die veelal er niet van bewust zijn, dat de beste Maleische woordenboeken welligt niet het derde gedeelte bevatten van de woorden, die den Maleijer ten dienste staan, en dat de grondregels en vormen dier taal tot heden slechts door zeer weinigen gekend en begrepen worden.

Dit is de oorzaak, waarom men zich van de Maleische letterkunde een te gering denkbeeld maakt. De meeste schrij-

vers doen het voorkomen, als bestond de prozalitteratuur bijna uitsluitend uit flaauwe romantische verhalen, en de poësie uit aan het ongerijmde grenzende pantons.

De Sulthan Ibrahim van den heer Lenting, en hetzelfde werk en de Isma Jatim van den heer Roorda van Eijsinga, en de Bidasari van den heer Van Hoevëll hebben wel er toe bijgedragen, om de Maleische letterkunde in een beter daglicht te stellen, maar de ongelukkige keus van enkele andere uitgevers deed het gevoelen weder veld winnen, dat de Maleische geschriften niets van meer belang opleverden. Het was dan ook een ongelukkig denkbeeld om werkjes als Djohor Manikam en Bispoe Radja uit te geven. Hij die ze eenmaal gelezen heeft, wordt afgeschrikt van het onderzoeken van andere Maleische lettervruchten; want niet alleen hebben zij, uit een taalkundig oogpunt, slechts eene zeer geringe waarde, maar de geheele inhoud is zoo droog, zoo vervelend, zoo weinig vernuftig, dat het moeite kost de weinige bladzijden, die zij beslaan, met eenige aandacht te lezen.

Het moet echter ook niet uit het oog verloren worden, dat het uitgeven van Maleische handschriften, bij de tegenwoordige nog zoo beperkte kennis van de taal, zeer moeijelijk is. Elk Maleisch handschrift wemelt van onbekende woorden, waarvan de beteekenis soms niet dan na langdurig zoeken en vergelijken is na te gaan; en hoezeer het voor de vermeerdering der kennis van de taal zeer te wenschen zou zijn, dat juist geschriften werden uitgegeven, die in dat opzigt de meeste moeijelijkheid opleveren (zoo als Kalilawa Dimna, Hang Toeah, enz.), is het niettemin waar, dat daartoe zooveel kennis, geduld en tijd wordt vereischt, dat het voor de meeste Maleische taalbeoefenaars schier ondoenlijk is.

Zoo gering zelfs is de kennis van de Maleische letterkunde, dat de meeste schrijvers (Marsden, Crawfurd, R. van Eijsinga, De Hollander, Dulaurier) in de dichtkunst slechts twee soorten van gedichten kennen, namelijk de sjair en de panton.

Newbold noemt in zijn merkwaardig werk: „Account of Malacca etc." buiten deze nog de serapa en goerindam, als in zwang zijnde dichtwijzen. De eerste schijnt echter zelden voor te komen en van geen van beiden geeft hij eene uitlegging, die ik ook te vergeefs elders heb gezocht.

Het was mij daarom een groot genoegen het hier volgende gedicht te ontvangen. Het is gemaakt door Radja Ali Hadji, een' broeder van den tegenwoordigen onderkoning van Riouw en als letterkundige van groote vermaardheid onder zijne landgenooten.

Na een kort voorwoord, handelende over het verschil tusschen een goerindam en een sjair, volgen twaalf koepletten van verschillende lengte, die alle tweeregelige spreuken in dichtmaat bevatten. Ik heb bij den Maleischen tekst eene vertaling gevoegd, niet zoo zeer omdat het lezen daarvan voor het Europesche oor juist veel aangenaams kan hebben, daar zulk eene woordelijke vertaling natuurlijk zeer gedwongen is, maar om den lezer, die het Maleisch niet verstaat, opmerkzaam te maken op de schoone denkbeelden en kernachtige gezegden, die daarin voorkomen.

Aan het slot heb ik eenige in het stuk gebezigde en niet in Maleische woordenboeken opgeteekende woorden trachten te verklaren, waarbij ik veelal heb geraadpleegd den kundigen schrijver van de Algemeene Sekretarie Mohammad Sleman. Voor het Arabisch heb ik gebezigd het woordenboek van Richardson.

Batavia, April 1853.

بتل هات كڤد راج
حكم عادل اتس رعيت
كاسهكن اورڠ يڠ برعلم
حرمة اكن اورڠ يڠ ڤندي
ايڤتكن دريڽ مات
اخرة ايت ترلال پات

تند جاد سبارڠ كرج
تند راج براوله عناية
تند رحمة اتس د ريم
تند مڠنل كاس دان چندي
اتوله اصل بربوت بقتي
كڤد هات يڠ تيدق بوت

تمتله ڬرندم يڠ دوبلس فصل يائيت كراڠن كيت راج علي حج
ڤد تاهن هجرة نبي كيت سريب دو راتس انم
ڤوله تيڬ كڤد تيڬ ليكر هاري بولن
رجب هاري ثلاث خم ڤوكل
ليم نڬري ريو
ڤولو ڤيڤڠة

کڤد سڬل همب ٢ راج
کبپاکن اورڠ يڠ مود مود
ڤرکمڤولن لاک٢ دڠن ڤرمڤون
ادڤون اورڠ توه يڠ همت
جک اورڠ مود قوة برڬورو

دستوله شيطان تمڤتن منج
دستوله شيطان تمڤت برڬود
دستوله شيطان ڤون جمون
شيطان تاءسوک ممبوت صحبة
دڠن شيطان جاد برسترو

١٠

اين ڬرندم فصل يڠ کسڤوله

دڠن باڤ جاڠن درهک
دڠن ايب هندقله حرمت
دڠن انق جاڠنله لالي
دڠن استري دان ڬندق جاڠنله الڤ
دڠن کاون هندقله عادل

سڤاي الله تيدق مرک
سڤاي بدن دائت سلامة
سڤاي بوله نائيک کتڠه بالي
سڤاي کملون جاڠن منرڤ
سڤاي تاڠنن جاد کافل

١١

اين ڬرندم فصل يڠ کسبلس

هندقله برجاس
هندقله جاد کڤال
هندقله ممڬڠ امانة
هندق ماره
هندق دملوي
هندق رامي

کڤد يڠ سبڠس
بوڠ ڤراڠي يڠ چلا
بوڠله خيانة
دهلوکن حجت
جاڠن مللوي
مورهکن ڤراڠي

١٢

اين ڬرندم فصل يڠ کدوبلس

راج موافقة دڠن منتري
سڤرت کبن برڤاڬرکن دوري

اڤبيل كيت كورڠ سياست
اڤبيل انق. تيدق د لاته
اڤبيل باپق منچلا اورڠ
اڤبيل اورڠ يڠ باپق تيدر
اڤبيل منڠر اكن خبر
اڤبيل منڠر اكن ادون
اڤبيل ڤركتاڽن يڠ لمه لمبت
اڤبيل ڤركتاڽن يڠ امت كاسر
اڤبيل ڤكرجاڽن يڠ امت بنر

اتوله تند ڤكرجاڽن هندق سست
جڠ بسر بڤان لته
اتوله تند درين كورڠ
سي ٢ سهجاله عمر
منرمان ايت هندقله صبر
ممبچراكنن ايت هندقله چمبرون
لكسله سڬل اورڠ مڠيكت
لكسنله اورڠ سكلين ڬوسر
تيدق بوله اورڠ بربوت هونر

اين ڬرندم فصل يڠ كدلاڤن

بارڠ سياڤ خيانة اكن درين
كڤد درين اي انياي
ليده يڠ سوڠ ممبنركن درين
درڤد مموج ديري هندقله صبر
اورڠ يڠ سوڠ منمڤاكن جاس
كجهاتن ديري سمبنيكن
كعيبڽن اورڠ جاڠن د بوڠ

اڤ لاڠ كڤد لاينن
اورڠ ايت جاڠن اڠكو ڤرچاي
درڤد يڠ لاين دافت كسلاهنن
بير درڤد اورڠ داتڠن خبر
ستڠه درڤد شريڠ مڠاڠ كواس
كبجيكن ديري ديمكن
كعيبڽن ديري هندقله سڤڠ

اين ڬرندم فصل يڠ كسمبيلن

تاه ڤكرجاڽن تاڽايك تتاڤ دكرجاكن
كجهاتن سڬورڠ ڤرمڤون توه

بوكنن مانسي يايتوله شيطان
اتوله ابليس ڤون ڤڠكاو

دمان تاه ساله ديري
ڤكرجاڽن تكبر جاڽن درفيه

جڭ تيدق اورڠ لاين يڠ برڤري
سبلم مات ددائت جوڭ سفيه

٥

اين ڭرندم فصل يڠ كليم

جڭ هندق مڠنل اورڠ بربڠس
جڭ هندق مڠنل اورڠ يڠ بربهڭي
جڭ هندق مڠنل اورڠ ملي
جڭ هندق مڠنل اورڠ يڠ برعلم
جڭ هندق مڠنل اورڠ يڠ برعقل
جڭ هندق مڠنل اورڠ يڠ بايك
ڤراڠي

ليهت كڤد بدي دان بهاس
ساڠت مملهراكن يڠ سي ٢
ليهتله كڤد كلكون دي
برتان دان بلاجر تيداله جمو
دالم دنيا مڠمبل بكل
ليهت ڤد كتيك برچمڤردڠن اورڠ
رامي

٦

اين ڭرندم فصل يڠ كائنم

چهاري اولهم اكن صحابة
چهاري اولهم اكن ڭورو
چهاري اولهم اكن استري
چهاري اولهم اكن كاون
چهاري اولهم اكن عبد

يڠ بوله دجديكن اوبت
يڠ بوله تهوكن تيڤ سترو
يڠ بوله دمپرهكن ديري
ڤيله سڭل اورڠ يڠ ستياون
يڠ اد بائيك سديكت بدي

٧

اين ڭرندم فصل يڠ كتوجه

اڤبيل باپق بركات كات
اڤبيل باپق برلبه لبهن سوك

دستوله جالن ماسق دست
اتوله تند همڤركن دوك

بارڅ سیاڅ منڅګلکن څواس
بارڅ سیاڅ منڅګلکن زکوة
بارڅ سیاڅ منڅګلکن حج

تیدقله منداڅت دو ترماس
تیداله ارتان براوله برکة
تیداله اي مپمڅرناکن جنج

٣
این ګرندم فصل یڅ کتیګ

اڅبیل ترڅلهار مات
اڅبیل ترڅلهار کوڅڅ
اڅبیل ترڅلهار لیده
برسڅګه ٢ اڅکو مملهراکن تاڅن
اڅبیل څرت ترلال څنه
اڅګوت تڅه هندقله ایڅت
هندقله څلهراکن کاګ

سدیکتله چت ٢
خبر یڅ جاهت تیداله د مڅڅ
نسچاي داڅت درڅدان فایده
درڅد سګل برت دان ریڅن
کلورله فعل یڅ تیاد سنونه
دستوله باپق اورڅ یڅ هیلڅ سماڅت
درڅد برجالن یڅ ممباو روګ

٤
این ګرندم فصل یڅ کاڅمڅت

هات ایت کرجاڅن ددالم توبه
اڅبیل دڅکي سوده برتانه
مڅمڅت دان مموج هندقله څیکر
څکرجاڅن ماره جاڅن د بلا
جګ سدیکت څون بربوت بوهڅ
تند اورڅ یڅ امت چلاګ
بخیل جاڅن دبري سڅګه
بارڅ سیاڅ یڅ سوده بسر
بارڅ سیاڅ څرکتاڅن کوتر

جکلو ظالم سګل اڅګوت څون روبه
داتڅله درڅدان ببراڅ انق څانه
د ستوله باپق اورڅ یڅ ترګلنچ
ننت هیلڅ عقل د کڅال
بوله د امڅماکن مولتن ایت څکڅ
عیب درین تیاد اي سڅګ
اتوله څرمڅق یڅ امت ګاګه
جاڅنله کلکونن ممبوت کاسر
مولتن ایت امڅام کتر

ڤركتائنن دغن سات ڤساڠنن سهاج جديله سڤرت سجق يڠ ڤرتام ايت شرط دان سچق يڠ كدو ايت جاد سڤرت جواب برمول انيله رڤان شعر*

دغركن تون سوات رنچان | مڠارڠ د دالم ڬنده كلان
بارڠكال ڬرندم كورڠ كن | تون بتلكن دغن سمڤرن

انيله ارت ڬرندم يڠ د باوه سطر اين

ڤرسمڤانن يڠ انده ٢ | يائيتوله علم يڠ ممبري فائيده

اك هندق برتوتر | اكن ڬرندم يڠ براتر

١

اين ڬرندم فصل يڠ ڤرتام

بارڠ سياڤ تياد ممڬڠ اڬام | سكال٢ تياد بوله دبيلڠكن نام
بارڠ سياڤ مڠنل يڠ امڠت | ملك يائيتوله اورڠ يڠ معرفة
بارڠ سياڤ مڠنل الله | سوره دان تڬهن تياد اي مپاله
بارڠ سياڤ مڠنل دير | مك تله مڠنل اكن توهن يڠ بهري
بارڠ سياڤ مڠنل دنيا | تهوله اي بارڠ يڠ تڤرداي
بارڠ سياڤ مڠنل اخرة | تهوله اي دنيا مضرة

٢

اين ڬرندم فصل يڠ كدو

بارڠ سياڤ مڠنل يڠ ترسبت | تهوله اي معني تاكت
بارڠ سياڤ مڠڠكلكن سمبهيڠ | سڤرت رومه تياد برتيڠ

انيله ڭرندم دو بلس نمان

سڭل ڤوج باڭ توهن سرو سكلين عالم سرت صلوتكن بني تڤ اخرالزمان سرت كلورڭان دان صحابتن سكلين اداڽ*

اما بعد درڤد ايت مك تتكال سمڤيله هجرة النبي ١٢٦٣ سنة اكڤد دوڤوله تيڭ هاري بولن رجب هاري ثلاث مك دالهامكن لله تعالي كڤد كيت يائيت راج علي حج مڤارڠ سات ڭرندم چار ملايو يائيت يڠ بوله جوڭ جاد دامبل فايده سديكت٢ درڤد ڤركتائن ايت ڤد اورڠ يڠ اد منارة عقل مك اداله باپڤن كرندم ايت هان دو بلس فصل د دالمن*

شهدان

اداله بيد انتار ڭرندم دڠن شعر ايت اك پتاكن ڤول برمول ارت شعر ملايو ايت ڤركتائن يڠ برسجق يڠ سروڤ دو برڤاسڠ ڤد اخرن دان تياد بركهندق ڤد سمڤرن ڤركتائن ڤد سات ٢ ڤساڠنن برسلاهن دڠن ڭرندم ادڤون ارت ڭرندم ايت يائيت ڤركتائن يڠ برسجق جوڭ ڤد اخر ڤساڠنن تتاڤ سمڤرن

VERTALING.

LOF ZIJ DEN HEER VAN HET HEELAL EN GEZEGEND ZIJ DE LAATSTE DER PROFETEN MET ZIJNE MAAGSCHAP EN VRIENDEN.

En hierna zoo gebeurde het in het jaar der Hedjirah 1263, op Dingsdag, den 23sten dag der maand Redjab, dat de Heer mij, Radja Ali Hadji, ingaf om een spreukgedicht volgens de Maleische wijze op te stellen, zoodanig dat iemand, die er zijn verstand bij wil gebruiken, eenig nut uit zijnen inhoud zal kunnen trekken.

Het gedicht is slechts in twaalf hoofdstukken verdeeld.

Wijders zal ik het verschil aangeven tusschen een spreukgedicht (goerindam) en een dichtstuk (sjair). Een Maleisch gedicht (sjair) bestaat uit gezegden, die vier aan vier met elkander rijmen en waarvan het geen vereischte is, dat elke twee regels rijmen; waarin het verschil bestaat met de goerindam.

Goerindam zijn ook rijmende gezegden; doch die moeten twee aan twee met elkander overeenkomen en de eerste regel behoort eene stelling aan te geven, waarvan de tweede regel eene toepassing bevat.

Dit is een voorbeeld van eene sjair:

Luister naar een opstel
Gemaakt met een besluiteloos gemoed;
Indien de goerindams iets te wenschen overlaten,

Gelief dan ze behoorlijk te verbeteren.
Het volgende voorbeeld van goerindams:
Eene schoone zaak om te bewaren,
Dat is eene wetenschap die nut aanbrengt.
Ik zal spreken
In geregelde spreukrijmen.

1.

Al wie de godsdienst niet naleeft,
Diens naam kan in het geheel niet in tel komen.

—

Al wie de vier (geloofsartikelen) kent,
Die is een deugdzaam mensch.

—

Al wie met God bekend is,
Die zal hetgeen Hij beveelt of verbiedt niet gispen.

—

Al wie zich zelven kent
Is ook met den voortreffelijken Heer bekend.

—

Al wie de wereld kent,
Die kent alles wat ter verschalking dient.

—

Al wie het toekomstige leven kent,
Die weet dat de wereld voor rampspoed is.

2.

Al wie met het voorgaande bekend is,
Die weet ook de beteekenis van hetgeen hij vreezen moet.

Al wie het bidden nalaat,
Is gelijk een huis zonder stutten.

—

Al wie de vasten schendt,
Die zal ten tweede maal geene vreugde ondervinden.

—

Al wie het geven van aalmoezen nalaat,
Die zal op zijne bezittingen geen zegen ondervinden.

—

Al wie de bedevaart nalaat,
Die voldoet niet aan de voorschriften.

3.

Wanneer men zijn oog indachtig is,
Dan rijzen weinig verlangens in ons op.

—

Wanneer men zijn oor indachtig is,
Dan komen slechte tijdingen ons niet nabij.

—

Wanneer men zijne tong indachtig is,
Dan zal men van haar veel nut kunnen trekken.

—

Weêrhoud opregtelijk uwe handen
Van alles wat zwaar of ligt is.

—

Wanneer de buik te vol is,
Geeft dit aanleiding tot onbetamelijke handelingen.

—

Zijt indachtig ten aanzien van de middelledematen,
Want daardoor worden vele lieden eensklaps ongelukkig.

—

Wederhoud de voeten
Van u te leiden op wegen, die schade aanbrengen.

4.

Het hart is de vorst van het ligchaam;
Wanneer dit een dwingeland is, dan storten de ledematen in.

—

Wanneer de nijd gezaaid wordt,
Dan schiet daaruit eene menigte pijlen voort.

—

Denk steeds na, wanneer gij kwaad spreekt of looft;
Dit is iets waarop vele menschen uitglijden.

—

Bemoei u niet met iets, dat in toorn verrigt wordt;
Want daardoor verlaat het verstand het hoofd.

—

Wanneer men slechts een weinig van de waarheid afwijkt,
Kan men dit gelijkstellen met onbeschoftheid in het spreken.

—

Het kenteeken van iemand, die zeer ongelukkig is,
Is dat hij niet aan zijne eigene vernedering denkt.

—

Laat de gierigheid u niet nabij komen;
Want die is een stoute roover.

—

Laat iemand, die in grootheid is,
In zijn gedrag niets grofs hebben.

—

. . . . . .
. . . . . .

—

Hoe kan men zijne eigen fouten leeren kennen,
Als niet iemand daarop opmerkzaam maakt.

—

Neem geene trotsche manieren aan;
Want voor uwen dood zal men u reeds een' dommen mensch
[noemen.

5.

Wilt gij iemand van goede afkomst herkennen?
Let dan op zijn verstand en zijne wijze van spreken.

—

Wilt gij iemand herkennen, die gelukkig is?
(Dat kunt gij daaraan) dat hij zich niet met beuzelingen
[ophoudt.

—

Wilt gij een aanzienlijk persoon herkennen?
Let dan op zijne manieren.

—

Wilt gij een geleerd mensch herkennen?
Hij is nimmer verzadigd van vragen en leeren.

—

Wilt gij een verstandig mensch herkennen?
Die voorziet zich in de wereld van voorraad op reis.

—

Wilt gij iemand van goeden inborst herkennen?
Beschouw hem dan, wanneer hij met eene menigte lieden
[in omgang is.

6.

Zoek u vrienden,
Die u tot geneesmiddel kunnen dienen.

—

Zoek u een leermeester,
Die u de lagen uwer vijanden kan bekend maken.

—

Zoek u eene echtgenoote,
Aan wie gij u kunt overgeven.

—

Zoek u tot medgezellen
Uitgezochte trouwe lieden.
Zoek u dienaren,
Die goed zijn en eenig verstand bezitten.

7.

Wanneer men veel praat,
Dan gaat men den weg op van onwaarheid te spreken.

—

Wanneer men uitermate verheugd is,
Is zulks een teeken, dat de droefheid nabij is.

—

Wanneer men niet onder behoorlijk bedwang staat,
Dan zullen onze handelingen onberedeneerd zijn.

—

Wanneer men niet de neigingen van een kind tegengaat,
Dan verliest de vader zijne magt, wanneer het groot is.

—

Wanneer men anderen veel belastert,
Is dit een teeken, dat men zelf ook gebreken heeft.

—

Wanneer iemand veel slaapt,
Is zijn leven zonder nut.

—

Wanneer gij nieuws hoort,
Wees dan niet te spoedig in het aannemen daarvan.

—

Wanneer gij beschuldigingen hoort,
Wees dan achterdochtig, wanneer er over gesproken wordt.

—

Wanneer men goedaardig en zacht in zijne woorden is,
Dan worden die spoedig door een iegelijk opgevolgd.

—

Wanneer men grof in zijne woorden is,
Dan wordt spoedig bij een ieder de toorn opgewekt.
Wanneer men in zijne daden zeer opregt is,
Dan kan niemand u smaad aandoen.

8.

Indien men omtrent zich zelven ontrouw is,
Dan zal men het zoo veel te meer omtrent anderen zijn.

—

Dengeen, die een dwingeland van zich zelven is,
Vertrouw dien niet.

—

Dengeen die zich met zijne tong zoekt te prijzen,
Diens gebreken worden door anderen aangewezen.

—

Onthoud u van eigen lof;
Laat de verkondiging daarvan aan anderen over.

—

Degeen, die zijne verdiensten wil ten toon stellen,
Die doet het voorkomen alsof hij (deelgenoot zijnde) alleen
de magt in handen heeft.

—

Verberg uwe ondeugden.
Verzwijg uwe deugden.

—

Breng de nederigheid (van omstandigheden) van anderen
niet aan den dag,
En overdenk de nederigheid van u zelven.

9.

Degeen, die iets doet dat hij weet verkeerd te zijn,
Is geen mensch, maar een duivel.
Eene oude vrouw, die slecht is,
Is eene handlangster van den duivel.

—

De plaats waar de duivel zich verlustigt,
Is in de harten van al de geringe onderdanen van vorsten

—

De plaats waar de duivel onrust baart,
Is in de harten van vele jonge lieden.

—

De duivel vermaakt zich
In de bijeenkomst van mannen en vrouwen.

—

De duivel verlangt niet de vriend te worden
Van een' bejaarden, nadenkenden mensch.

—

Indien een jong mensch veel kennis tracht op te doen,
Dan wordt hij een vijand van den duivel.

10.

Wees niet trouweloos jegens uwen vader,
Opdat God niet vertoornd worde.

—

Wees eerbiedig jegens uwe moeder,
Opdat uw ligchaam moge gezegend worden.

—

Veronachtzaam uwe kinderen niet,
Opdat zij tot het midden van de gehoorzaal kunnen opklimmen.

—

Verstoot uwe vrouwen of bijwijven niet,
Opdat de schande u niet veel last bezorge.

—

Wees regtvaardig jegens uwe bedienden,
Opdat gij vertrouwen kunt stellen in hunne handen.

11.

Erken de verdiensten
Van uwe gelijken.

—

Wanneer gij gezag krijgt,
Verwerp dan alle slechte hoedanigheden.

—

Onderhoud de trouw;
Verwerp de trouwloosheid.

—

Laat de vertoorndheid
Door redenering voorafgaan.

—

Laat u in het beschamen van iemand
Niet te ver voeren.

—

Laat de vreugde
Uwe inborst verzachten.

12.

De overeenstemming tusschen een' vorst en zijn' minister
Is gelijk een tuin, door eenen doornheg omgeven.

—

Opregtheid des harten jegens den vorst
Is een waarborg voor het slagen van alle zaken.

—

Eene regtvaardige toepassing der wetten op de onderdanen
Is een bewijs dat de vorst ondersteuning vindt.
Genegenheid jegens geleerden,
Is een bewijs van meewarigheid jegens u zelven

—

Eerbetooning jegens kundige lieden
Is een bewijs dat men het fijne van het grove weet te [onderscheiden.

—

De overdenking dat men moet sterven,
Is de oorsprong van alle deugden.

—

Het toekomstige leven is duidelijk en klaar
Voor iemand, wiens gemoed niet verblind is.

Einde van de twaalf spreukgedichten, zamengesteld door mij, Radja Ali Hadji, in het jaar van Onzen Profeet Twaalf honderd drie en zestig, op Dingsdag den 23 der maand Redjab, ten vijf ure; in het rijk van Riouw, op het eiland Penjingat.

AANTEEKENINGEN.

صلوتكن (in den aanhef, 1ste regel) van het Ar. صلوات meerv. van صلاة, *zegenwensch*, *gebed.*

الهامكن (in het voorwoord) van het Ar. الهام ingeving, *openbaring van God.*

يڤ امڤت (goerindam 1 reg. 2). De beteekenis hiervan is: *de vier geloofsartikelen.* Deze zijn: توحيد, *eenheid aan God*, معرفة, *kennis van God*, ايمام, *geloof aan God*, اسلام, *gehoorzaamheid aan God.*

معرفة (goer. 1 reg. 2); Ar. heeft ook de beteekenis van *deugdzaam.*

ڠكڠ (goer. 4 reg. 5) Mal. *onbeschoft*, *ongemanierd*, *lomp.* Het komt ook in dien zin voor in het woordenlijstje achter de Chrestomatie van Roorda van Eijsinga.

عيب (goer. 4 reg. 6) Ar. *schande*, *vernedering.*

بخيل (goer. 4 reg. 7) Ar. *gierig*, *inhalig.*

Goerindam 4 reg. 9. Deze beide regels heb ik onvertaald moeten laten, daar het mij niet is gelukt den zin daarvan te vatten. De eenige onduidelijkheid ligt in het woord كتر, doch ik heb daarvoor geene aannemelijke beteekenis kunnen vinden.

رفيه (goer. 4 reg. 11). Ar. Richardson geeft daarvoor alleen op: *living agreeably.* De regel kan dus beteekenen: *laat geene trotsche manieren uw aangenaam leven kenschetsen.*

سفيه (goer. 4 reg. 11) Ar. *Dom*, *dwaas*, *onbeschoft*, enz.

عبد (goer. 6 reg. 5) Ar. *Dienaar*, *Slaaf.*

لاتة (goer. 7 reg. 4). Mal. Moh. Sleman geeft op dat dit woord te Batavia zeer bekend is, en de heeft van *onder bedwang houden*, *verbieden.* Crawfurd heeft in zijn nieuw woordenboek (1852) *Latih*, *to teach*, *to instruct.* In andere woordenboeken komt het niet voor.

منج (goer. 9 reg. 3) Mal. Volgens Moh. Sleman heeft het te Batavia de beteekenis van كسكائن. Crawfurd heeft *indulgent.*

برگود (goer. 9 reg 4) Mal. van گود, evenmin als de voorgaande in de woordenboeken te vinden. Moh. Sleman zegt dat het te Batavia synoniem is van گفگ.

همت (goer. 9. reg. 6) Ar. Buiten de beteekenis van *neiging*, *oogmerk*, enz. die Marsden er aan geeft, heeft dit woord, volgens Richardson, nog die van *geest*, *gedachte*, *aandacht*, *zorg.*

كافل (goer. 10 reg. 5) Ar. *Een zaakwaarnemer*, *borg.*

امانة (goer. 11 reg. 3) Ar. *Trouw*, *zekerheid.*

حجة (goer. 11 reg. 4) Ar. *Besluit*, *vonnis*; *reden*, *bewijs argument*; *voorwendsel*, *verschooning.*

عناية (goer. 12 reg. 3) Ar. *Medewerking*, *hulp.*

كاس دان beteekent, volgens het Jav. woordenboek چندي van T. Roorda: *een soort van fijn wit linnen*, *dat van Makassar komt.* Ook in het Mal. heeft het, volgens Moh. Sleman, dezelfde beteekenis. چندي daarentegen is een grof katoen. De zin van deze woorden is dus, om te doen uitkomen, dat de persoon, waarvan gesproken wordt, het fijne van het grove weet te onderscheiden.

ALGEMEENE GESCHIEDENIS

VAN

JAVA,

van de vroegste tijden tot op onze dagen,

DOOR

J. HAGEMAN, JCz.

III BOEK.

(Vervolg van bladz. 398, aflev. V & VI).

V HOOFDDEEL.

Opstand van Taroeno-djojo. Vervolg. 1677—1680.

Usurpatie van Ario Mataram.—Dekroonprins te Tagal.—Zending om hulp.—Komst der Hollanders te Tagal.—Optogt van Tagal naar Japara.—Dood van Mertolojo.—Bevestiging van Hamang-koerat I.—2e verbond van 1677.—Nadere Verbondschriften.—Beschouwing omtrent deze overeenkomsten. — Dood van Maetsuyker. — Hervatting van den krijg. — Optogt naar Kediri. — Inname van Kediri. — Krooning des keizers. — Bevrijding der Cheribonsche prinsen. — Verdeelde magt van Taroeno-djojo. — Gevecht bij Soerabaja.

§ 60. Intusschen was de Pangeran Ario Mataram achtergebleven in het landschap Begaleen, waar hij eene krijgsmagt verzamelde. Daarmede trok hij op Mataram, — zijnde het hem ten deel gevallen landschap, — en verdreef de nog overige vijanden uit Plered, welken rijkszetel hij daarop be-

trok, en, bezit nemende van de vorstelijke waardigheid, daaraan verbonden, verklaarde hij zich tot oppervorst van Mataram onder de titels: Soesoehoenan Senopati hing-ngalogo, Abdul Rachman Sayidien Ponotogomo. Deze verklaring geschiedde uit kracht van de gift en de belofte, door Sulthan Tagal-wangi gedaan. Zij werd eerst in 1704 regtens bevestigd.

§ 61. Na deteraardebestelling van Sulthan Tagal-wangi verbleef de kroonprins eenigen tijd te Tagal, en gaf alle hoop verloren, om weder eenmaal van zijns vaders erfgoed te mogen bezit nemen. Het opperhoofd te Tagal, Mertolojo, ried hem echter aan zich tot vorst te verklaren en zijn' zetel te Tagal te vestigen; maar de prins had hiertoe geen' moed, evenmin om tegen Taroeno-djojo op te trekken, ofschoon Mertolojo zich aanbood eene legermagt te verzamelen en die aan te voeren. De prins verzocht slechts aan dit opperhoofd om een vaartuig te doen gereed maken, waarmede hij eene reis naar Mekka wilde ondernemen. De Bopati hield hem evenwel aan den praat, tot dat de prins eindelijk terugtrok over land naar Banjoemas. Aldaar vertoefde hij in gebeden en andere devote handelingen en had, op den zevenden dag, in de moskee ter genoemde plaatse een visioen, zoo als inlandsche historien aangeven. Hierdoor voorspelde hij zich eene heerlijke toekomst. Terstond brak hij op en reisde weder naar Tagal, waar de Bopati Mertolojo hem met opene armen ontving en terstond bevelen gaf tot het bijeenkomen eener legermagt ten dienste van den prins. Deze gaf zijn voornemen te kennen om naar Batavia om hulp te zenden; maar Mertolojo, die een gezworen vijand van Europeanen was, ried hem zulks af en spoorde hem aan, zich met eigene krachten op te heffen, hebbende hij zijn leven veil. Te dier tijd kreeg de prins de eerste tijding van de usurpatie zijns broeders Ario Mataram. Hierdoor en door eene hem aangeborene kleinmoedigheid ontdook hij heimelijk de bedoelin-

gen van Mertolojo, om zonder hulp der Hollanders zijn erfgoed te herwinnen, en zond in stilte zijne twee dienaren, Tommongongs Marto-poero en Mangon-joedho naar Batavia, met verzoek aan de regering om hulp. Ter zelfder tijd deed hij zendelingen afgaan naar de zuidkust, om bij het dorp Donan aan de engte van Tjilatjap op te zoeken de vorstelijke bloem Widjojo-molo, een onmisbaar kenteeken der oppermagt en vorstelijke waardigheid.

§ 62. Mertolojo, onkundig van de zending naar Batavia, deed, als een volijverig bevelhebber, spoedig eene legermagt bijeenkomen; doch zoodra hij de gezegde handeling te weten kreeg, sprak hij er den prins over aan en gaf hem te kennen, dat hij, Mertolojo, beschaamd was over deze wijze van doen en over het mistrouwen in hem gesteld, daar hij wel zonder de hulp van Europeanen het rijk herstellen kon. Maar de prins antwoordde hierop, dat zijn vader Tagalwangi hem aangeraden had de hulp in te roepen der Hollanders, die beloofd hadden om zijne nazaten behulpzaam te zijn, en dat men zich voor de inroeping dezer hulp niet behoefde te schamen. Mertolojo zweeg, overstelpt van spijt. Kort daarna bragt de zendeling de keizerlijke bloem Widjojo-malo, en daarop verklaarde de prins zich te Tagal tot Soesoehoenan Hamangkoe-rat Senopati hing-ngalogo of oppervorst van Java.

§ 63. De hulp, door den prins van Batavia ingeroepen, werd spoedig toegezegd. Eene afdeeling Kompagnie's troepen verscheen te Tagal en vereenigde zich met de benden van Mertolojo, te dier tijd reeds zamengetrokken op die plaats. De Hollandsche bevelhebber dezer troepen ontmoette en groette den prins op Europesche wijze, en de bijzijnde officieren volgden hem hierin na, zich vervolgens scharende in twee rijen, het hoofd op de hand gebogen. Vele geschenken volgden hen. De prins verzekerde zich toen van de hoedanigheid der aangekomenen en behandelde hen op eene

wijze, die in het oog van den Javaan grooten aanstoot moest geven, wijl alle gemeenzaamheid met voornamen bij hem weinig denkbaar is. De Bopati Mertolojo zag hierin eene kwetsing der hoogheid van zijnen vorst en beval den Hollanders neder te zitten gelijk de Javanen; maar toen zij zulks niet opvolgden, trok hij verwoed zijn zijdgeweer en wilde den Hollandschen bevelhebber nedersteken. De prins sprong evenwel tusschen beiden, en van diegenen zijner volgelingen, welke te Batavia geweest waren, vernemende, dat de wijze van doen der Europeanen overeenkwam met hunne zeden en zij zelfs teekenen van eerbied betoonden, vergenoegde hij hiermede voor deze keer Mertolojo, die evenwel niet afliet in zijnen haat tegen de Europeanen; iets wat hem weldra zuur opbrak. De Javaansche schriften, die het vorenstaande melden, noemen echter den naam niet van den Hollandschen bevelhebber; Speelman was te dier tijd) Augustus 1677) van Soerabaya te Japara gekomen.

§ 64. Eenige dagen na dit voorval te Tagal gingen de troepen op weg en togen vereenigd tot Pekalongan voort. Hier gingen de Hollanders met den prins, voortaan Soesoehoenan of keizer te noemen, ter scheep naar Japara, waarheen de overige benden over land togen. Op den 15 September 1677 ontmoetten de admiraal Speelman en de keizer elkander te Japara. De Javaansche schriften geven aan, dat de admiraal op dien tijd de opperhoofden des volks zoowel als die der te Japara gevestigde Europesche faktorijen vergaderen deed, en dat onder de laatstgenoemden ook Engelschen en Franschen waren. Zoo wij onder §. 30 hebben vernomen, dat er in 1659 geene Hollandsche loge of faktorij meer aanwezig was, dan kan het ons echter niet verwonderen, later te Japara handelaren gevestigd te zien, daar te dier tijd het monopolie der Kompagnie nog niet algemeen was en er te Bantam eveneens verscheidene Europesche landaarden gevestigd waren. — Speelman vernam hier omtrent den aanval

der opstandelingen op Japara, dat vooral de aanwezige Engelschen veel tot verdediging en afwering van den vijand hadden toegebragt. Hiervoor beloonde hij hen met eene gift van 20,000 spaansche piasters, echter onder voorwaarde van terstond naar elders te vertrekken; deze gift geschiedde namens den keizer. De beide Europesche faktorijen, Engelsche en Fransche, aanvaardden deze gift schoorvoetend, pakten al hunne goederen bijeen en gingen scheep naar elders, met eigene of Hollandsche vaartuigen. — Dit gebeurde is noch door Valentijn noch door een zijner naschrijvers vermeld.

§ 65. Eene groote legermagt verzamelde zich te Japara onder bovengenoemden Mertolojo, die een heimelijke vijand der Europeanen was. De admiraal merkte zulks genoegzaam en gaf den keizer te kennen, dat, zoo hij dien persoon niet verwijderde, hij admiraal naar Batavia zoude terugkeeren. De keizer wilde Mertolojo nu afschepen door hem vooruit naar Kediri tegen Taroeno-djojo te zenden; maar de Bopati, vernemende dat zulks was op aanraden der Hollanders, weigerde dit bevel na te komen, voorwendende ziek te zijn. De keizer, hierover gebelgd, zond hem nu den Tommongong Marto-poero met den last om indien Mertolojo de gegevene bevelen niet wilde opvolgen, hem te doorsteken. Deze ging met een gevolg van tweehonderd gewapende mannen naar de woning van den wederspannigen Bopati, dien hij te bed vond en opening gaf van zijnen last.

Mertolojo zeide bedaard, dat hij niet wenschte onder de Hollanders te staan en tot den dood bereid was. Op denzelfden oogenblik ontving hij een steek in het hart door Marto-poero, wien hij echter met zich trok en te gelijk doorstak met eene kris, die onder zijn leger verborgen had gelegen. Beide opperhoofden stierven terstond. Nu begonnen de wederzijdsche volgelingen onderling een gevecht in het huis, en weldra waren de lijken omgeven van die der volgelin-

gen. — Dit was het eerste voorbeeld uit velen, van de ondankbaarheid en uitzinnigheid van dezen vorst, van wien de geschiedenis meerdere wandaden heeft te verhalen. — Ook dit voorval is nog door geen schrijver verhaald. — Het was ook te dezer tijd en plaatse, dat de keizer zich zoo volkomen verbroederde met de Europeanen, dat hij hen weldra in alles, kleeding en gewoonten, navolgde, hetgeen de bron werd van verscheidene geschillen.

§ 66. De keizer, vreezende dat hij welligt niet als wettige vorst zoude worden erkend, verzocht den admiraal Speelman hem bij te staan in die erkenning, verzwijgende de verdeeling, die wijlen Sulthan Tagal-wangi onder zijne zonen had gedaan. Speelman, onbekend met de Javaansche zeden, onderzocht slechts of hij de oudste wettige zoon des overledene was en daar dit inderdaad bleek, verklaarde de admiraal hem tot wettigen opvolger van zijnen vader, en namens de Kompagnie tot oppervorst van Mataram, stellende hem in het midden van September 1677 te Japara den volke voor, als Soesoehoenan Hamangkoe-rat-Senopati hing-ngalogo Abdoel-rachman Mohameddin-el-kobra. Hij is in de geschiedenis meest bekend als Hamangkoe-rat I, gezegd de keizer. Door deze bevestiging waren er alzoo op dat tijdstip drie vorsten op Java, als: Taroeno-djojo te Kediri, Ario Mataram te Plered en Hamangkoe-rat te Japara. De eerste bezat de oostelijke, de tweede de westelijke binnenlanden, en de laatste de strandgewesten, die door de Kompagnie's troepen bezet waren.

§ 67. Deze erkenning werd gevolgd van verscheidene voordeelen voor de Kompagnie (de regering van Batavia), welke door deze hulp een aanstaand magtig vorst won, die opvolgende deze overeenkomsten sloot met den admiraal Speelman, als:

A. Een verbond, gedagteekend 19 en 20 Oktober 1677 te Japara, waarbij:

1°. De voorgaande overeenkomsten vernieuwd werden.

2°. Op nieuw afstand werd gedaan van alle aanspraak van den keizer op het land van Djakatra (Jakatra) terwijl hij ook:

3°. Afstand deed van al het land tusschen de rivieren van Krawang en Pamanoekan (landschap Krawang), ten behoeve van de kompagnie.

4°. Eene schuld erkende, ten behoeve der Kompagnie, van 310,000 rijksdaalders, te voldoen met 3000 koj. rijst (10,500,000 ponden à $1^1/_3$ duit per pond), en onder verband, bij onmagte tot de voldoening, van geheel het rijk van Mataram, en in het bijzonder van de zeehavens.

B. Eene akte, gedagteekend Japara 13 November 1677, waarbij de keizer zich onmagtig verklaarde tot het teruggeven van zoo vele oorlogskosten, en dierhalve aan de Hollanders afstond zijn rijk in het algemeen en de zeehavens in het bijzonder, welke hij verklaarde slechts in leen te hebben van de Hollanders. Echter verbond hij zich verder hun te voldoen:

1°. Al de inkomsten van gezegde zeehavens, en

2°. Al de rijst, die zijne onderdanen hem als schatting opbragten tot afdoening der gezegde schuld aan de Kompagnie, te leveren om niet. Wijders verbond de keizer zich:

3°. Tot den uitsluitenden handel met de Hollanders, aan wie alleen de onderdanen moesten verkoopen alle benoodigde en te vorderen rijst en suiker, en verleende den Hollanders:

4°. Den uitsluitenden verkoop van lijnwaden en opium door geheel het rijk. En eindelijk nam hij aan:

5°. Den uitvoer te verbieden van rijst, anders dan ten behoeve der Kompagnie, en tot zoo lang de regering zulks zoude bepalen.

C. Eene akte, geteekend 15 Januarij 1678, waarbij de

keizer aan de Kompagnie in eigendom afstond de landvoogdij van Samarang met het dorp Kali-gawé en onderhoorigheden, waar de regering voortaan zelve inlandsche hoofden vermogt aan te stellen.

D. Eene nieuwe akte onder, dagteekening van 24 Januarij 1678, waarbij de tweede opgenoemde werd uitgebreid.

§ 68. Vóór dat wij de geschiedenis vervolgen, is het doelmatig een oogenblik te verwijlen bij de beschouwing van deze overeenkomsten en afstanden. Wat de andermaal hernieuwde afstand van alle aanspraak op het land van Djakatra aangaat, hebben wij op de vorige bladzijden genoegzame denkbeelden daarover bijgebragt. Het laat zich aanzien alsof de admiraal Speelman, bij het aangaan der eerste overeenkomst, geheel andere inzigten volgde dan die der regering en dat daardoor de tweede overeenkomst bij verbandschrift gevorderd werd. Maar bij dit alles speelt de schuldbekentenis eene hoofdrol. Voor 310,000 rijkdaalders (hoogstens *f* 790,500 tegenwoordig geld), staat de keizer van een verdeeld en verbrokkeld rijk, dat rijk in eigendom af, en verklaart het slechts in leen te bezitten, terwijl de schuld daarenboven nog afdoening vorderde. Daarvoor werd een monopolie ingesteld, dat allen buitenlandschen handel der Javanen deed vervallen en alle binnenlandsche nijverheid verminderde. De zeebouwende Javanen werden zeeroovers of vestigden zich elders, en de landbouwende werden overgelaten aan al de willekeur van een' alleenhandel. Het verbandschrift van 24 Januarij 1678 was de grondslag van alle monopoliën, tot op den tegenwoordigen tijd, en van het kontingenten stelsel. Men kan niet ontkennen, dat hierdoor de dwangarbeid ontstond of uitgebreid werd, daar men van nu af van lieverlede tot de overeenkomsten kwam om alle produkten des lands van de onderdanen tegen geringe prijzen of om niet aan de Kompagnie te leveren. De uitgebreide handel der Javanen bij de komst der Europeanen op

Java, zoo als wij in het 2de boek hebben gezien (1), verkreeg hierdoor den doodsteek. En wat aangaat het debiet van opium: tot nog toe had de Kompagnie dit heulsap verfoeid en verboden. De oudste verordeningen bevatten verbodswetten. Thans werd het winstgevende ingezien van een artikel, dat dienstbaar gemaakt werd aan de eischen des handels, de hefboom der Kompagnie, tot haar voordeel en tot nadeel eener bevolking, die alzoo vergif werd toegediend. In weêrwil van al het schijnbaar voordeelige dezer overeenkomsten, verkreeg de Kompagnie niet alleen niets, maar verloor er nog meer bij; en deze oorlog was de kiem van den knagenden worm des achteruitgangs van de Kompagnie. Hoe meer hare wapenen triomfeerden, hoe meer zij souvereine en territoriale bezitster werd, des te meer namen hare winsten af en daalden hare financiën. Wij noemen de Kompagnie het vertegenwoordigend ligchaam eener natie, gelijk men later het Gouvernement beschouwde, met dit onderscheid, dat de Kompagnie slechts was een handeldrijvend ligchaam in den moederstaat en onder het volk. En wil men voor deze onze stelling het bewijs; dit is met cijfers te leveren en klaar op te merken in de geschiedenis van die Kompagnie, waar wij vinden, dat van 1693, — begin van het onderzoek naar de oorzaken van den achteruitgang, — tot 1727, niet minder dan *f* 48,319,506 verloren werden, en dat zij in 1675 haar hoogste toppunt bereikt had. En wat aangaat den afstand van Samarang, deze moet toen reeds voor de regering van Batavia een voordeelig vooruitzigt opgeleverd hebben, en uit de aanstelling kort daarop van een kapitein of opperhoofd der Chinezen aldaar, in 1678, kan men opmaken, dat er toen reeds velen van dien landaard woonden en er een groote handel bestond.

§ 69. De oorlog, sedert geruimen tijd gestaakt, zoo door het jaargetijde, als doordien men vooreerst met de bezette kustlanden schijnt tevreden te zijn geweest en minder oog-

(1) Indisch Archief. II. 378.

merk had met de binnenlanden, bleef omstreeks dezen tijd nog meer bepaaldelijk onopgevat. De gouverneur generaal Joan Maetsuyker overleed den 4den Januarij 1678. Sedert den 18 Mei 1653 had hij bijna vijfentwintig jaren het opperbewind van de zaken der Hollanders in Indië in handen, en onder zijn bestuur bereikte hunne magt en financiële grootheid in den Archipel het toppunt. Hij werd opgevolgd als XIII' opperlandvoogd door Rijklof van Goens, in wiens betrekking van direkteur generaal de admiraal Speelman plaats nam. Deze vertrok alzoo naar Batavia in Januarij 1678. Het opperbevel over de krijgszaken ging nu over op den bevelhebber San-Martin, een man, die geene genoegzame voortvarendheid of middelen bezat; ten minste hij bleef werkeloos.

§ 70. Dit onverklaarbaar stilstaan in de eerste maanden van 1678 was oorzaak, dat de nimmer rustende Taroenodjojo van uit Kediri al de omliggende landschappen weder in rep en roer bragt. Sedert ongeveer een half jaar rustig als oppervorst ter gezegde hoofdplaats gezeten, begon hij bij de bevolking der reeds aan den keizer onderworpene landen op nieuw zijne staatkundige krijgslisten in 't werk te stellen, door alom den nieuwen vorst uitte geven voor een vreemden aanhangeling van de Kompagnie, die het geheele land onder het juk, de bewoners tot slaven verklaard, en van den nieuwen vorst gekocht had. Door deze wel gekozene overreding vielen hem weder vele opperhoofden en landschappen bij en alzoo van den keizer af.

§ 71. Deze hield nog steeds zijn hof te Japara. Hij spoorde den bevelhebber San-Martin aan tot een' veldtogt tegen Taroeno-djojo; maar hetzij hier gebrek aan het noodige heerschte of stellige bevelen redenen leverden, althans de bedachtzame krijgsman gaf hiervan eerst kennis te Batavia, waarheen de keizer andermaal om hulp aan de regering

verzocht. Deze besloot alsnu den 6 Julij 1678 tot het voortzetten van den oorlog en benoemde haar lid Antony Hurdt tot land- en zeevoogd, ter vervanging van den dralenden San-Martin. Hurdt vertrok naar Japara met eene versterking van 145 Alfoeren, doch hij scheen de opening van den veldtogt nog te moeten uitstellen, daar hij, an veertien dagen verblijfs te Japara, we der naar Batavia keerde en eerst in September terug kwam.

§ 72. Alles werd te Japara bijeengebragt om den oorlog met kracht van wapenen te beeindigen. Bij de wederkomst van den bevelhebber Hurdt ging het leger scheep en werd over zee gevoerd naar Soerabaya. Daar verdeelde hij zijne krijgsmagt in drie hoopen, waarvan een onder zich, een onder den kapitein Francois Tak, en een onder den kapitein Renesse. In die orde trok het leger van Soerabaja naar Kediri. De keizer kwam in Oktober van Japara ook te Soerabaja aan, en bleef dáár zijn hof houden totde beeindiging van den oorlog met Tarocnodjojo

§ 73. In het midden van December 1678 kwam het leger voor Kediri, dat wèl versterkt was, en waar binnen Taroeno-djojo gereed stond tot dapperen wederstand. Hurdt sloeg het beleg voor de stad. De inlandsche historiën willen, dat Galengseng, die ook hier het bevel voerde over de krijgsbenden, den Hollanders liet weten, dat, zoo zij op zekeren dag des morgens vroeg zouden aanvallen, hij de vlugt zou nemen Echter is het ons niet gebleken dat hiervoor eene belooning bedongen werd. Den vijfden dag na het begin der belegering beproefde men de bestorming der stad van den westkant. De belegerden waren Makassaren, Madoerezen en oost-Javanen; de belegeraars, bestaande uit de troepen des keizers en der Kompagnie waren Javanen Europeanen, Boeginezen, Balinezen en Amboinezen, onder verscheidene landshoofden. Na een scherep gevecht werd het

versterkte Kediri stormenderhand ingenomen. Onder de dappere gesneuvelden noemt men Kjai Onggo-wongso, eerst onlangs door den keizer verheven tot Bopati van Soerabaja, met den titel van Adipati Djangrono (Djojo-hing-rono). Hij was een zoon van Kjai Brondong, broeder van Tawang-aloen, die in 1636 of 1638 door Sulthan Ageng van Mataram als vorst van Blambangan was verdreven. Hij zwom moedig de breede Kediri-rivier over, en sneuvelde in de poort der stad. Galengseng toog op de vlugt westwaarts, en Taroeno-djojo week uit de stad oostwaarts, doch verzamelde nog eenmaal zijne benden op eene vlakte nabij Kediri, om den vijand te ontvangen. Maar de krijgsmagt der aanvallers trok hem achterna, hebbende de Europeanen op den regter en de Javanen op den linkervleugel. Toen de beide legers elkander naderden, ontstond er in dat van Taroeno-djojo een onweêrhoudbare panische schrik, die weldra alles deed verstuiven. De dappere wederspanneling zocht zijn heil in de vlugt en verschool zich in de vallei van Ngantang, tusschen het Ardjoeno- en Kawi-gebergte. Al zijne schatten vielen in handen der overwinnaars; zij bestonden in verscheidene kisten spaansch zilvergeld, gouden en zilveren staven, kostbare kleederen en eenige rijkssieraden van Mataram, waaronder die van Plered, ontvoerd bij de verovering.

§ 74. De keizer kwam op de mare dezer overwinning van Soerabaja naar Kediri, en liet al den buit aan de krijgslieden, voor zich alleen behoudende de rijkssieraden, door het bezit waarvan hij in de volle materiële vorstelijke waardigheid trad. Onder deze voorwerpen was een kroon Makoeta, die het bijgeloof meende van Modjopait afkomstig te zijn doch die, volgens inheemsche oude stukken, vervaardigd was tijdens Sulthan Ageng, des keizers grootvader. Zij bestond uit twee door elkander geslingerde gouden draken, wel bezet met diamanten en edelgesteenten. Bij de hervinding ontbrak de grootste diamant. Het stuk was eerst geweest in handen

van een soldaat, en later in die van den kapitein Tak, wien de keizer voor den bezitter van den diamant aanzag, en daarover eene wraak opvatte, die hem zes jaren later het leven kostte.

§ 75. De landvoogd Hurdt, de voordeelen dezer overwinning meer aanschouwelijk willende maken, kroonde in de maand December 1678 den keizer Hamangkoe-rat I met deze kroon, in het gezigt van het geheele leger te Kediri. Dit was de eerste en laatste maal, dat men in de geschiedenis van Java gewag gemaakt vindt van eene formele krooning. Sedert dezen tijd werden de vorsten van Mataram niet meer door den Cheribonschen priestervorst, maar door de Hollandsche regering van Batavia bevestigd en voorgesteld. Opmerkelijk is het, dat de Hollanders slechts sedert vijftig jaren op Java gevestigd waren, toen zij reeds den „keizer van Java" bevestigden.

§ 76. Eene gebeurtenis, die oogenschijnlijk van ondergeschikt belang was en ooit openbaar is vermeld, hebben wij gevonden in een oud geschrif van 1710, waarvan de schrijver het volgende uit den mond van den prins Poerabaja van Bantam had verstaan. Wij hebben hierboven § 56 gezien, dat de benden van Taroeno-djojo, bij hun aftrekken uit Plered, de Cheribonsche prinsen Karta-widjaja en Martawi-djaja met zich voerden naar Kediri. Dáár bleven zij geruimen tijd in gevangenschap. Zoo het schijnt konde men hen van Cheribon niet ter hulp komen, en scheen de keizer uit zekeren wrok zich om hen niet te bekommeren. Althans er zeilden in 1679 of 1680 veertig pantjallang-vaartuigen van Bantam naar Soerabaja en voerden een aantal krijgslieden over, onder de bevelen van Kjai Aria Soera-nata en Demang Singa-praja. Deze benden trokken van Soerabaja over land naar Kediri en ontrukten de Cheribonsche prinsen aan de magt van Taroeno-djojo. Met dezen buit zeilden de Bantammers terug naar Bantam en hielden de beide prinsen aldaar een jaar lang in eene soort van eervolle

gevangenschap. Te dien tijde regeerde Aboe-el Fatah Abdul Fatachi, gezegd Sulthan Ageng Tirtajassa, als VI. vorst aldaar. Eerst bij zijn' troonsafstand in 1680 keerden de prinsen weder naar Cheribon, waar wij hen weldra als de eerste Sulthans Sepoe en Anom zullen aantreffen.

§ 77. Met de inname van Kediri was de oorlog nog niet geëindigd. Taroeno-djojo nestelde zich te Ngantang, tegenwoordig in Malang gelegen, behield nog groot gezag, versterkte er zich en vergrootte zijn' aanhang. Zijne magt had zich evenwel verdeeld; te Wonokarto (thans Kartasoera) stond zijn schoonvader Pangeran Kadjoran met een korps Makassaren en Madoerezen in een verschanst leger. Te Kakapar, in het tegenwoordige Soekowati, stond Kraing Galengseng, die zich, na de vlugt uit Kediri, aldaar in eene versterking genesteld had, met 2000 Makassaren, Madoerezen en ooster-Javanen.

§ 78. Na de inname van de hoofdplaats Kediri bleef de veldtogt gestaakt en de oorlog weder hangen, daar ook de regentijd verdere bewegingen hinderde. De regering van Batavia riep nu den bevelhebber Hurdt terug; hij ging den 9 Maart 1679 naar Batavia. Men wendde voor, dat hij geen krijgsman van beroep was en alzoo de zaken niet wel zoude kunnen eindigen; maar eigenlijk was het de kabaal en de glans van den rijken buit, die zoo als nog menigmaal en later, in het spel was. Het schijnt, dat ook de keizer wederom verblijf koos te Soerabaja, en de heroverde landschappen weder ontbloot werden. Na het vertrek van Hurdt verviel het legerbevel op den majoor Christiaan Poleman, die, krijgsman van beroep, altijd den vrede afgeraden had en daarom zich te Batavia mede vijanden verwekte, ofschoon de gouverneur generaal Van Goens mede vóór den oorlog was. De verspreide magten der opstandelingen eischten verdeelde krachten, welke Poleman niet bezat, daar hij zijn hoofdverblijf te Soerabaya moest

houden en geene ondersteuning van Batavia erlangde, waar men geenszins oorlogsgezind was. Door deze omstandigheid werden de benden van Taroeno-djojo zoo stout, dat zij tot nabij Soerabaya stroopten en zich zelfs te Sipandjang, op slechts elf palen bezuiden, nestelden. De majoor Poleman trok tegen deze stroopende benden op en verdreef hen, maar had ook het ongeluk door het steigeren van zijn paard in de rivier te storten, ter plaatse waar nu Bêbêhan ligt, nabij Sipandjang. Men vervoerde hem naar Soerabaja, waar hij den 31 Julij 1679 overleed, en begraven werd binnen de pagger of verschansing der Kompagnie, welke destijds eerst kortelings gebouwd en gelegen was ter plaatse waar nu de scheepstimmerwerf in de stad ligt.

VI. HOOFDDEEL.

Vervolg. Opstand van Taroeno-djojo. 1679 — 1680.

Nieuwe veldtogt. 1679. — Inname van Wonokarto. — Optogt naar Kakapar 1679. — Bezetting van Ngantang. — Moord van Taroeno-djojo. 1690. — Opsporing en onderwerping van Taroeno-djojo.

§ 79. De gouverneur generaal Van Goens, allezins geneigd den oorlog voort te zetten, waarin hij schatten en voordeel zocht, benoemde in Junij 1679, dus vóór den dood van Poleman, den bevelhebber en kommandeur Coeper tot veldheer voor een' nieuwen veldtogt. Onder zijne bevelen werden gesteld de kapiteinen (oversten)' Jonker (een Amboinees), Sloot, Renesse en Altmeijer. Het middelpunt der algemeene verzameling was Samarang. Van hier trok Sloot, met 27 vendels Europeanen en 2 vendels Boeginezen, op naar Wonokarto, vereenigde zich met des keizers veldheer Ario Siendo - Redjo, en bestormde gezegde sterkte, die in korten tijd ingenomen werd. De bevelhebbere Pangeran Kadjoran, werd met beide zijne zonen doorstoken. Men vindt van dit feit niets anders opgeteekend

en ook de wederzijdsche sterkte niet aangegeven. Dit was een van de drie vestigingen van Taroeno-djojo's overige legermagt.

§ 80. Van meer belang was de berenning der vesting Kakapar, waar een dapperder man gebood. In Augustus 1679 trok een legerkorps van 9000 man, onder de kapiteins Renesse en Radja Palakka, van Soerabaja op naar die sterkte, gelegen in het tegenwoordige Soekowatische, ofschoon men de juiste ligging niet vindt aan geduid. Eene andere afdeeling, sterk 8000 man, onder Coeper zelven, stond gereed het eerste korps te achtervolgen; maar deze veldheer meende vooraf den minnelijken weg te moeten inslaan en den Makassaar tot overgave te nopen. Een zijner landgenooten, in dienst der Kompagnie en Kraing Kadadrang genaamd, was de onderhandelaar. Galengseng vorderde het hem geschonken landschap Soerabaja, en verlangde eerst met zijnen broeder te Kediri te spreken en te raadplegen. Intusschen sloeg Renesse het beleg voor Kakapar, terwijl Coeper den uitslag der onderhandelingen afwachtte te Soka in het Soerabayasche. Den eersten September zond Galengseng eenige voorname Makassaren met de schriftelijke verbindtenis van zich te zullen overgeven, wanneer hij ongemoeid verder naar zijn land mogt teruggaan, zijnde bereid vooraf nog Taroeno-djojo mede te beoorlogen. Rapoetsini, een zijner gevolmagtigden, keerde alleen terug naar Galengseng, doch wist dien tot andere gedachten te bewegen, om slechts tijd te winnen, alhoewel hij de gezegde voorwaarde op het duurste, volgens zijne wijze, bezworen had. Daar er alzoo van deze onderwerping niets kwam, brak Coeper op van zijne legerplaats Soka en kwam den 18 September voor Kakapar aan, met 8834 man, zich voegende bij de belegeraars onder den kapitein Renesse. Het beleg werd nu sterker voortgezet; doch het duurde tot den 21 Oktober eer men de sterkte konde bestormen en veroveren. Bij deze gelegenheid sneuvelden ongeveer 500 Makassaren;

de overigen werden krijgsgevangen of ontkwamen door de vlugt, onder welke laatste ook Galengseng was, die tot Taroeno-djojo vlood, doch spoedig overleed; volgens eenige berigten aan zijne bekomene wonden, volgens andere omgebragt op last van Taroeno-djojo, wien hij nu en dan verraderlijk had behandeld.

§ 81. Door deze verovering, die een der zeldzame wapenfeiten van dien aard was, en door het ten onderbrengen van de voornaamste opperhoofden, bleef er nog alleen Taroeno-djojo en de herovering van Pasoeroean over. De gelegenheid der vestiging van Taroeno-djojo te Ngantang, in een bergachtig en natuurlijk vast terrein, vereischte eene bijzondere taktiek in den aanval. Eene afdeeling onder den bevelhebber Van Vliet trok van Solo (thans Soerakarta) of van den westkant over Pasoeroean op het tegenwoordig Batoe in het Malangsche. De kapitein Renesse bezette de stelling aan den zuidwestkant en Coeper zelf den westkant, in het laatst van November 1679. De bevelhebber Jonker was kommandant van de lijfwacht des keizers, toen nog te Soerabaya aanwezig met Siendo-Redjo en des vorsten legermagt.

§ 82. Van lieverlede benaauwde men de stelling al meer en meer; den 10 December vermeesterde men eenige versterkingen. Maar Taroeno-djojo wist te ontkomen en verborg zich in de wildernissen van het Keloed-gebergte, eenigzins meer westwaarts gelegen. Van zijnen aanhang kwamen nu achtereenvolgens 1000, 600 en 2000 mannen over. De keizer kreeg door spionnen de tijding van deze ontvlugting van Taroeno-djojo, vóór dat men zulks in 't leger wist; en daar de hoofdmagt afwezig was en de zaak spoed vorderde, zond hij Jonker met 3000 man onder Siendo-Redjo naar het Keloed-gebergte, om de door de spionnen aangegeven stellingen ten spoedigste te bezetten. De prins van Madoera, Tjokrodiningrat II, de vaders broeder van Taroeno-djojo, vergezelde hem, om

zijn' invloed dienstbaar te doen zijn en den vlugteling te lokken tot overgave.

§ 83. Zoodra de opperbevelhebber Coeper hiervan lucht kreeg en dus zonder zijne bevelen handelen zag, beval hij aan Jonker om naar zijn' post te Soerabaya terug te keeren. Maar deze, die weldra Taroeno-djojo op het spoor had, liet Coeper weten, dat hij zijne bevelen niet zoude opvolgen, vóór dat het wild, dat hij bezet hield, gevangen was. Deze wederspannigheid was noodlottig: men wil dat Coeper zelf de eer der gevangenneming wilde wegdragen.

§ 84. De bevelhebber Jonker met des keizers benden benaauwden ondertusschen de stelling van Taroeno-djojo al meer en meer, zoodat de belegerde, door honger en dorst gekweld, tot het uiterste kwam. Maar hoe benaauwd ook, wilde Taroeno-djojo nog van geene onderhandelingen hooren en mishandelde de tot dat einde afgevaardigde personen, hetgeen men trouwens wederkeerig deed. Eindelijk aan alles gebrek hebbende, bezweek de dappere man en sprak van onderwerping aan zijn' oom, den prins van Madoera. Vooraf zond hij zijne wapenen, volgens inlandsche wijze te zamengebonden; voorts zijne vrouwen, en daarop verscheen hij zelf, gekleed als een boeteling in het zwart satijn, met een' met goud doorweven', zwarten tulband op het hoofd en een langen, zwarten staf in de handen. Zijn gevolg bestond uit 68 Makassaren en 174 Madoerezen. Ook hij vorderde thans niets meer dan een stil leven en wierp zich voor zijn' oom neder, die hem zijne voorspraak beloofde en de verzekering gaf, dat, zoo hij zich ook voor den keizer wilde vernederen, deze hem voorzeker vergiffenis zoude schenken.

§ 85. Zoodra de keizer de blijde mare, de gevangenneming van zijnen doodvijand, vernam, kwam hij in aller ijl over naar Kediri en liet al zijn volk onder de wapenen komen, om den gevangene met eereschoten te begroeten. Hij was over de handelwijze van den Amboinees Jonker zoo voldaan,

dat hij dezen al zijn beschikbaar geld, bestaande in 3,380 spaansche piasters, ten geschenke gaf, iets, dat de wrok bij den opperbevelhebber Coeper nog meer deed opwellen. Sinds de gevangenneming van Taroeno-djojo, 25 December 1679, verliepen er nog zeven dagen eer diens lot beslist was. De omstandigheden van zijn uiteinde zijn genoegzaam trouw bewaard gebleven.

§ 86. De verbittering, ontstaan tusschen den opperbevelhebber en den kapitein Jonker, met diens wederspannigheid begonnen en vermeerderd door zijn geluk, was hier de vermoedelijke oorzaak van droevige gevolgen. Taroeno-djojo, door Jonker aan eerstgenoemden veldheer overgegeven, sprak, volgens inheemsche getuigenissen, zeer verachtelijk van den keizer, met wien hij aanvankelijk in onderling verbond getreden was, zoo als wij § 39 hebben aangegeven. Hetzij nu Coeper hierover nog meer wrok opvatte, of de hoop koesterde, om eveneens te worden beloond, of uit welke beweegreden ook, althans hij leverde den gevangene over aan den keizer, en zulks in strijd met de krijgsverordeningen, die eene nadere beschikking van Batavia hadden vereischt in zulk een gewigtig geval, en zonder acht te slaan op de door den prins van Madoera en den kapitein Jonker gedane beloften van vergiffenis, en zonder zelfs hierover eenen krijgsraad te beleggen.

§ 87. Taroeno-djojo verscheen voor den keizer, gebonden met touwen, en vergezeld van zijne vrouwen Ratoe Klinting Koening en Klinting-Woengoe, eigene zusters van den vorst. Zij wierpen zich voor zijne voeten neder, smekende om genade. De keizer sprak toen, volgens inlandsche getuigenissen, den gevangene in dezer voege aan: »Mijn broeder, ik ben zeer verheugd u te zien, en vergeef u uwe misdaden. Ga heen en kleed u in een voegzamer gewaad, opdat ik u eene kris geve en u tot mijnen staatsdienaar benoeme en voorstelle!" Taroeno-djojo zweeg,

ging welgemoed heen en kwam weldra statig gekleed terug, vrij en ongebonden. Toen liet de keizer door eene zijner vrouwelijke bedienden zich aanreiken eene ontbloote kris, Kjai-balebar geheten, en sprak den gevangene op nieuw in dezer voege aan: »Taroeno-djojo! weet, dat toen ik te Tagal was, ik gezworen heb dat deze kris, Kjai-balebar, geene andere schede zoude hebben dan in uw ligchaam." De tegenwoordig zijnde hovelingen bragten den gevangene als toen nader bij den keizer, die van zijnen zetel opstond en Taroeno-djoijo met zooveel kracht doorstiet, dat de kris door zijn hart heen, onder het schouderblad uitkwam en het bloed met een stroom uit de wond gudste. De keizer beval daarop het begonnen werk voort te zetten. De hoveling Anto-gope trok het eerst zijne kris, en weldra was het ligchaam van den ongelukige verscheurd en in stukken gekapt. De keizer zag alles bedaard aan en beval dat men zijn hart zou verslinden; dit onmenschelijk bevel werd gehoorzaamd, het ingewand aan stukken gesneden en verzwolgen. Het hoofd werd gelegd aan de voeten des keizers, die het trapte en schopte en onder zijn' zetel wierp, waarna een der hofbedienden er zijne voeten aan moest afvegen. Des anderen daags morgens werd het hoofd in een' mestput geworpen.

§ 88. Dusdanig was het uiteinde van een ondernemend en dapper man, die zeven jaren lang zich eene heerschappij bezorgde, al zijne vijanden moedig wederstond en een beter lot verdiend had. De moord geschiedde des nachts van het Javaansche nieuwjaar van 1601 op 1602, of tusschen den tweeden en derden Januarij 1680; hij geschiedde in tegenwoordigheid van de Hollandsche bevelhebbers, wier ontzetting en verbazing grooter was dan hunne menschelijkheid en eergevoel over het gegeven woord. De naijver, die wij reeds hierboven aanduidden, was alzoo oorzaak, dat de gevangene, die zich niet aan den keizer, maar aan de Kompagnie overgegeven had, met schennis van het gegeven

woord, werd opgeofferd aan de wraak. Onder de weinige helden van dezen aard in deze geschiedenis verdient Taroeno-djojo onze sympathie, bij de bedroevende overweging, dat de staatkunde in het belang was van voorbeeldelooze wreedaards. Het dient echter opgemerkt te worden, dat de prins van Madoera bij den moord niet tegenwoordig was. Het graf van den ongelukkige vermeent men te Ngantang weder te vinden.

VII HOOFDDEEL.

Gevolgen van den opstand.-1680-1682.

§ 89. De dood van Taroeno-djojo (de jeugdige overwinnaar), was het teeken tot de onderwerping aan den keizer van al de wederspannige opperhoofden en opgestane landen met uitzondering van Giri en Mataram. Zekere Kraing Panaraga, een Makassaar, zoon van den vorst van Bima op Sumbawa en bevelhebber te Pasoeroean, liet zich in der minne overhalen om naar zijn land te vertrekken, gelijk ook de bereids gevangen genomene en nog aanwezige Makassaren. De bevelhebber Coeper liet eene bezetting van honderd man te Kediri en toog den 6 Januarij 1680 van daar terug naar Soerabaya, met den keizer, die van hier uit het overige der rijksaangelegenheden regelde.

§ 90. Soesoehoenan Hamangkoe-rat was de Europesche gewoonte zoo toegedaan, dat hij meestal op Europesche wijze gekleed ging. Dit was een der oorzaken, dat sommige landschappen hem nog wederspannig bleven, daar de menigte uitging van het denkbeeld, dat de Kompagnie een

Europeaan tot keizer wilde opgedrongen hebben, en dat de wettige opvolger in het rijk onbekend gebleven was. Deze denkwijze was een der staatkundige wapenen, waarmede Taroeno-djojo had gestreden. Onder de nog wederspannigen, die zulks openlijk te kennen gaven, waren de panembahan of geestelijke vorst van Giri en de pangeran Ario Mataram, die zich onder den titel van Praboe Hing-ngalogo te Plered tot vorst van Mataram had opgeworpen, zoo als wij § 60 zagen.

§ 91. De panembahan van Giri was destijds nog die, van wien wij in § 9 gewaagden. Hij had op zich de verdenking geladen van de Soemanappers (op Madoera), tot wederstand te hebben aangezet tegen het gezag van den keizer. Ten anderen bestond er tusschen den laatstgenoemde en den panembahan eene oude vete, die wij op § 9 hebben zien begin nemen, en die, schoon meer dan twintig jaren geleden, niet vergeten was. De keizer ontbood den panembahan tot zich te Soerabaya; maar deze weigerde aan de oproeping te voldoen, onder voorwendsel, dat de voorgewende keizer een Europeaan en geen Javaan was, en zond tevens twee der zijnen om te zien, welk een persoon zich keizer noemde. Deze lieden vonden den vorst te Soerabaya op Europesche wijze gekleed, onder Europeanen, en hunne gewoonten naäpende. De keizer zond toen den 19 Januarij 1680 den koopman Willem Basting naar Giri om andermaal den panembahan te overreden om zich tot den vorst te begeven; maar de priester van Giri gaf nu voor, dat de vorige keizer hem ontslagen had van de verpligting om ten hove te verschijnen en hij Giri niet konde verlaten, terwijl hij de beschuldiging van de aanhitsing der Soemanappers van zich afwierp.

§ 92. Wij hebben gezegd, dat deze priestervorst van Giri te dier tijd was, panembahan Ageng, alias Mas Wetan, de V in de nederdalende linie sedert den eersten soesoehoenan. Door de zelfstandige houding dezer priesterheeren hadden zij

onder vorige vorsten zekere eigene heerschappij gekregen, zoo door het ten hunnen behoeve afstaan van 28 dorpen in het landschap Grissee, als door het zich toeeigenen van nog 5 dorpen van dat gebied. Zij onttrokken zich met de daad aan het gezag van Mataram, doch waren in naam onderdanen gebleven. De tegenwoordige priestervorst bezat genoegzame magt om eene dusdanige houding aan te nemen. Men schatte zijne onderhoorigen op 2000 huizen of ongeveer 10,000 zielen.

§ 93. De keizer, te vergeefs wachtende, dat de wederspannige priester kwam opdagen, besloot hem door geweld van wapenen te noodzaken. Den 24 April 1580 trok eene krijgsmagt daarheen, onder den kapitein Altmeijer en den tommenggoeng Djojo-Negoro, die het welversterkte verblijf des priesters aanvielen en innamen. De panembahan, in het gevecht gewond, werd onder het vervoeren door een' Madurees doorstoken. Bij deze gelegenheid sneuvelden gezegde kapitein en 15 andere Europeanen. Het geheele geslacht van den panembahan werd op den 30 April en 1 Mei 1680 omgebragt door de tommenggoengs Soeronoto en Siendo-redjo. De kinderen werden naar Mataram gevoerd met en benevens het heilige erfstuk, de kris Soeroe-angon-angon, een wapentuig van eene denkbeeldige magische kracht. Pangeran Singo-sari, zoon des gesneuvelden panembahans, vlugtte naar het dorp Makoekoer, op het gebied van Mataram, doch werd vervolgd en verslagen door den toemmenggoeng Djojo-Negoro, een' naneef van soesoehoenan Kalidjogo, en die hierover ter belooning het vruchtgebruik erlangde van het dorp Kadilangoe aan het zuiderstrand, waarin hij in het jaar 1684 bevestigd werd. Dit alles was een gevolg

(1) Zie omtrent Giri, Ind. Archief, IV. 496, 154. III 13,1424.

van des keizers Europesche kleederdragt, die des panembahans wederspannigheid uitlokte.

§ 94. Na de beeindiging dezer geschillen en terwijl de keizer nog te Soerabaya aanwezig was, regelde hij de aangelegenheden der regeringlooze oosterlanden van het rijk. Al de strandgewesten werden gesteld onder vier stedehouders, als: van Madoera, van Soerabaya, van Japara en van Samarang. Wij zullen nader een overzigt van het rijk nemen en ons nu bepalen tot de landvoogdijen. Over het bevredigde Pasoeroean werd gesteld Kjai Onggo-djojo, broeder van Kjai Onggo-wongso, gezegd adipati Djangrono I van Soerabaya, van wien in § 73 melding gemaakt is. Over Soerabaya werd, in plaats van den gesneuvelden Djangrono I, aangesteld als landvoogd diens zoon Soeto-negoro, met den titel van zijn' vader, als Djangrono II. Over Madoera was landvoogd de vroeger reeds genoemde pangeran Tjakradiningrat II. Doch hem werd de helft van zijn gebied, het oostelijk deel namelijk, ontnomen. De redenen hiervoor zijn verschillend aangegeven. Wij zagen reeds, dat de panembahan van Giri beschuldigd werd van de Soemanappers te hebben opgeruid; zij zouden geweigerd hebben te staan onder het gezag van den prins van Madoera voornoemd. Als eene andere reden wordt aangegeven, dat de keizer zelf den prins de helft van zijn gebied afnam, omdat de Madoerezen het meest met Taroeno-djojo hadden zaâmgespannen; maar hierin ligt weinig waarschijnlijkheid; want de gezegde prins was en bleef de eerste strandlandvoogd van Mataram en in het groote gezag ten hove. Voor zoo ver men heeft kunnen nagaan of Taroeno-djojo dan wel diens vader eenig bewind op Madoera bezat, schijnt het, dat de landstreek, door den dood van Taroeno-djojo ontruimd en door hem als leen of tot onderhoud bezeten, door den keizer geschonken werd aan den prins van Madoera. Over het oosterdeel van Madoera, Soemanap, stelde de keizer eenen afzonder-

lijken landvoogd aan, met name Mas Djang-woelan, gezegd Matjan-woelan, die den titel erlangde van tommenggoeng Soero-negoro. Onder diens gebied stond ook het tegenwoordige Pamakassan.

§ 95. Na de beeindiging van al deze geschillen en regelingen, vertrokken de keizer en de veldheer Coeper over zee naar Samarang, in het midden van 1680. Coeper gaf zijn gevoelen te kennen, dat, zoo de keizer te Samarang zijn' zetel wilde vestigen, alsdan aldaar eene nieuwe krijgsmagt bijeengebragt en een fort zoude gebouwd worden tot zijne bescherming. In den beginne was de keizer hiertoe genegen; maar in September besloot hij zijnen broeder Ario Mataram aan te vallen, daar deze nog steeds als vorst te Mataram heerschte, zoo als § 60 gemeld is. Den 2 September 1680 trok de te Samarang bijeengebragte krijgsmagt naar het binnenland op, aangevoerd door Coeper en onder geleide van den keizer. Deze vertoefde op de plaats, waar vroeger de hoofdstad van Padjang stond, en waar zij eerst in 1586 door Senopati, daarna in 1617 door Ageng werd verwoest (1). Dit oord was thans reeds eene wildernis, genaamd Wonokarto; eerst onlangs was het weder bewoond geworden door de vestiging van Kadjoran, op § 79 genoemd. Hier besloot de keizer zich een' zetel op te rigten. Hij deed het bosch (wono) omhakken, aldaar een kraton (vorstelijk verblijf) bouwen en noemde de plaats Karta-Soera-adi-ningrat. Hier was 60 jaren lang de hoofdstad van Mataram, die voorheen te Plered was, waar echter, zoo als gezegd is, Pangeran Ario Mataram zijn verblijf had.

§ 96. De keizer gaf alsnu van zijne vestiging te Kartasoera kennis aan zijn' voornoemden broeder, met uitnoo-

---

(1) Ind. Arch. III deel, bladz. 20 en 273, IV deel, bladz. 490 en 492.

diging om ten hove te verschijnen. Maar Ario Mataram weigerde zulks aan te nemen onder voorgeven, dat de te Kartasoera door de Europeanen gevestigde en op de Europesche wijze gekleed gaande vorst niet zijn broeder konde wezen, eischende, dat die Europesche vorst te Plered zoude verschijnen. De keizer zond nu andermaal en deed zijne ontbieding vergezeld gaan van de verzekeringen, door Coeper bijgebragt, om deze zaak tot eene minnelijke schikking te brengen. Maar Ario Mataram weigerde te voldoen en zond twee verspieders af, om te vernemen wie de gewaande keizer was. Deze kwamen terug met het berigt, dat de zoogenaamde keizer niet de vroegere kroonprins en ook geen Javaan was, maar een Europeaan of een vreemdeling van den overwal, door de Hollanders tot keizer uitgeroepen. Deze zendelingen hadden belang bij dusdanig berigt. Daarop liet Ario Mataram weten, dat, wanneer de gewaande vorst iets verder wilde vernemen, hij naar Mataram zoude opkomen, zijnde de hofstad van den wettigen keizer te Plered.

§ 97. Met dit alles verliep veel tijd, en aan eene minnelijke voleindiging was niet te denken, waarom men besloot den prins door de wapenen te dwingen. De keizer zelf trok tegen Plered op en de bevelhebber Coeper trok om de zuid om eene oostelijke vlugt te beletten. De prins, Soenan Ingalogo, bood weinig tegenstand in zijne hofplaats, maar koos de vlugt naar het landschap Begaleen, achterlatende 44 stukken geschut. De bevelhebber Coeper trok nu langs het zuiderstrand van Mataram naar Begaleen, waar de gevlugte prins zich staande hield. Een Makassaar, Radjoe Niemroed genaamd, die vroeger onder Taroeno-djojo bevelhebber was geweest, vervoegde zich bij den prins en wist hem diets te maken, dat hij hem de opperheerschappij van Java zoude bezorgen en alle Europeanen zoude verdrijven. Deze bandiet begon daarop een strooptogt, alles te vuur en te

zwaard vernielende, bij Wonogiri in Begaleen. De prins verzamelde onder dit alles eene legermagt, met voornemen om op zijne verlorene hoofdstad af te gaan. Doch eindelijk wist de bevelhebber Coeper hem te overreden in onderwerping te komen, zoo als geschiedde te Ambal (Ngambal) in Begaleen, den 17 November 1681, echter alleen op verzekering van den persoon des keizers.

§ 98. Ario Mataram begaf zich nu, onder geleide van 15 Europeanen, naar Kartasoera, waar hij zich moest vergewissen van den keizer zijnen broeder. Deze ontmoette hem in het dorp Sanggoeng, weder op Europesche wijze gekleed. Deze omstandigheid deed wederom misverstand ontstaan; de prins weigerde den dus gekleeden vorst voor zijn' broeder te erkennen en wilde zich verweeren. Doch de keizer wierp hierop zijne Europesche kleeding af en vertoonde zich in een Javaansch gewaad. Nu eerst herkende Ario Mataram zijnen broeder, die hij sinds Julij 1677 niet meer had gezien en wien hij nu huldigde als den wettigen vorst, doende vrijwillig afstand van zijne waardigheid van Soesoehoenan Ingalogo, nemende voortaan den naam aan van Pangeran Poeger, waaronder hij het meest bekend is, en welke hij voerde tot 1704.

§ 99. Er bleef nu nog over het opperhoofd Radjoe Niemroed, die te Wonogiri in Begaleen zich genesteld had. Eene afdeeling krijgslieden trok tegen hem op. Hij werd den 18 December 1681 verslagen en gedood. Hierop vierde men te Batavia de algeheele bevrediging van Java, den 15 Januarij 1682.

VIII HOOFDDEEL.

Overzigt van het Rijk. — 1682.

§ 100. Na de voleindiging van den oorlog, die eene algeheele omwentcling in den toestand van Java te weeg bragt, is het doelmatig een overzigt te nemen van het rijk van Mataram, even als wij in § 24 hebben gedaan, om op die wijze het zoo juist mogelijk tijdrekenkundig gedeelte der geschiedenis te doen vergezeld gaan van een aardrijkskundig overzigt. Op § 94 hebben wij gemeld, dat het geheele rijk van Mataram geregeld werd; het werd namelijk verdeeld in de Karang-kobar-of strandgewesten en de Montjonegoro-of de binnenlanden. Van Blambangan vindt men geene melding meer gemaakt als tot de onderdeelen van het gebied behoorende. De Karang-kobar werd gesteld onder de vier groote kuststedehouders, als:

I. De prins van Madoera, over dat eiland, bevattende het eigenlijke Madoera (Sampang, thans Bankalan), Soemanap en Pamakassan, benevens Bawean en de Soemanapsche eilanden.

II. De adipati van Soerabaya, over de gewesten, van het oosten af, Padjarakan en Lamadjang, Pasoeroean, Soerabaija, Grissee met Giri, Sedajoe, Toeban en Lassem. Te Rembang was de Kompagnie reeds gevestigd; het blijkt niet of dit gewest onder het stedehouderschap van Japara behoorde.

III. De tommenggoeng van Japara, over de gewesten Djawana, Japara, waaronder de Karimon-eilanden.

IV. De tommenggoeng van Samarang, over de kustlanden Demak, Samarang, Kaliwoengoe, Kendal, Pekalongan, Batang, Pamalang, Tegal, Brebes en Losari; te zamen uitmakende negentien gewesten, behalve Madoera.

§ 101. De binnenlanden werden ten deele door stedehouders, vasallen, bopati's, met de rangen van tommenggoeng ingebei, demang en raden bestuurd. Ten deele stonden de landen onder het onmiddellijk gezag der leden van het vorstelijke huis. De eersten waren, van het oosten af: Malang, Blitar, Kediri, Rowo, Patje, Wiro-sobo, Pakoedjen, Kertosono, Berbek, Madioen, Djogorogo, Ponorogo, Warong, Grobogan, Saselo, Blora, Djipang, Pati, Koedoes, Bengwetan; te zamen twintig gewesten. De landschappen Padjang en Kartasoera werden onmiddellijk door den keizer bestuurd. Kadoe, Mataram, Begaleen en Banjoemas waren verdeeld onder de prinsen van den bloede.

§ 102. Al de bestuurders dezer gewesten stonden, wat de eerste twintig en de strandlanden aangaat, in betrekking tot den keizer als leenmannen, zonder eenige erfelijke waardigheid en alleen volgens het vorstelijke welbehagen hunne landen besturende. Daar de tijd weinig inbreuk op de aloude gewoonte schijnt te hebben te weeg gebragt, namelijk, wat het innerlijke der Javaansche huishouding aangaat, zoo kunnen wij het toenmalig staatsbestuur vergelijken bij dat van het geringe overschot van het rijk, thans nog onder middellijk beheer der vorsten. De vorst was geestelijk en wereldlijk opperhoofd, onbeperkt heerscher, zonder wet, slechts zekere aloude gewoonten, gebruiken of instellingen volgende. Onder hem bestierde een eerste staatsdienaar het rijk, namelijk, hij was de uitvoerder van des vorsten bevelen. De prinsen van den bloede bemoeiden zich niet met het staatsbestuur. De voornaamste vassalen waren steeds ten hove en lieten hunne landvoogdijen door waarnemers besturen; zoo ook de prinsen met de landen, hun tot onderhoud toegewezen. Eens of meermalen 's jaars kwamen al de landvoogden der rijksdeelen ten hove, zoo tot opbrengst van cijns, pachtschat, belasting, patjek genaamd, als om hulde te bewijzen aan den vorst. De afwezigheid van zulk

een' hofdag was een teeken van wederspannigheid. Overigens was er geen ander financieel of oorlogsbewind, en zelfs geene afscheiding van maatschappelijke klassen dan die van het vorstelijk bloed, den grooten en kleinen adel en het volk.

§ 103. Onder de genoemde landschappen komt, evenmin als Blambangan, Cheribon voor; de prinsen van dat rijkje stelden zich in 1681 onder Europesche bescherming, waardoor hun geestelijk overwigt in Mataram verloren ging. Eveneens ging het met Giri. Na de inname, in § 93 vermeld, werd de neef van den gesneuvelden priestervorst, raden Hongko-kesoemo, aangesteld in de opengevallene geestelijke waardigheid, met den titel van Mas Giri. Doch ook deze werd in 1684, elders 1695 (A. J. 1607, 1618), door den keizer afgezet, alstoen het geestelijk bestuur geheel ingetrokken en het bestuur van Grissee opgedragen aan twee regenten (bopati's), Kerto-leksono en Kjai Poespo-negoro. Van deze laatste vindt men de grafstede in de wijk Gapoero te Grissee, met het jaartal 1643, of Anno Dom. 1721.

Einde van het III boek, loopende tot het jaar 1682 (*A° Javae* 1604-5).

SCHETSEN

VAN DE RIJKEN VAN

TOMBOEKOE EN BANGGAAI,

OP DE

OOSTKUST VAN CELEBES.

DOOR

C. BOSSCHER en P. A. MATTHIJSSEN.

In het afgeloopen jaar door de Indische regering besloten zijnde, dat een onderzoek zou plaats hebben naar de gesteldheid van een gedeelte der oostkust van Celebes en in het bijzonder van de baai van Tomori, werden daartoe door den gouverneur der Moluksche eilanden in kommissie gesteld de ambtenaar ter zijner beschikking C. Bosscher en de kommandant van Z. M. stoomschip Vesuvius, de luitenant ter zee der 1e klasse P. A. Matthijsen.

Deze kommissie, den 21 November 1852 met het genoemde stoomschip van Amboina vertrokken, keerde den 9 Februarij 1853 aldaar terug en diende, onder anderen,

de volgende twee rapporten in, die door de regering welwillend ter plaatsing in dit tijdschrift zijn afgestaan. De redaktie twijfelt er niet aan, of deze door in de Moluksche wateren zoo goed bekende personen zamengestelde beschrijving van de bijkans geheel onbekende oostkust van Celebes zal met belangstelling ontvangen worden.

TOMBOEKOE.

Algemeene beschrijving.

Het rijk van Tomboekoe, op de oostkust van Celebes gelegen en staande onder het gezag van den sulthan van Ternate, is eene smalle strook lands, ten oosten bespoeld door de zee, ten noorden begrensd door de bezittingen van Banggaai, ten westen en ten zuiden door de rijken van Loefoe en Lawoei. De noordelijkste grens rekent men te beginnen bij het eilandje Tegon-teja en de zuidelijkste grens van dit rijk strekt zich uit tot aan de negorij Bilala.

De baai van Tomori, op de kaarten de bogt van Tello genaamd, dringt op de oostkust diep landwaarts in, en het landschap van dien naam dringt in het diepste der baai tuschen in de Tomboeksche landen, zoodat het rijk van Tomboekoe door de baai en het landschap Tomori in twee deelen, noordelijk en zuidelijk Tomboekoe, gesplitst wordt:

Het rijk van Tomboekoe wordt overigens verdeeld in vier distrikten, te weten.

1°. Het eigenlijke Tomboekoe, zijnde dat gedeelte kustland, hetwelk, van af het landschap Tomori zich in eene smalle strook uitstrekt tot bij de negorij Faja of Tandjong Faja, die bij den inlander Tapoe Oeloeno genaamd wordt.

2°. Het landschap Bahoe Solo, hetwelk aanvangt bij Tapoe Oeloeno, ten zuiden eindigt bij de negorij Bilala en ten westen begrensd wordt door het

3°. distrikt Toe Eppee, hetwelk noordelijk begrensd wordt door het distrikt Tomboekoe en het landschap Tomori en ten westen en zuiden is ingesloten door het rijk van Loefoe.

4°. Het distrikt Toffi, hetwelk ten zuiden en oosten begrensd is door Tomori, en ten noorden zich aansluit aan de noordelijke Tomboeksche bezittingen.

De Tomoriërs hebben zich meester gemaakt van dit landschap, zoodat het eigenlijk nog slechts in naam aan Tomboekoe toebehoort.

Het noordelijke Tomboekoe, hetwelk men als een vijfde distrikt zou kunnen aanmerken, is bijna geheel ontvolkt; misschien hier en daar bewoond door enkele Alfoersche stammen, die hoegenaamd geen gezag erkennen.

De Tomboeksche hoofden weten dan ook volstrekt niets van de gesteldheid van dit gedeelte des rijks en hebben daarmede geene gemeenschap.

Langs de kust van Tomboekoe liggen verscheidene klipachtige eilanden, die veel tripang opleveren en tot de bezittingen van dat rijk behooren. De voornaamste zijn, aanvangende van het zuiden: Boboni, bewoond, levert roode en zwarte rijst, rottang en klappers op. Men vindt er overvloed van aard- en andere vruchten, alsmede karbouwen en geiten. Lenoei, als voren. Padar, Baniti, Poeloe Tiga, Poeloe Doewa, Lambiki, Safa-eli, Boemi-tandéri, Oentawa, Sai-unowa, Toko-zega, Padoe-Padoe, Batoe-toeteha, pakoe, Balafoä Batoe-manoe, Tifiranoe, Kanda-poeti, Langalla en Bolloe, die alle onbewoond zijn, doch welker riffen eene groote hoeveelheid tripang opleveren. Eindelijk verdient vooral nog genoemd te worden het eiland Manoei, welks bewoners zich uitsluitend bezig houden met het vervaardigen van praauwen en paduakangs, het in die kunst op eene vrij aanzienlijke hoogte gebragt hebben en daardoor tot eene zekere mate van welvaart gekomen zijn.

De kust van Celebes heeft een onvriendelijk aanzien, bijzonder dat gedeelte, hetwelk onder Tomboekoe behoort.

Het kustland is laag, het binnenlandsche gebergte middelmatig hoog, zonder eenig ander uitstekend punt, dan de berg van Tokala.

Van af Tandjong Posso is de kust moerassig, met rhizophoren begroeid en door veelvuldige riffen omringd. Het binnenland schijnt voornamelijk van eene kalkformatie te zijn; van daar het barre en onvruchtbare aanzien, hetwelk Celebes van den oostkant vertoont.

De bevolking is schaarsch en woont meest in het gebergte; enkele negorijen zijn aan het strand gevestigd, doch worden van tijd tot tijd verplaatst, wanneer de ziekten, aan deze moerasachtige streken eigen, een' tijd lang bijzonder sterk geheerscht, de bevolking gedecimeerd en haar alzoo van de plaats van haar verblijf afkeerig gemaakt hebben.

De hoofden en strandvolkeren zijn Mohammedanen, de bergbewoners Heidenen. Zij behooren tot het licht gekleurde menschenras, zijn fraaijer en krachtiger van bouw dan de bewoners der Banggaai-eilanden; doch de mannen kunnen in welgemaaktheid, vlugheid en kracht geene vergelijking met de ten westen wonende volkeren doorstaan. De vrouwen zijn integendeel welgemaakt en schoon te noemen.

Bestuur.

Rijksbestuur. Het rijk van Tomboekoe, door de wapenen aan Ternate onderworpen, werd in den jare 1682 door den gouverneur Padbrugge, namens de Oost-indische Kompagnie, in bezit genomen, ten einde den sulthan van Ternate te straffen voor zijnen opstand tegen 's Kompagnie's gezag.

Bij zijne onderwerping werd hem dit rijk teruggeschonken, doch met erkenning van 's Kompagnie's souvereiniteit, zoodat het door Ternate slechts als leen en door de vorsten van Tomboekoe als achterleen bezeten wordt.

Bij verschillende kontrakten, zoowel met Ternate als Tomboekoe, is de souvereiniteit van het Nederlandsche gouvernement uitdrukkelijk erkend geworden.

Het rijk van Tomboekoe wordt bestuurd door eenen vorst onder den titel van radja en eenige rijksgrooten (bobato's), die, onder verschillende benamingen, den radja ter zijde staan en met hem eenen raad vormen, bij wien eigenlijk het hoogste gezag berust. Deze raadsleden zijn de djegoegoe, de kapitein-laut, de majoor, en de kapitein kompanie, benevens de sengadji's van de hoofdplaats.

Sedert eenige jaren heeft de sulthan van Ternate hier eenen oetoesan of stedehouder geplaatst, met eenen sekretaris en eenige Ternataansche ambtenaren, onder den algemeenen naam van Alfieris bekend, en 40 met geweren gewapende mannen. Deze oetoesan heeft met zijnen sekretaris en twee der voornaamste officieren zitting in den raad en waakt, dat er niets wordt ondernomen of tot niets wordt besloten, hetwelk met de belangen en bedoelingen des sulthans in strijd is. De beslissing gaat wel bij meerderheid van stemmen, doch, wanneer hij zijn veto tegen een genomen besluit uitspreekt, moet het blijven geschorscht tot dat de sulthan uitspraak zal gedaan hebben. Op deze wijze is de magt van den oetoesan reeds zeer groot; doch zijn invloed wordt nog meer overwegend en het gezag des radja's en der verdere hoofden bijna tot nul teruggebragt, doordien de gewapende magt geheel onder de bevelen van den oetoesan en zijne officieren staat.

De radja wordt uit het vorstelijk geslacht door de bobato's, leden van den rijksraad, gekozen; zij vormen namelijk een drietal, hetwelk zij den sulthan van Ternate aanbieden,

en deze kiest daaruit den radja; welke keus door den resident van Ternate moet worden goedgekeurd en door de hooge regering bekrachtigd, alvorens de radja in zijne waardigheid kan worden bevestigd.

De bobato's worden op dezelfde wijze verkozen, en door den sulthan, na verkregen goedkeuring van den resident van Ternate, aangesteld.

Bij deze verkiezingen mag de oetoesan geenen invloed uitoefenen, onverminderd zijne bevoegdheid om aan den sulthan dien kandidaat aan te bevelen, welken hij het meest geschikt acht. De uitvoerende magt berust bij den radja en bij den stedehouder van Ternate.

Negorijbestuur. Aan het hoofd der negorij staat de sengadji, die mede door de bevolking verkozen wordt en met eenige oudsten eenen raad vormt, door welken alle negorij-belangen worden beslist. In elke belangrijke negorij is een Ternataansch ambtenaar geplaatst, die gehouden is den oetoesan onmiddellijk berigt te geven van al hetgeen strijdig met zijn gevoelen en met de belangen van Ternate door den negorij-raad wordt besloten. Regt van veto heeft echter zoodanig ambtenaar niet.

Regterlijk gezag. Het hoogste regterlijke gezag berust bij den rijksraad, ofschoon zijne regtsmagt beperkt is, in strafzaken, tot de kennisname van aanklagten wegens kleine diefstallen, ligte verwondingen, injuriën en dergelijke ligte vergrijpen tegen de openbare orde of tegen personen en eigendommen. In civiele zaken strekt zijne regtsmagt zich slechts uit over vorderingen, waaraan een geldelijk belang, niet te bovengaande *f* 100, verbonden is.

In appèl neemt de rijksraad kennis van de uitspraken der negorij-raden, ter zake van onwilligheid in het verrigten van negorij-diensten en vergrijpen tegen de bevelen der negorij-hoofden.

De straffen, wegens misdrijven en overtredingen opgelegd wordende, zijn rottanslagen, blokarrest en geldboeten, niet te bovengaande *f* 60 of 30 realen.

Misdrijven of civiele vorderingen, die boven de bevoegdheid van den rijksraad te Tomboekoe gaan, worden door den rijksraad te Ternate beregt.

Bevolking.

Getal inwoners. Zoo als reeds hierboven gezegd werd, is noordelijk Tomboekoe weinig of in het geheel niet bewoond en bestaat er geene gemeenschap met dat gedeelte van het rijk, zoodat de hoofden ons noch de namen der negorijen (zoo die er al mogten zijn) noch het aantal der bewoners wisten op te geven.

De ondervolgende staat maakt dus alleenlijk melding van het getal inwoners der distrikten Tomboekoe, Bahoe solo, Toe eppé en Toffi, benevens de daaronder behoorende eilanden. Men zal er uit ontwaren, dat de bevolking in evenredigheid tot de uitgestrektheid van het rijk zeer schaarsch is.

Of die opgaven volkomen juist zijn, durven wij niet bepalen. Wij hebben ze verkregen door eene, op onzen last, door de verschillende sengadji's gedane volkstelling en laten het resultaat daarvan hieronder volgen.

STAAT, aantoonende het getal inwoners van het rijk van Tomboekoe, benevens de namen der negorijen en het aantal huizen in iedere negorij.

Namen van de distrikten.	Namen der negorijen.	Aantal huizen.	Aantal inwoners: Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal in iedere Negorij.	Bevolking van ieder distrikt.	Generaal totaal.	
Tomboekoe.	Lanona.	357	355	494	589	1438			
	Wosso.	50	47	53	100	200			
	Kolono.	67	110	130	178	418			
	Tanda-olio.	13	53	17	13	83			
	Bahoe.	15	20	19	36	75			
	Faro.	19	19	20	35	74			
	Taja.	25	30	41	55	126			
	Betté-betté.	9	8	10	10	28			
	Amboenoe.	6	6	8	16	30			
	Bahoe-eja.	20	20	40	55	115			
	Tafaroe.	73	103	157	258	518			
	Tala-bahoe.	75	122	137	375	634			
	Tokon-didi.	12	31	37	102	170			
	Topo-garoe.	52	73	74	232	379			
	Tokon-oewa.	50	73	80	110	263			
	Tonkalla. Terong-a.	700	1002	1350	2708	5060			
	Bahoe-soeaai	8	15	18	53	86	9687		
		1551							
Bahoe-Solo.	Matarape.	15	21	26	27	74			
	Bahoe inso.	31	15	20	18	53			
	Bahoe-solo.	24	30	35	71	136			
	Tomofi.	12	15	21	21	57			
	Bilalo.	17	22	25	56	103			
	Eiland Manoei met de negorijen,	..	..	..	..	..	..	....	(1)
	Transportere	99				423			

(1) Dit eiland behoort onder het distrikt Bahoe-solo; de bevolking van dit distrikt heeft veel geleden door de cholera in 1852.

Namen van de distrikten.	Namen der negorijen.	Aantal huizen.	Aantal inwoners			Totaal in iedere Negorij.	Bevolking van ieder distrikt.	Generaal totaal.
			Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.			
Pr. Transport.		99				423		
	Manoei.	60	75	85	144	304		
	Tofonie.	35	78	100	195	373		
	Boelelee.	15	15	20	39	74		
	Tana-été.	17	20	22	42	84		
	Labota.	8	10	17	20	47		
	Toelang batoel	20	80	90	202	372		
	Toe rete.	32	40	48	37	125		
	Minta-salla.	54	50	40	90	180		
	Falantea.	20	13	11	36	60		
		360					2042	
Toe eppé.	Toro-oe ta.	30	45	56	86	187		
	Pada bahoe.	40	45	43	116	204		
	Tafaro.	25	52	69	115	236		
	Tarongtong-doea.	20	35	42	83	160		
	Masara.	34	43	39	78	160		
	Topodoie.	47	75	83	228	386		
	Tiferano.	52	84	113	216	413		
	Tifi-jaö.	30	35	45	70	140		
	Fatoe-pali.	50	57	52	60	169		
	Tapo-Didi.	27	34	32	65	131		
		355					2186	
Toffi.	Toffi.	90	97	104	210	411		
	Tambilalan.	100	150	110	220	480		
	Tapada.	55	67	59	93	224	1115	
		245						
						Algemeen totaal		15030.

Afstamming. Omtrent hunne afstamming weten wij niets met zekerheid te zeggen. De bergbewoners schijnen een oorspronkelijke volksstam te zijn, daar niets aanduidt, dat zij met andere in dezen archipel woonachtige volkeren verwant zijn, maar integendeel in gelaatstype en taal daarvan verschillen.

De strandbewoners hebben, gelijk overal, het oorspronkelijke verloren en schijnen aan eene vermenging van verschillende rassen hunnen oorsprong verschuldigd te zijn.

Taal. Hunne taal heeft, volgens hetgeen uit de ondervolgende woordenlijst blijken kan, weinig overeenkomst met eenige andere in dezen archipel gesproken wordende taal en verschilt zelfs veel van de taal, die in de Banggaai-eilanden en het noordelijker Celebes in gebruik is.

Mogten anderen, meer ervaren dan wij in de verschillende dialekten, die de bergvolkeren in dezen archipel spreken, uit de mogelijke verwantschap van tongval, de verwantschap van dit volk met eenigen anderen inlandschen stam wenschen af te leiden, dan kunnen welligt de volgende woorden, volgens de uitspraak opgeschreven, hun daarbij tot leiddraad dienen.

zijn	aijkoa.	binnen komen	merso opako
niet of niet zijn	anhena.	naar buiten gaan	mino aroko..
ik	onkoedé.	het ligchaam	poetoh.
hij	ngadé.	het hoofd	oenoh.
gij	moendé.	de handen	lima.
groot	ohossé.	de voeten	karo.
klein	mohiboe.	hoog	malanga.
eten	menkah.	diep	olaroh.
drinken	moinoen.	hard	mokorra.
blijdschap	oeininda.	stijgen	soemindeh.
ziekte	konanenh.	dalen	oemoempah.
goed	moika.a.	zitten	toenandeh.
zoodanig	kandoe-o.	slapen	moetoeri.
aangezigt	hoij.	links	moeiri.
rug	boenkoe.	regts	moeana.
boven	fafono.	een	affa.
beneden	lettononot.	twee	oroe.

drie	fotallo.	zeven	opetoe.
vier	opah.	acht	hoewalo.
vijf	alima.	negen	osion.
zes	onoei.	tien	hopoeloh.

Verdeeling der inwoners naar hunne standen. Men vindt ook hier, zoo als bij vele inlandsche volkeren eene, verdeeling in drie standen; namelijk die der adellijken, der vrijen en der slaven.

Vele hunner staatkundige en maatschappelijke instellingen staan met deze verdeeling in verband en eene geheele omkeering van zeden, instellingen en gebruiken, die slechts door totale vermeestering en in bezit name, na jaren tijds zou te verkrijgen zijn, zou noodig wezen, om den slavenstand te doen afschaffen. Men moet echter aan deze soort van slavernij niet het denkbeeld verbinden, hetwelk daaraan gemeenlijk gehecht wordt, daar de slaaf gewoonlijk als een lid der familie beschouwd en behandeld wordt en alleen het regt ontbeert om te gaan waarheen hem goeddunkt en bij negorij- of andere gedwongen diensten genoodzaakt is voor zijnen meester op te komen.

Gezondheidstoestand. De gezondheidstoestand der bergvolkeren schijnt in het algemeen niet ongunstig te zijn, daar er slechts weinig ziekten bekend zijn. Daarentegen is het te treuriger met den gezondheidstoestand der strandvolkeren gesteld, die, meestal in lage, moerasachtige streken woonachtig, waar men vaak gebrek heeft aan goed drinkwater, veel van buikziekten, huidkwalen en tusschenpoozende koortsen te lijden hebben. In de geneeskunde zijn deze volkeren niet geheel onbedreven, daar zij verscheidene planten kennen tegen buikloop en vele bittere planten aanwenden tegen de koorts.

De bergvolkeren hebben van geneeskunde geen denkbeeld. Worden zij ziek, dan schrijven zij dit ongeval aan den invloed van dezen of genen boozen geest toe en trachten door offeranden en bezweringen hunne ziekte te verdrijven.

Karakter, goede en kwade trekken, hoofdgebreken, gebruiken bij geboorten, huwelijken en begrafenissen.

Omtrent het karakter, de goede en kwade hoedanigheden dezer volkeren kunnen wij slechts weinig zeggen, daar onze aanraking met hen niet genoegzaam is geweest, om daarover een eenigzins juist oordeel te kunnen uitbrengen. Zij hebben echter dit gemeen met alle inlandsche volkeren, dat zij niet meer arbeiden dan tot voldoening van hunne oogenblikkelijke behoeften genoegzaam is. Zij zijn zorgeloos en vadsig, doch kunnen, wanneer zij willen, de grootste vermoeijenissen en ontberingen doorstaan.

Bij vele Alfoersche stammen is het de gewoonte der mannen, om de zwaarste werkzaamheden aan de vrouwen over te laten. De Alfoeren dezer landen maken hierop echter eene gunstige uitzondering, daar zij zelden gedoogen, dat hunne vrouwen eenen hare krachten te boven gaanden arbeid verrigten. Van daar welligt, dat deze hier te lande schooner en welgemaakter zijn en langer jeugdig blijven dan op vele andere plaatsen, waar zij tot zwaren arbeid verpligt zijn.

De man moet alzoo voor het onderhoud des gezins zorg dragen. Hoewel de polygamie niet bij hunne wetten of instellingen verboden is, heeft ieder toch gemeenlijk slechts één vrouw, omdat het hem niet geoorloofd is eene tweede te nemen, indien hij niet behoorlijk voor beider onderhoud kan en wil zorgen. Laat een man zijne vrouw aan haar lot over, dan is zij geregtigd tot hare familie terug te

keeren en levensonderhoud van hem te vorderen of wel hem te verlaten en een' anderen echtgenoot te nemen.

De huwelijken worden, volgens het zeggen der hoofden, niet bij wijze van koop en verkoop gesloten, en bij het aangaan van ze hebben hier geene bijzondere plegtigheden plaats.

De bruidschat, die elders aan de ouders der vrouw betaald wordt en onder de verschillende namen van djoedjoer, harta, mas kawin, enz. bij verschillende Indische volkeren bekend is, kent men hier niet.

De jongeling vraagt, na zich overtuigd te hebben dat het meisje zijner keus hem genegen is, de toestemming der ouders, grootouders of broeders, en, na die verkregen te hebben, worden eenige vrienden genoodigd en een of meer karbouwen geslagt, bij welk feestmaal de jeugdige echtgenoote vóórzit en de gelukwenschen harer vrienden ontvangt, waarmede het huwelijk als voltrokken wordt beschouwd. Bij geboorten hebben er geene feesten plaats.

Bij sterfgevallen wordt het doode ligchaam, na gereinigd te zijn, in eene hurkende houding, in eene vierkante kist gelegd, welker naden behoorlijk worden digt gemaakt en bepikt. Daarna plaatst men die kist, onder groot misbaar, op vier staken onder de woning van den naasten bloedverwant des overledene, tot dat men berekent, dat het vleesch geheel van de beenderen is weggeteerd. Alsdan worden die beenderen verzameld en aan de naaste betrekkingen uitgedeeld, die daaraan de tooverkracht toekennen om hen voor ongelukken te bewaren en bij ziekten te genezen.

Godsdienst. Gelijk hiervoren reeds is gezegd, zijn de strandbewoners grootendeels mohammedanen en houden zij zich zeer getrouw aan de instellingen hunner godsdienst, het-

geen wel eenigzins aan den invloed der Ternataansche ambtenaren is toe te schrijven.

De bergvolkeren zijn allen heidenen; doch het heeft ons, niettegenstaande alle nasporingen, niet mogen gelukken een stelsel te ontdekken, hetwelk zij aankleven.

Natuurlijke voortbrengselen.

Delfstoffenrijk.

IJzer is de eenige delfstof, die, voor zoo ver ons bekend is, dit gedeelte van Celebes oplevert.

Dit ijzer, hetwelk van eene zeer goede hoedanigheid is, komt niet in staven of baren in den handel, maar wordt in den vorm van ruwe onafgewerkte klewangs en parangs naar Tomboekoe gezonden, alwaar ze worden hersmeed en bewerkt, en alzoo in deze landen eene zekere vermaardheid wegens hunne deugdzaamheid bekomen hebben.

De meeste ijzererts komt voor in het distrikt Toe Eppé en in het rijk van Loefoe, waar het dikwerf in groote rotsblokken in het gebergte verspreid ligt. De inlanders nemen dan ook niet de moeite om mijnen of mijnputten aan te leggen. Zij verzamelen zooveel van deze rotsbrokken als zij voor het oogenblik noodig hebben, stooten ze tot kleine stukken en smelten ze te midden van eenen grooten stapel hout, waardoor de ruwe aarddeelen en het gruis zich van den erts afscheiden, en er eene ruwe ijzermassa overblijft, die echter nog verre is van gezuiverd te zijn. Deze bewerking wordt twee à drie malen herhaald, en eindelijk verkrijgt men ijzer, geschikt om versmeed te worden.

Niettegenstaande alle mogelijke moeite, heeft het ons niet mogen gelukken eenige monsters te bekomen van het staal

(pamor), hetwelk gezegd wordt in dit ijzer gevonden te worden.

Naar steenkolen hebben wij onderzoek gedaan, doch deze delfstof was bij de inlanders niet bekend.

Plantenrijk.

De voortbrengselen van het plantenrijk zijn: rijst, die vooral in de negorijen Matarapé, Faja en Bellellé en in het distrikt Toe-eppé wordt aangeplant.

Tabak, in geringe hoeveelheden, daar hij alleen in de zuidelijke distrikten wordt verbouwd.

Aardvruchten, als: groene katjang, obies en kladdies.

Klappers, pinang, sago en andere palmsoorten;

Katoen en kapok worden in de zuidelijke distrikten gevonden. De laatste komt echter niet in den handel.

De zuidelijke distrikten en vooral het eiland Boboni leveren overvloed van vruchten op, waaronder in de eerste plaats behoort genoemd te worden de mangoestan, voorts de manga, tjampada, lansap, ramboetan en vele soorten meer.

Timmerhout is schaarsch aan de stranden, doch overvloedig in het gebergte. Het is zeer deugdzaam en goed voor het bouwen van woningen en praauwen; doch voor fijner werk, bijv: voor meubelen, is het minder geschikt.

De afvoer van het hout is moeijelijk en vordert vele menschenhanden, hetgeen maakt, dat de strandnegorijen hun hout van het eiland Manoei trekken, hetwelk daaraan zeer rijk is. Aan dien rijkdom hebben welligt de inwoners hunne vorderingen in het bouwen van praauwen te danken.

Het hout van Manoei wordt in den stillen tijd in kleine vlotten van twee à drie balken, bamboe en gabba-gabba vervaardigd, naar de strandnegorijen gebragt.

De beste soorten zijn: het ijzerhout, de bintangor, de gosolé, de gofassa, de boeté en de titti-boom.

Onder de boomsoorten, die meer tot sieraad der wouden dan tot gebruik dienen, verdient de waringin-boom genoemd te worden, die, volgens zeggen der inlanders, alhier eene fabelachtige grootte bereikt en voor welken zij eenen diepen eerbied koesteren, daar hij aan boschduivels of geesten swangies of djins genaamd, tot woonplaats dient.

Dierenrijk.

In de zuidelijke distrikten en op het eiland Manoei heeft, men vele, zeer groote en krachtige karbouwen, zoo wilde als tamme varkens, geiten en herten terwijl in de meer naar Midden-Celebes gelegene distrikten eene kleine soort van wilde koe gevonden wordt.

De tinggallong, hier timpoes genaamd, wordt menigvuldig gevangen, om de soort van muskus, die hij bij zich draagt, waarop de Boeginezen zeer gesteld zijn.

Apen vindt men in de meer binnenlands gelegene bosschen, doch zij zijn zelden groot en behooren tot de zeer gemeene soorten.

Rotten en muizen zijn hier vrij menigvuldig.

Kippen en eenden zijn aan de strandnegorijen zeer schaarsch en moeten veelal van de binnenlands gelegene distrikten worden aangebragt. In het gebergte moeten veel eenden gevonden worden. Ganzen zijn er niet bekend. Dit gedeelte van Celebes schijnt, niettegenstaande de bosschen en wouden, die het gebergte bedekken, zeer arm te zijn aan vogels.

Voor hem, die de Papoesche landen en de Aroë-eilanden heeft bezocht, en die dáár de tallooze menigte van gevederde woudbewoners in hunne oneindige verscheidenheid

van soorten en kleurenpracht bewonderd heeft, is het in het oog vallend, hoe eenzaam en doodsch deze wouden zijn.

Aan de stranden ziet men niets dan hier en daar eene snip of eenige zeezwaluwen, die hunne nesten in de rotsen verlaten of opzoeken, en verneemt men slechts het gekrijsch van eene eenzaam rondvliegende meeuw.

Nabij de stranden vindt men groote waterslangen, die door de inlanders als eene zeldzame lekkernij beschouwd worden.

Volgens sommigen, houdt zich in de bosschen eene groote en gevaarlijke soort van slang op, die, naar de beschrijving daarvan gegeven, veel overeenkomst met de Boa constrictor heeft. Anderen daarentegen beweren, dat men in de bosschen van Celebes, geene voor den mensch gevaarlijke of hem vijandige dieren aantreft.

Krokodillen zijn hier, volgens opgave, zeer menigvuldig, hetgeen zich trouwens ligt laat begrijpen, wanneer men de gesteldheid der stranden in aanmerking neemt. Vooral nabij de uitwatering van de rivier Bahoe-solo, in het distrikt van dien naam, moeten zij zeer talrijk en gevaarlijk zijn.

Deze streken doen voor geen deel der Molukken onder in vischrijkheid. De luiheid of lusteloosheid der strandbewoners is oorzaak, dat zij zich slechts weinig op de vischvangst toeleggen en daarvan geen' afzonderlijken tak van bestaan of handel maken. Zij visschen alleen voor hunne eigene behoeften, en zijn in dit opzigt zóó traag, dat wij dikwerf moeite hadden, nu en dan een enkel vischje voor onze tafel te bekomen, niettegenstaande wij steeds goede prijzen besteedden, indien men ons visch te koop bragt.

Sero's zijn hier niet in gebruik, daar de steil afloopende

TIJDSCHRIFT VOOR INDISCHE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN HET BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

BERIGT.

De Redaktie van het Tijdschrift voor Indische Taal- Land- en Volkenkunde meent het publiek welgevallig te zijn en de belangrijkheid van het Tijdschrift te verhoogen door de gelegenheid te geven, tot het plaatsen van korte opmerkingen en mededeelingen.

Velen zijn in de gelegenheid, om dusdanige opmerkingen en mededeelingen te doen, die op het gebied van Indische Land- Taal- en Volkenkunde zeer belangrijk zijn, doch waarvan de openbaarmaking wordt terug gehouden door gebrek aan tijd of lust, om die door omschrijving over te brengen in den vorm van een gebruikelijk Tijdschriftenartikel.

De Redaktie zal daarom bij elke aflevering van haar Tijdschrift voegen eenige bladzijden uitsluitend gewijd aan *Berigten*, en zij zal die van eene afzonderlijke paginering doen voorzien, om aan het einde van elk deel bij elkander te worden ingebonden.

De Redaktie hoopt dat hierdoor de belangstelling van het publiek in haar Tijdschrift zal toenemen en vele wetenswaardige bijzonderheden zullen bekend worden.

---

grond het gebruik daarvan niet wel mogelijk maakt en de onstuimige zee, in de oostmoesson, ze ook zeer spoedig zou hebben weggeslagen. Men vischt dus meestal met lijnen of kleine werpnetten, doch begeeft zich zelden tot dat einde ver van de kusten.

De honigbij wordt, ofschoon minder menigvuldig dan in de Banggaaische bezittingen, ook in de zuidelijke distrikten van Tomboekoe gevonden en levert eene middelmatige soort van was, die een der weinige handelsartikelen van dit landschap uitmaakt. Men begroot de hoeveelheid op p. m. 40 pikols jaarlijks.

Muskieten zijn hier aan de stranden zoo menigvuldig, dat zij ons zelfs aan boord zelden rust lieten. Men vindt nabij plaatsen waar vele rhizophoren staan, de agas-agas, een diertje, welks steek nog veel onaangenamer en lastiger is dan die van de muskieten, daar het eene bijna ondragelijke jeukte veroorzaakt.

Gelijk reeds hierboven onder de rubriek »algemeene beschrijving" is gezegd, ligt ten zuiden van Lanona eene ontelbare menigte kleine eilandjes, allen door reven omringd, waarop jaarlijks eene vrij belangrijke hoeveelheid tripang gevangen wordt. Daar deze tak van nijverheid uitsluitend door de vreemdelingen (de orang Badjo's) geëxploiteerd wordt, komt dat artikel slechts zelden te Lanona of andere strandnegorijen in den handel en wordt het meestal in de Kendari-baai aan Makassaarsche en Boeginesche handelaren geleverd of verkocht en naar Makassar gevoerd. Het rijk van Lanona trekt dan ook slechts een gering voordeel van den rijkdom zijner reven, alleenlijk bestaande in eene som van *f* 2, die elk praauwtje betaalt, voor het regt om op de reven der eilanden, onder Tomboekoe sorterende, te visschen. Deze inkomst, waarvan nog de helft aan

Ternate moet worden uitgekeerd, kan niet hooger dan *f* 300 geraamd worden. Onder de afdeeling handel zal ook de handel in dat artikel breeder beschreven worden.

Geheele oesterbanken hebben wij bij de kleine eilanden, in de Tomori-baai gelegen, aangetroffen. De oesters zijn vrij groot en blank en in het algemeen beter dan de soorten, die men in den zuidelijken Molukschen archipel vindt.

De bia-garoe wordt hier mede vaak op de reven gevonden en door de Badjo's en inboorlingen gegeten.

Het water.

Zee. Langs de kust van Celebes, van af Poeloe Doea, nabij Tandjong Pompangan, tot aan den hoek van Passelamban, is het vaarwater, zoo ver wij hebben ondervonden, vrij zuiver. Van die punt vormt de zee eene diepe bogt of baai, op de kaarten zeer onjuist geteekend en de bogt van Tolo genaamd, ten regte de baai van Tomori geheeten. Deze baai is door ons opgenomen en de daarvan vervaardigde kaart toont het resultaat dezer opname aan.

Een weinig bezuiden Lanona beginnen de eilanden, waarvan wij zoo even, over de tripang handelende, gesproken hebben, die tot aan de Salabanka eilanden en straat Boeton doorloopen, en het vaarwater aldaar moeijelijk en zorgzaam maken, te meer daar de lucht hier veelal betrokken is en de reven zich zelden door verkleuring van water aanwijzen. In de westmoesson is de zee gemeenlijk zeer kalm, doch daarentegen loopt zij in de oostmoesson zeer hoog en maakt deze kusten, die weinig bekend zijn en óf in het geheel geene ankerplaatsen bezitten, óf waar men niet dan digt onder den wal ankergronden vindt, voor zeilschepen gevaarlijk. Er loopt om de twaalf uren eb en vloed. De

vloed liep in den tijd, waarin wij deze wateren bezochten (December en Januarij), sterk om de noord; de eb daarentegen met veel minder kracht om de zuid. Van daar dat wij dikwerf op onze reis eenen sterken noordelijken stroom waarnamen.

Op eenigen afstand van den wal kan men langs deze kust nergens grond looden, en in de nabijheid van de kust loopt de grond meestal plotseling op.

Ankerplaatsen. De eenige ankerplaats, die wij in het rijk van Tomboekoe bezochten (de baai van Tomori uitgezonderd), was de reede van Lanona, volgens de waarnemingen, aan boord van Z. M. stoomschip Vesuvius gedaan, op 122° 2' o. l. en 2° 26' 30" z. b. gelegen. In de westmoesson kan men daar veilig liggen, mits zorgende zoo spoedig mogelijk eene tros aan den wal te brengen. In de oostmoesson is die reede in geenen deele aan te bevelen, daar men dan in opene zee ligt op een lager wal.

Nabij Toisa, 5 mijl zuidelijker dan Lanona, moet voor praauwen, ook in de oostmoesson, eene goede ankerplaats zijn, alwaar zij achter eene uitgestrekte zandbank voor de zee beveiligd liggen.

Rivieren. De rivieren in dit deel van Celebes zijn, met uitzondering van de Tampoera, die slechts gedeeltelijk het gebied van Tomboekoe doorstroomt, en de Bahoesolo, alle volstrekt onbevaarbaar en slechts kleine spruiten, die door de gestadige regens worden gevoed.

Zoodanig zijn de Moearafali, de Samara in de baai van Tomori, en de rivier, die de vlakte van Lanona doorstroomt, naar welke die plaats genoemd is.

De rivier van Tampoera neemt in het land van Tomori haren oorsprong en is 6 à 7 mijlen ver voor praauwen bevaarbaar. Aan hare monding staat met laag water niet meer

dan 2 à 2½ voet water, zoodat men den vloed moet afwachten om haar binnen te loopen.

De Bahoesolo neemt haren oorsprong in het gebergte van midden-Celebes en doorstroomt het distrikt van dien naam, hetwelk zij door verscheidene harer spruitjes van vruchtbaarmakend water voorziet, en zich eindelijk, in drie takken verdeeld, in zee stort. Zij is mede voor praauwen bevaarbaar.

Bronnen. Warme of minerale bronnen zijn in het geheele rijk van Tomori niet bekend, zoo min als eenig ander water, waaraan eene bijzondere geneeskracht wordt toegeschreven.

Wêersgesteldheid.

Warmtegraad en vochtigheid van den dampkring.

Gedurende ons verblijf in deze gewesten hadden wij des daags veel hinder van de warmte, terwijl de nachten vochtig en koel waren. Des daags woei er meestal een stijve zuidwestenwind, die omstreeks 10 uur 's morgens doorkwam en eerst tegen 4 uur à 5 uur 's namiddags afnam.

Tegen zonsondergang liep de wind naar het noordwesten en voerde over het gebergte donkere onwêers- en regenwolken op ons aan. Des avonds kregen wij ook meestal regen, die den geheelen nacht tot den volgenden ochtend aanhield en vaak, vergezeld van donderweder, bij stroomen uit de wolken viel. In de oostmoesson moet het klimaat nog veel onaangenamer zijn. Dan heeft men van die onophoudelijke stortregens, zoo als waarschijnlijk alleen in de Molukken bekend zijn en die vaak dagen en weken aanhouden. Harde oostewinden, vaak tot stormvlagen toe-

nemende, waaijen dan over de vlakten en zwepen de onstuimige golven woedend voor zich uit, totdat zij tegen de stranden breken of die met hunne watermassa's bedekken. De negorij Lanona heeft, onder anderen, jaarlijks veel van dergelijke overstrooming te lijden en daardoor dikwerf het leven van menschen en vee te betreuren.

Hoezeer het dus uit het vorenstaande blijkt, dat het hier het geheele jaar regent, onderscheiden de bewoners niet te min een' droogen en een' regentijd. De drooge tijd is die van Oktober tot Maart, waarin men enkele drooge dagen heeft; door regentijd verstaat men het tijdperk van Maart tot September en in het bijzonder de maanden Junij, Julij en Augustus, waarin de stortvloeden onophoudelijk uit de wolken stroomen.

Gedurende ons verblijf was de gemiddelde stand des thermometers op den middag 87° in de schaduw en des middernachts 77° Fahrenheit.

Winden. Deze streken staan onder den invloed der moessons. De heerschende winden zijn hier dus van November tot Maart de westelijke, die veelal in November, December en Januarij meer naar het noordwesten trekken en later meer naar het zuidwesten loopen. In den overigen tijd des jaars waait hier de zuidoostenwind, die, gelijk genoegzaam uit het voorafgaande kan blijken, dikwerf met hevigheid zich doet gevoelen. De kenteringmaanden kenmerken zich dikwerf door zware onweders, doch nimmer, zelfs niet in die maanden, bespeurt men iets van aardbevingen.

Nijverheid.

Jagt en visscherij. De jagt wordt, hoewel zelden, door de

in het gebergte woonachtige Alfoeren uitgeoefend. Zij jagen bijna uitsluitend op herten, waarvan zij dingding maken, hetwelk zij aan de strandvolkeren tegen andere artikelen verkoopen. In den regel, althans wanneer men eenige aanmerkelijke hoeveelheid verlangt, dient men vooraf met de Alfoeren over een te komen, daar zij, zonder voorschot ontvangen te hebben, zelden op de jagt gaan. Zij jagen meest met pijl en boog, zelden met schietgeweer, en bekruipen het wild op de plaatsen, waar het gewoon is zich te drenken.

Hoe weinig werk men van de vischvangst maakt is reeds hierboven gezegd; hoewel de strandbewoners daarin ligtelijk eene nieuwe bron van voor hen niet onbeduidende inkomsten zouden kunnen vinden.

Landbouw. De landbouw wordt mede bijna uitsluitend door de Alfoersche bergvolkeren uitgeoefend en is de geliefdste bezigheid der mannen. Zij bewerken hunne velden vrij wel, en maken daarbij gebruik van den geduldigen en leerzamen karbouw. De rijst, djagong, katoen, die zij aanplanten, dienen hoofdzakelijk tot eigen gebruik, of worden afgevoerd naar de strandnegorijen, waar zij deze waren voor lijnwaden, koper en grof aardewerk, gongs, koralen en dergelijke handelsartikelen inruilen. Zoo ook voorzien zij de strandbewoners van aardvruchten, katjang, pinang en dergelijke artikelen voor eigen gebruik, alsmede van was voor den uitvoer.

Ambachten of bedrijven. Voor zoover wij hebben kunnen nagaan, wordt door de bergvolkeren geen enkel ambacht of geen bijzondere tak van nijverheid uitgeoefend. Onder de strandbewoners, vooral in de negorijen van het eigenlijke Tomboekoe, vindt men zeer goede wapensmeden, die aan de Tomboeksche klewangs eene zekere vermaardheid hebben weten te bezorgen. Ook treft men onder hen enkele goud- en zilversmeden aan,

die voor inlandsch werk zeer berekend zijn. De vrouwen houden zich bezig met het vervaardigen van kleedjes, sarongs, die, wegens hunne onverslijtbaarheid, bij de bergbewoners zeer gewild zijn en, naarmate van de kwaliteit, van *f* 1 tot *f* 4 gelden.

Handel. De handel van het rijk Tomboekoe is, in den volsten zin des woords, onbeduidend te noemen. Wij hebben dáár eene maand in het midden van den handelstijd vertoefd en geen enkele padoewakan of ander vaartuig ter reede van Lanona gezien. Het is waar: de oetoesan zeide ons, dat dit nog nooit gebeurd was en dat anders gemeenlijk drie of vier padoewakans hen jaarlijks bezochten om was in te koopen benevens ruwe Tomboeksche klingen.

Het was geldt hier omstreeks *f* 40 de pikol in goederen, hetwelk, indien men de hoeveelheid op 40 pikols stelt, dat ten naaste bij met de waarheid zal overeenkomen, een geldswaardig bedrag uitmaakt van *f* 1600.

Men berekent, dat jaarlijks 2500 à 3000 klingen worden uitgevoerd, die gemiddeld kunnen worden berekend op 2 reaal of *f* 4 en alzoo eene geldswaarde vertegenwoordigen van *f* 10,000 à *f* 12,000.

De waarde der ingevoerde goederen, bestaande in lijnwaden, gongs, aarden borden en kommen, koperdraad enz., zal dit cijfer nog niet bereiken, daar hier ook kopergeld in omloop is, hetwelk natuurlijk tot betaling van produkten des lands heeft gestrekt, zoodat ze niet uitsluitend met goederen zijn betaald geworden. Men ziet hieruit, dat er niet, zoo als men wel heeft gezegd, jaarlijks zulke enorme massa's ijzer van hier worden uitgevoerd, en dat wij met regt den handel onbeduidend noemen.

De handel, hoe luttel dan ook, is daarenboven geheel in handen der hoofden, die eene soort van monopolie heb-

ben en eerst gedogen dat anderen daarbij eenig voordeel trachten te behalen, wanneer *zij* van alles voorzien zijn en men hun eene retributie toekent.

Van den tripanghandel heeft, zoo als wij hiervoren zagen, de bevolking geen het minste voordeel, daar hij door de Badajo's gedreven wordt en de vangst elders ter markt komt.

Elke Badjoresche praauw, die verlangt op de reven der eilanden, onder Tomboekoe behoorende, te visschen, betaalt eene retributie van *f* 2, hetwelk, indien men het getal dier praauwtjes op 150 à 200 stelt, een bedrag uitmaakt van *f* 300 à *f* 400. Vroeger kwam de helft daarvan aan den sulthan van Ternate en de wederhelft aan de hoofden van Tomboekoe. Zijne hoogheid heeft echter sedert twee jaren het aandeel hem toekomende, aan zijne Ternataansche ambtenaren afgestaan even als zijn aandeel in het ankeragegeld.

Vaartuigen in Tomboekoe ten handel komende, betalen *f* 40 voor laboe batoe, ankeragegeld, waarvan de helft komt ten voordeele der Tomboeksche hoofden. Zoo als wij hiervoren zagen, bedraagt dat getal vaartuigen gemeenlijk slechts 3 of 4, zoodat die voordeelen niet zeer groot zijn.

Wij weten dat al het bovenstaande slechts zeer oppervlakkig is en naauwelijks den naam van statistieke schets verdient; doch het is bekend, hoe hoogst moeijelijk het is, om in deze streken, in zulk een kort tijdsverloop, als wij er vertoefden, al de inlichtingen te bekomen en de bouwstoffen te verzamelen, die noodig zijn om eene in alle deelen *juiste* en eenigzins volledi-

ge statistiek zamen te stellen. Wij hebben dus vermeend liever den schijn van oppervlakkigheid op ons te moeten laden, dan gevaar te loopen van onwaarheden of versierde daadzaken op te teekenen.

BANGGAAI.

Algemeene beschrijving.

Tusschen 1° en 2° z. br. en 122° 52′ en 124° 26′ o. l. ligt eene groep van een veertigtal groote en kleine eilanden, die, naar een van ze, de Banggaai-eilanden zijn genoemd geworden. De vroegere vorsten dezer eilanden hebben zich meester weten te maken van eenige landschappen op de tegenoverliggende kust van Celebes, die thans, met bovengenoemde eilanden, het rijk van Banggaai uitmaken.

De Banggaaische bezittingen op oost-Celebes bevatten de landschappen Saloean, Balante, Pokkomondonong en Batoei, waarin het bloeijende Mondono gelegen is, en bestaan alzoo uit eene strook lands, die zich uitstrekt van Tandjong-api, in den Tominibogt, tot het eilandje Tegonteja, de noordelijke grens der Tomboeksche landen.

Van de Banggaaische bezittingen op de oost-kust van Celebes kunnen wij slechts weinig zeggen, daar alleen de negorij Mondono een korten tijd door ons is bezocht geworden en de berigten omtrent die landen, die wij te Banggaai slechts met moeite hebben kunnen bekomen, nog hoogst onvolledig waren. Zij zijn echter veel welvarender, vruchtbaarder en beter bevolkt dan de door ons beschreven landschappen van Tomboekoe; en het distrikt Batoei, waarin de negorij Mondono gelegen is, hetwelk daarom ook dikwerf

het distrikt Mondono genoemd wordt, is zelfs een zeer bloeijend landschap, door eene talrijke, welvarende en ijverige bevolking bewoond.

De Banggaai-groep, bestaande, zoo als wij boven zeiden, uit een veertigtal groote en kleine eilanden, is slecht bevolkt, daar slechts vier dier eilanden: Peling, Banggaai, Labobo en Bankoeloe, bewoond zijn.

Beoosten en bezuiden Banggaai liggen de eigenlijke tripangeilanden, waardoor jaarlijks een aantal Badjoresche vaartuigen naar deze streken gelokt worden, die eenen handel hebben doen ontstaan, welke thans veel is afgenomen, doch waaraan Banggaai in vroegere jaren zijn' invloed en rijkdom te danken had.

De eilanden, die het eigenlijk gezegde Banggaai omringen, zijn, buiten de opgenoemden: ten zuiden Bankoeli Kanau, Tompakka, Melappa, Popiesti, Mololiessi, Tongoe, Boekan, vroeger bewoond, Timpous, Marsoni, Piloekoe, Boeloe, Bianko, Manika, Malamboeloenge en Tanawanna; ten westen: Po-onoe, Bandoe, Baloenana, Poeloe Sagoe, Boeauw, Tankoeta, Pokka, Tolonbondo, Delapan en Sosopoean; ten noorden: Bankallan, Poeloe Mattawaloe-besaar en Mattawaloe-ketjil, Poeloe Sendirie, Poeloe Poewat en Basinpelan; ten oosten: Poeloe Tongopilla en Poeloe Klappa.

Buiten de tripang, die op de menigvuldige, deze eilanden omringende, reven, in grooten overvloed gevonden wordt, en waarvan men de jaarlijksche vangst op p. m. 800 à 900 pikols begroot, leveren zij karet, was, vogelnestjes en fijne houtsoorten voor den handel op. Die handel is echter geheel in handen der hoofden en trouwens thans niet meer zeer belangrijk te noemen, daar de tripang en karet niet te Banggaai ter markt-komen, maar men voor het regt van visschen alléén eene zekere retributie betaalt, die voor de helft ten voordeele des sulthans, voor de wederhelft aan den radja komt.

Even als Tomboekoe staat het Banggaaische rijk onder het gebied van den sulthan van Ternate, en bij de verschillende kontrakten zoo met Ternate als Banggaai gesloten, wordt de souvereiniteit van het Nederlandsche Gouvernement erkend.

Herhaalde opstanden tegen het gezag des sulthans, die telken reize door hongietogten verschrikkelijk zijn gestraft, hebben deze eilanden grootendeels ontvolkt, en der inwoners welvaart ten eenenmale verwoest.

In de Banggaaische bezittingen op de oostkust van Celebes wordt nog eenige nijverheid uitgeoefend en legt men zich op den landbouw toe. De Alfoeren van Peling zijn mede een landbouwend volk; doch de gestadige knevelarijen van de in hunne nabijheid gevestigde hoofden en de verdrukking van allerlei aard, waaraan zij bloot staan, hebben alle energie en lust tot werkzaamheid bij hen uitgedoofd. Zij staan dan ook op het laagste standpunt van beschaving, leven veelal in de bosschen, dan hier, dan daar zich eene hut bouwende of in de boomen huizende, doch wel zorgende, zich, zoo veel mogelijk, aan het gezigt hunner verdrukkers te onttrekken.

Bestuur.

Rijksbestuur. Het rijk van Banggaai wordt, even als Tomboekoe, bestuurd door eenen vorst en eenige rijksgrooten, die met hem eenen raad vormen. Hij wordt geheel op dezelfde wijze verkozen, door den sulthan benoemd en door het Nederlandsch Gouvernement bevestigd. Het gezag van Ternate wordt te Banggaai op dezelfde wijze vertegenwoordigd, als wij zulks te Tomboekoe zagen, en het geheele rijksbestuur is volmaakt op gelijke wijze ingerigt.

Negorijbestuur en regterlijk gezag. Het negorijbestuur is mede geheel gelijkvormig aan dat van het rijk van Tom-

boekoe, en de regtsbedeeling wordt volmaakt op dezelfde wijze uitgeoefend. Alleen te Mondono, hetwelk men als de tweede hoofdplaats van het Banggaaische rijk kan beschouwen, wordt het gezag van Ternate niet door eenen alferis, maar door een ambtenaar, onder den titel van sekretaris, uitgeoefend. Aan dezen zijn alle andere Ternataansche ambtenaren op de oostkust van Celebes ondergeschikt, terwijl hij op zijne beurt de bevelen van den oetoesan van Banggaai moet opvolgen.

Bevolking.

Getal inwoners. Vermits wij, behalve Mondono, geene plaatsen op de kust van Celebes, onder Banggaai behoorende, bezochten en wij te Banggaai omtrent het getal der bevolking in de verschillende landschappen en negorijen, op den vasten wal van Celebes gelegen, geene opgaven konden bekomen, zijn wij alleen in staat hieronder het aantal der bevolking van de eilanden Peling, Banggaai, Labobo en Bankoeloe en van het distrikt Batoei of Mondono op te geven.

STAAT, *aantoonende het getal inwoners van de Banggaai-eilanden en van het distrikt Batoei, op de oostkust van Celebes gelegen.*

Naam van het eiland of distrikt.	Namen der negorijen.	Aantal inwoners			Tot. in elke negorij.	Tot. in elk distrikt.	Generaal totaal.	Aanmerkingen.
		Mann.	Vrouw.	Kind.				
Po. Peling met de distrikten:								
Seasea.	. . . . .	113	117	146	»	376		De overige eilanden van dese groep, in de algemeene beschrijving genoemd, zijn allen onbewoond.
	La Inte . . .	100	150	280	530	»		
Bolagi.	. . . . .	350	250	200	»	800		
	Lian	135	132	116	383	»		
	Apal	39	31	38	108	»		
Tomboelak.	. . . . .	24	28	22	»	74		
Kananda.	. . . . .	44	48	50	»	142		
Paisiloenoe.	. . . . .	44	50	97	»	191		
Tinanko.	. . . . .	50	60	90	»	200		
Popessie.	. . . . .	92	103	148	»	343		
Totikan.	. . . . .	110	140	169	»	419		
Sembioe.	. . . . .	110	120	84	»	314		
Kobotokan.	. . . . .	69	141	88	»	298		
Pondipondi.	. . . . .	57	52	33	»	142		
	Loeok . . .	34	17	59	110	»		
Tatakolaij.	. . . . .	86	91	38	»	215		
Pilila.	. . . . .	133	169	81	»	383		
Bonitam.	. . . . .	14	22	30	»	66		
Tanato.	. . . . .	93	63	88	»	244		
Bansama.	. . . . .	30	40	40	»	110		
Mowala.	. . . . .	100	150	190	»	440		
					1131	4757		
		Eiland Peling. . . .					5881	
Eiland Banggaai.	Soasio . . .	91	71	69	231	»		
	Tanan-bonoa .	21	22	53	96	»		
	Gonggong . .	28	24	35	87	»		
	Doedong . .	25	48	42	115	»		
	Bon-tonge . .	58	44	59	161	690		
		Eiland Banggaai . . .					690	
Eiland Labobo.	. . . . .	50	60	56	»	»	166	
Id. Bankoeloe.	. . . . .	80	104	96	»	»	280	
		Banggaai-eilanden. . .					7024	
Batoei of Mondono.	Batoei. . . .	212	230	164	606	»		Met 60 huizen.
	Tankean . .	60	100	74	234	»		» 40 »
	Mondono . .	210	190	175	575	»		» 80 »
	La-Inangtimor	1070	1500	1500	4070	»		Deze vier negorijen liggen in het gebergte en zijn door de Alfoer.bewoond.
	Kintow . .	106	100	100	306	»		
	La-Inang barat.	1600	1000	440	3040	»		
	Lantio . . .	140	120	191	451	»		
	Loeok . . .	220	152	189	561	»		Met 80 huizen.
						9843		
	Distrikt Batoei of Mondono					9843		

Deze opgaven der bevolking zijn mede verkregen door eene telling, die op onzen last heeft plaats gehad.

Afstamming. Wij weten hieromtrent geene bijzonderheden op te geven. Wij gelooven echter, dat de bergbewoners tot de oorspronkelijke bevolking van Celebes behooren. De bewoners van het eiland Peling zegt men, dat tot denzelfden stam als de inboorlingen van de Soela's behooren, waarmede zij in taal de meeste overeenkomst hebben, ofschoon zij in voorkomen en beschaving ver bij hen moeten achterstaan.

De strandbewoners, meest Mohammedanen, zijn oorspronkelijk van Ternate, Galela, Ceram, enz. Die verschillende rassen hebben zich echter door huwelijken zoodanig vermengd, dat het niet meer mogelijk is eene oorspronkelijke type te herkennen.

Taal. Ofschoon de Alfoeren van Peling en Noordelijk Celebes elkander verstaan, wanneer zij ieder hunne eigene taal spreken, schijnt er nogtans een wezenlijk verschil tusschen beide tongvallen te bestaan. Wij zijn evenwel niet bij magte door eene vergelijking van eenige woorden dit verschil te doen opmerken, daar wij alleen eene korte woordenlijst van de taal, die op Peling en Banggaai gesproken wordt, hebben kunnen bekomen.

Die lijst laten wij hieronder volgen, en behouden dezelfde woorden, als die wij in onze schets over Tomboekoe gebruikten, ten einde eenige vergelijking tusschen de beide dialekten te kunnen maken.

zijn	dano.	gij	kokaij.
niet zijn	aké.	groot	besaar.
ik	ijako.	klein	popoijrie.
hij	ko.	eten	kaël.

drinken	inom.	hard	oekoean.
blijdschap	gogoeré.	stijgen	loba loba.
ziekte	masokis.	dalen	oboeloer.
goed	nonokko.	zitten	dodoh.
zoodanig	moedoino.	slapen	molo.
aangezigt	dooda sete.	links	bobo.
rug	toekoelondo.	regts	bakalinga.
boven	indah.	een	menij.
beneden	indoh.	twee	soewa.
binnen komen	oesok-o.	drie	tolo.
naar buiten gaan	laborsan.	vier	angkie.
het ligchaam	di lindoh.	vijf	lima.
het hoofd	olondoh.	zes	nam.
de handen	lewandoh.	zeven	piteo.
de voeten	aijn doh.	acht	kitaroeba.
hoog	te hondok.	negen	sio.
diep	ahian.	tien	samoeloh.

Verdeeling der inwoners in standen. Men treft ook hier weder aan de verdeeling der bevolking in drie standen, namelijk de adellijken (bangsa), de vrijen en de slaven.

Overigens geldt ook ten deze volkomen hetzelfde, wat wij in onze schets over Tomboekoe in deze rubriek aanmerkten.

Gezondheidstoestand.

Hiermede is het op deze eilanden allertreurigst gesteld. Op Banggaai, hetwelk bijna geheel moeras is, heerschen bijna gedurende het geheele jaar kwaadaardige koortsen, die velen der bewoners wegrukken en aan anderen een ziekelijk en zwak voorkomen geven. De bewoners van Peling, alwaar een volslagen gebrek aan goed drinkwater heerscht (zijnde hetzelve brak en troebel), worden veel door buikloop aange-

tast en door huidziekten geplaagd, die hun, zoo vrouwen als mannen, een walgelijk voorkomen geven.

Karakter, goede en kwade trekken, hoofdgebreken, gebruiken bij huwelijken en begrafenissen.

In deze rubriek kunnen wij geen gewag maken van de bewoners der Banggaaische bezittingen op Celebes en zullen alleen van de inwoners van de Banggaai-eilanden spreken.

Over het algemeen kan het oordeel, hetwelk wij hier over hen moeten uitbrengen, niet dan hoogst ongunstig zijn. Het is eene luije, lafhartige en ontzenuwde bevolking, overgegeven aan het spel en het gebruik van opium, wanneer zij zoogenaamd het Mohammedaansche geloof belijden; terwijl de Alfoeren allen dronkaards zijn en alleen door arak tot eenige buitengewone inspanning zijn over te halen.

De Alfoeren van Peling komen het redelooze dier nabij. Liefde tusschen echtgenooten, tusschen ouders en kinderen of bloedverwanten onderling, kennen zij niet. Mannen en vrouwen zoeken elkander alleen om aan hunne dierlijke lusten te voldoen. De man draagt nimmer eenige zorg voor zijn kroost, en de moeder verzorgt haar kind even als het dier, alleen zoo lang tot dat het in staat is zelf zijn voedsel te zoeken. Ja, er zijn menigvuldige voorbeelden, dat moeders, door zeeroovers vervolgd wordende, hunne zuigelingen den roovers toewierpen, ten einde des te sneller te kunnen ontvlugten. Dat ouders hunne kinderen, broeders hunne zusters, ja zonen hunne moeders verkoopen, is niets ongewoons.

Het koppensnellen bestaat bij hen niet; misschien zijn zij daartoe nog te lafhartig.

Daar er geen enkele band van bloedverwantschap bij deze ellendige bevolking bestaat, is ook de geboorte, het huwelijk of het afsterven hunner betrekkingen hun volmaakt onverschillig, en hebben er bij al die gelegenheden geene

feesten of plegtigheden plaats. Wordt er iemand ziek, dan laten zij hem hulpeloos liggen, tot dat hij beter wordt of sterft. Dood zijnde, werpen zij het lijk hier of daar in eene rotskloof of stoppen het ergens onder den grond, opdat het den levenden niet hindere.

Godsdienst.

De strandbewoners zijn mohammedanen en volgen, door de Ternatanen daartoe aangespoord, de uiterlijke gebruiken hunner godsdienst vrij getrouw op.

Of de Alfoeren een denkbeeld van godsdienst bezitten weten wij niet, doch zouden zulks bijna betwijfelen, indien wij niet vast geloofden, dat ieder mensch, hoe onbeschaafd of diep verbasterd ook, de kiem van eenig godsdienstig beginsel bij zich heeft. Zij hebben echter eene menigte kwade geesten (djins), die gezegd worden op het eiland Piloekoe te huizen en aan welker invloed zij al wat hun nadeeligs overkomt toeschrijven. Van tijd tot tijd trachten zij door offeranden van gongs, aarden borden, enz. zich die geesten tot vrienden te maken of met zich te verzoenen.

Natuurlijke voortbrengselen.

Delfstoffenrijk.

Buiten kalksteen, eene gemeene soort van marmer, veel overeenkomende met het zoogenaamde marmer van Allang (Amboina) en de zoogenaamde batoe-Banggaai, gelooven wij niet dat deze eilanden delfstoffen van waarde verbergen.

De batoe-Banggaai, eene witte steensoort, die zich geheel laat afschilferen in hoornachtige vliesjes van een vierde nederlandsche streep dikte, wordt vooral op Teteukalaij en Tomboeas (eiland Peling) gevonden. De inwoners maken daarvan gebruik tot het vervaardigen van pinangdoosjes, die te-

gen 2 à 3 reaal het stuk verkocht worden. Het is ons niet bekend, dat die steensoort ook nog tot andere doeleinden aangewend wordt.

Plantenrijk.

Het eiland Peling levert rijst, groene en bruine erwten of boontjes, obies, kladdies, sirih, pinang en klappers op.

De rijst van Peling is van eene slechte hoedanigheid en dient alleen tot voeding van de landsbevolking,

Banggaai, dat zeer onvruchtbaar is, trekt zijne levensmiddelen van Peling, met uitzondering van de rijst, die de Banggaaiers en de bewoners van Lalante van de kust van Celebes, van Mondono, Baijsama en Balante halen.

De Banggaaische bezittingen op de kust van Celebes leveren rijst, die blank, groot van korrel en uitmuntend van smaak is, doch niet lang kan bewaard worden. Men schat, dat de drie distrikten Batoei, Balante en Pokko Mondonong jaarlijks 400 à 500 koijangs voor den uitvoer leveren. Een pikol rijst geldt hier p. m. *f* 2 kopergeld.

Buiten rijst leveren deze streken katoen, aardvruchten, djagong en sago, waaraan de negorij Foili zeer rijk is. Ook de Banggaai-eilanden hebben enkele sagobosschen; doch deze leveren of niet genoeg voedsel voor de bevolking, of zij is te lui om zelve te kloppen; althans er wordt te Banggaai veel sago van Mondono ingevoerd en door de Bangaaijers aan de tripangvangers verkocht.

De Banggaai-eilanden zijn rijk met timmerhout bedeeld. De voor het bouwen van woningen en praauwen geschikte soorten zijn dezelfde als die men in het rijk van Tomboekoe vindt; doch bovendien heeft men er nog het ebbenhout (kajoe meloegottan), kemoeni, en eene gele, bij satijnhout komende soort, kajoe garoe genaamd.

Eindelijk is op Peling eene soort van verfhout om rood te kleuren, kajoe lelinkas genaamd.

Onder de boomsoorten, wier vrucht den mensch tot voedsel dient, behooren vooral hier genoemd te worden de klapperboom, de kanari en de mangoestan, die hier zeer menigvuldig is, doch tijdens ons verblijf geene vruchten droeg.

Dierenrijk.

Op de Banggaai-eilanden is het varken het eenige zoogdier, hetwelk er inheemsch is.

In de distrikten van Celebes vindt men karbouwen, wilde koeijen en geiten. Paarden zijn in dit gedeelte van Celebes niet. Deswege onze verwondering betuigende, verhaalde men ons, dat dit zoo nuttige en edele dier hier vroeger veel gevonden werd, doch was uitgeroeid, doordien de Alfoeren tot de bemanning der menigvuldige hongie-vloten behoorende, die, in vroeger tijden, deze distrikten jaarlijks bezochten, ze bij voorkeur tot voedsel gebruikten.

De tingalong is op de Banggaai-eilanden zeer menigvuldig, en de soort van muskus, die daarvan getrokken wordt (timpoes), wordt vrij duur aan de Boeginesche handelaren verkocht. Men zegt dat dit dier van Celebes is overgebragt.

De Banggaaijers, meest mohammedanen zijnde, leggen zich veel op de vermeerdering van het pluimvee toe; doch daar kippen, eenden en ganzen, benevens visch het eenige dierlijke voedsel is, hetwelk zij gebruiken, zijn ze voor vreemdelingen moeijelijk en niet dan tot betrekkelijk hooge prijzen te verkrijgen.

Niettegenstaande de digte wouden, die vele der Banggaaieilanden en het binnenlandsche gebergte van Celebes bedekken, zijn ook hier de vogels schaarsch, en men vindt alleen in de rijstteelende distrikten op Celebes eene soort van vink, die aan het te veld staande graan veel schade toebrengt.

Bosch- en waterslangen zijn op deze eilanden zeer menigvuldig, en de laatste soort wordt veelal door den inboorling tot voedsel gebruikt (1).

De moerassen van Banggaai wemelen van kikvorschen en aan de modderachtige uitwateringen van deze moddermeeren houden zich krokodillen op.

De wateren van het Banggaaische rijk leveren eenen overvloed en eene groote verscheidenheid van visschen op. Bijzonder zijn de riffen, die deze eilanden omringen, zeer rijk aan soorten van zoogenaamden klipvisch, die veelal door de Orang Badjo's gevangen en gedroogd wordt, mede een voor hen niet onbelangrijk artikel van handel uitmaakt en hun tevens tot voedsel dient.

Wij vonden hier en daar enkele sero's, vooral in de baai van Peling, die zeer vischrijk is en die door de riffen, welke voor hare monding liggen, voor den zwaren golfslag beveiligd is.

De bewoners dezer eilanden begeven zich zelden ter vischvangst, daar zij zich des avonds of bij nacht ongaarne op zee wagen, uithoofde van de onveiligheid, wegens de Tabellorezen.

Men vischt daarom meestal over dag en wel door middel van kleine harpoenen (momangs), die met een gewigt van 2 tot 6 katies lood bezwaard zijn en die met zulk eene juistheid geworpen worden, dat men visschen, die op twee of drie vadem water zwemmen, daarmede treft. Daar men echter voor deze wijze van vischvangst zeer helder weder moet hebben en de Orang Badjo's daarin veel bedrevener zijn dan de inboorlingen, zoo leggen deze zich al zeer weinig op de vischvangst toe en laten dit nuttige en winstgevende bedrijf grootendeels aan de vreemdelingen over.

Wij zwijgen van de menigte muskieten, torren, houtwor-

---

(1) Worden hier onder waterslangen welligt aalsoorten van de geslachten Conger, Ophisurus en Muraena bedoeld? Red.

men enz. welke hier wordt aangetroffen, om te spreken van de nuttige en werkzame bij, welker produkt de beste bron van inkomsten voor de bewoners dezer streken uitmaakt.

Al deze eilanden, Banggaai uitgezonderd, leveren eene vrij aanzienlijke hoeveelheid was op, waarvan $^1/_5$ gedeelte aan den sulthan van Ternate komt, als eene schadeloosstelling voor de slaven, die hem vroeger van hier geleverd werden, doch waarvan Z. H. bij de latere met het Gouvernement geslotene kontrakten afstand heeft moeten doen.

Men begroot de gezamenlijke produktie van was, in het geheele Banggaaische rijk, op 400 à 500 pikols, ofschoon officieel niet meer dan 150 pikols wordt opgegeven. Het spreekt dan ook van zelf, dat de inboorlingen de door hen verzamelde hoeveelheid was zoo veel mogelijk aan de oogen der roofzuchtige Ternataansche ambtenaren trachten te onttrekken, hetgeen hun vooral op den vasten wal van Celebes, waar het toezigt minder aktief is, niet moeijelijk valt.

De Banggaai-eilanden zijn, met uitzondering van het eiland Peling, hetwelk tot dezelfde formatie als de vaste wal van Celebes schijnt te behooren, klaarblijkelijk hunne wording aan polijpen verschuldigd en door eene menigte koraalriffen omringd, waarop jaarlijks een groot aantal Badjorezen en Mandharezen de in China zoo gewilde tripang komt zoeken.

De wijze van tripangvangst verschilt hier veel met den op de Aroë-eilanden en de kust van Papoea gebruikelijke manier en komt grootendeels overeen met het tripangvangen der Tenimberezen en Loeangers.

De Aroëzen en Papoeërs zoeken de tripang niet slechts op de zoogenoemde mitti (riffen, waarop niet meer dan eenige voeten water staat); maar zij weten ze tot op eene diepte van 10 en 12 vademen uit zee op te duiken.

De Badjos en Mandharezen daarentegen houden zich enkel

met de tripangvangst op de riffen bezig en weten zich hoogstens tot op eene diepte van 2 à 3 vademen van dit zeeprodukt meester te maken, door middel van de hiervoren beschreven momang. Hunne wijze van tripangbereiding is echter beter of liever zorgvuldiger dan die der Tenimberezen en Papoeërs, waardoor de zoogenoemde tripang-Badjoe op de markt te Makasser steeds hoogere prijzen haalt.

De tripang, die hier gevangen wordt, onderscheidt men in drie soorten: de tripang soesoe, de tripang nanas en de tripang hitam. De Chinezen verdeelen elke soort nog in verscheidene onderdeelen, die een oningewijde echter onmogelijk van elkander kan onderscheiden.

Oesters hebben wij in de Banggaaische bezittingen niet gezien, ofschoon wij wel gelooven dat zij nabij vele der eilanden zullen gevonden worden.

Water.

In onze schets van het Tomboeksche rijk gewaagden wij reeds van het vaarwater langs de kust van Celebes, van af Tanjong Pompangan, zoodat wij hier nog slechts van de vaarwaters om en nabij de Banggaai-eilanden te spreken hebben. Zoo als wij reeds hiervoren zagen, zijn de Banggaai-eilanden omringd van eene menigte riffen; daarenboven is het vaarwater hier en daar bezet met blinde klippen en banken, die het hoogst gevaarlijk maken. Vooral ten zuiden en westen van het eigenlijk gezegde Banggaai, nabij de eilanden Bankoeloe, Labobo en den zuidhoek van Peling, liggen onafzienbare riffen, tusschen welke slechts hier en daar een naauw vaarwater bestaat; zoodat het ongeraden is zonder goeden loods deze vaarwaters te nemen. Beter is het, wanneer men van om de noord door Straat Peling komt, die over het geheel zuiver is en gevormd wordt door het eiland Peling en de overige ten

westen van hetzelve gelegen eilanden. Zeilschepen dienen echter acht te geven om die straat niet dan vóór stroom in te loopen, daar deze vaak met eene kracht van 6 à 7 mijlen in de wacht loopt, en het dus niet wel mogelijk is anders dan met eene stijve koelte en een goed bezeild schip tegen hem op te komen, terwijl men nergens ankergrond heeft.

Eenmaal de reede van Banggaai bereikt hebbende, ligt men daar veilig; doch dit is, voor zoo ver ons bekend, ook de eenige goede ankerplaats in deze eilandengroep.

Rivieren vindt men op deze eilanden evenmin als bronnen. Er heerscht algemeen gebrek aan goed drinkbaar water. Het water, hetwelk men uit eenige gegraven putten haalt, is brak en ongezond, zoo als wij reeds hierboven aanmerkten.

Weêrsgesteldheid.

Warmtegraad en vochtigheid van den dampkring.

De weêrsgesteldheid is in de maanden November tot Maart minder vochtig dan wij in de Tomboeksche bezittingen waarnamen. De warmte is echter in die maanden des daags bijna onverdragelijk, en de nachten zijn daarentegen meestal zeer koel.

Gedurende ons verblijf te Banggaai was de gemiddelde stand van den thermometer, op den middag, 89½° in de schaduw, en des middernachts 75° Fahrenheit.

De heerschende winden zijn hier van November tot Maart de westelijke, die veelal naar het noorden trekken. Van Maart tot November waait de z. o. passaat. Over het algemeen is de z. o. passaat hier echter minder hevig dan in zuidelijker gelegene streken, en in de kenteringmaanden duurt ook de stilte langer.

Nijverheid.

Op de Banggaai-eilanden wordt, buiten het vervaardigen van pinangdoosjes, waartoe men de batoe-Banggaai bezigt, geen enkele tak van nijverheid uitgeoefend. De visscherij en tripangvangst laat men aan de vreemdelingen over, en de landbouw staat op eenen zeer lagen trap.

In de Banggaaische bezittingen op Celebes is het nogtans in dit opzigt beter gesteld. De bewoners aldaar leggen zich toe op de rijstkultuur en planten vele soorten van aard- en tuinvruchten aan.

In het distrikt Batoei of Mondono maakt men veel werk van de katoenteelt, zoodat men daar in de nabijheid van bijna alle negorijen dien heester aantreft.

Het ruwe katoen wordt echter zelden uitgevoerd, daar de inlanders het bezigen tot het vervaardigen van kleedjes, algemeen onder den naam van Mondonosche kleedjes bekend.

Men heeft er twee soorten van. De grove kleedjes hebben eene koerante waarde van *f* 1, de fijnere soort van *f* 4.

Handel.

Jaarlijks visschen in de Banggaai-eilanden verscheidene Badjoresche en Mandharesche tripangvisschers. De Badjorezen gebruiken voor de vangst meestal 100 tot 200 kleine sampangs, terwijl de Mandharezen op padoewakangs varen, die 3 à 5 kojangs laden kunnen.

In de laatste jaren is het getal der Badjorezen af-, dat der Mandharezen toegenomen, hetgeen vermoedelijk is toe te schrijven aan de enorme heffing ($^1/_3$ hunner vangst), die eerstgenoemden zich getroosten moeten. Het aantal Mandharesche padoewakangs bedroeg dit jaar 27, dat der Badjoresche sampangs 168 stuks.

Men begroot hunne jaarlijksche vangst op p. m. 800 à

900 pikols tripang en op omtrent 1600 à 1800 kapalas karet, wegende elke kapala, naarmate van de grootte en dikte der schalen, van 1 tot 1¾ katti.

De Badjorees betaalt voor het regt om op de riffen van Banggaai te mogen visschen ⅓ zijner vangst. De Mandharees betaalt 5 Mandharesche kains, die hier 3½ à 4 reaal of *f* 7 à *f* 8 gelden, doch in Mandhar niet meer dan *f* 3 kosten.

Het ankergeld is 10 reaal voor Mandharesche praauwen. Grootere vaartuigen, van Makasser of Boni, betalen, naar mate hunner grootte, van 10 tot 40 reaal ankeragegeld.

De Mandharezen houden zich niet enkel op met de tripangvangst of het drijven van geoorloofden handel; maar zij drijven bovendien ook handel in slaven, die zij voor gongs en andere waren van de Tabellorezen inruilen, of op Peling, met voorweten der hoofden, gaan opkoopen. Wij hebben hierboven reeds gezegd, dat de verdierlijkte bewoner van dat eiland volstrekt geene zwarigheid maakt om zijne vrouw en kinderen te verkoopen, liever dan door werkzaamheid zich eenig gewin te verschaffen.

De vaste prijs voor een mensch is op Peling een gong, die omstreeks *f* 30 waard zal zijn.

De Mandharezen verkoopen hunne slaven somtijds elders, doch meestal brengen zij die naar hun land over, om voor hen veldarbeid, waarvan zij zelve afkeerig zijn, te verrigten.

De voornaamste handel wordt tusschen de Makassaren, Boeginezen, Mandharezen en Badjorezen onderling gedreven.

De handel met deze eilanders is grootendeels in handen der hoofden, althans kan alleen door hunne tusschenkomst worden uitgeoefend, waarvan het gevolg is, dat de ongelukkige bevolking wordt uitgeplunderd en uitgezogen, alle lust tot werkzaamheid, alle ondernemingsgeest geheel bij haar wordt uitgedoofd, en zij met elken dag al dieper en dieper

zinkt en omtrent haren toestand onverschilliger wordt.

Wenschelijk ware het dus, dat er, van de zijde van ons Gouvernement, daaromtrent eenig toezigt werd uitgeoefend, en, indien wij nagaan welke heilzame gevolgen dit toezigt alleen gedurende den handelstijd elders heeft teweeggebragt, dan durven wij ons daarvan ook hier de beste uitkomsten voorspellen.

BESCHRIJVING

VAN

EEN GEDEELTE DER RESIDENTIE

RIOUW,

DOOR

E. NETSCHER. (1)

Naamsafleiding. —Er bestaan omtrent den oorsprong van den naam Riouw (Maleisch ريو) twee vooronderstellingen. Volgens de eene is deze naam afgeleid van het Portugesche woord Rio (*rivier*), dat door de Portugezen van Malaka zoude zijn toegepast op de landen nabij de monding der rivier Moar, bezuiden Malaka, alwaar zich, tijdens hunne vestging aldaar, een onderkoning of stedehouder van den sulthan van Djohor ophield. Deze rijksgroote, later zich op het eiland Bentan (2) gevestigd hebbende, zou aldaar

---

(1) Tot eene zeer wetenswaardige aanvulling van dit stuk dient de schets van den Riouw-lingga archipel, door den luitenant ter zee 1ste klasse den heer G. F. de Bruijn Kops geplaatst in het Natuurkundig tijdschrift voor Nederlandsch Indië, deel IV.

(2) Gewoonlijk schrijft men Bintang. Dit is echter verkeerd. De naam is Bentan, met eene zacht korte e.

den naam van zijne vorige zetelplaats tevens overgebragt hebben, welke naam thans aan het geheele noordelijke gedeelte van den Linggaschen archipel wordt gegeven. De tweede vooronderstelling doet den naam van Riouw voorkomen als eene verbastering van het Maleische woord ريۏ *rijoeh*, beteekenende, volgens Marsden en Roorda van Eijsinga, *luidruchtig vermaak*, *luide kreten van smart*, *vrolijk*, *geweldig*, en dergelijke. Volgens taalkundige inlanders, te Riouw en Lingga dienaangaande ondervraagd, wordt het woord *rijoeh* ook gebruikt om de *levendigheid* van eene handelsplaats aan te duiden. Het is moeijelijk te beoordeelen, welke van deze beide stellingen de meest aannemelijke is; echter verdient het opmerking, dat het niet waarschijnlijk is te achten, dat de Maleijers, die den Portugezen bijkans aanhoudend vijandig waren, eenen naam, uit hunne taal ontleend, zouden behouden hebben, om dien aan eene hunner nieuwe vestigingen te geven; te minder, daar Riouw, of de plaats thans genaamd oud-Riouw, waarvan een gering overblijfsel op Bentan wordt gevonden, reeds vóór de vestiging aldaar der Maleijers van Moar bewoond en toen voorzeker reeds van eenen bijzonderen naam voorzien was, die zeker niet voor eenen, uit eene vreemde taal afkomstig, er zal zijn verwisseld. Wanneer men daarbij in aanmerking neemt, dat het tegenwoordig verlaten oud-Riouw, zoo door de op eene uitgebreide schaal gevoerd wordende zeerooverij als door de produkten van de omliggende eilanden en zeeën, werkelijk vroeger eene zeer groote handelsplaats was, dan komt de tweede vooronderstelling voorzeker de natuurlijkste en als de meest met den aard der Maleijers strookende voor, en deze wordt dan ook als de eenige ware beschouwd door geletterde inlanders, die ook het tijdstip van het ontstaan van Riouw veel vroeger stellen dan de verovering van Malaka

door de Portugezen, zonder evenwel een bepaald jaargetal daarvoor te kunnen noemen. Een Maleisch handschrift, getiteld Hikajat Djohor, in mijn bezit, spreekt beide onderstellingen tegen. Er wordt daarin gezegd, dat in het jaar der Hedjirat 1083 (A. D. 1672) de sulthan Abd'oel-Djalil Sjah, onderkoning van Pahang, den Laksamana Tan Abdoel Djamal naar het eiland Bentan zond, alwaar deze eene stad bouwde aan de Soengei Tjarang (nabij het tegenwoordige oud-Riouw), welke stad genaamd werd Riouw en van waar vloten werden uitgerust. Zaakkundige Maleijers hechten hieraan echter geen geloof en beweren dat Riouw reeds veel vroeger dien naam droeg. Hoe het zij, het blijft steeds zeer moeijelijk de etymologiën der Indische benamingen van landen en plaatsen na te gaan, en ik voor mij hecht er zeer weinig waarde aan. Daarom wordt de vorenstaande ook slechts aangehaald als de meest eenvoudige en natuurlijke, en niet omdat ik er de minste beteekenis aan geef.

Grenzen en verdeeling der Residentie Riouw. — De Residentie Riouw en onderhoorigheden, die in zich bevat het geheele Linggasche rijk, het nietige overblijfsel van het vroeger zoo magtige rijk van Djohor, Pahang, Lingga en Riouw, ligt tusschen Sumatra, Banka, het Maleische schiereiland en Borneo. Het noordelijkste punt der landen, tot haar behoorende, is het eiland Sekatong, op 4° 50' n. b, behoorende tot de noord-Natoena-groep. Het zuidelijkste punt is het zuidelijkste eiland der groep Poelau Kadjangan of Zeven-eilanden, op 1° 17' z. b. Het oostelijkste ligt op Poelau Sempadi, behoorende tot de zoogenaamde Zeeroovers- eilanden, op 109, 20' o. l., — en het westelijkste punt bevindt zich op de oostkust van Sumatra op circa 101° o. l.

Dit gebied bestaat uit een ontelbaar aantal groote en kleine eilanden, die, met een gedeelte van Sumatra's oost-

kust, behooren tot het rijk van Lingga; verder uit de landen van Kampar, Siak en Indragiri, op Sumatra's oostkust, welk laatste rijk ook als eene onderhoorigheid van Lingga kan beschouwd worden, daar de sulthan van dit rijk steeds eene suprematie over hetzelve uitoefent.

Het is mijn voornemen deze beschrijving hoofdzakelijk te bepalen tot het eigenlijke rijk van Lingga en onderhoorigheden, daar mij de gegevens ontbreken om eene eenigzins juiste en uitvoerige schets van de overige rijken te geven.

De eilanden, tot het Linggasche rijk behoorende, worden verdeeld in de volgende groepen, die afzonderlijke afdeelingen van hetzelve uitmaken, als:

1e. Lingga en onderhoorige eilanden

2e. de eilanden tusschen de straten Riouw, Doerai of Drioen, Singapoera en Abang:

3e. de groep van Bentan;

4e. de Anambas-eilanden;

5e. de Groot-Natoena-eilanden;

6e. de Noord-Natoena-eilandeu;

7e. de Zuid-Natoena-eilanden;

8e. de Zeeroovers-eilanden.

9e. de Tambelan-eilanden, terwijl het gedeelte van Sumatra's oostkust met onderhoorige eilanden de

10e. afdeeling van het rijk van Lingga daarstelt.

Deze landen kunnen voorts verdeeld worden in het gedeelte, dat onmiddellijk onder het beheer van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement staat, en dat, hetwelk ter beheering, bij kontrakt, aan de inlandsche vorsten is overgelaten.

Het onmiddellijke gouvernementsgrondgebied is een gedeelte van het eiland Bentan, genaamd Tandjong-Pinang, door den onderkoning Radja Djafar, als gevolmagtigde van den sulthan van Lingga, bij kontrakt met den toenmaligen resident van Riouw Königsdörffer, den 19 Februarij 1821

aan het Gouvernement in vol bezit afgestaan.

Het is omstreeks één Duitsche mijl lang en half zoo breed en bevat het terrein tusschen het fort Kroonprins, straat Mof of Ajoe, de rivieren Dompo, Simpang en Poelei en de Troesan Riouw, waarin gelegen is het eilandje Poelan Bajam, dat mede tot dat gebied behoort. Nog is het eilandje Loos, zijnde onbewoond en van geene waarde, in Januarij 1829 aan het zendelinggenootschap te Rotterdam afgestaan, waarover later zal gehandeld worden. De geheele uitgestrektheid dezer landen wordt geschat op 92,4 vierkante geographische mijlen, volgens opgave van den luitenant ter zee den heer P. Baron Melvill van Carnbee (zie utalmanak en naamregister van Nederlandsch-Indie over de laatste jaren). Hierin schijnen echter het gedeelte der Residentie Riouw en onderhoorigheden, gelegen op Sumatra's oostkust, de Tambelan-, Natoenas- en andere eilandengroepen in de Chinesche zee, niet begrepen te zijn.

Buitendien kan men deze opgave slechts als approximatief beschouwen, daar de eilanden nooit naauwkeurig zijn opgenomen, hetgeen, hoewel voor iemand met onderzoekingsgeest bezield zeer belangrijk, uithoofde van de bijzondere gesteldheid van den bodem, voorzeker verscheidene jaren tijds zou vereischen.

Op de bestaande kaarten zijn de afscheidingen tusschen de kleinere en minder bezochte eilanden over het algemeen, veel te breed opgegeven, hetgeen op de massa tot een groot verschil met de ware oppervlakte kan leiden.

Beschrijving van den bodem. — Het is mij niet te beurt gevallen de residentie Riouw en onderhoorigheden in alle hare deelen te bezoeken, zoodat het mij onmogelijk is eene algemeene beschrijving van den bodem te geven, gegrond op eigene beschouwingen, terwijl mij ook geene schrijvers bekend zijn, die daarover zouden kunnen worden geraadpleegd.

Het volgende alleen kan ik daaromtrent mededeelen, gedeeltelijk op eigen gezag, gedeeltelijk op dat van geloofwaardige inlanders.

Het Gouvernements grondgebied Tandjongpinang bestaat uit geelachtige klei, vermengd met harde, scherpgekante, ijzerachtige steenen, die den grond, voor een groot gedeelte, ten eenenmale voor den landbouw ongeschikt maken; — alleen eenige weinige aangeslibde, moerasachtige gronden aan den Troesan Riouw maken daarop eene voordeelige uitzondering.

Op de eilanden Semboelang, Rempang en Galang is de kleur der aarde ook geelachtig, doch van betere vegetale hoedanigheid en niet met die steenen vermengd, die men op Tandjongpinang vindt.

Op het eiland Penjingat (Mars) is de kleur des bodems meer roodachtig en de aarde oogenschijnlijk van betere hoedanigheid dan die van Tandjongpinang. Het gedeelte van Lingga, in de omstreken van kwala Dai, bestaat aan den zeekant uit eenen graauwen alluvialen moddergrond en meer binnenslands uit roodachtige, vruchtbare kleiaarde, die, te oordeelen naar de boorden der rivier Dai, eene laag van vier of vijf voeten diepte schijnt te zijn, waaronder een kalkachtige bodem ligt.

Op de eilanden Bentan en Batam wordt de grond gezegd te zijn zwart van kleur en zeer geschikt voor verschillende kultures.

De eilanden in de nabijheid van Galang en Rempang zijn omringd door het zoogenaamde kajoe bakoe: een boom, die zich in de zee uitbreidt en de afscheidingen tusschen de eilanden langzamerhand zoodanig vernaauwt, dat het tijdstip niet ver verwijderd kan zijn, waarin vele eilanden geheel met elkander vereenigd zullen zijn. Deze boomen, door ouderdom of andere oorzaken omvallende, gaan tot verrotting over en vormen langzamerhand eene aardlaag; natuurlijk het eerst

van die stammen, welke het meest nabij de vaste kust groeijen en dus de oudste en het eerst aan vergaan onderhevig zijn, waardoor van lieverlede een alluviale kring rondom de eilanden ontstaat, die den besten grond voor den landbouw uitmaakt.

Bergen. De eilanden Bentan en Lingga en die in Straat Riouw, en waarschijnlijk ook de meer afgelegene, zijn heuvelachtig. Op Bentan bevindt zich de 1340 voet hooge Zadelberg, veelal genaamd de Piek van Bentan. De overige bergen van tot de Riouwgroep behoorende eilanden zijn zelden meer dan 4 à 500 voeten hoog; doch die op Lingga en de naburige eilanden zijn hooger. De berg van Singkep is berekend op 1528 en de spits van Taja op 670 voet, en de piek van Lingga is geschat op 3604 voet. Dit gebergte bestaat uit twee bergen, zijnde de steiloploopende met twee zeer kenbare spitse toppen, de Ezelsooren genaamd, en de Goenong Se-pintjang, een tafelberg van minder hoogte. Op het eiland Groot-Natoena ligt de Goenong Ranai, door Laplace berekend op 3570 voet. De hoogste top der Karimon-eilanden verheft zich tot p. m. 2000 voet. Met uitzondering van de beide laatste zijn deze opgaven van wijlen den luitenant ter zee H. D. A. Smits (zie Almanak en naamregister van Nederlandsch Indië). Vuurspuwende bergen worden op deze eilanden niet aangetroffen.

Rivieren. Aanzienlijke rivieren kunnen op de eilanden van geringe uitgestrektheid, die tot de residentie Riouw behooren, natuurlijk niet worden gevonden. De grootste vindt men op het eiland Lingga, alwaar van den voornaamsten berg eene groote, doch weinig bevaarbare rivier noordwaarts dwars door het eiland, en eene andere, genaamd Soengie Dai, van mindere grootte, zuidwaarts, langs de kampong Kwala Dai, in zee stroomen. De laatste is voor groote praauwen tot op twee mijlen van hare monding bevaarbaar en vormt in het gebergte eenen schoonen waterval van aanzienlijke hoogte. Voor het

overige zijn op de eilanden, tot de residentie Riouw behoorende, slechts geringe beken te vinden. Op de oostkust van Sumatra daarentegen stroomen vele bevaarbare rivieren, waaronder die van Indragiri en Siak de voornaamste zijn en, eene ontelbare menigte vertakkingen hebben alvorens zich in zee te storten.

Minerale wateren worden, zooveel bekend is, op geen der eilanden aangetroffen, evenmin als meren van eenige uitgestrektheid.

Baaijen. De kusten der eilanden vormen vele kleine baaijen en inhammen, waarvan echter weinige eene goede ankerplaats voor vaartuigen van zekere grootte aanbieden. De veiligste ankerplaatsen zijn de baai van Riouw en die van Boengoeran op het Groot-Natoena-eiland.

Kapen, enz. Onder de menigvuldige kapen en landpunten van de Riouwsche eilanden treft men er zeer weinige aan, die eenige merkwaardigheid bezitten of goede verkenningspunten uitmaken. Een der best te verkennen landhoeken is de kaap Tandjong Hiang, die den oosthoek van Lingga uitmaakt en, na Poeloe Taja, het eerste verkenningspunt is voor de vaartuigen, die uit straat Banka komen en noordwaarts naar straat Riouw stevenen.

Straten. Het behoeft niet gezegd te worden, dat een archipel, die uit zulk een aanzienlijk aantal eilanden bestaat als de Riouwsche, ook vele straten en doortogten vormt. De voornaamste zijn straat Singapoera, straat Riouw, straat Doerie of Drioen, welke laatste de Boelang- van de Karimata-groep scheidt en soms tot doortogt dient van schepen, die van Singapoera zich zuidwaarts begeven; voorts straat Ajeritam, die de Karimata-groep afscheidt van de eilanden onder den wal van Sumatra; straat Abang, een doortogt tusschen de eilandjes, die den noordhoek van Lingga aan het eiland Galang verbinden, welke veelal gebezigd wordt door de praauwen, die zich van Riouw of Singapoera naar Lingga

en Indragiri of andere plaatsen aan de oostkust van Sumatra begeven; straat Dasie, tusschen het eiland Panoeboe en Lingga, en straat Panoeboe, tusschen het eiland van dien naam en Singkep.

Luchtgestel en gezondheidstoestand. — Het luchtgestel van de Riouwsche eilanden, namelijk van de tot de Bentan- en Lingga-groep behoorende, en van die, welke langs Sumatra's oostkust verspreid liggen, is zeer onbestendig. In de nabijheid van de evennachtslijn gelegen, heerschen daar vele regens en zijn de moessons niet zoo scherp als op Java afgebakend. In de maanden Januarij, Februarij en Maart treft men de meeste drooge dagen, en de periodieke oost- en westelijke winden van het grootste gedeelte van den Nederlandsch-Indischen Archipel worden vervangen door noordelijke en zuidelijke winden, waarvan de eerste tusschen de maanden November en April, en de tweede gedurende het overige gedeelte van het jaar waaijen, doch echter aan vele veranderingen onderhevig zijn.

Het klimaat van de eilanden in het algemeen wordt gezegd niet ongezond te zijn. Er heerschen evenwel onder de inlanders vele huidziekten, die gedeeltelijk worden toegeschreven aan hunne voeding, waarvan visch het hoofdbestanddeel uitmaakt; terwijl dikwerf de kinderpokken op eene schrikbarende wijze onder hen woeden en honderde kinderen en volwassenen ten grave doen dalen. In Augustus en September van het jaar 1849 overleden aan de pokken op het kleine eiland Penjingat (Mars), de residentie van den onderkoning van Riouw, dat hoogstens 350 à 400 inwoners telt, tot 6 à 7 kinderen op één dag. Het bijgeloof en de leer van het fatalismus van de Maleijers hebben hen tot nog toe wederhouden om de inënting als een voorbehoedmiddel te beproeven. Alle moeiten, door de geneeskundigen genomen, om hen daartoe te bewegen, zijn vergeefs geweest. Eerst zeer kort geleden is in de landen

van den Onderkoning van Riouw door eenen Boeginees de vakcine met goed gevolg ingevoerd, hetgeen door den Onderkoning sterk ondersteund wordt.

De gezondheid van het klimaat van Riouw is af te leiden uit de weinige ziekten, waaraan de Europeanen aldaar onderhevig zijn. Ook onder de inlanders treft men sommige hoog bejaarde lieden aan. In 1849 zijn op het eiland Penjingat overleden de vorstinnen Tongkoe Poetri en Tongkoe Besar, de eerste in den ouderdom van 83 en de tweede in dien van 102 jaren, en thans nog leven aldaar Tongkoe Hadji Achmat, onechte halve broeder van die vorstinnen, in den ouderdom van 78 jaren, en de weduwe van Radja Djafar, onderkoning van Riouw, genaamd Tongkoe Lebar, die den leeftijd van 80 jaren heeft bereikt; beiden zijn nog krachtig en kunnen nog verscheidene jaren leven.

Voortbrengselen van het dierenrijk.— De voortbrengselen van het dierenrijk op de Riouwsche en Linggasche eilanden zijn niet zeer talrijk. Paarden en tamme buffels zijn daar genoegzaam onbekend; de weinige, die daar gevonden worden, zijn van andere oorden ingevoerd, doch telen niet of zeer weinig voort. Alleen op Tandjongpinang en op Lingga is een onbeduidend aantal paarden te vinden. De buffels worden niet tot den landbouw gebezigd, en op Lingga hebben vele dier dieren de wijk naar de bosschen genomen en aldaar een ras van wilde buffels doen ontstaan. Koeijen vindt men alleen op Tandjongpinang, in het bezit der aldaar woonachtige Europeanen, en eenige weinige op Lingga. Uithoofde van het slechte voedsel zijn zij klein, onooglijk, zwak, en op de overige eilanden zijn zij ten eenenmale onbekend.

Schapen en geiten zijn ook schaarsch. Deze laatste die nog al veel door Maleijers van eenig vermogen gegeten worden, worden veel van het eiland Bawean aangevoerd. Varkens

en honden worden alleen door Chinezen gehouden. Katten, rotten en muizen vindt men overal in groot aantal.

De wilde dieren bepalen zich tot wilde varkens op Bentan, Batam en Lingga, benevens de wilde buffels op dit laatste eiland. Tijgers zijn sedert jaren niet meer op de eilanden aangetroffen, doch steeds in schrikbarende menigte op Sumatra's oostkust voorhanden, alwaar ook vele olifanten gevonden worden. Kidangs en andere kleine boschdieren vindt men op de meeste groote eilanden.

De gewone graauwe aap wordt in de bosschen in vrij groot aantal aangetroffen.

Vledermuizen worden overal gevonden.

Wilde vogels zijn op de Riouwsche eilanden bijzonder schaarsch en bepalen zich, met uitzondering van eenige reigers en kiekendieven, tot eenige weinige kleine soorten. Onder de visschen zijn verscheidene smakelijke soorten en, even als kreeften, krabben en garnalen in menigte voorhanden. Ook vindt men overal vele krokodillen, kikvorschen en andere gewone Indische tweeslachtige dieren en insekten.

Plantenrijk. — Van meer belang is het plantenrijk op de Riouwsche en Linggasche eilanden. De menigvuldige zware bosschen bevatten eenen overvloed van hout van de grootste waarde en tot alle einden geschikt. Voorzeker zullen weinig landen in dit opzigt met deze eilanden kunnen worden gelijk gesteld. Het op Java zoo hoog geschatte djatihout vindt men aldaar niet; doch het wordt vervangen door verscheidene andere houtsoorten, die voor hetzelve in deugdzaamheid niet wijken en waarvan de voornaamste hier zijn opgegeven:

1. Merbau, eene fraaije, donkerbruine houtsoort, zeer fijn van draad en gemakkelijk te bewerken; daar het nimmer door de witte mieren wordt aangetast; is

bijzonder geschikt tot het bouwen van huizen; ook wordt het voor inhouten van groote vaartuigen gebezigd.

2. Ambalo, lichtbruin van kleur en eenigzins gevlamd, grover dan het bovengenoemde; het wordt tot het bouwen van huizen en het aanmaken van huisselijke benoodigdheden aangewend.

3. Ambalo-boenga, eene fraaije, gele houtsoort, bijzonder geschikt tot het vervaardigen van meubels.

4. Daroe daroe, lichtgeel en wasachtig van kleur, zeer zwaar, hard en fijn van draad; geschikt tot het bouwen van huizen.

5. Tamboesoe, roodachtig geel van kleur, zeer hard en bijzonder geschikt om tot planken te worden gezaagd voor huizen en vaartuigen. Deze houtsoort wordt niet door de witte mieren aangetast.

6. Tampini, oranjekleurig, vrij grof en hard; dit hout is voortreffelijk voor palen in den grond of in het water, daar het noch door witte mieren noch door zeeworm wordt benadeeld.

7. Teralin, rooskleurig, ligt, grof en zacht hout, dat men bezigt tot deksplanken van vaartuigen en tot huisselijk gebruik.

8. Medang, kanarigeel, grof en zacht hout, dat tot dezelfde doeleinden wordt aangewend als het voorgaande.

9. Kempas, een donkerbruin, hard, zeer sterk hout, dat gebruikt wordt voor grove meubelstukken, roeren van praauwen, masten van wangkangs, enz.

10. Penaga, lichtrood van kleur, hard en geschikt tot kromhouten van groote vaartuigen.

11. Kaledang, helder geel, hard en fijn van draad. Het wordt gebruikt voor chinesche doodkisten, knieën en kromhouten van schepen enz.

12. Rengas, fraai oranjekleurig hout, voor meubels, enz.
13. Seraja, roodachtig bruin, grof; voor planken van huizen zeer geschikt.
14. Bintangor-batoe, rooskleurig, grof en vrij hard hout; zeer geschikt voor masten van zelfs de grootste schepen. Deze boom heeft dikwijls eenen regten stam van 150 voet hoogte en evenredige dikte.
Andere soorten zijn:
Bintangor agar-agar,
» katona,
» kawang,
» boenga.
15. Krandji, lichtrood met donkerroode vlammen; bijzonder hard en fijn van draad. Het wordt gebruikt voor meubels en voor wangkangmasten.
16. Palawan, rood met donkere tinten; zeer hard en fijn. Geschikt voor paalwerk enz., wordende het niet door witte mieren aangedaan.
17. Kelat, hooggeel, zeer hard en fijn van draad.
18. Merawan, lichtgeel en grof. Deze laatste soorten, worden voor dezelfde doeleinden gebruikt als het Palawanhout en worden ook niet door witte mieren aangetast.
19. Semaram, lichtrood, grof en vrij zacht; geschikt voor planken van huizen en praauwen.
20. Seloemar, rooskleurig, fijn en hard, en voor huisraad en palen zeer geschikt, zijnde niet aan bederf door witte mieren onderhevig.
21. Kroewing; van dezen boom wordt eene hars (dammar) verkregen; de stam wordt ook gebruikt voor kielen van groote praauwen; zij is zeer regt en alleen nabij den top getakt. Het hout heeft eene fraaije bruine kleur, is zeer grof en gemakkelijk te bewerken.

22. Ampedal-ajam, geel met bruine vlammen, grof en zacht. Men bezigt het voor paalwerk van huizen, enz., daar het niet van witte mieren heeft te lijden.
23. Seranding, heldergeel met graauwe vlammen; wordt gebruikt tot het bouwen van huizen en kielen van vaartuigen.
24. Tiop-tiop, rood, fijn en hard hout, voor huisraad, planken, enz.
25. Arang, zeer fraai rooskleurig, met zwarte en witte vlammen, hard en vrij grof. Men bezigt het veelal voor kleine huisselijke voorwerpen.
26. Baroeh-laoet, zeer donkerbruin met zwarte strepen, hard en fijn; men maakt er groote meubels van.
27. Resak, rood met zwarte vlammen, zeer hard en fijn. Daar het niet door den zeeworm wordt aangetast, gebruikt men het veelal voor de kiel en de buitenhuid van praauwen.
28. Medang-marawas, helder geel, grof, ligt en zacht; voor planken van huizen en dekken van kleine vaartuigen.
29. Bengkoe, rooskleurig, grof en zacht; men bezigt het voor schuttingen van huizen, enz., daar het niet door witte mieren wordt aangetast.
30. Tjengal, geel, grof en hard; voor den scheepsbouw van veel waarde, wordende niet door den zeeworm aangedaan.
31. Saloemar-boekit; van hetzelfde voorkomen als het voorgaande. Men bezigt het voor alle huisselijke benoodigdheden.
32. Koelim, graauw, zeer grof van draad; wordt gebezigd als boven.
33. Merpoejang, rooskleurig, hard en fijn. Zeer geschikt voor palen in den grond, daar de witte mieren er geen nadeel aan toebrengen.

34. Tampang, zeer fraai, helder geel met donkere vlammen, vrij fijn en hard. Men benuttigt het tot alle huisselijke benoodigdheden.
35. Djeloeting, lichtgeel met graauwe vlammen, grof en ligt. Men zaagt het tot planken voor huizen.
36. Teroentong, lichtbruin, fijn van draad en hard. Het wordt door den zeeworm niet aangetast en is derhalve uitmuntend voor zeewerk geschikt.
37. Saga, bruin, vrij grof en zacht; geschikt voor planken.
38. Kaloempang;—licht bruin, hard en vrij fijn meubelhout.
39. Batjan-hoetan, zeer fraai geaderd, bruin, hard en zeer fijn. Het is voor fijne meubels bijzonder geschikt.
40. Madang-pauw, licht oranjekleurig, hard en fijn hout. Zeer geschikt voor inhouten van huizen, enz.
41. Kemap, graauw met kleine witte vlammen. De witte mieren tasten het niet aan, waarom het veel voor paalwerk wordt gebezigd. Het is hard en fijn van draad.
42. Groenggang, licht oranjekleurig, zeer grof van draad, zacht, bros en bijzonder ligt; men gebruikt het soms voor planken van huizen; doch het gaat spoedig tot verrotting over.
43. Klat-paja, graauw met kleine zwarte vlammen; hard en duurzaam; het laat zich gemakkelijk tot planken splijten.
44. Laka-oelar, eene fraaije soort van ebbenhout; zeer hard, moeijelijk te bewerken. Men bezigt het tot stijlen van huizen, enz.
45. Medang-koenjit, grof, licht geel en bijzonder ligt hout, voor kleine praauwen geschikt, wordende ook niet door den zeeworm aangetast.

46. Mera-tamping; graauw, zeer fijn en hard hout; wegens zijne gladheid gezocht voor deksplanken van vaartuigen.

47. Meranti, licht bruin, van dezelfde soort als het hout der manillasigarenkisten. Het wordt door den zeeworm niet aangestoken en is derhalve voor den scheepsbouw zeer dienstig.

Andere nuttige, doch minder algemeene houtsoorten zijn petaling, bilian, asana, poeloet, tjampedak, en nog eene menigte meer, en de luitenant ter zee de heer G. F. de Bruijn Kops noemt in zijne belangrijke schets van den Riouw-Lingga archipel in het Natuurkundig Tijdschrift voor Ned. Indië 4de deel, nog een groot aantal nuttige houtsoorten meer.

Men ziet uit deze opgave, dat het op de Riouwsche en Linggasche eilanden niet aan deugdzame houtsoorten ontbreekt; verscheidene daarvan worden door de witte mieren of door den zeeworm niet aangetast, welke laatste eigenschap van het grootste belang voor de zeewerken is. De palen van het zeehoofd te Riouw zijn van teroentoeng-hout, en niet de minste verrotting of aansteking door wormen is daaraan zigtbaar, hoewel deze palen reeds meer dan 20 jaren in zee staan; terwijl ook de overblijfselen van het ruim 50 jaren oude en van hetzelfde hout gebouwde kleine zeehoofd, zoowel onder als boven water, nog geheel gaaf zijn. Het komt voor, dat dit hout met voordeel kon benuttigd worden voor de havenwerken op Java, die aanhoudend reparatie noodig hebben door het verrotten der palen. Het meerdere kap- en transportloon van het hout van Riouw zou niet zoo aanzienlijk zijn, dat het niet door de meerdere deugdzaamheid zou worden vergoed.

Ook voor meubels vindt men bijzonder fraaije houtsoorten, en bijaldien men meer met ze bekend ware en men zich eenige moeite wilde geven, om, ten behoeve van de meubelmakerijen op Java ,deugdzaam en schoon hout te verkrijgen,

dan zouden de bosschen van de Riouwsche eilanden aan menigen ondernemer eene ruime winst kunnen opleveren.

De overvloed van goede houtwerken is oorzaak, dat op de Riouwsche en Linggasche eilanden alle inlandsche huizen een net en hecht aanzien hebben en de praauwen bijzonder sterk zijn en vele jaren kunnen varen, zonder belangrijke vertimmeringen te ondergaan.

Van de ambalo- en bintangor-stammen worden bij voorkeur de zware masten der wangkangs gemaakt, die, wanneer deze vaartuigen uit China te Singapoera komen, soms voor *f* 500 en meer, per stuk, worden verkocht. Wanneer men de ontelbare eilanden in aanmerking neemt, die geheel met bosschen bedekt zijn, waarin deze houtsoorten in menigte worden aangetroffen, dan kan men zich een denkbeeld maken van de waarde dezer landen.

Behalve de reeds genoemde, groeijen in de bosschen nog vele andere soorten van boomen van mindere waarde, zoomede vele getah-pertjah boomen, die echter, door het menigvuldig omkappen om de getah te verzamelen, zeer sterk verminderen.

Volgens geloofwaardige inlanders, zijn ook de Natoena-, Anambas- en Tambelan-eilanden beroemd wegens deugdzame houtsoorten.

Op bladzijde 113 is reeds gesproken van het kajoe bakoe, dat de kleinere eilanden omringt en de scheidingen tusschen ze vernaauwt. De wortels van dezen boom verheffen zich boogsgewijze boven het water, en schieten, in eenen vrij regten stam, tot eene soms aanzienlijke hoogte op. De bladen zijn rond en van eene doffe, licht groene kleur. Het hout van dezen boom geeft een bijzonder fel vuur, zoodanig zelfs, dat men daarvan geen gebruik kan maken tot het koken der gambier, daar de felheid der vlam de ketels te zeer zou schaden.

Onder de vruchtboomen vindt men den kokosboom, echter niet in die menigte als op Java. Te Tandjongpinang hebben deze boomen veel te lijden van eene groote zwarte tor, die zich in de kruin nestelt en, door het hart van den boom aan te tasten, verkwijning en verdorring doet ontstaan. Er bestaat eene plaatselijke keur op het uitroeijen dezer torren. Voor elk dier insekten, dat door de policie op eenen klapperboom wordt gevonden, betaalt de eigenaar van denzelven eene boete van 30 duiten. Het schijnt onmogelijk deze vernielende insekten geheel uit te roeijen het eenige middel daartegen zegt men te bestaan in; het leggen van eenige zeesterren in de kruin van den boom.

Sagoeboomen vindt men in menigte in de bosschen, en, bijaldien de inlandsche bevolking minder schaarsch en minder vadzig ware, zou de sagoe een niet onbelangrijke tak van handel kunnen worden.

Onder de boomvruchten komen in aanmerking: manggis, mangga, verscheidene soorten van chinaasappelen, granaatappelen, doerian, pepaja, pisang, djamboe, doekoe, srikaja, tjampedak, ramboetan en andere. Met uitzondering van den ananas, die zeer waterachtig is, zijn de vruchten op de Riouwsche en Linggasche eilanden van bijzonder goede hoedanigheid.

Rijst wordt in kleine hoeveelheden op drooge gronden geteeld en is van vrij goede soort. Het produkt is in geenen deele aan de behoefte geëvenredigd, en de bevolking heeft er geen denkbeeld van, om daar waar vlietend water is dat te benuttigen tot het aanleggen van sawahs (natte rijstvelden.)

Suikerriet wordt slechts bij zeer kleine hoeveelheden op Lingga, in de nabijheid der woningen, geteeld en schiet schraal en dun op.

Groenten zijn bijzonder schaarsch en slecht, daar de grond te Tandjongpinang niet voor derzelver teelt geschikt is,

terwijl overal elders de Maleijers geen werk daarvan maken.

Verder behooren tot de nuttige planten en gewassen de gambier- en peperheesters, waaraan Riouw bijkans uitsluitend zijn bestaan te danken heeft. Over de teelt der gambier en peper zal nader gehandeld worden. Voorts vindt men er bamboe en bindrottan, deze echter van minder goede hoedanigheid. Het bamboe is schaarsch en wordt door de Maleijers weinig of niet gebezigd. In de bosschen worden eenige fraaije bloemsoorten en varens gevonden.

Delfstoffenrijk.—Tot de voortbrengselen van het delfstoffenrijk behooren de steenkolenlagen aan de Reteh-rivier (Sumatra's-oostkust), die gedeeltelijk voor rekening van den sulthan van Lingga ontgonnen worden. Over deze lagen vindt men een verslag in het Indisch Archief, 1e jaargang 1e deel pag. 331 tot 338 (1).

Op het eiland Senggarang (Bentan) is eene steengroeve, waar eene soort van zerksteen voor de graven van Chinezen wordt gedolven. Deze steenen worden in groot getal uitgevoerd naar Java. De weinige voor het plaatselijk gebruik benoodigde kalk wordt van koraalsteen gebrand.

Op het eiland Singkep, bezuiden Lingga, wordt eene vrij aanzienlijke hoeveelheid tin gevonden, welk metaal ook op de Karimon-eilanden, aan den ingang van Straat Malaka, voorhanden en in vroegere jaren bewerkt is.

De voortbrengselen van de zee, die benuttigd worden, zijn tripang en agar-agar, welke artikelen aan de markt te Singapoera steeds aftrek vinden en tot goede prijzen worden verkocht.

Bevolking. De bevolking van de residentie Riouw en onderhoorigheden bestaat uit de volgende stammen:

1e. Maleijers,

(1) Zie ook Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië IVe deel.

2e. Boeginezen,

3e. Chinezen,

4e. Orang benoea, Orang baroet, Orang tamboes. } oorspronkelijke, wilde stammen.

5e. Klingalezen van de kust van Koromandel,

6e. Javanen,

7e. Europeanen,

8e. De stammen, die de eilanden in de Chinesche zee bewonen. Het is ten eenenmale onmogelijk eene juiste opgave van het getal der bevolking te geven. De inlandsche hoofden zelve zijn daartoe niet in staat of willen dienaangaande geene mededeelingen doen. Men kan echter op grond van een zoo naauwkeurig mogelijk, door wijlen den luitenant ter zee H. D. A. Smits, ter plaatse ingesteld onderzoek, aannemen, dat het het cijfer van 150.000 niet ver zal te boven gaan, hetwelk kan worden verdeeld als volgt:

Maleijers, op Sumatra en op de eilanden	100.000
Boeginezen	15.000
Chinezen . . . . . , .	14.000
Orang benoea, baroet en tamboes	1.000
Klingalezen	200
Javanen . . . . , ...	100
Europeanen en hunne afstammelingen . .	50
De bewoners der eilanden in de Chinesche zee	25.000
	155.350

De bevolking van het tot de residentie Riouw behoorende gedeelte van Sumatra zal 50.000 zielen niet ver overschrijden, zoodat voor het rijk van Lingga en onderhoorigheden een getal van p. m. 100.000 overschiet.

Hiervan behooren tot de orang rajat, zijnde dat gedeelte

der bevolking, dat niet in gevestigde kampongs woont, maar aan de kusten, veelal in booten, rondzwerft, nagenoeg 15.000 zielen.

De bevolking van het Gouvernementsgebied Tandjongpinang, in 1852, van individuën boven de 12 jaren oud, is op den volgenden staat aangeduid.

Europeanen en afstammelingen van Portugezen van Maluka (1).		Chinezen.		Maleijers en Javanen (2).		Vreemde oosterche natien, Klingalezen enz.		Totaal.	
Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.
24	24	851	314	180	225	94	—	1149	563

Karakter en levenswijze der Maleijers. De Maleijers, die de residentie Riouw bewonen, maken voorzeker een der meest gedemoraliseerde volksstammen uit van geheel Indië. Van oudsher aan de willekeur en de met de vermindering hunner magt toenemende knevelarijen hunner vorsten onderworpen, is alle veêrkracht bij hen uitgedoofd. Te lui om zich den vruchtbaren bodem hunner eilanden ten nutte te maken, bestaat hunne eenige vrijwillige bezigheid in het visschen, terwijl eenige weinigen zich erneren met het bouwen van praauwen, die door de Chinezen van Singapoera van hen gekocht worden.

---

(1) Buiten de alhier in garnizoen liggende militairen en gestationeerde marine.

(2) Behalve de bemanning van 5 gouvernements kruisbooten, à 100 koppen te zamen.

De vrouwen weven katoenen en zijden sarongs, voor eigen gebruik.

Evenwel zijn de Maleijers dapper, bedaard en wellevend in hunne uitdrukkingen en manieren, als kooplieden eerlijker dan de Chinezen, onderdanig aan hunne hoofden, zonder voor hen dien slaafschen eerbied te betoonen, die de geringe Javaan tegenover zijne meerderen in acht neemt. Daarentegen zijn zij wraakzuchtig, ligt geraakt, valsch, bijgeloovig, verslaafd aan opium en het spel. In vroegere jaren waren zij beruchte zeeschuimers en de schrik der omliggende zeeën; doch door de herhaalde tuchtigingen, door onze wapenen en door de met de vorsten gesloten kontrakten is dit kwaad, zoo niet ten eenemale uitgeroeid, echter tot eene, in vergelijking van vroeger, onbeduidende uitgestrektheid teruggebragt.

Hunne behoeften zijn gering; men vindt weinigen, die tot het onderhoud van een huisgezin meer dan *f* 150 aan geld 's jaars noodig hebben, hetgeen gedeeltelijk daaraan is toe te schrijven, dat de aanzienlijke stand veel voordeel trekt van de menigvuldige onbeloonde diensten, die de geringen (rajats) hen moeten bewijzen. Deze bevoorregte personen zijn de afstammelingen van Maleijers van het oude Djohor, die hunne vorsten naar Lingga zijn gevolgd, of wel Boeginezen of hunne afstammelingen, die bijna allen aan invloed hebbende hoofden zijn verwant.

Het voornaamste voedsel der Maleijers bestaat uit rijst met op verschillende wijzen toebereiden visch. Slechts bij gebrek aan rijst eten zij sago of aardvruchten.

Hun voorkomen is niet ongunstig; hoewel over het algemeen klein van gestalte, zijn zij welgemaakt en vlug van uiterlijk. Hunne kleur is geel en niet bruin, zoo als die der Javanen. Zij dragen het haar gewoonlijk kort afgesneden en bedekken het hoofd met eenen gebatikten of effen blaauwen doek, dien zij op eene eigenaardige, niet onbevallige wijze

dragen. Baard en knevel trekken zij gewoonlijk uit, met uitzondering van de priesters, die ze veelal zoo lang mogelijk doen groeijen.

Hunne kleeding is eenvoudig en doelmatig en bestaat uit eene wijde broek, die tot op de knieën reikt en bij de geringen uit grof wit of blaauw lijnwaad, bij de meer bemiddelden uit Europesche sits of grove inlandsche zijde, en bij de rijken of aanzienlijken uit fijne, veelkleurige, soms met goud doorwerkte zijde, vervaardigd is. Daarover dragen zij eenen breeden zijden, katoenen of sitsen gordel, waarin de kris steekt, die veel overeenkomst heeft met die der Boeginezen en nimmer buiten 's huis wordt afgelegd. Verder wordt hunne kleeding voltooid door een open badjoe met korte wijde mouwen, dat even over de heupen reikt, terwijl de aanzienlijken hieronder een sluitend kleedingstuk dragen, dat de borst bedekt, en hunne kleeding voltooijen door eene groote, zeer stijf gesteven en geglansde sarong, die in dikke wrongen om het middellijf wordt geslagen en weinig lager dan de knieën afhangt. De kleedingstukken der Maleijers zijn meest rood of blaauw van kleur. Geel mag alleen door den vorst worden gedragen. Hunne wapens bestaan uit krissen, sabels en lansen. Op vaartuigen en versterkingen bezigen zij ook lilas of kleine draaibassen en soms ijzeren geschut van drie tot zes pond kaliber. Schietgeweren zijn weinig bij hen in gebruik.

De vrouwen dragen eene lange sarong en een lang van voren gesloten badjoe, naar gelang der bemiddeldheid of van het aanzien hunner mannen, van inlandsche zijde, Europesche chits of grof inlandsch katoen.

De afstammelingen van vorstelijke of adelijke, zoowel maleische als boeginesche familiën, voeren den titel van tongkoe of ongkoe. Deze beide titels worden thans veelal zonder onderscheid gebezigd, hoewel de eerste *alleen* toekomt aan *echte* kinderen en kleinkinderen van den sulthan.

Nationale spelen of uitspanningen schijnen de Maleijers van Riouw niet te bezitten, tenzij men het hanenvechten als zoodanig wil beschouwen; de waijang is hun onbekend; doch zij zijn groote liefhebbers van dobbelen, met kaarten, dobbelsteenen, geldstukken en andere voorwerpen, die tot een hazardspel kunnen aangewend worden. Bij de hanenvechterijen gaan zij dikwerf buitensporige weddingschappen aan, waarbij zij dikwijls hunne eigene vrijheid en die hunner vrouwen of kinderen op het spel zetten. Zij verliezen daarbij ten eenenmale hunne nationale teruggetrokkenheid en toonen door uitbundige kreten van genoegen of bewondering hoe hartstogtelijk zij zoodanige gevechten beminnen.

Alleen de sulthan van Lingga is in het bezit van een nietig gamelanspel en van eenige jonge en schoone tot zijne huishouding behoorende vrouwen, die op Javaansche wijze tandakken en zingen, waarin zij echter op verre na niet in vergelijking kunnen gebragt worden met de danseressen van de Javaansche grooten. Het tooisel van deze danseressen is zeer rijk en niet onbevallig; het haar is hoog opgestoken en overladen met goud en juweelen; over eenen fijnen, zijden met goud doorweven sarong, waarvan rood de grondkleur is, dragen zij een naauwsluitend keurslijf, dat van achter en langer dan van voren, en uit fluweel, met goud opgelegd en gestikt, vervaardigd is. De armen zijn bloot en de schouders worden gedeeltelijk bedekt door eene witte gazen met goud bestikte slendang, waaraan zware vierkante gouden plaatjes hangen.

Een ander bij de Maleijers vrij algemeen vermaak, dat zij van de Boeginezen hebben overgenomen, is het werpen van eenen van rotan gevlochten bal, welke door de spelers, die in eenen kring geschaard staan, met den voet wordt opgeworpen en teruggekaatst. Dit spel, sepak raga genaamd, vereischt eene groote mate van vlugheid. Ook het oplaten van vliegers, waarbij zij dikwijls de koorden van twee vliegers

vóór elkander laten schuren en weddingschappen aangaan omtrent het koord dat het eerste breken zal, behoort tot hunne uitspanningen.

De huizen der Maleijers en Boeginezen zijn op palen van twee tot zes voet en boven den grond verheven en voorzien van eenen vloer van pinang- of nibong-latten, waarover rotanmatten gespreid worden; de daken worden van atap vervaardigd. De wanden, uit fraai en deugdzaam hout zamengesteld, geven aan deze woningen een veel beter aanzien dan dat der Javaansche, en, hoewel de bewoners zich niet onderscheiden door zindelijkheid, zijn de huizen in geenen deele zoo morsig als die der geringe Javanen en bovendien doelmatig door planken beschotten in vertrekken verdeeld. Bij de grooten vindt men steeds in het hoofdvertrek eene soort van alkove, die tot legerstede van aanzienlijke bezoekers strekt en zich onderscheidt door een overgroot aantal versierde kussens, die systematisch op elkander gestapeld liggen, doch tot het gebruik ten eenenmale ongeschikt zijn, daar zij, voor een gedeelte, vierkant en soms twee voet en hoog zijn.

Verdeeling der Maleijers in stammen. De inheemsche Maleische volkstammen zijn, even als op Sumatra, verdeeld in soekoes. Die, welke behooren tot de Riouwsche eilanden zijn, genaamd:

Soekoe Riouw,
» Mantang,
» Kelong,
» Tambous,
» Seboeng,
» Galang,
» Gelam,
» Boeloe,
» Sedjoe,
» Tiwang.

Soekoe Soegie,
» Moro,
» Boeroe,
» Karemon,
» Oengar,
» Koendoer,
» Keteman,
» Leboh,
» Manda, ...
» Iegal, ...
» Anak serka . . } op de kust van Sumatra.
» Bentajan, . . .
» Pelandok. . .

De namen zijn grootendeels die van eilanden of van soengies, zoowel als distrikten, geheeten naar de kreeken, waaraan zij liggen, onderdeelen van eenige der groote eilanden. Het volk van eene soekoe mag niet willekeurig naar eene andere verhuizen, doch moet daartoe de toestemming van den vorst of van diens vertegenwoordiger, meestal een Batin, verkregen hebben. Ook de overige bewoners van het Linggasche rijk en die van de rijken op Sumatra's oostkust zijn in soekoes verdeeld; doch tot heden is het aan het Nederlandsch bestuur aldaar nog niet gelukt de namen derzelven te weten te krijgen.

Het is aan lieden van verschillende soekoes geoorloofd onderling huwelijken aan te gaan.

Huwelijken. Bij het sluiten van een huwelijk wordt het mas-kawin (huwelijksgeld) door de wederzijdsche ouders bepaald; doch, in tegenoverstelling van de gebruiken onder de Maleijers ter westkust van Sumatra, is het aan de vrouw overgelaten, om, ingeval van echtscheiding, hetzelve al dan niet terug te vorderen.

De wijze van een huwelijk aan te gaan, die op Sumatra djoedjoer wordt genaamd en niet anders is dan het betalen eener som gelds door den man aan de ouders van het meisje, dat hij wenscht te huwen, bestaat hier niet. Het mas-kawin strekt tot het bestrijden van de noodzakelijke uitgaven, die het huwelijk na zich sleept, en is zelden van een aanzienlijk bedrag.

Boeginezen. De afstammelingen der Boeginezen bezitten meer geestkracht dan de Maleijers; zij drijven eenigen handel, die vroeger zeer belangrijk was, en zijn bij gevolg meer bemiddeld. Overigens bezitten zij ook vele ondeugden en zijn verslaafd aan het spel en amfioen, schuiven. In hunne levenswijze bestaat geen merkbaar verschil met die der Maleijers.

Chinezen. De Chinezen kunnen gezegd worden de kern van de bevolking der Riouwsche en Linggasche eilanden uit te maken. Hoewel zij bijna zonder uitzondering behooren tot de heffe van hunne natie en zich alleen te Riouw en elders vestigen met het doel om al hetgeen zij verdienen naar hun vaderland over te zenden, ten einde aldaar hunne aanverwanten te ondersteunen of later de vruchten van hunnen arbeid te genieten, en zij dus in zeker opzigt onvoordeelige kolonisten zijn, zoo zijn zij evenwel door hunne werkzaamheid en volharding de eenigen, die voordeelen van de eilanden weten te trekken. Zij erneren zich met het teelen van gambier en peper, het drijven van kleinen handel en het uitoefenen van ambachten, als timmeren, metselen, smeden enz., terwijl een aantal als koelies hun dagelijksch onderhoud vinden.

Zij zijn, zoo als overal, ijverige en knappe werklieden, doch moeijelijk aan wetten en tucht te onderwerpen, hetgeen hun eigen schijnt te zijn overal waar zij zich buiten hun geboorteland nederzetten.

Vóór eenige jaren bedroeg het aantal der Chinezen op

de Riouwsche eilanden het dubbele van het tegenwoordige cijfer. Verschillende oorzaken hebben tot deze vermindering en gevolgelijk tot den achteruitgang van Riouw aanleiding gegeven; doch eene der voornaamste is gelegen in hunne onderlinge verdeeldheid in geheime genootschappen genaamd *hoei's*. De magtigste dezer hoei's te Riouw en Singapoera zijn de Tintie- en Kwania-hoeis, die in altijddurende vijandschap met elkander leven en dikwerf bloedige gevechten of wreede moorden doen plaats vinden. Het is onmogelijk deze genootschappen uit te roeijen; reeds sedert jaren is dit beproefd, zoo door het Engelsche bestuur te Singapoera, als door de Nederlandsche gezaghebbers te Riouw; doch de vele schuilplaatsen waar misdadigers zich kunnen verborgen houden en de bescherming, die zij van hunne landslieden ondervinden, doen alle pogingen om deze noodlottige verdeeldheid te doen ophouden, verijdelen. Eene andere oorzaak moet gezocht worden in de nabijheid van Singapoera. Aldaar zijn zeer vermogende Chinezen gevestigd, die hunne landslieden exploiteren en, door den invloed van hunne fortuin, derzelver vestiging en arbeid kunnen leiden.

Oorspronkelijke stammen. De Orang-benoea, baroet en tamboes zijn volksstammen, die hoogst waarschijnlijk tot een en hetzelfde ras behooren. Zij zijn nimmer door Europeanen bezocht of beschreven geworden. Slechts twee Orang benoea zijn in der tijd naar Tandjong-pinang gebragt en aan den resident H. Cornets de Groot vertoond. Door hetgeen mij bekend was van dergelijke stammen in de binnenlanden van het Maleische schiereiland, was ik zeer nieuwsgierig die van de Riouwsche eilanden te leeren kennen, en vernomen hebbende, dat een aantal dier menschen in de binnenlanden van het eiland Rempang zwierf, vormde ik met eenige vrienden het plan om hen op te zoeken. Wij begaven ons dus naar Rempang en kregen van eene gambierplantaadje

eenen Chineschen gids, die ons, na eene marsch van 7 uren door gambier- en peperaanplantingen, door digte wildernissen, over heuvels en door rivieren, bij eenen ouden Boeginees bragt, die met zijn gezin in het bosch leefde en met de Orang-benoea eenen kleinen ruilhandel dreef. Aldaar bevonden zich eenige dier menschen, terwijl nog anderen in het bosch opgespoord en bij den Boeginees gebragt werden. Het twaalftal, aldaar verzameld, verschilde ten eenenmale in uiterlijk voorkomen van de Maleijers. Van voren gezien is hun gelaat bijna bolvormig rond; de neus is zeer klein, met breede, openstaande vleugels en aan het bovenste gedeelte nagenoeg geheel plat; de oogen zijn klein, langwerpig en eenigzins schuinsch; de ooren groot en slap, en het voorhoofd zeer laag. Van ter zijde gezien, steekt de onderste kinnebak sterk vooruit, terwijl het voorhoofd plat en achteruit vliedend is. Het haar is lang en stijf en wordt achteloos om het hoofd gewonden. Zij zijn zeer ruig en sommigen hadden fraaije krullende baarden. De beschrijving van het voorkomen der Orang-benoea van Djohor in het 5e nummer van »The Journal of the Indian Archipelago" van 1849, en in »Newbold's Account of Malacca" komt vrij wel met deze lieden overeen, en het lijdt geen twijfel of zij behooren tot een en hetzelfde ras. Tijdgebrek verhinderde ons van hen zelven al die inlichtingen te erlangen, die wij wenschten, en wij moesten ons vergenoegen met die, welke de Boeginezen ons konden geven. Volgens deze hebben zij niet het geringste denkbeeld van een opperwezen of eenig godsdienstig gevoel; doch dit beweren zal wel niet geheel onvoorwaardelijk zijn aan te nemen. Er is geen volk, dat niet eenig denkbeeld heeft van een goed en kwaad beginsel, en ik ben overtuigd, dat bij een meer gezet onderzoek blijken zou, dat ook deze verwilderde menschen, even als hunne stamgenooten op het Maleiesche schiereiland, dienaangaande eigene denkbeelden hebben. In geval van ziekte laten zij den lijder in het bosch

achter, zoodat deze spoedig van gebrek moet omkomen, en velen zijn jaarlijks het slagtoffer der kinderpokken, waartegen zij geene middelen kennen, zoodat het getal van dit volk met elk jaar vermindert en het spoedig zal zijn uitgestorven.

Het zou voorzeker zeer belangrijk zijn eenige nasporingen omtrent hunne taal te doen, en het is te hoopen, dat latere reizigers, die daartoe in de gelegenheid zijn, zulks niet zullen verzuimen, daar men hierdoor een middel zou hebben, om hunne afkomst en verwantschap aan andere stammen na te gaan. De onder hen wonende Boeginezen bezigden in den omgang een met vele vreemde woorden doormengd Maleisch.

De Orang-benoea zijn steeds vergezeld van kleine, zwarte, langharige honden met spitse ooren, waarvoor zij de meeste zorg en liefde hebben, zoo zelf, dat dáár, waar het pad door het bosch moeijelijk is of waterpoelen het doorsnijden, zij die dieren in hunne armen dragen. Hunne kleeding bestaat, voor de mannen, in een stuk lijnwaad om de heupen en tusschen de beenen door geslingerd, terwijl de vrouwen zich in eene sarong wikkelen. Een en ander is gewoonlijk zeer oud, versleten en morsig en draagt alle kenteekenen van reeds afgedragen in hunne handen te zijn gekomen. Hun wapen bestaat in eene blaaspijp (soempitan), waardoor zij kleine vergiftige pijltjes op eenen grooten afstand met de meeste juistheid weten te blazen. Slechts enkelen bezitten een kapmes (parang). De blaaspijp is tevens voorzien van eene punt van hard hout (nibong), ten einde van dezelve als van eene lans te kunnen gebruik maken. Zij komt in alle deelen overeen met die van de Dajaks op Borneo.

Voor het overige is al wat deze lieden bezitten besloten in eenen houten koker, van omstreeks een voet lengte en vier duimen Rijnl. diameter. In zoodanigen koker

werden gevonden eenige pijltjes, vervaardigd van gespleten riet en aan het einde voorzien van een schijfje plantenmerg, zoo als men in de vlierplant vindt en dat volkomen in de blaaspijp past, terwijl de punt met een vergiftige gom is bestreken; wijders een stukje van die gom; twee stukjes hout, om, door middel van wrijving, vuur te maken, en een daarbij behoorend pakje houtschraapsel; een klein mesje en eenige oude lapjes.

De woningen der Orang-benoea, in het midden van bijna ondoordringbaar bosch gelegen, bestaan uit vier kleine boomtakken, op eenige voeten afstands van elkander in den grond gestoken, waarover andere takken dwars aangebonden en met afgevallen bladeren bedekt worden, terwijl de vier zijden geheel openblijven. Daaronder zijn twee slaapplaatsen, voor den man en voor zijne huisvrouw, die, zoo mogelijk, nog eenvoudiger zijn dan de woning zelve, bestaande uit vijf of zes regte takken, die met eene kleine helling naast elkander liggen, zoodat de breedte naauwelijks één voet bedraagt. Hierop slapen zij, met het hoofd aan het lagere gedeelte, rustende op eenen tak, die dwars over de legerstede is gebonden. Naast elke slaapplaats brandt een klein vuur, waarop zij hunne spijzen bereiden, hetgeen ieder voor zich zelven doet, daar de vrouwen, zoowel als de mannen, in hun eigen onderhoud moeten zoorzien.

Hun voedsel bestaat uit alles wat de bosschen opleveren, zoo als wilde zwijnen, rotten, slangen, apen, kikvorschen, zekere jonge bladeren, die zij raauw eten, en somtijds uit een weinig rijst of sago, die zij tegen dammer, getah pertjah of rotan, van de Boeginezen in ruil krijgen. De dieren, die zij eten, worden boven het vuur geroosterd, en zoodra het haar er goed is afgebrand, met vel en ingewanden verslonden.

Hunne huwelijken zijn even eenvoudig als hunne wijze van leven. Zoodra een zoon groot genoeg is om met de soem-

pitan om te gaan, verlaat hij zijne ouders; een meisje ontmoetende, dat hij tot vrouw wenscht, gaat hij naar zijne ouders terug, zoo hij hen kan vinden, en krijgt alsdan tot trouwgift de soempitan van zijnen vader, terwijl het meisje eene aarden pot (kwalie), die dikwerf niet meer is dan eene groote scherf, van hare ouders ontvangt, met welk een en ander de jongelieden van alle noodwendigheden des levens voorzien zijn en elkander ook niet verlaten, tot dat een hunner, door ziekte verhinderd wordende den anderen te volgen, in het bosch achter blijft en zich op de best mogelijke wijze tracht te redden dan wel sterft.

Hunne dooden begraven zij in eenen kuil, die zij niet dieper maken dan zij daartoe met hunne handen en een stuk hout in staat zijn.

Zij zijn overigens van eenen zeer zachten, lijdzamen en vreesachtigen aard, hetgeen ook duidelijk uit de uitdrukking van hunne gelaatstrekken is op te maken.

Verscheidene dier lieden zijn door den bovengenoemden Boeginees opgenomen en eenigzins beschaafd. Deze zijn grootendeels zeer jong door hunne ouders, wegens ziekte, in de wildernis achtergelaten, en door de Boeginezen gevonden. Onder hen was ook een meisje van omstreeks acht jaren en door de kinderziekte geheel blind. Het scheen ons toe, voornamelijk uit de hartelijke wijze waarmede de leden der Boeginesche familie de arme blinde voor gevaren waarschuwden en haar teregt hielpen, dat die ongelukkigen met de meeste zachtheid door de Boeginezen behandeld worden, die, volgens hun zeggen, hen ook als onschuldige, goedaardige en ten eenenmale onwetende wezens aanmerken.

Twee of drie vrouwen der Orang-benoea zijn met zonen van ouden Boeginees gehuwd en dragen de Maleische kleederdragt.

Veelal wordt dit menschenras genaamd orang-oetan (boschmenschen). Hun aantal bedraagt naar gissing omstreeks 1000 zielen, met in begrip van de orang-boroet en tamboes, die op zee leven, en in hunne levenswijze eenige overeenkomst hebben met de orang-badjo van Celebes.

Deze beide stammen wonen in kleine praauwen sampan, waarin een geheel huisgezin met hunne honden bij elkander woont, en waarmede zij steeds tusschen de kleine eilanden van den Boelang-archipel zwerven. Die, welke wij gezien hebben, bevonden zich in een twaalftal sampans en deden alle mogelijke pogingen om te ontvlugten, daar zij zich waarschijnlijk in onze bedoelingen vergisten. Zij wisten met hunne oogenschijnlijk slecht gebouwde vaartuigen zooveel spoed te maken, dat het moeite kostte hen met eene vlugge, met twaalf flinke roeijers bemande, sampan in te halen. Bij hen gekomen, konden wij ons verwonderen over de diepe ellende en het volslagen gemis aan de geringste geriefelijkheden waarin deze menschen leefden; doch, niettegenstaande hunne armoede, boden zij ons al de visch aan, die zij gevangen hadden, hoewel wij hun daarvoor niet konden betalen, daar geld een onbekend iets bij hen is en wij overigens niets bij ons hadden, dat hun tot nut zoude kunnen zijn geweest. Zij waren echter zeer tevreden met een paar oude doeken en een tweetal beschilderde pagaaijers. In hun voorkomen en kleeding verschillen zij niet van de Orang-benoea, doch kwamen ons voor meer aan huidziekten te lijden.

Klingalezen enz. De Klingalezen (Mahomedanen van Hindostan) en de Javanen van Riouw bewonen bijna zonder uitzondering het gouvernements territoir Tandjong-pinang. De eersten zijn een twistziek, doch ijverig volk, dat in den handel zijn bestaan zoekt. De Javanen, meest ontslagen bannelingen, erneren zich met houtkappen, het branden van

houtskool, en het verrigten van huisselijken arbeid bij de Europesche ingezetenen.

Bestuur. De residentie Riouw en onderhoorigheden is in haar geheel onderworpen aan het Nederlandsch-Indisch gouvernement en wordt in hare onderdeelen bestuurd:

1°. door den sulthan van Lingga,

2°. door den soethan van Indragierie,

3°. door den sulthan van Siak,

4°. door den jangdie pertoean van Kampar.

Het gedeelte dat onmiddelijk aan het Nederlandsch-Indisch gouvernement behoort, wordt bestuurd door eenen resident, die de handhaver van deszelfs regten en vertegenwoordiger moet zijn bij de inlandsche vorsten, aan wien, bij kontrakt het beheer over de door hunne vooronders bezetene landen is gelaten. Hiervan is de eerste de sulthan van Lingga, van de deelen van wiens gebied reeds op bl. 111 melding is gemaakt. Het beheer over zijne landen is verdeeld als volgt:

1°. De eilanden tusschen straat Dompo, straat Singapoera en de Chinesche zee, en die welke onmiddelijk tot Sumatra behooren, onder het bestuur van den radja-moeda (onderkoning) van Riouw.

2°. De Linggasche archipel, bestaande uit de eilanden bezuiden straat Dompo en zich uitstrekkende tot Poelau Kadjangan ten zuiden, Poelau Alang-tiga ten westen, en Lingga's oosthoek of Tandjong Hiang ten oosten, onder den orang-kaja toemenggoeng van Mapar. Onder deze afdeeling behoort ook het op Sumatra's oostkust gelegene gedeelte van het rijk van den sulthan van Lingga, dat onder het onmiddelijk opzigt staat van eenen jongeren, onechten broeder des sulthans, genaamd tongkoe Embong. Het verdient echter opgemerkt te worden, dat, wanneer de onderkoning van Riouw zich te Lingga bevindt, hij, in zijne hoedanigheid van algemeenen rijksbestierder, het bestuur op zich

neemt en de orang-kaja toemenggoeng van Mapar hem alsdan ondergeschikt is.

3e. Een gedeelte der Anambas-eilanden, staande onder het gebied van den datoe orang-kaja van Djemadja, het voornaamste der tot deze groep behoorende eilanden.

4e. Een ander gedeelte der Anambas-eilanden, beheerd wordende door den pangeran van Siantan, en van veel grooter uitgebreidheid dan het overige gedeelte van dien archipel.

5e. De Groot-Natoena-eilanden, onder bestuur van den datoe orang-kaja van Boengoeran, een groot eiland van dien naam.

6e. De Noord-Natoena-eilanden, beheerd door den datoe orang-kaja van Poelau-Laut; deze groep bestaat slechts uit zes kleine eilandjes.

7e. De Zuid-Natoena-groep, bestuurd door den datoe orang-kaja van Soebie, het grootste dezer onbelangrijke groep.

8e. De Zeeroovers- of Serasan-groep, bestaande uit negen zeer kleine eilandjes, onder het beheer van den datoe orang-kaja van Serasan.

9e. De Tambelan-eilanden, beheerd door den petinggi van Tambelan; eene aanzienlijke groep vrij groote eilanden.

De hoofden van al de in de Chinesche zee gelegene eilanden ontvangen eene akte van aanstelling van den onderkoning van Riouw, mede geteekend door den Nederlandschen resident; zij brengen hunne schatting evenwel op aan den sulthan van Lingga.

Oorspronkelijk bestuur. — Onder den laatsten Maleischen vorst, die eenigzins zelfstandig en weinig aan Europeschen invloed onderworpen was, sulthan Mahmoed Sjah III, die van 1757 tot 1811 het bewind voerde, was het bestuur verdeeld en geregeld als volgt:

Er waren acht Ministers, waarvan vier uit de echte afstammelingen van het oude Maleische ras, wier titels waren

bandahara van Pahang, toemenggoong van Djohor, radja Indra Bongsoe en datoe Laksamana. De twee eerstgenoemden resideerden te Pahang en te Djohor en hadden het bestuur over die landen, terwijl de twee anderen steeds verpligt waren den sulthan te volgen. De vier anderen waren afstammelingen van de Boeginesche vorsten en voerden de titels van jang di pertoean moeda (onderkoning), die de Bentansche eilanden bestuurde, radja toeah, die geen vast verblijf had, datoe soelewatang, die te Lingga resideerde, en datoe panggawa, die bij den onderkoning zijn verblijf hield. Al deze betrekkingen, waarvan de twee eerste echter sedert de splitsing van het Maleische rijk niet meer van regtstreekschen invloed op Lingga en onderhoorigheden zijn, bestaan thans nog; doch het gezag, dat daaraan verbonden was, is bijkans geheel denkbeeldig geworden.

Thans wordt de onderkoning van Riouw gekozen door den sulthan, onder nadere goedkeuring van het gouvernement. De onderkoning benoemt, op zijne beurt, in overleg met den resident, de overige hoofden der genoemde afdeelingen, die eene door beiden geteekende akte van aanstelling ontvangen. Deze hoofden benoemen zelven de hun ondergeschikte hoofden der mindere eilanden van hun gebied. Zulks geschiedt in overeenstemming met de bevolking, of liever met de voornaamsten derzelve. Van zoodanige benoeming wordt, voor zoo veel aangaat de Riouwsche en de in de Chinesche zee gelegene eilanden, aan den onderkoning van Riouw, en wat betreft de Linggasche eilanden, aan den orang-kaja toemenggoeng van Mapar kennis gegeven.

Ter beteugeling van de roofzuchtige ondernemingen der bevolking van de Riouwsche en Linggasche eilanden, zijn op sommige derzelven door het gouvernement bezoldigde hoofden aangesteld, als:

Voor de afdeeling Riouw een oppertoezigter à *f* 125

's maands, een mata-mata en een batin op elk der eilanden Soegie, Moroh, Galang en Trong à *f* 41.80 's maands ieder.

Voor de afdeeling Lingga:

een oppertoezigter	à *f*	125	's maands.
een hoofd der rajats	» »	125	id.
zeven adsistent id.	» »	25	id.
twee mata-mata	» »	41.80	id.
vier batins te Semian, Sekana, Pama en Binaong	» »	41.80	id.

De sulthan van Lingga stamt af van de oude vorsten van Djohor en Pahang. Het is hier de plaats niet, de geschiedenis dier vorsten na te gaan, daar Djohor en Malaka, sedert 1824, niet meer tot Nederlandsch-Indisch gebied behooren, en bovendien verscheidene geleerde schrijvers daarover reeds gehandeld hebben; alleen voeg ik hierbij eene naamlijst der sulthans, van af Sri Tri Boeana, den stichter van het Maleische rijk te Singapoera (1).

---

(1) Deze opgave is zamengetrokken uit het Maleische geschiedkundige werk Soelalat'oe-s-salathin, van hetwelk ik drie handschriften heb vergeleken, waarvan een, het eigendom van den tegenwoordigen sulthan van Lingga, reeds zeer oud is en blijkbaar successievelijk is bijgeschreven. — Uit dezelve blijkt, dat Valentijn, ten opzigte van de verhuizing der Maleijers van Palembang, eenen misslag heeft begaan, die door de meeste zijner naschrijvers tot heden getrouw is gevolgd.

Het resultaat der vergelijkingen is, dat Sang Sapoerba, een afstammeling van Iskandar D'zoel Karnein, huwde met de dochter van demang Lebar Daoen, in het gebied van Palembang. Zich op reis begeven hebbende, kwam hij op Bentan aan, alwaar toenmaals eene koningin regeerde genaamd Permisoerie Iskandar Sjah, weduwe van Askar Sjah. De zoon van Sang Sapoerba, genaamd Sang Nila Oetama, huwde de dochter van deze koningin, met name Sri Bami, en bleef op Bentan achter, terwijl zijn vader en diens schoonvader, Demang Lebar Daoen, verder trokken. Sang Nila Oetama kwam te Oedjong tanah, alwaar hij eene stad stichtte, die den naam ontving van Singapoera, naar eenen leeuw, die aldaar gezien werd. Sang Nila Oetama zich aldaar gevestigd hebbende, nam den naam aan van Sri Tri Boeana, en niet Sri Toeri Boeana, zooals gewoon-

1.	Sri Tri Boeana	1160—1208.
2.	Sri Pikrama Wira	1208—1223.
3.	Sri Rana Wikrama	1223—1236.
4.	Sri Maharadja	1236—1247.
5.	Sri Iskander Sjah	1247—1272.
6.	Baginda Radja Besar Moeda	1272—1273.
7.	Sri Maharadja Tengah	1273—1276.
8.	Sulthan Mohamad Sjah I	1276—1333.
9.	Sulthan Aboe Sjaid	1333—1335.
10.	Sulthan Moethafar Sjah I	1335—1374.
11.	Sulthan Mantsoer Sjah	1374—1447.
12.	Sulthan Alaidin Sjah I	1447—1477.
13.	Sulthan Mahmoed Sjah I	1477—1504.
14.	Sulthan Ahmad Sjah	1504—1518.
15.	Sulthan Mahmoed Sjah II	1518—1521.
16.	Sulthan Alaidin Rajat Sjah II . . .	1521—1539.
17.	Sulthan Moethafar Sjah II	1539—1557.
18.	Sulthan Abd'oel Djalil Rajat Sjah I . .	1557—1559.
19.	Sulthan Ala Djala Abd'oel Djalil Rajat Sjah.	1559—1591.
20.	Sulthan Ala Alaidin Rajat Sjah III . .	1591—1617.
21.	Sulthan Abd'oel Djalil Sjah II . . .	1617—1659.

---

lijk geschreven wordt, welke laatste uitspraak ook door den heer S. Muller aangenomen en op eene zeer ver gezochte wijze verklaard wordt (zie noot No. 7 van de Bijdragen tot de kennis van Sumatra.) De naam van Tri Boeana laat zich eenvoudig verklaren door *drie werelden* of *groote landen* (in welken zin ook *alam* dikwerf voorkomt) en uitleggen door de legende van Iskandar Dzoel Karnein betrekkelijk de bevolking der wereld. Het is hier de plaats niet om die legende te zoeken te verklaren. In de bovenbedoelde drie H. S. S. komt echter eene blijkbare misstelling voor, die aan niets anders kan worden toegeschreven, dan aan het gebrek aan chronologische kennis van de Maleijers. Volgens dezelve namelijk zou sulthan Ahmat Sjah geregeerd hebben, toen in 1511 de Portugezen Malaka veroverden, terwijl het aangenomen is en ten overvloede ook blijkt uit de hier volgende opgaven, dat zulks geschiedde onder de regering van sulthan Mahmoed Sjah.

22. Sulthan Ibrahim Sjah . . . . . 1659—1671.
23. Sulthan Mohamad Sjah II . . . . 1671—1687.
24. Sulthan Abd'oel Djalil Sjah III . . . 1687—1718.
25. Radja Ketjil . . . . . 1718—1721.
26. Sulthan Soleiman Sjah . . . . . 1721—1754.
27. Sulthan Ahmad Sjah . . . . . 1754—1757.
28. Sulthan Mahmoed Sjah III . . . . 1757—1811.
29. Sulthan Abd'oel Rahman Sjah . . . 1811—1831.
30. Sulthan Mohamad Sjah III . . . . 1831—1841.
31. Sulthan Mahmoed Sjah IV . . . . 1841—heden.

Van deze vorsten regeerden de vier eersten te Singapoera, welke plaats door Sri Tri Boeana was gesticht. De tien op hem volgenden regeerden te Malaka, gesticht door Sri Iskandar Sjah, na de verovering van Singapoera, in A. D. 1252, door eenen vorst van Java.

Onder den 14en vorst, sulthan Ahmad Sjah II, werd Malaka, in A. D. 1511, door de Portugezen veroverd, en de vorst verdreven, die, gedurende eenigen tijd, verblijf hield te Pahang en zich daarna op Bentan vestigde.

Zijn opvolger, mede op Bentan gezeteld, werd van daar door de Portugezen verjaagd en is in Kampar overleden.

De 16e vorst, sulthan Alaidin Sjah II, stichtte het rijk van Djohor, alwaar acht achtereenvolgende sulthans hunnen zetel bleven behouden, hoewel de vier laatsten zich ook veeltijds op Bentan ophielden.

De vier daarop volgende sulthans bleven op Bentan gevestigd, met uitzondering van den laatsten, sulthan Mahmoed Sjah III, die Lingga stichtte en zich later aldaar voortdurend ophield, hetgeen door zijne drie opvolgers tot heden is nagevolgd.

In een tijdvak van cc. 690 jaren hebben dus 31 vorsten

(1) het bewind gevoerd over het eenmaal zoo magtige Maleische rijk, van welks grootheid thans geene schaduw is overgebleven. De deelen van hetzelve hebben zich losgescheurd en staan thans onder bijzondere vorsten, ondergeschikt aan het oppergezag van Europesche veroveraars, zoodat de sulthan van Lingga, een leenman van het Nederlandsch Indisch gouvernement, thans slechts een onbeduidend gezag uitoefent, en het belangrijkste gedeelte van het eens zoo groote rijk aan de wet der Engelschen is onderworpen.

Eene vergelijking van de vorenstaande ranglijst der Maleische sulthans met die, voorkomende in het vijfde deel van het uitgebreide werk over Indie van Valentijn, zal een aanmerkelijk verschil tusschen die beiden doen bespeuren, niet alleen in het aantal der vorsten, maar ook in hunne namen en in de tijdperken hunner regering.

Ten einde deze vergelijking gemakkelijk te maken is de bedoelde naamlijst van Valentijn hierbij gevoegd.

Sri Toeri Bowana	1160—1208.
Padoeka Pikaram Wira	1208—1223.
Sri Rama Wikaram	1223—1236.
Sri Maharadja	1236—1249.
Sri Iskandar Sjah	1249—1274.
Sulthan Magat	1274—1276.
„ Mahhomed Sjah I	1276—1333.
„ Aboe Sjahid	1333—1334.
„ Modafar Sjah	1334—1374.
„ Mantsoer Sjah	1374—1447.
„ Alawaddien Sjah I	1447—1477.
„ Mahhmoed Sjah I	1477—1513.

(1) Eigenlijk 30 want Mahmoed Sjah I beklom, na den dood van zijnen zoon Ahmad, op nieuw den troon onder den naam van Mahmoed Sjah II. Zie hierover het geschiedkundig gedeelte.

Sulthan	Ahhmed Sjah	1513—1540.
„	Alawaddien Sjah II	1540—1559.
„	Abdoel Djalil Sjah I	1559—1591.
„	Alawaddien Sjah III	1591—1610.
„	Abdoellah Sjah	1610—1621.
„	Mahhmoed Sjah II	1621—1624.
„	Abdoel Djalil Sjah II	1624—1671.
„	Ibrahim Sjah	1671—1682.
„	Mohhamed Sjah II	1682—1699.
„	Abdoel Djalil Sjah III	1699—1708.

Deze opgave loopt tot het jaar 1708 en eindigt met sulthan Abd'oel-Djalil-Sjah, in 1718 te Djohor vermoord, welke omstandigheid aan Valentijn onbekend was, gelijk blijkt uit het voorkomende in het V^e deel pag. 350, 1^e kolom, waar gezegd wordt. „Hoelang deze vorst (sulthan Abd'oel Djalil Sjah) geregeerd en wie hem vervangen heeft, is mij onbekend, maar in 1708 leefde hij nog, hebbende die 9 jaren geregeerd, op welk jaar het rijk der Maleische koningen 574 jaar en 11 maanden, onder 22 koningen, van 1160 af gestaan had."

Het getal der door hem genoemde vorsten bedraagt 22, dus twee minder dan op de eerste lijst, gedurende hetzelfde tijdvak, voorkomen.

Dit verschil ontstaat daardoor, dat Valentijn *niet* opnoemt:

1°. Sulthan Radja Tengah, die drie jaren heeft geregeerd.

2°. Sulthan Mahmoed Sjah I, dien hij slechts eens opnoemt.

3°. Sulthan Moetafar Sjah II, wiens bestuur 19 jaren duurde, van 1539 tot 1558, welk tijdperk bij Valentijn wordt vervuld door Alawaddien Sjah II.

4°. Sulthan Ala Djala Abd'oel Djalil Sjah, die 34 jaren regeerde en in wiens plaats Valentijn stelt sulthan Abd'oel Djalil Sjah I.

Daarentegen brengt Valentijn op de lijst sulthan Abd'oellah Sjah en sulthan Mahmoed Sjah II, die zouden geregeerd hebben tusschen 1610 en 1624, terwijl, volgens de eerste lijst, het tijdvak tusschen deze twee jaargetallen, gedeeltelijk zou zijn vervuld door sulthan Ala Alaidin Sjah III en gedeeltelijk door sulthan Abd'oel Djalil Sjah II.

De jaartallen, welke den duur der regering der respektive sulthans op de eerste lijst aangeven, zijn gevolgd naar opgaven van den tegenwoordigen onderkoning van Riouw, Radja Ali, en voornamelijk van zijnen kundigen broeder Radja Abd'oellah, terwijl ook eene naauwkeurige en deugdelijke vergelijking van data, in enkele Maleische handschriften voorkomende, is in acht genomen, en de meest geloofwaardige daarvan tot grondslag hebben gediend.

In zijne History of Sumatra schijnt Marsden de opgave der weinige sulthans van Singapoera en Malaka door hem aangehaald, geheel en al van Valentijn, te hebben overgenomen, hetgeen ook door Crawfurd, in de tijdrekenkundige tafel, achter het 3e deel zijner History of the Indian Archipelago is gevolgd.

Men kan dus aan deze opgaven geene zeer groote waarde hechten, te minder daar het onbekend is, uit welke echte bronnen Valentijn de chronologie der Maleische vorstenfamilie heeft overgenomen. Van het door hem aangehaalde werk Soelalat'oc-s-Salathin schijnt hij een zeer gebrekkig afschrift te hebben geraadpleegd (zie de noot onder pag. 144) en het is onverklaarbaar, hoe hij de beide overige door hem als bronnen voor de Maleische geschiedenis aangegevene werken, Tadj'oe-s-Salathin en Hang Toeah onder de geschiedkundige kan rekenen. Het eerste is overbekend door de uitgave van den heer P. P. Roorda van Eijsinga, het tweede is niets meer dan eene voor de kennis der Maleische levenswijze voor een paar eeuwen hoogst belangrijke roman. Met evenveel regt is Amadis

des Gaules, waarmede Hang Toeah eenige overeenkomst heeft, een geschiedkundig werk te noemen.

Meer gezag hebben zeker de overleveringen en familieschrifturen in het bezit van den sulthan van Lingga en van den onderkoning van Riouw, vooral door het bekende zwak der inlandsche vorsten en grooten om hunne familievertakkingen zeer naauwkeurig en uitgebreid te kennen.

In het bezit van den onderkoning van Riouw is nog een geschiedkundig H. S., dat belangrijk is, omdat het de opgave der jaartallen, volgens de Mohammedaansche tijdrekening, bevat, waarin de verschillende sulthans den troon hebben bestegen of gestorven zijn.

Er bestaat echter in die jaartallen weder verschil met de vorige opgaven en men kan ze niet als juist aannemen, zoo als blijkt uit de dwaling ten aanzien van het tijdstip der inname van Malaka door de Portugezen, dat in 1506 instede van in 1511 wordt gesteld. Men kan dus niet voor de juistheid er van instaan, doch waar vindt men de verzekering, dat de door Valentijn en anderen aangegevene jaargetallen juist zijn? Valentijn zegt niet, waaruit hij zijne jaargetallen heeft getrokken, evenmin als eenig ander schrijver over de Maleijers.

Het is daarom zeker niet onbelangrijk, die tot nog toe onbekende opgaven van des onderkonings manuskript hier onder te laten volgen en daarbij tevens te voegen, die zeer weinige historische feiten, welke men er in aantreft.

Jaar der Hegira.	Jaar na Christus.	
575	1180	Sri Tri Boeana, nog in Palembang zijnde, wordt koning over de Maleijers. Hij steekt over naar Oedjong-tanah en sticht Singapoera.
623	1227	Padoeka Di Karang Wira

Jaar der Hegira.	Jaar na Christus.	
638	1242	Sri Rama Wikrama. Hij sterft in hetzelfde jaar.
638	1242	Sri Maharadja.
663	1266	Sri Iskandar Sjah. In 666 (1270) wordt hij van Singapoera verjaagd en sticht Malaka.
678	1280	Sulthan Magat. Sterft in hetzelfde jaar.
678	1280	Sulthan Mohamad Sjah. Deze had onder zijn gezag Bentan, Lingga, Djohor, Patani, Kedah, en Kampar en Haroe op Sumatra. Hij was de eerste Maleische vorst, die tot den Islam overging, en huwde met eene vorstin van Arakan.
747	1344	Sulthan Aboe Said. Wordt in hetzelfde jaar, op last van den vorst van Arakan, gedood.
747	1344	Sulthan Moethafar Sjah. Deze deed de ondang ondang (wetten) der Maleijers verzamelen en in schrift brengen. Gedurende zijn bestuur werd Malaka tweemalen te vergeefs door de Siammers belegerd.
789	1315	Sulthan Mantsoer Sjah. Deze huwt eene prinses van Madjapahit, die Indragiri mede ten huwelijk brengt.
852	1449	Sulthan Alaidin Sjah.
882	1477	Sulthan Mahmoed Sjah. Na 29 jaren lang te Malaka te hebben geregeerd, werd hij door de Portugezen van daar verdreven, waarna hij, gedurende 7 jaren, te Djohor regeerde.
918	1512	Sulthan Ahmad Sjah.
945	1538	Sulthan Alaidin Sjah.

Jaar der Heriga.	Jaar na Christus.	
964	1556	Sulthan Abd'oel Djalil Sjah.
996	1587	Sulthan Alaidin Sjah.
1015	1606	Sulthan Abd'oellah Sjah.
1026	1616	Sulthan Mahmoed Sjah.
1029	1619	Sulthan Abd'oel Djalil Sjah.
1076	1665	Sulthan Ibrahim Sjah.
1087	1676	Sulthan Mahmoed Sjah.
1101	1689	Sulthan Abd'oel Djalil Sjah.

Deze opgave gaat niet verder. Zij schijnt echter weinig vertrouwen te verdienen, daar de geschiedenis van sulthan Mahmoed en zijn voor de tweede maal bestijgen van den troon door andere Maleische schrijvers zoo naauwkeurig beschreven is, dat daaraan niet te twijfelen valt. En de onjuistheid wordt te meer blijkbaar, wanneer men nagaat, dat, indien sulthan Mahmoed 29 jaren te Malaka zou hebben geregeerd, de inname van die stad zou vallen in 1506, terwijl het te goed bekend is, dat het in 1511 plaats had. Ook Valentijn heeft deze aanmerking gemaakt doch niet kunnen verklaren, daar hem de herhaalde regering van sulthan Mahmoed en de tusschenregering van sulthan Ahmad onbekend waren.

Van vaders zijde stamt de tegenwoordige sulthan Mahmoed Sjah IV af van den 19en sulthan Ala Djala Abd'oel Djalil Rajat Sjah, die gehuwd was met de moeder van zijnen zeer jong gestorven voorganger.

Zijne afkomst van zijnen voorganger sulthan Soleiman is bij de hiervolgende tabel uit een gezet.

Sulthan Soleiman,
huwt intjeh ongkoe Poean van Peirak.

Sulthan Ahmad, *vroeger tongkoe Abd'oel Djalil*,
huwt tongkoe Itam.

Sulthan Mahmoed,

huwt 1°. intjeh Mariam ook genaamd tongkoe Poetri.

Sulthan Abd'oel Rahman 1)
huwt intjeh Boentit.

Sulthan Mohamad 2)

h. 1°. tongkoe Lebar of tongkoe Tih, dochter van den sulthan van Trengganoe, Radja Ahmad. Zij leeft nog te Lingga.

2°. Radja Fatimah, ook gen. t. Pandjang, onechte dochter van wijlen den onderkoning Radja Djafar; kinderloos. Zij leeft nog op Penjingat.

2°. intjeh Makoh.

Tongkoe Long of Soelong later Sulthan Hoesin van Singapoera.

---

a. *Sulthan Mahmoed* 3)

h. 1°. t. Maimoena of radja Ampoean, dochter van wijlen t. Besar van Singapoera en kleindochter van Sulthan Hoesin.

Tongkoe Fatimah of T. Embong, in 1851 gehuwd met den 3e zoon van den tegenwoordigen onderkoning van Riouw Radja Ali, gen. tongkoe Mohamad Joesoef.

2°. radja of t. Mai, echte dochter van wijlen den onderkoning radja Abd'oel Rahman, kinderloos.

b. t. Kalsoem ook gen. t. Dalam, dochter, oud cc. 20 jaren, ongehuwd.

N. B. Zie de noten 1, 2 en 3 op de volgende bladzijde.

1) Sulthan Abd'oel Rachman had zes onechte kinderen: twee zoons, tongkoe Daoed en tongkoe Moeda nama Soleiman, en vier dochters, tongkoe Andak, t. Perboe, t. Ketjil, t. Tengah.

2) Sulthan Mohamad had negen onechte kinderen: vier zoons en vijf dochters.

De zoons zijn:

Tongkoe Embong, bij eene vrouw van Sumbawa gend. Mina.

„ Said, bij intjeh Boero, dochter van den Soelewatang van Lingga, Ibrahim.

„ Endot, bij eene Chinesche vrouw.

„ Brahim, bij eene Javaansche vrouw gend. Poengoet.

De dochters:

Tongkoe Sarifa } bij intjeh Boero bovengenoemd.
„ Mariam }

„ Amidah, bij Poengoot bovengenoemd. Zij is gehuwd met een prins van Trengganoe.

„ Salimah, bij intjeh Biba.

„ Sepiah, bij de Chinesche vrouw Alima.

3) Sulthan Mahmoed heeft slechts een zeer jong onecht kind bij eene zekere Sajah.

Opvolging. De opvolging der sulthans regelt zich, in eene regte lijn, van vader tot zoon.

De oudste wettige zoon is tot de opvolging bestemd; nimmer kan een onechte daarop aanspraak maken, daar, bij ontstentenis van een wettig mannelijk oir, de opvolging, volgens de oude adat des lands, moet overgaan op den bandahara van Pahang, die mede in eene regte linie afstamt van Sri Tri Boeana, den stichter van het Maleische rijk. Slechts eenmaal heeft zich dit geval voorgedaan, namelijk na den dood van sulthan Abd'oel Djalil Rajat Sjah in 1559, als wanneer de bandahara van Pahang, die tevens zijn vader was, hem opvolgde, onder den naam van sulthan Ala Djala Abd'oel Djalil Rajat Sjah.

Bij ontstentenis van eenen wettigen opvolger zoude deze adat thans echter een punt van kwestie worden, daar Pahang niet meer een gedeelte van Nederlandsch-Indie en dus

ook niet van het gebied des sulthans van Lingga uitmaakt, en eene vereeniging van dat rijk met Lingga in strijd zoude zijn met het traktaat, in 1824 tusschen Engeland en Nederland gesloten. Hierin is echter eenigermate voorzien door het 4e artikel van het kontrakt tusschen het Nederlandsch-Indisch gouvernement en den sulthan van Lingga, van 29 Oktober 1830, waarbij de verkiezing van eenen opvolger, bij gebreke van wettige afstammelingen, aan de goedkeuring van het gouvernement is onderworpen.

Niemand heeft het regt eenen sulthan te verkiezen of uit te roepen, die niet door geboorte of adat aanspraak op die verheffing heeft, hoewel de zoogenaamde orang atsal of Djohorsche en Boeginesche familiën, zich kunnen voorbehouden eenen nieuwen sulthan te verwerpen. Dit is echter nog nimmer geschied, en het is niet denkbaar dat immer van dit regt zal worden gebruik gemaakt.

Inkomsten van den sulthan. De inkomsten van den sulthan van Lingga zijn van tweederlei aard, namelijk die, welke hem door het gouvernement zijn toegelegd, en die, welke hij, als heerscher, uit zijne landen en van zijne onderdanen trekt.

De eerste bedragen *f* 9.400 's jaars, hem toegekend tot wering van de zeerooverij; de tweede zijn moeijelijk op te geven, daar dit punt steeds, én door den sulthan, én door zijne rijksgrooten, wordt geheim gehouden. Men kan echter, volgens de naauwkeurigste raming, het bedrag daarvan veilig op 40000 sp. matten 's jaars stellen.

De Sulthan heeft, volgens de adat, het regt om alle heffingen te doen en belastingen in te stellen, die hij goedvindt, doch bij het kontrakt van 29 Oktober 1830 is dit regt aan banden gelegd, zijnde bij art. 14 bepaald, dat hij geene nieuwe belastingen zal mogen invoeren of de bestaande verhoogen, dan na het gevoelen en den raad van

den resident van Riouw te hebben ingewonnen, en dat nieuwe of verhoogingen der bestaande belastingen op schepen en vaartuigen, dan wel op uitgaande of inkomende goederen, zullen moeten worden daargesteld met overleg van den onderkoning en van den resident van Riouw.

De sulthan heeft ook, volgens de adat, het regt om willekeurig over alle landen van zijn gebied te beschikken, doch bij art. 5 van het aangehaalde kontrakt van 1830 is hem de bevoegdheid ontzegd, om, buiten toestemming van het Nederlandsch Indisch gouvernement, zijn rijk of eenig gedeelte van hetzelve, aan eenige andere vreemde mogendheid af te staan, daar hij volgens art. 3 van hetzelfde kontrakt, het rijk van Lingga en onderhoorigheden slechts als een leen van het Nederlandsch Indisch gouvernement bezit.

Onderscheidene gedeelten van het rijk zijn als apanagien aan de betrekkingen van den sulthan en van den onderkoning afgestaan.

De titel en naam van den tegenwoordigen sulthan is Jang di pertoean besar sulthan Mahmoed Moethafar Sjah, ibn'oel marhoem sulthan Mahmoed Sjah.

Onderkoning van Riouw. De onderkoning van Riouw is rijksbestierder van het Linggasche rijk, en gemagtigde van den sulthan bij den resident van Riouw.

Volgens art. 7 van het kontrakt van 1830, zal hij altijd uit het geslacht der Boeginesche prinsen worden gekozen, en, zoo veel mogelijk, uit de afstammelingen van den onderkoning Radja Djafar, van welke bepaling slechts bij dringende noodzakelijkheid zal worden afgeweken.

Bij overlijden van den onderkoning wordt een opvolger door den sulthan voorgedragen, doch slechts definitief benoemd, nadat het gouvernement deze keuze heeft bekrachtigd. De tegenwoordige onderkoning van Riouw, Radja Ali, is een afstammeling van daing Pali, broeder van

den bekenden daing Marewa of Kalana Djaja Poetra, een aanzienlijk hoofd der Boeginezen, die, zoo als verder blijken zal, in het begin der vorige eeuw, eene groote rol in het Djohorsche rijk heeft gespeeld.

Hij is gehuwd, 1° met zijne nicht radja Siti, dochter van wijlen zijn oom radja Idries. Hij heeft bij haar zes zoons en vijf dochters; 2° met tongkoe Long, dochter van wijlen den toemenggoong van Singapoera Abd'oel Rahman. Zij heeft een kind gehad dat is overleden. Nog is de onderkoning gehuwd geweest met wijlen radja Tji, jongere zuster van tongkoe Long, waarvan nog twee zoons leven. Zijne afkomst is aangetoond bij de hier volgende opgave der Boeginesche onderkoningen.

1. Daing Marewa of Kalana Djaja Poetra, van 1720-1727.
2. Daing Pali, zijn broeder, van 1727—1743.
3. Daing Kambodja, zoon van daing Prani, broeder der voorgaanden, van 1743—1764.
4. Radja Hadji, zoon van daing Pali, 1764—1784.
5. Radji Ali, broeder van Radja Hadji van 1784—1805.
6. Radja Djafar, zoon van Radja Hadji, van 1805—1831.
7. Radja Abd'oel Rachman, zoon van Radja Djafar, van 1831—1844.
8. Radja Ali, jongere broeder van Abd'oel Rahman, van 1144— heden.

De titel van den onderkoning is Jang di pertoean moeda Riouw, en zijne residentie het eiland Penjingat of Mars, tegenover het Nederlandsch grondgebied Tandjong-pinang.

Zijne inkomsten zijn vrij aanzienlijk.

Voor zoover men die heeft kunnen nagaan, bestaan zij uit het volgende:

Schadeloosstelling van het gouvernement voor

den afstand der inkomsten van Bentan . . .	f	72.000
en tot wering van den zeeroof.	„	9.000
Verpachting van het regt tot aankap van hout. .	„	2.600
Verpachting van het regt tot het kappen van wang-	„	
kangmasten.	„	13.000
1/10 der planken, die in zijn gebied gekapt of gezaagd worden.	„	800
1/10 der steenen uit de steengroef te Tandjong-gliga	„	600
Belasting op de gambier ladangs te Galang, Moekakoening, Semboelang en andere plaatsen .	„	1.000
Verpachting der agar-agar- visscherij, zijnde 1/10 der opbrengst	„	1.000
Kleine niet te specificeren inkomsten	„	5.000
te zamen		105.000

Hoe aanzienlijk ook (en dit berekend bedrag is *stellig* het *minimum*) klaagt de onderkoning steeds over het niet toereikende zijner inkomsten, doch de oorzaak daarvan ligt voornamelijk in de den Maleijer eigene verspilzucht en slechte geldelijke administratie.

De uitzonderingen op deze levenswijze zijn zeer gering. De vertrouweling van den onderkoning, hadji Ibrahim, is welligt de eenige, die kan gezegd worden aktief te zijn. Hij is daarbij een zeer kundig, ijverig, beschaafd en bovenal slim inlander, die op zijne reizen naar Mekka en Java veel kennis opgedaan heeft. Een broeder des onderkonings, radja Ali Hadji, is een goed letterkundige en onder zijne landgenooten beroemd dichter.

De Chinezen van den Riouwschen Archipel zijn, met uitzondering van die van Tandjong-pinang, aan de jurisdiktie van den onderkoning onderworpen, doch in gevallen betreffende de pachten zijn die van het geheele eiland Bentan voor den residentieraad te Riouw justiciabel.

Bestuur over de Chinezen: Toen in 1818 het Nederlandsch gezag zich te Riouw weder vestigde, stonden de Chinezen onder eenen kapitein, genaamd Tan-Hoo, en twee toeahania's of krijgsbevelhebbers, met namen Tan-Tiauw-Goean en Tan-Tiasing, terwijl in elk distrikt een abooi en een toeabak het bevel voerden.

De kapitein en de toeahanias werden door den onderkoning, en de aboois en toeabaks door de toeahanias aangesteld.

Geene vaste bezoldigingen waren aan de eerste betrekkingen verbonden, doch zij die ze bekleedden hadden het privilegie van den verkoop in het klein van opium, varkensvleesch, arak en kaarsen, en het houden van dobbelhuizen, waartegen zij in het benoodigde tot het onderhoud van den onderkoning en van de mindère grooten moesten voorzien.

In 1818 echter genoemde middelen ten voordeele van het gouvernement verpacht wordende, hielden deze voorregten op te bestaan, en werden de Chinesche hoofden door het gouvernement gesalarieerd en benoemd, met voorkennis evenwel van den onderkoning.

In 1828 werden bij de benoemiug van Oei-Banhok, tot kapitein der Emoeijer en Kantonner Chinezen, de titels van toeahania, abooi en toeabak ingetrokken en de Chinezen in de distrikten woonachtig onder door het gouvernement bezoldigde hoofden gesteld.

Sedert 1818 zijn te Riouw als kapiteins der Chinezen geweest;

Tan-Hoo, kapitein der Kantonner Chinezen; deze op zijn verzoek ontslagen zijnde, volgde hem op

Tan-Tiauw-Goean, vroeger toeahania; deze vertrok naar China en werd opgevolgd door

Tan-Ahooi, na wien herkozen werd

Tan-Hoo, die weder, op zijn verzoek, ontslagen zijnde, werd opgevolgd door

Oei-Banhok, als kapitein der Emoeijer en Kantonner Chinezen; bij zijn overlijden in 1843 werd het bestuur over de Chinezen gesplitst en werden benoemd:

Oei-Tiksing, tot kapitein der Emoeijer, en

Tan-Tjiehoead, tot kapitein der Kantonner Chinezen.

De kapitein der Emoeijer Chinezen bewoont de Chinesche kampong te Tandjong-pinang en die der Kantonners de kampong Kwanton op Sengaran, een gedeelte van Bentan, aan de overzijde der baai van Riouw.

Ook op Lingga bevindt zich een Chinesche kanpong, onder een door den sulthan aangesteld hoofd.

Bestuur over de Benoea's enz. De wilde oorspronkelijke stammen der Orang benoea, baroet en tamboes, zijn in naam onderworpen aan de hoofden der eilanden welke zij bewonen; doch door hun zwervend leven, en nog meer door hunne volstrekte armoede, zijn zij inderdaad geheel en al aan zich zelven overgelaten.

Beschrijving van het gouvernements territoir en de hoofdplaats Riouw of Tandjong-pinang. De uitgebreidheid van het gouvernements territoir op Bentan is omschreven op bl. 112. Het terrein is heuvelachtig, behalve aan den kant van de baai, die eene smalle strook alluvialen grond heeft gevormd.

De zeekant daarentegen is omzoomd met een helder wit doch smal strand en hier en daar, vooral nabij den hoek tegenover Poelau Penjingat of Mars, klipachtig.

De heuvels zijn zeer boschrijk; in het verst van de hoofdplaats verwijderde gedeelte is het bosch zwaar en hoog, doch bevat weinig goed timmerhout meer. Nabij het fort en de hoofdplaats is het bosch lager en, zooveel mogelijk, wordt het aldaar weggekapt, ten einde te voorkomen, dat slecht volk zich daarin schuil houde.

Groote wegen zijn er niet, doch er bestaan vele goed onderhouden breede paden, die zich in verschillende rigtingen

uitstrekken. Een dezer paden loopt van de hoofdplaats langs het buitenstrand naar Batoeitam, waar vroeger een lusthuis van den resident Goldman was, en van daar met eene bogt dwars door het land terug. Een ander gaat langs het binnenstrand naar Pantjor, een vruchtentuin van den heer Walbeehm, en verder naar Soengei-kendi, meer landwaarts in gelegen, terwijl eene talrijke wegen in en om de hoofdplaats elkander snijden, de gemeenschap gemakkelijk maken en de gelegenheid geven tot het doen van afwisselende en aangename wandelingen.

Tandjongpinang of Riouw, zoo als het meer algemeen genoemd wordt, is waarlijk een lief plaatsje. Vlak aan de baai gelegen, heeft men uit de voornaamste huizen een schoon uitzigt op dien zeearm, waarin dikwijls verscheidene schepen ten anker liggen en een onophoudelijk heen en weêr varen is van groote en kleine praauwen en booten naar de aan de overzijde op Sengarang gelegene kampong der Kantonner Chinezen en naar het zich zoo liefelijk voordoende eilandje Mars, dat zoo nabij Bentan is gelegen, dat de baai zich, van sommige punten gezien, voordoet als eene beslotene kom.

Het voornaamste gebouw is het schoone residentiehuis; een gebouw, dat de voornaamste hoofdplaats van Java tot sieraad zou verstrekken. Het ligt nabij het strand en voor hetzelve is een tuin aangelegd, die echter, wegens de felle winden, waaraan dat punt is blootgesteld niet zeer bloeijend is.

Vlak achter het residentiehuis verheft zich het terrein en vormt het talud van het op den top van den heuvel gelegen fort Kroonprins. Een weinig voorbij het residentiehuis steekt het stevig gebouwde, ruim 200 voeten lange zeehoofd in de baai uit. Daarop bevindt zich het kantoor van den havenmeester. Verder langs de binnenbaai strekt zich de kampong der Emoeijer Chinezen uit, die geheel bestaat uit steenen huizen en waarachter, naar de

helling van den heuvel, meer woningen van Europesche ingezetenen zijn gelegen. Aan het einde van dat bewoonde gedeelte verheft zich het eenvoudige, doch nette kerkgebouw, waarvan den 14en Februarij 1835 het fondament werd gelegd en dat juist een jaar daarna werd ingewijd. Dit gebouw is daargesteld uit vrijwillige bijdragen van de leden der gemeente te Riouw en van elders, terwijl ook de onderkoning van Riouw en de voornaamste Chinezen aanzienlijke bijdragen, zoo in geld als materialen, leverden.

Nabij de kerk ligt het ruime exercitieveld voor het garnizoen en eenige honderden passen verder, tegen de helling van den heuvel, nabij den weg, die naar het binnenland loopt, het kerkhof voor christenen, dat omgeven is door menigvuldige chinesche graven.

Op eenigen afstand van de plaats bevinden zich aan het buitenstrand eene steenbakkerij en een steenkolenpakhuis.

Rivieren vindt men niet op het gouvernements grondgebied. Er zijn slechts eenige nietige spruitjes, die dikwijls droog loopen. Putten geven zeer goed drinkwater en aan den weg die naar Soengei-kendi loopt, vindt men eene wel, de Mariabron genaamd, die mede zeer helder, doch weinig water geeft.

De geheele plaats, de baai en het eiland Mars worden bestreken door het fort Kroonprins, dat op den top van den heuvel van Tandjongpinang ligt. — De bouw er van werd begonnen in 1824, onder de leiding van den luitenant der genie Schönermark. Het is grootendeels gebouwd van de zware steenen van het oude fort te Malaka. Het bestaat uit een langwerpig vierkant, met vooruitspringende bastions en is omgeven door eene breede, diepe gracht, waarin echter, uithoofde van de ligging van het fort, geen water is te brengen. Behalve de gewone militaire gebouwen bevat het fort nog de geldkamer en de civiele gevangenis.

Van de westelijke bastions geniet men een verrukkend gezigt op de omliggende landstreek en op Straat Riouw, die

zich, geheel door eilanden omringd, als een groot meer voordoet.

Het garnizoen te Riouw bestaat uit p. m. 200 man infanteristen en eenige weinige artilleristen, onder bevel van eenen kapitein der infanterie, militairen kommandant. Deze heeft eene aangenaam gelegene woning buiten het fort.

Van Z. M. zeemagt is aldaar thans gestationeerd een schoenerbrik onder bevel van eenen luitenant ter zee 1ste klasse, stations kommandant, benevens een zestal gewapende kruispraauwen, waarbij de onderkoning van Riouw verpligt is ook een viertal te voegen. De uitrusting en bemanning van deze vaartuigen staan echter ver ten achteren bij die van het gouvernement.

Liefdadige gestichten bestaan te Riouw niet, tenzij men als zoodanig aanmerke het onaanzienlijke lokaal tot verpleging van arme zieke Chinezen, daargesteld door het zoogenaamd Chineesch armen-of leprozenfonds, dat is opgerigt en wordt gaande gehouden door bijdragen van de te Riouw gevestigde Chinezen. De direktie van dat fonds bestaat uit de beide kapiteins der Chinezen, die beurtelings om de zes maanden het presidium waarnemen, twee leden van de Kantonner en twee van de Emoeijer Chinezen, benevens twee Europesche leden. Het geheel staat onder toezigt van den resident.

Het hoofd van het plaatselijk bestuur is de resident.

Het verdere personeel bestaat uit een kommies, een algemeenen pakhuismeester, een havenmeester, een schout en een cipier.

Sedert 1785 zijn te Riouw geplaatst geweest de volgende residenten:

D. Ruhde	van	1785—1788.
C. G. Baumgarten	»	1788—1789.
G. Pungel	»	1789—1792.

Mr. J. van Kal	»	1792—1792.
A. J. Schadde (Scriba)	»	1792—1795.
G. E. Königsdorffer	»	1819—1822.
L. C. von Ranzow	»	1822—1826.
C. P. J. Elout	»	1826—1830.
H. Cornets de Groot	»	1830—1836.
C. F. Goldman	»	1836—1839.
A. L. Andriesse	»	1839—1848.
A. F. van den Berg	»	1848—1849.
D. L. Baumgardt	»	1849—1851.
J. C. de Lannoij	»	1851—1853.
T. J. Willer	»	1853.—

Ter voorziening in de regtsbedeeling te Riouw werden in 1825 voorloopig opgerigt twee regtbanken, namelijk een residentieraad en een bank van magistrature; doch, deze inrigtingen te omslagtig zijnde, werden die in 1832 ineengesmolten onder den naam van residentieraad, waaraan de burgerlijke en lijfstraffelijke regtspleging, volgens een daarvoor gearresteerd reglement, is opgedragen. Die regtbank is zamengesteld uit den resident, als voorzitter, en twee ambtenaren of te Riouw gevestigde burgers als leden, bijgestaan door den kommies der residentie, als griffier. Het openbaar ministerie wordt waargenomen door eenen fiskaal, en in zaken, waarin Chinezen betrokken zijn, nemen de beide kapiteins der Chinezen zitting, even als een der voornaamste inlandsche hoofden en de hoofdpanghoeloe in zaken betreffende inlanders of mohammedaansche vreemdelingen. Zij hebben echter slechts eene adviserende stem.

De raad spreekt regt in het civiele en in het kriminele over alle inlanders, Chinezen, Mooren en andere vreemdelingen, doch slechts in het civiele over Europeanen en

daarmede gelijkgestelden, die in het kriminele aan de regtsmagt van den raad van justitie te Batavia zijn onderworpen.

De regtsmagt van den residentieraad strekt zich niet verder uit dan het gebied van Tandjongpinang, zijnde de jurisdiktie over de direkte onderdanen van den sulthan van Lingga aan dien vorst en zijne stedehouders overgelaten.

De gouvernements inkomsten te Riouw bestaan alleen in de verpachting van de volgende middelen:

Verkoop van arak,
Toptafels,
Slagten van varkens,
Zwarte en witte peper, (1)
Vischmarkt,
Tambangs (overvaarten),
Verkoop van amfioen,
Kleine lombard.

De opbrengst dier verpachtingen over de jaren 1819 tot 1852 wordt aangeduid op den hierachter volgenden staat la. A. waarbij tevens eene opgave is gevoegd van de gemiddelde prijzen der peper en gambier, om te kunnen nagaan hoedanig de opbrengst der verpachtingen daarmede in naauw verband staat.

Handel. Riouw dreef eertijds eenen bloeijenden, hoewel, volgens het systeem der Oost-Indische Kompagnie, grootendeels onwettigen handel. Die plaats was voor de handeldrijvende volken van Borneo en Celebes, hetgeen Singapoera thans is; eene plaats alwaar zij de produkten hunner landen kwamen ruilen tegen voortbrengselen van de omliggende landen, de vaste kust van Indië en China.

---

(1) Dit is de verpachting van het regt om bij den uitvoer te heffen:
van de zwarte peper *f* 1¼ per pikol
» » witte » » 2 » »

De belemmeringen door het verderfelijke monopoliestelsel van de Oost-Indische Kompagnie te weeg gebragt, de vele oorlogen, waarin de Maleische vorsten gewikkeld waren en laatstelijk de stichting van Singapoera, deden bijna allen handel verloopen, zoodat die thans, niettegenstaande Riouw bij koninklijk besluit van 10 April 1828 No. 104, te rekenen van 1 Januarij 1829, eene vrijhaven werd verklaard, bijna uitsluitend gevoed wordt uit voortbrengselen van den bodem. Verscheidene malen is dan ook in overweging genomen om te Riouw weder de gewone tollen in te voeren, hoofdzakelijk omdat niet alleen de handel aldaar niet toenam, maar ook omdat bijna de gansche uitvoer van peper en grootendeels die van gambier naar Singapoera plaats had, waardoor de schatkist eene aanzienlijke vermindering van inkomsten ondervond, daar die produkten vroeger voor verre weg het grootste gedeelte naar Java werden gevoerd. Niettemin is de handel te Riouw niet onaanzienlijk, doch kan geene aanzienlijke omzettingen doen of spekulatien van eenigen omvang wagen, doordien hij niet met groote kapitalen wordt gedreven en zich bijna uitsluitend bepaalt tot den uitvoer van 's lands produkten en den invoer van levensbehoeften voor de chinesche kolonisten.

Weelde bestaat er onder de maleische bevolking niet. De boeginesche handelaren maken hun geld naar hun geboorteland over, even als de Chinezen, die elken overgespaarden dollar naar China zenden. Vandaar ook dat de weinige gevestigde chinesche handelaren met geringe kapitalen werken.

Slechts één Chinees te Riouw wordt geschat op een vermogen van *f* 50 à *f* 60.000, — terwijl men voorts rekent:

p. m. 25	kapitalen	van	*f* 5	tot	*f*	10.000.
3 à 4	„	„	„ 10	„	„	20.000.
3 à 4	„	„	„ 20	„	„	30.000,

helgeen men berekent te zamen uit te maken een handels kapitaal van *f*420 à *f*450.000.

Het is niet, dat het de residentie Riouw ontbreekt aan natuurlijke voortbrengselen voor den handel. Integendeel weinige streken van Nederlandsch-Indie, buiten Java, kunnen op gelijken rijkdom roemen. Het land en de zee leveren gambier, peper, timmerhout, tin, steenkolen, agar-agar en tripang op. Het ontbreekt ook niet aan handen om te arbeiden; want Chinezen zijn in overvloed te bekomen; doch het eenige gebrek is kapitaal om van de vele voortbrengselen des bodems meer partij te trekken en de produktie te doen toenemen, en ook,—het mag niet verzwegen worden,—het ontbreekt ook aan energie en ondernemingsgeest van onze zijde.

De in- en uitvoeren, alsmede de aangekomen en vertrokken vaartuigen van het jaar 1830 tot 1852 zijn opgegeven in de staten B. C. D. en E.

Het komt niet ongepast voor een kort overzigt te geven van de stapelprodukten van Riouw en van hunne geschiedenis.

Die produkten zijn thans gambier, peper, tin, agar-agar en tripang, die wij een voor een zullen overzien.

Gambier. De gambierplant is een struikgewas van zes tot acht voeten hoog. De bladen hebben eene lengte van 3 à 3½ en eene breedte van 1½ à 2 duim. Zij zijn langwerpig, spits, glad en eenigzins golvend. De kleur is vrij licht groen. Er vormt zich aan de takken eene kleine, sierlijke, roode en groene bloem, waaruit eene bolvormige, roode zaadknop met groene puntjes ontspruit; de daar uitschietende donkerbruine zaadbuizen, van 30 tot 35 in getal, bevatten elk 6 à 8 langwerpige zaadkorrels.

De beste grond voor de gambierkultuur is roodachtig van kleur, van eenen leemachtigen aard, zonder moerassig te zijn; niet te nabij zoutwaterrivieren of kreken, opdat de putten, waaruit het water voor het koken der gambier wordt

getrokken, niet brak zij, en niet te hoog op het gebergte, opdat die putten niet spoedig in de drooge moesson uitdroogen, hetgeen bij het gebrek aan zoetwaterrivieren op de Riouwsche eilanden, de bewerking der gambier zeer zou belemmeren.

Deze eilanden alle zeer boschrijk zijnde, kiest men voor de ontginning der gambiervelden, gronden, die aan den zoom van een bosch gelegen zijn, waarvan men een gedeelte, ter uitgestrektheid van het te ontginnen terrein, omkapt en verbrandt, waardoor de grond tevens eene doelmatige bemesting ondergaat. Men laat alsdan den gezuiverden grond eenigen tijd braak liggen, opdat de asch der verbrande gewassen door de zware regens zich meer met de aarde vermenge. Meer voorbereiding ondergaat het terrein niet. Alleen dat gedeelte, hetwelk voor de zaadbedding is bestemd, wordt tot eene redelijke diepte goed omgespit en zorgvuldig van alle onkruid gezuiverd.

De gambier wordt niet door stekken voortgeplant. Men strooit het zaad luchtig over den toebereiden grond der zaadbeddingen en bedekt het met ligte takken en groote bladen tegen de felle hitte; des avonds wordt deze bedekking er afgenomen, bijaldien geene harde regens vallen, waardoor het zaad zou kunnen wegspoelen.

De pas uitschietende plantjes, die gewoonlijk zes weken na de zaaijing opkomen, zijn bijna niet van gras te onderscheiden, zoodat men de beddingen niet van onkruid zuivert vóór dat de blaadjes zich beginnen te ontwikkelen. Alsdan behooren de jonge plantjes door bladen of ligte takken voor de zon en zware regens beschut te worden. Tegen dat men de jonge heesters kan overplanten worden de gaten, die ze moeten ontvangen, in den grond gemaakt, door middel van eenen scherppuntigen stok, die tevens tot maatstaf dient van den onderlingen afstand van de plantjes en dus gewoonlijk zes voeten lang is. Daar thans echter de

planters slechts met moeite genoeg voor hun dagelijksch onderhoud kunnen verdienen en dus met zoo weinig mogelijk volk moeten werken, wordt de afstand der planten gemakshalve soms tot vijf of vier voeten teruggebragt, dat evenwel schadelijk voor de ontwikkeling is.

De plantjes worden van de zaadbeddingen overgeplant, wanneer zij 5 of 6 duim hoog zijn en minstens twee blaadjes hebben. In de voor ze bestemde kuiltjes geplant zijnde, wordt de aarde rondom een weinig aangehoogd om te verhoeden, dat de fijne wortels te veel van het regenwater te lijden hebben, en tevens eene kleine bedekking van boomschors of bladen boven ze gemaakt ter beschuttin tegen te fellen zonneschijn.

De overplanting geschiedt des morgens zeer vroeg of des avonds tegen het ondergaan der zon, wat sommige planters voor beter houden.

Na verloop van eenige dagen begint men te onderzoeken welke plantjes gestorven zijn en daarvoor andere in de plaats te stellen. Verder vereischt de plant vooreerst geene zorg; doch zoodra zij 2 à 3 voeten hoog is, waartoe 5 of 6 maanden noodig zijn, wordt zij met haakvormige takken naar beneden gedrukt, zoodat zij verder horizontaal doorgroeit. Dit geschiedt om meer uitspruitsels en bladen te verkrijgen en het snijden der bladen gemakkelijk te maken, daar anders de heester tot eene hoogte van 10 en meer voeten zou opschieten en men dus eene ladder zou moeten bezigen om het grootste gedeelte der bladen te kunnen bereiken. Door deze nederbuiging groeijen de planten zelden hooger dan 5 voeten, en ook door het snoeijen worden zij belet, zich meer te ontwikkelen en verkrijgen daardoor tevens meer en grooter bladen.

Na verloop van 13 tot 14 maanden begint men langzamerhand de eerste bladen tot het vervaardigen der gambier te snijden, dat men 3 à 4 maanden later herhaalt.

Na een gelijk tijdsverloop, kan men geregeld met het snijden voortgaan, zoodat men kan rekenen, dat na 18 tot 20 maanden de aanplant in vollen wasdom en geschikt is, om in de dagelijksche behoefte aan bladen te voorzien.

Gedurende 20 tot 25 jaren zoude men dezelfde aanplant kunnen exploiteren, zoo het brandhout in de nabijheid der plantagie niet te spoedig werd weggekapt. Na 12 of 15 jaren is men meestal genoodzaakt eene nieuwe plantagie meer nabij het bosch aan te leggen, waarna de verlatene langzamerhand weder eene wildernis wordt, ongeschikt tot eenige andere kultuur, daar de gambier-heester den grond zoodanig vermagert, dat niets daarop meer tieren kan.

Het snijden der bladen is niet van vaste tijden afhankelijk en gaat gewoonlijk steeds door, beginnende de snijders meestal aan de oostzijde van de aanplant. Aan het einde gekomen beginnen zij, na verloop van drie tot vier weken, op nieuw, zoodat de bladen van elken heester gemeenlijk drie malen 's jaars gesneden worden.

Eene zoodanige plantagie vereischt voor de exploitatie niet meer dan 5 Chinezen: twee zijn bestemd om de bladen te snijden, twee om de aanplanting zuiver te houden en hout te kappen, en de vijfde om de gambier en tevens de benoodigde rijst enz. te koken.

Bij het aanbreken van den dag gaan de snijders naar hunne bestemming en keeren tegen elf ure naar de bangsal (fabriek) terug, ieder met twee groote manden bladen, wegende gewoonlijk te zamen 140 à 150 katties. Deze bladen moeten daarop van de dunne takjes, waaraan zij ontspruiten, afgestroopt worden, hetgeen niet onmiddellijk aan de plant kan geschieden, daar die alsdan te veel zou lijden; bovendien zou dit, uithoofde der menigte doorntjes, zeer moeijelijk gaan. Tegen 2 ure begeven de snijders zich weder naar de velden en keeren des avonds

met eene gelijke vracht bladen terug, die moeten dienen voor het kooksel van den volgenden dag.

Het fabrikaat der gambier is zeer eenvoudig. Eene gewone Chinesche ijzeren pan van ongeveer 3 voeten middellijn, ter hoogte van ruim twee voet met boomschors opgeboeid, en bevestigd op een fornuis, wordt, met inbegrip van het opgeboeide gedeelte gevuld met water, waarin, zoodra het kookt, de afgestroopte gambierbladen worden gedompeld en met eenen houten drietand (tekan) ineengedrukt.

Na ruim één uur te hebben gekookt onder gedurige omroering met een houten vork (tjekia), worden de bladen met eene soort van schuimspaan van vlechtwerk (hiako) uit het water genomen en in eenen trog (hiotjo) overgebragt, die met eene helling in de nabijheid van den ketel is geplaatst, zoodanig, dat het sap, hetwelk door kneden met de handen nog uit de bladen druipt, van zelf uit den trog in den ketel valt. Men laat het in de pan of ketel achtergeblevene water doorkoken en belet het opbruisen door een plat in de pan passend vlechtwerk van rottan, dat met een touw aan een der dakribben hangt en in de pan wordt nedergelaten, terwijl een plat mandje op den bodem van de pan dient om alle bezinksels op te vangen. Na vier tot vijf uren doorgekookt te hebben, heeft het water de kleur en de zelfstandigheid van heldere stroop en wordt alsdan met eenen lepel van boomschors (haukia) uit de pan overgeschept in kleine kuipen (kambitan), die nagenoeg 25 katties gambier kunnen bevatten en waarin men het vocht zoo lang laat verkoelen, tot dat de hand er kan ingehouden worden; alsdan wordt het langzaam geroerd en gekneed met een klein eivormig houtje (totji) in de hand, welk houtje gezegd wordt bij deze operatie onmisbaar te zijn om het vocht gelijk te doen stollen en niet korrelig te doen worden. Bijna verhard zijnde, wordt de gambier overgegoten in vierkante vormen van ongeveer 1 ½

voet lang en 1 voet breed (kambiljo), die juist zooveel bevatten als een der kuipen waarin het eerst is bekoeld. Na 24 uren worden deze vormen, die uit losse planken en pennen bestaan, uit elkander genomen en de gambir met een gespannen koord of met een lang mes (kambitoea) in platte koeken gesneden, die daarna met een mes op een met linnen overtrokken bankje (kampiti) in die vierkante blokjes worden gevormd, die in den handel voorkomen. Deze blokjes worden op rakken (kambitai) in de lucht gedroogd en zorgvuldig buiten de zon gehouden, daar zij anders zwart zouden worden; slechts bij aanhoudend vochtig weder droogt men de gambier in den rook.

De eens uitgekookte bladen worden nog eens op dezelfde manier uitgekookt en daarna met schoon koud water gewasschen, welk water later gebezigd wordt om versche gambierbladen te doen koken; daarna worden de uitgekookte bladen tot bemesting der pepertuinen gebezigd.

De gedroogde gambier wordt in zakken naar Riouw gevoerd en aldaar in drie soorten gesorteerd en in manden gepakt, die met kadjang bekleed zijn en omstreeks 120 katties inhouden.

Behalve de meerdere of mindere geschiktheid van den koker kunnen verschillende oorzaken bijdragen tot de deugdzaamheid der gambier. Het water waarin de bladen gekookt worden behoort zoo zuiver mogelijk te zijn. Nieuwe kookpannen geven zwarte gambier; hoe ouder de pannen zijn, hoe beter; zoodat deze, hoewel nieuw slechts *f* 4 kostende, met der tijd eene waarde van *f* 50 en meer krijgen. Het luchtgestel heeft ook invloed op de gambierbereiding; die welke bij regenachtig weder wordt vervaardigd, is van minder goede hoedanigheid, en eindelijk geven de zeer jonge of overoude planten inferieure zwartachtige gambier.

De beste soort van gambier is uiterlijk roodbruin en van binnen licht geel, bij het doorbreken bros en van eenen zuiveren, bitteren, zamentrekkenden smaak. Die van minder goede hoedanigheid is donkerder van kleur, zoowel innerlijk als uiterlijk, taai en minder zamentrekkend

Men kan de gambier door raffineren zoo wit maken als kalk; doch daardoor gaat de smaak, die de inlanders verlangen, grootendeels verloren.

De heer W. L. de Sturler geeft in zijn naar het Engelsch van Richardson Porter gevolgd werk „De Landbouw tusschen de keerkringen" en in zijne„ Proeve eener beschrijving van Palembang" ook eene andere wijze van bereiding der gambier aan, volgens welke de bladen, na eens afgekookt te zijn, in een houten blok uitgestampt en daarna in grove zakken uitgeperst worden. Deze wijze van bereiden is op de Riouwsche eilanden echter nergens in zwang.

Eene gewone gambierplantagie of ladang beslaat 300 ▭ vademen en bevat 70 à 80 duizend heesters, moetende een gedeelte van het terrein worden gebruikt voor de fabriek en voor wegen.

De fabriek of bangsal, die tevens tot woning der Chinezen dient, is eene opene loots van wild hout met atap gedekt, waarin eenige beschotten zijn aangebragt voor kamers en bergplaatsen.

De betaling der arbeiders is gering. De bladensnijders en de gambierkoker genieten ieder *f* 7 en de beide overigen ieder *f* 5½ 's maands, wordende hun echter het noodige voedsel bovendien door den eigenaar der plantagie of door den geldschieter, voor wien zij werken, verstrekt. — Soms worden zij, instede van met geld, met 2 of 2½ pikols gambier 's maands beloond.

De gambier wordt van de ladangs naar Tandjongpinang gevoerd in groote, weinig diepgang hebbende praauwen, poekat, waarvan de bemanning gehouden is de gambier aan de

fabrieken of bangsals af te halen. Voor dit transport wordt berekend 60 duiten per pikol.

Gemiddeld worden op eene gambierfabriek niet meer dan 45 à 50 katties daags gekookt, welk produkt, bij de tegenwoordige geringe prijzen der gambier, te klein is om de kosten te kunnen dekken, waarom ook al de eigenaars van ladangs een gedeelte er van met peper beplanten.

De onderstaande berekening der kosten van het fabriekaat, zonder die der eerste oprigting der fabriek en aanschaffing van benoodigdheden, die van 300 tot 350 gulden beloopen, in aanmerking te nemen, bewijst, dat thans eene gambierplantagies ver is van eene winstgevende zaak te zijn.—

3 man à *f* 7 's maands	*f* 21.—
2 „ „ 5½ idem	„ 11.—
Voor voeding van 5 man á 50 katties rijst 's maands ieder, berekend tegen *f* 4—de pikol . . .	„ 10.—
Voor zout, tabak, enz. *f* 2 per man . . .	„ 10.—
's maands	*f* 52.—
dus over een jaar	*f* 624.—

Er bevinden zich op de Riouwsche eilanden 702 gambierbangsals, die in 1848 hebben gefabriceerd ± 87000 pikols, en daar zij op weinig na dezelfde uitgebreidheid van aanplant hebben, heeft aldus elke bangsal opgebragt ongeveer 124 pikols, waarvan de prijs gedurende 1848 bedroeg *f* 3¼ per pikol, dus voor het produkt van elke bangsal. . „ 403.—

Bedragende dus het verlies in een jaar *f* 221.—
of per pikol ongeveer *f* 1¾—

De eigenaars der gambierplantagies hebben over het algemeen reeds zooveel geld in die ondernemingen gesto-

ken, dat zij ze moeten aanhouden, om niet alles te verliezen, daar zij thans door peperkultuur en andere kleine zaken het eene met het andere zoeken te dekken.

Mogt eenmaal de prijs der gambier stijgen, dan zou spoedig de welvaart onder de planters terugkeeren, even als vroeger toen de gambier een' behoorlijken prijs haalde.

Bij den staat Ia. A. vindt men eene opgave van den prijs der gambier over de jaren 1819 tot 1852.

In de soengeis of distrikten van de Riouwsche eilanden bevindt zich het volgende getal gambierbangsals of fabrieken. als:

	NAMEN DER SOENGEIS OF DISTRIKTEN.	GETAL GAMBIER-BANGSALS.	*Aanmerkingen.*
1	Soengie Semboelang.	82	Onder het ressort van den kap. der Emoy. Chinezen.
2	» Gien.	22	
3	» Kelong.	11	
4	» Lata.	8	
5	» Galang.	51	Onder het ressort van den kap. der Kantonner Chinezen.
6	» Tonginkang.	30	
7	» Ajer-tawar.	28	
8	» Doekoe.	122	
9	» Goenong Kidjang.	12	
10	» Angoes.	44	
11	» Gesee.	18	
12	» Kawal.	25	
13	» Djieboet.	16	
14	» Tongkang.	10	
15	» Rotjo.	119	
16	» Bengteiloe.	11	
17	» Singkang.	15	
18	» Moekakoening.	78	
	Totaal	702.	

De gambierkultuur verschaft aan ruim 6000 Chinezen een middel van bestaan, die allen gelegenheid vinden iets van hunne verdiensten over te sparen; en daar het geheele aantal Chinezen op de Riouwsche eilanden niet minder dan 8000

bedraagt, blijkt hieruit genoeg, van hoeveel belang de gambierkultuur voor de welvaart des lands is.

De hierbijgevoegde staat I^a^. F. toont aan den uitvoer van gambier van Riouw van 1830 tot en met 1852.

(Wordt vervolgd.)

BESCHRIJVING

VAN

EEN GEDEELTE DER RESIDENTIE

RIOUW,

DOOR

E. NETSCHER.

(Vervolg van bladz. 176, Jaarg. I, Dl. II).

Peper. — De peperkultuur op de Riouwsche eilanden, hoewel van groot belang, wordt eigenlijk slechts als eene bijzaak ondernomen en wel door de gambierplanters, die van de enkele opbrengst hunner gambierladangs niet zouden kunnen bestaan. Om deze reden wordt dan ook van de peperaanplantingen zoo veel werk niet gemaakt als op Sumatra, alwaar men zich meer speciaal daarop toelegt.

Te Riouw plant men bij elke gambierladang van 500 tot 1000 peperranken, en wel, in tegenoverstelling van de Sumatrasche wijze, op heuvelachtige gronden. Tot de voortplanting bezigt men stekken of uitspruitsels van oude planten. Men plant die op ongeveer 8 voeten afstands van elkander, tegen 10 of 12 voeten hooge regte staken van wild hout, waartegen de ranken opklimmen. Na verloop van twee, soms drie, jaren worden de eerste vruchten geplukt, nadat

men, gedurende dat tijdsverloop, de planten door snoeijen steeds op eene hoogte van 8 à 9 voeten heeft gehouden.

Vervolgens plukt men geregeld twee malen 's jaars en verkrijgt alsdan, bij eenen gemiddelden oogst, ruim 3 kattie per plant 's jaars.

De korrels worden in de zon gedroogd en daarna door stampen, even als de rijst, van den groven bolster en van de stelen ontdaan.

Tot bemesting gebruikt men de uitgekookte bladen der gambier, die tevens door hunne bittere zelfstandigheid het onkruid verhinderen in de nabijheid der jonge ranken te groeijen, zonder zelve nadeel aan de plant toe te brengen.

Voor de zorg van eene middelmatige aanplanting worden vereischt twee Chinezen, die eene maandelijksche bezoldiging van *f* 7 recepis, benevens voeding, tabak enz. ontvangen.

De prijzen der peper te Riouw, van 1819 tot 1852, zijn vermeld op den staat L^a^. A. De uitvoer van 1830 tot 1852, is aangeteekend op den staat L^a^. G.

Tin. Men vindt het tin voornamelijk op de Karimon-eilanden en op Singkep; doch de exploitatie van dit metaal, die zeer belangrijk had kunnen worden, is in haar begin gefnuikt. Vóór 1826 werd tin op de Karimon-eilanden gegraven voor rekening van den toemenggoong van Djohor, die aan de gravers betaalde 7 sp. matten per pikol erts, die te Singapoera gesmolten werd en 60 tot 70 percent tin opleverde, die toenmaals voor 20 à 21 sp. matten de pikol aldaar werd van de hand gezet.

Daar de Karimon-eilanden regtmatig den sulthan van Lingga, en niet den sulthan van Singapoera, toekwamen, werden ze, bij het overlijden van den toemenggoong van Djohor in 1826, onder beheer gesteld van een hoofd van wege den onderkoning van Riouw. Deze eilanden bragten toenmaals p. m. 2500 pik. tin 's jaars op; doch onder de latere exploitatie van den kapitein der Chinezen te Tandjong-pinang,

Oei Banhok, verminderde deze opbrengst tot op 1000 à 1200 pikols. Oei Banhok betaalde daarvoor aan den onderkoning van Riouw drie spaansche matten per pikol zuiver tin.

Thans is de tingraving op Karimon bijna geheel verloopen en zal hoogstens 200 pikols 's jaars opleveren, die voor rekening van Chinezen worden bereid; doch men mag betere resultaten verwachten, daar de heer N. Van den Berg zich ter exploitatie van tingronden op die eilanden denkt neder te zetten en ongetwijfeld goede zaken zal maken.

Het tin werd vroeger niet op Karimon gesmolten, maar als ruwe erts naar Singapoera gezonden.

Het eiland Singkep leverde vóór een dertigtal jaren ruim 5000 pikols tin 's jaars op, welk produkt thans is gedaald tot 1000 à 1200 pikols.

De erts aldaar is van even goede hoedanigheid als op de Karimon-eilanden, en men berekent, dat, met eene behoorlijke exploitatie, het weinig moeite zou kosten om op Singkep en op de Karimon-eilanden jaarlijks eene hoeveelheid van 8 à 10,000 pikols tin te verzamelen.

Het tin, dat op eene eenvoudige en gebrekkige wijze te Singkep thans verkregen wordt, verkoopen de Chinezen van Lingga te Singapoera voor 16 à 17 spaansche matten de pikol, en is aldaar bekend onder den naam van Straits tin, welke benaming wordt gegeven aan al het tin, dat op het Maleische schiereiland en de omliggende eilanden wordt gesmolten.

Daar er geene behoorlijke kontrôle op den uitvoer van tin wordt gehouden, zoo is het niet mogelijk, de juiste hoeveelheid, die in de laatste jaren is uitgevoerd, na te gaan.

Agar-agar, enz. De agar-agar en de tripang worden bijna uitsluitend gevischt door de bewoners van Galang en Lingga.

Zij begeven zich ten dien einde naar de Duizend-eilanden, Karimon-djawa en de kusten van Banka en Biliton.

De gansche hoeveelheid agar-agar, die jaarlijks gevischt

wordt, berekent men op 2800 à 3000 pikols, die te Singapoera geldt van 1 tot 1¼ spaansche maten de pikol. De hoeveelheid tripang bedraagt slechts 100 à 120 pikols 's jaars. Zij is van slechte hoedanigheid, overeenkomende met die, welke men te Makassar noemt tripang katjang goreng en is te Singapoera waard van 6 tot 7 spaansche matten de pikol.

De tripang-en agar-agarvisschers ontzien zich niet om, als zij de kans schoon vinden, zeeroof te plegen, hetgeen verscheidene beperkende maatregelen tegen hen heeft noodig gemaakt, die later vermeld zullen worden.

De *damar* (hars) wordt verzameld door de rondzwervende Orang benoea, door middel van nisvormige insnijdingen in den karoewinboom, op den bodem van welke nissen de hars zich in ruwe klompen vereenigt. De geheele uitvoer van dit artikel naar Singapoera zal niet meer bedragen dan 5 à 600 pikols 's jaars; de prijs is 1 à 1¼ spaansche matten de pikol.

Ook wordt door de Orang benoea *getah pertja* en eene slechte soort van *rotan* verzameld, die niet in den handel gangbaar is en slechts tot huisselijk gebruik en op visschersprauwen wordt gebezigd. Al de getah pertja, die gevonden wordt, gaat naar Singapoera, alwaar zij dadelijk van de hand is te zetten.

Geschiedenis. Daar het ons doel is, ons in deze beschrijving zooveel mogelijk te bepalen tot het grondgebied van het eigenlijke Riouw en Lingga, zoo zullen wij de geschiedenis van het Maleische rijk niet ophalen van de tijden, toen Malaka de hoofdzetel was, doch aanvangen met het tijdstip van de inname van die plaats door de Portugezen, in 1511, en de vestiging van den toen regerenden vorst op Bentan.

Het eerst wordt van Bentan gewag gemaakt in het Maleische werk Soelalat'oe-s-salathin, doch alleen voor zooveel als daarvan in de noot onder pag. 144 is gezegd.

Sedert schijnt Bentan verlaten te zijn geweest, althans niet onder een aanzienlijk hoofd te hebben gestaan. Verder vindt men in het aangehaalde werk, dat reeds omstreeks het einde van de 14de eeuw een onafhankelijk vorst te Lingga regeerde.

Van af dat tijdperk komen Bentan of Lingga niet meer bij de Maleische schrijvers voor, tot na de verovering van Malaka, wanneer sulthan Ahmad Sjah, na zich gedurende een jaar met zijnen vader Mahmoed Sjah, te Moar en te Pahang te hebben opgehouden, zich te Bentan vestigde en aldaar eene woonplaats stichtte, die in de Maleische schriften Kokat genoemd wordt. Hij schijnt zich, misschien uithoofde van het verlies van Malaka, den haat van de rijksgrooten op den hals te hebben gehaald, en welligt om hen tevreden te stellen, deed zijn vader sulthan Mahmoed hem vergeven, onder voorgeven, dat waarzeggers hadden voorspeld, dat hij niet langer zou leven. Sulthan Ahmad had geene kinderen en sulthan Mahmoed nam het bewind ten tweede male in handen. Onder zijne regering hadden verscheidene expeditiën plaats naar Kampar en Lingga, welk eiland alstoen beheerd werd door Maharadja Isaf. Tijdens het aanwezen van dezen te Bentan, om hulde aan den sulthan te bewijzen, zijn rijk verwoest en zijne vrouwen en kinderen medegevoerd zijnde door radja Nara Singa, vorst van Indragiri, wilde hij den bijstand van den sulthan inroepen, om dezen te bestraffen; doch daar Nara Singa inmiddels gehuwd was met eene dochter van den sulthan, weduwe van den wegens overspel door zijnen eigenen vader vermoorden vorst van Pahang, sulthan Mantsoer Sjah, waarbij hij van den sulthan den titel en naam had gekregen van sulthan Abd'oel Djalil, zoo slaagde Maharadja Isaf niet in zijn voornemen. Hij zocht daarop hulp bij de Portugezen van Malaka en verwoestte inmiddels Indragiri. De Portugesche gouverneur zond hem eene vloot ter hulpe,

welke te Laboean-dadong, op de westkust van Lingga, in eenen moorddadigen zeeslag, een groot aantal vaartuigen vernielde, die door sulthan Mahmoed Sjah waren uitgezonden om zijnen schoonzoon, wegens het verwoesten van Indragiri, op den vorst van Lingga te wreken.

Sulthan Mahmoed Sjah deed van Bentan uit nog eenige pogingen om Malaka te hernemen; doch zoo ter zee als te land vielen al zijne ondernemingen ten zijnen nadeele uit. Eindelijk, in het jaar 1524, zonden de Portugezen eene geduchte vloot naar Bentan, waarmede zij al de versterkingen vernielden en sulthan Mahmoed verdreven. Na gedurende eenige dagen, van alles ontbloot, met twee getrouwe volgelingen in de wildernissen te hebben rondgezworven, wist hij over te steken naar Kampar, op de kust van Sumatra, alwaar hij den zetel des rijks vestigde. Hij leefde aldaar nog vijf jaren en moet dus in 1528 of 29 gestorven zijn, hetgeen echter niet met de opgave van bl. 145 overeenkomt, volgens welke in 1521 de sulthan Alaidin Rajat Sjah zou zijn opgetreden. Beide opgaven zijn getrokken uit oorspronkelijke H. S. S.; doch wij hebben reden, om die waaruit de eerste is overgenomen, zijnde de Soelalat'oe-s-salathin, het meeste vertrouwen te schenken.

Na het overlijden van sulthan Mahmoed werd zijn zoon Radja Moehafar heer van het rijk en nam den naam en titel aan van sulthan Alaidin Rajat Sjah, die den zetel des rijks naar Djohor moet hebben verlegd en aldaar in 1539 zijn gestorven. Hij werd opgevolgd door zijnen zoon Radja Moehafar onder den titel van sulthan Moehafar Sjah, wiens dood in 1557 wordt gesteld. Deze liet geene kinderen na en werd opgevolgd door een zoon van zijne zuster Fatimah, die gehuwd was met Radja Oemar van Pahang. Dit kind, dat den titel kreeg van sulthan Abd'oel Djalil Rajat Sjah, slechts zeven jaar oud zijnde, werd onder voogdij gesteld van den bandahara, doch overleed vóórdat hij de jaren had be-

reikt om zelf te regeren (1559). Bij ontstentenis van kinderen, werd hij opgevolgd door zijnen vader Radja Oemar, die den naam en titel aannam van sulthan Ala Djala Abd'oel Djalil Rajat Sjah. Bij zijn overlijden in 1591 werd deze opgevolgd door zijnen zoon Radja Mantsoer, die den titel aannam van sulthan Ala Alaidin Rajat Sjah. Sedert dien hebben de sulthans elkander steeds van vader tot zoon opgevolgd, met uitzondering van de korte tusschenregering van Radja Ketjil van Siak (1718 — 1721).

Tot het jaar 1824 sorteerden de landen, thans uitmakende de residentie Riouw en onderhoorigheden, onder het gouvernement Malaka, en al de archieven van dat gouvernement, bij de overgave aan het Engelsch bestuur, aldaar verbleven zijnde, zijn alle schrifturen betrekkelijk het oude Riouw, bijaldien die mogten hebben bestaan, daarbij overgegeven, en, hierbij gevoegd het gebrek aan volledige inlandsche bronnen, is het onmogelijk de geschiedenis van hetgeen thans de residentie Riouw is, verder na te gaan tot in het begin van de 18de eeuw.

Reeds eeuwen geleden was Riouw, volgens het getuigenis van kundige inlanders, eene voor den inlandschen handel belangrijke plaats, welligt belangrijker dan het tegenwoordige Singapoera. Omringd door duizende onbekende eilanden en niet onderzochte vaarwaters, was het eene natuurlijke schuilplaats voor zeeroovers en smokkelaars; de smokkelhandel vooral was, van wege het zich alom in de naburige landen uitbreidende monopolie-stelsel der O. I. Kompagnie, van grooten omvang, en Riouw kon als het ware als een entrepôt beschouwd worden tusschen Borneo, Celebes en de Molukken en de groote handelsplaats Atjeh op Sumatra's Noordkust, welker vorsten welligt de eenigen van den Indischen archipel waren, die zich voortdurend buiten den invloed der Oost-Indische Kompagnie hebben staande gehouden, en alwaar handel met bijkans alle Europesche natiën werd gedreven.

Deze gunstige gelegenheid moet reeds vroeg de aandacht hebben getrokken der ondernemende Boeginezen, die dan ook, in het begin der vorige eeuw, een staatkundig overwigt hadden verkregen, door de vele en groote diensten, die zij aan de Maleische vorsten bewezen. Zoo voerden in 1719 de in het Djohorsche rijk gevestigde Boeginezen oorlog tegen Radja Ketjil, vorst van Siak, die het eiland Bentan aan den sulthan Abd'oel Djalil Sjah III had ontnomen, dezen vorst door den datoe laksamana Nakoda Sakam te Pahang, werwaarts hij gevlugt was, doen vermoorden en zijne kinderen, zijnde twee zoons, genaamd Soleiman en Abd'oel Rachman, en vijf dochters, tot zich genomen en tot dragers der rijkssieraden bestemd. Bij de Boeginezen uit het Djohorsche rijk voegden zich die, welke sedert eenige jaren te Linggi, benoorden Malaka, waren gevestigd, en door deze vereeniging waren zij sterk genoeg om Radja Ketjil naar Siak terug te drijven en de gevangene vorstenkinderen te bevrijden.

De aanvoerders der Boeginezen waren drie broeders, afkomstig van de vorsten van Sidenreng (Celebes) en genaamd daing Marewa of Kalana Djaja Poetra, daing Prani en daing Pali, ook genaamd daing Manompo. Door deze hoofden werd Soleiman verheven tot sulthan van het Djohorsche rijk, onder den naam van sulthan Soleiman Badar-Alam Sjah, en zij waren de eersten der rijksgrooten, die hem trouw zwoeren. Uit dankbaarheid, of welligt door de omstandigheden gedwongen, verhief sulthan Soleiman in het jaar der Hedjirat 1131 (2 November 1720) den oudsten der drie Boeginesche broeders, Kalana Djaja Poetra, tot rijksbestierder (radja moeda) van het geheele rijk, onder den titel en naam van sulthan Ala Alaidin Sjah, schonk aan daing Pali of daing Manompo den titel van radja toeah, en ging met hen een kontrakt aan van den volgenden inhoud, vertaald van een authentiek afschrift.

In het jaar Ha, 1134, den 24 der maand Hadji (4 Oktober 1722) is sulthan Soleiman bevestigd in het gezag over het rijk van Djohor en Pahang door den radja toeah (daing Pali) en den radja moeda (daing Marewa of Kalana Djaja Poetra) ten tijde dat Ratoe Sri Maharadja bandahara was.

Dientengevolge is door den sulthan van Djohor met de Boeginesche vorsten een verbond aangegaan van opregte vriendschap, hetwelk, zoo door hen als door hunne kinderen en kindskinderen, onverbrekelijk zal worden onderhouden.

De Boeginesche vorsten en de sulthan van Djohor zullen elkander aanmerken als broeders en de belangen hunner respektieve landen als die van een en hetzelfde rijk beschouwen. Zoo een der partijen van deze overeenkomst afwijkt, dan zal God zich van hem terugtrekken en hem geen zegen verleenen, noch aan hem, noch aan zijne kinderen en kindskinderen.

Als een blijk van erkentelijkheid voor de hem bewezene diensten en zijne herstelling in het bezit van alle landen van het rijk van Djohor en Pahang, heeft sulthan Soleiman daing Marewa tot zijnen broeder aangenomen, hem tot radja moeda (onderkoning) verheven, en hem den naam gegeven van sulthan Ala Alaidin Sjah en aan radja toeah (daing Manompo of Pali) den naam verleend van sulthan Ibrahim Sjah.

Alle Boeginezen, Makassaren en inboorlingen van Bima en Soembawa zullen, wanneer zij door menschen van de straat (Singapoera) genomen worden, aan de Boeginezen uitgeleverd worden.

In alle landen en havens van Djohor, zonder uitzondering, zal de toegang voor de Boeginezen vrij zijn.

Daar wij als broeders zullen leven, zoo zal het den Boeginezen en hunne afstammelingen ook vrijstaan, ten allen tijde de landen van Djohor te verlaten.

Door dit kontrakt wordt de vriendschap versterkt, die

bestaan heeft met den vorst, die te Soengie-baroe is overleden, — en door hetzelve zijn de Boeginezen en de Maleijers één volk geworden.

De radja moeda en radja toeah hebben aan sulthan Soleiman Sjah al het geschut en al de onderdanen van het rijk van Djohor teruggegeven.

Dit kontrakt is gezegeld door sulthan Soleiman Sjah, daing Manompo en daing Marewe."

Aan den voet van dit verbond zijn achtereenvolgens de onderstaande vernieuwingen bijgevoegd, waarvan de eerste luidt als volgt:

„Op maandag den 12en der maand Dzoe'l Khaidah des jaars 1146 (6 April 1734), ten 3 ure des achtermiddags, is dit nieuwe verbond van vriendschap aangegaan tusschen sulthan Soleiman Sjah, jang di pertoean moeda (onderkoning), Radja Indra Bongsoe, ratoe bandahara Sri Maharadja, ongkoe Siwa Radja en al de andere panghoeloe's, panggawa's en orang-kaja's, met intje Abd'oellah en alle Boeginesche panggawa's.

Men is overeengekomen, dat, zoo een inboorling van Djohor eenig kwaad opzet koestert tegen eenen Boeginees, alsdan God hem zal straffen in hem zelven en zijne kinderen en zijne wapens stomp en onnut maken.

Wanneer een Boeginees iets kwaads wil ondernemen tegen eenen Maleijer, zoo zal hem eveneens de straf Gods treffen en zijne wapens zullen stomp en onnut worden.

De onderdanen van de Boeginezen zullen ook zijn onderdanen van Djohor, en de onderdanen van Djohor zullen ook zijn onderdanen van de Boeginezen.

Aldus is opgemaakt het verbond tusschen de Maleijers en de Boeginezen, tijdens de onderkoning (sulthan Ala Alaidin Sjah) en de radja toeah (sulthan Ibrahim Sjah) de zaken te Soengie-baroe weder herstelden en sulthan Soleiman Sjah weder in het bezit van het rijk van Djo-

hor en Pahang hebben gesteld, waarom de vriendschapsband tusschen de landen van Djohor en Boegis ook nimmer zal verbrôken worden; want zij hebben elkander als broeders geholpen en ondersteund.

De vijanden van de Boeginezen zullen zijn de vijanden van Djohor, en de vijanden van Djohor wederkeerig die der Boeginezen.

Zoodanig luidt de wederzijdsche verbindtenis, en, zoo dezelve wordt nageleefd, zal God de onderlinge vriendschap zegenen en doen toenemen.

Ten opzigte van de wederzijdsche verpligtingen is overeengekomen, dat, wanneer een slaaf wegloopt en goederen (of geldswaarde) medeneemt, degeen, die hem aanhoudt, hem met de goederen (of geldswaarde) zal moeten uitleveren, en bijaldien de slaaf gedood is, zal de aanhouder zijne waarde moeten vergoeden. Wanneer een slaaf overloopt tot de zwervende straatvolken (orang selat), zullen die zijne waarde in billijkheid moeten vergoeden.

Dit verbond is op nieuw aangegaan, omdat de radjah toeah Abd'oellah is vervangen door zijnen afstammeling, en gesloten in de tegenwoordigheid van radja moeda (den onderkoning) en van radja Indra Bongsoe, opdat hetzelve van zooveel te meer kracht moge zijn.

Al wie in het minst van dit verbond afwijkt, hij zij Boeginees of Maleijer, zal door God tot in zijne kinderen en kindskinderen gestraft worden, en hem zal nimmer geluk of voorspoed deelachtig worden."

De tweede vernieuwing van het verbond van 1722 is van den volgenden inhoud:

» Op donderdag den 8en der maand Safar van het jaar Sin 1160 (9 Februarij 1747) des middags ten een ure, is door daing Kambodja, die van Salanggoor is teruggekeerd, en de oudsten der Boegienezen genaamd daing Towone, panggawa Lajassa, panggawa Lando en de vier panghoeloes, met

toestemming van den sulthan, een verbond aangegaan met de oudsten van Riouw.

Daing Kambodja heeft vervangen Kalana Djaja Poetra (1) die te Soengie-baroe is overleden, en zulks op verzoek van al de oudsten, die zich daartoe tot den sulthan hebben gewend.

In stede van radja toeah, die te Soengie-baroe is overleden, is opgevolgd intje Anda.

Het oude verbond is niet veranderd en de inhoud is van dezelfde kracht gebleven."

De derde vernieuwing luidt als volgt:

Op vrijdag den 4en der maand Ramdlan van het jaar Alif 1165 (Julij 1753) is dit verbond aangegaan in tegenwoordigheid van den sulthan, den onderkoning en van datoe bandahara Sri Maharadja, met al de oudsten der Maleijers en der Boeginezen, die hetzelve hebben bezworen en vernieuwd en voor God de verpligting hebben op zich genomen om hetzelve na te leven, zonder dat Radja Boeang (2) zich hierover spijtig zal behoeven te gevoelen en zich daarover op de Maleijers of Boeginezen zal behoeven te wreken.

Zoo iemand der Boeginezen, ter kwader trouw handelt tegen over de Maleijers, dan zal God al de Boeginezen daarvoor straffen, en wederkeerig, zoo een Maleijer kwade voornemens tegen eenen Boeginees koestert.

---

(1) Men zal hier moeten lezen »daing Kambodja bekleedt thans de betrekking, die Kalana Djaja Poetra het eerst heeft vervuld."—Immers deze laatste werd niet opgevolgd door daing Kambodja, maar door daing Pali, na wien daing Kambodja onderkoning werd.

(2) Deze, een zoon van Radja Ketjil, was toenmaals vorst van Indragiri en had het grootste belang er bij, om de vereeniging der Boeginezen met de Maleijers tegen te gaan.

Op het vernemen, dat Radja Ketjil naar Kedah was getrokken, om met den vorst aldaar eene verbindtenis tegen Djohor aan te gaan, volgde de nieuwe onderkoniug hem derwaarts, in het jaar 1136 (20 September 1723) en wist hem, na een hardnekkig gevecht, te verjagen. Daing Prani, de broeder van Kalana Djaja Poetra, sneuvelde bij die gelegenheid door eenen kanonskogel. Bij zijne terugkomst te Riouw vond Kalana Djaja Poetra die plaats al weder door Radja Ketjil ingesloten en belegerd.

Het beleg duurde 51 dagen en eindigde met de vlugt van Radja Ketjil, die naar Siak terug keerde.

Omtrent dien tijd kwam sulthan Kalifat' oellah Moehamad, Sjah van Kampar, te Riouw en hernieuwde den ouden eed van getrouwheid aan den sulthan van Djohor en den onderkoning van Riouw.

In 1138 (29 Augustus 1725) kwam Radja Ketjil te Riouw, om van den sulthan Soleiman zijne aldaar verblevene vrouw terug te vragen; deze werd hem gegeven, nadat hij in de mesdjid plegtig had gezworen en beloofd, de strandlanden van zijn rijk met hunne geheele bevolking aan sulthan Soleiman terug te geven en nimmer meer oorlog tegen Djohor of eenige onderhoorigheid van hetzelve te zullen voeren. Zijnen eed bleef hij echter niet getrouw, en aan de vertoogen van den onderkoning van Riouw gaf hij geen gehoor; zijne trouwloosheid ging zelfs zoo ver, dat hij in 1139 (18 Augustus 1726) al weder Riouw kwam aanvallen en versterkingen op Poelau-bajan, in de baai van Riouw, opwierp; doch na een gevecht van twee dagen verliet hij dezelve bij nacht en trok naar Siak terug.

In datzelfde jaar, wordt in eenige geschiedkundige handschriften vermeld, was te Riouw de rijst bijzonder schaarsch en duur en steeg de prijs van dat graan tot een mas voor de maat van 6 tjoepaks (ongeveer 20 gulden per pikol). Ook stierf in hetzelfde jaar 1139 de onderkoning sulthan Ala

Alaidin Sjah (Kalana Djaja Poetra) en werd opgevolgd door zijnen broeder daing Pali. Omtrent dien tijd werden door Riouw verscheidene oorlogen gevoerd, zoo tegen den vorst van Selanggoor en diens bondgenoot, een Boeginees genaamd daing Mataka, als tegen Pahang en Siak, welke rijken langzamerhand zich magtig genoeg gevoelden om de suprematie van Djohor van zich af te werpen.

De kronijken, die deze oorlogen vermelden, doen echter niet vooronderstellen, dat ze eenigen staatkundigen invloed zouden hebben gehad op de onderlinge verhouding der oorlogvoerende landen. Het bleef gewoonlijk bij gevechten ter zee of tegen vaartuigen, die landingen beproefden, doch veroveringen hadden niet plaats.

Daing Pali of daing Manompo, eerst radja toeah en daarna radja moeda of onderkoning van Riouw, de laatste der drie broeders, welke sulthan Soleiman in zijne regten hadden hersteld, overleed op den 10e Dzoe'l Hadjia 1147 (23 Maart 1735).

In het jaar 1148 (13 Mei 1735) vertrok sulthan Soleiman naar Boengaran, een der eilanden van de Groot-Natoenagroep; doch zich te Tandjong-oebin (op Bentan) ophoudende, kwam een zendeling van den onderkoning hem verzoeken, ten spoedigste naar Riouw terug te keeren, daar de tijding was vernomen, dat eene vloot van Radja Ketjil Riouw wilde aanvallen. De sulthan voldeed hieraan en zond eenigen zijner grooten uit, om de bedoelde vloot op te zoeken. Deze kwamen spoedig terug met het berigt, dat zij die vloot in straat Tioeng hadden gezien en dat zij uit een aanzienlijk aantal vaartuigen bestond, waarop alles, zoo te Riouw als op het eiland Penjingat, dat de ingang der baai van Riouw afsluit, tot de ontvangst des vijands in gereedheid gebragt en eene vloot de rivier afgezonden werd om die van Radja Ketjil op te zoeken. Deze genaderd zijnde, werd op den 7en Safar 1148 (19 Junij 1735), nabij den hoek van

Senggaran op Bentan, tegenover Penjingat (Mars) een zeeslag geleverd, waarin Radja Ketjil de nederlaag kreeg. Hij keerde onmiddellijk naar Siak terug, zonder door de Riouwsche vaartuigen te kunnen worden vervolgd, daar deze een aanzienlijk verlies aan dooden en gewonden hadden bekomen.

Niettegenstaande zijne herhaalde nederlagen hield hij niet op Riouw te benadeelen, en trok, in hetzelfde jaar naar Siantan, een der Anambas-eilanden, dat hij verwoestte. Daarop begaf hij zich, vereenigd met zekeren Radja Alam van Kampar, naar Trengganoe, welke plaats hij echter van wege de goede versterkingen aan de monding der rivier niet kon naderen. In 1150 (20 April 1737) viel hij Riouw weder aan, doch te vergeefs, bij welke gelegenheid hij vereenigd was met Radja Alam, daing Matàka en Radja Amas, hoofden van Kampar en Selanggoor. Na een verlies van twee groote en eenige kleine praauwen, trok hij af, met achterlating van vele stukken geschut en lila's, doch niet vóórdat hij de Chinesche kampong op Tandjong-pinang in brand had gestoken. Ook in 1153 (18 Maart 1740) zond hij eene expeditie, onder zijnen zoon Radja Boeang en Daing Mataka, tegen Riouw, doch ook deze werd alweder geslagen.

In het jaar 1156 (14 Februarij 1743) overleed de tweede onderkoning van Riouw, daing Pali, en werd opgevolgd door zijnen neef daing Kambodja, zoon van daing Prani en van eene prinses van Boni. Deze niet kunnende goedkeuren de hulp, door sulthan Soleiman verleend aan den gouverneur van Malaka en aan Radja Boeang van Siak, die zich intusschen had onderworpen tegen diens eigenen, hoewel onechten, broeder Tan Alam, verliet Riouw en vestigde zich te Linggi benoorden Malaka, werwaarts ook Tan Alam zich begaf, na door de vereenigde magten van Riouw en Siak te zijn verslagen en uit de omstreken van Riouw verjaagd

Sulthan Soleiman, na den afloop dezer expeditie te Malaka een bezoek bij den gouverneur afgelegd hebbende,

keerde naar Riouw terug, van waar hij een zijner rijksgrooten, genaamd tongkoe Embong, naar Linggi zond om de rijkswapens van daing Kambodja af te vragen; deze gaf echter ten antwoord, dat hij geene dan gekochte wapens bezat, en dat hij overigens, bijaldien de rijkswapens onder hem berustende waren, ze niet zoude afgeven, daar hij nog steeds op Djohorsch grondgebied was.

Sulthan Soleiman, wiens gezag door den afval van daing Kambodja en het meerendeel der Boeginesche grooten zeer verzwakt werd, besloot den onderkoning op eene zachte wijze te doen overhalen om naar Riouw terug te keeren, en zond ten dien einde radja Hadji, zoon van wijlen daing Pali, en eenige andere aanzienlijken naar Linggi, om daing Kambodja, uit zijnen naam, te verzoeken weder te Riouw te komen.

Radja Hadji, op zijne reis naar Linggi eenigen tijd te Malaka vertoevende, kreeg daing Kambodja kennis van een gerucht, volgens hetwelk de regering van Malaka het voornemen had radja Hadji aldaar aan te houden.

Daing Kambodja, zijne vijandelijke gezindheid jegens sulthan Soleiman ter zijde stellende, vergaderde daarop den jang di pertoean van Selanggoor en eenige andere grooten, met welke hij overeenkwam om radja Hadji te Malaka te gaan afhalen. Ten dien einde vertrokken zij des nachts met eenige sampans naar Tandjong-kling nabij Malaka, van waar een dier vaartuigen werd afgezonden om radja Hadji op te sporen. Deze werd ontmoet nabij Poelau-djawa en begaf zich, op het verzoek van daing Kambodja, onmiddellijk naar Linggi, welke plaats kort daarop door eenige schepen van Malaka bijgestaan door Pendjadjaps van Riouw, op aanzoek van sulthan Soleiman, werd aangevallen met het doel om zoowel Radja Hadji als Daing Kambodja in handen te krijgen.

Radja Hadji maakte gedurende het gevecht amok en werd

zwaar gewond. Hij kon echter niet verhinderen, dat Linggi in handen viel der aanvallers, en daing Kambodja trok met de vereenigde magten van Selanggoor en andere nabij gelegene plaatsen naar Rombouw, alwaar hij een verbond sloot met den jang di pertoean, genaamd radja Alim, waarbij werd overeengekomen om Malaka met vereenigde magt aan te vallen. Dit plan werd ten uitvoer gebragt; doch na een beleg en verontrusting van negen maanden werden de belegeraars door de van Batavia gezondene troepen verslagen en genoodzaakt naar Rombouw terug te trekken. Hoewel de overwinning aan den kant bleef van den gouverneur van Malaka, had evenwel het beleg die plaats zoo bemoeijelijkt en benadeeld, dat de gouverneur besloot den vrede aan te bieden. Deze werd aangenomen en de verbondene vorsten keerden naar hunne rijken terug. Daing Kambodja bleef zich evenwel nog in Rombouw ophouden.

Intusschen was de sulthan Soleiman, door den gouverneur daartoe uitgenoodigd, te Malaka gekomen en had eene persoonlijke ontmoeting met daing Kambodja, dien hij echter niet kon overhalen om te Riouw terug te komen. Daing Kambodja vestigde zich te Padas, bezuiden Malaka, met radja Hadji, die hem echter kort daarop verliet en met eene enkele praauw naar Riouw terugkeerde. Op reis vermeesterde hij bij straat Tioeng eene Siamsche wankang en zeilde daarmede naar Reteh, op de kust van Indragiri, alwaar hij een aantal Boeginezen innam, die door den onderkoning van Trengganoe van Riouw waren verjaagd, op welke plaats deze rijksgroote, in het afzijn van daing Kambodja, het gezag voerde. Van Reteh ging hij naar Riouw en van daar terug naar Padas, alwaar de Boeginezen van Reteh zich bij daing Kambodja voegden. Daarop begaf radja Hadji zich met den jang die pertoean en den soelewatang van Selanggoor weder naar Riouw en ontkwam

ter naauwernood den strik, hem door den onderkoning van Trengganoe gespannen, die hem wilde doen opvatten. Te Riouw had, door de bewerking van sulthan Soleiman, eene plegtige verzoening plaats tusschen de aldaar aanwezige Boeginezen en Maleijers, en, na op die wijze de magt van daing Kambodja, die zich door bijna al de Boeginezen verlaten zag, zeer te hebben verzwakt, zond de sulthan den radja van Selanggoor, radja Hadji en zijnen eigenen zoon, Radja di Barah weder naar Padas om den weêrspannigen daing Kambodja tot terugkeeren over te halen. Gedurende hun aanwezen aldaar kwam de tijding van het verlijden te Riouw van sulthan Soleiman, terwijl omtrent denzelfden tijd (1754) de troonsopvolger, de bovengenoemde Radja die Barah, te Padas stierf. Daing Kambodja vertrok daarop onmiddellijk naar Riouw, het lijk van Radja di Barah medevoerende, dat hij te Batangan op Bentan naast dat van zijnen vader deed begraven. — Radja Hadji vertrok op dat tijdstip met drie vaartuigen over Lingga naar Djambi, alwaar hij huwde met ratoe Amas, dochter van den sulthan aldaar, welke hem den titel en naam schonk van pangeran Soeta Widjaja.

Kort na de aankomst van daing Kambodja te Riouw kwam aldaar een vaartuig van Malaka met eenen brief van den gouverneur, waarbij deze om de betaling verzocht van de oorlogskosten, gemaakt in Siak tegen radja Alam, tijdens het leven en ten behoeve van sulthan Soleiman, zoomede gedurende het beleg van Malaka. Daing Kambodja verzamelde al de grooten en vroeg hun oordeel omtrent het al dan niet voldoen van deze vordering. Allen waren van gevoelen, dat, deze schuld gemaakt zijnde ten voordeele van den overledenen vorst, de tegenwoordige daar niets mede te maken had; doch daing Kambodja liet, uit eigen beweging, den gouverneur van Malaka weten, dat hij over drie maanden zoude betalen, na welk

tijdsverloop hij ook werkelijk eene som van 33,457 Spaansche matten derwaarts zond.

Na den dood van Sulthan soleiman was hij opgevolgd door zijnen tweeden zoon, sulthan Achmad Sjah II, vroeger genaamd tongkoe Ab'doel Djalil, die, na eene regering van slechts twee jaren, overleed en opgevolgd werd door zijnen jongeren broeder Mahmoed Sjah III. Deze, nog een kind zijnde, woonde met zijne moeder, tongkoe Hitam, bij den radja moeda daing Kambodja, die het bestuur voor den minderjarigen vorst waarnam.

Omtrent dezen tijd werd Riouw weder verontrust door zekeren radja Ismael van Siak, die, door de Oost-indische kompagnie en radja Alam van daar verdreven zijnde, eene schuilplaats te Riouw dacht te vinden; doch daing Kambodja, op grond van den na het beleg van Malaka in 1752 gesloten vrede tusschen de Oost-indische kompagnie en de Boeginezen, hem aldaar niet willende dulden, vertrok hij naar Siantan, alwaar hij groote gewelddadigheden pleegde, keerde terug naar Siak en kwam met eene nieuwe vloot van daar om Riouw aan te vallen. Hij werd echter spoedig geslagen en moest vlugten.

In 1765 overleed de derde onderkoning, daing Kambodja, en werd opgevolgd door pangeran Soeta Widjaja (radja Hadji), daartoe benoemd door den bandahara van Pahang, na den vorst de eerste in rang in het Djohorsche rijk. Pangeran Soeta Widjaja (radja Hadji) bevond zich destijds te Pahang, na zich eenigen tijd te Mampawa opgehouden en het rijk van Sanggouw op Borneo, ten voordeele van den sulthan van Sambas, beoorloogd te hebben.

De gezindheid van dezen onderkoning jegens de Oost-indische kompagnie was aanvankelijk zeer gunstig en tot in het jaar 1781 schijnen geene belangrijke gebeurtenissen in het Riouwsche gebied te hebben plaats gehad, toen eene hoogst onvoorzigtige handelwijze van den toenmaligen gou-

verneur en Direkteur van Malaka, Pieter Gerardus de Bruijn, de rampen des oorlogs over die gewesten bragt, de stad Malaka op het punt deed staan van vernield te worden, en de Oost-indische kompagnie honderde menschenlevens en tonnen gouds kostte.

In het genoemde jaar 1781 kwam het Engelsch Oost-Indisch kompagnies schip Betsy, met eene lading van 1075 kisten amfioen, van Bengalen naar China bestemd, ten anker in de binnenbaai van Riouw (thans door aanslibbing voor groote vaartuigen onbevaarbaar), ten einde eene gunstige kans waartenemen, om aan de Hollandsche en Fransche kruisers, die den ingang der Chinesche zee bezet hielden, te ontkomen. Eenige dagen na de aankomst te Riouw, werd dit vaartuig aangevallen door een Hollandsch schip van Malaka en veiligheidshalve verder de baai ingebragt tot bij Poelau Bajan, alwaar het niet kon gevolgd worden door het Hollandsche schip, dat te grooten diepgang had en zich daarom moest verwijderen.

Pangeran Soeta widjaja (radja Hadji), voldoende aan de belofte door de elkander opgevolgd hebbende sulthans gedaan, om de vijanden der Oost-Indische kompagnie als de hunne te zullen aanmerken, lokte den gezagvoerder en een gedeelte der bemanning van de Betsy aan wal, nam hen in verzekerde bewaring, viel daarop met eene groote magt des nachts het schip aan en maakte het met de lading prijs. Te werk gaande met eene eerlijkheid, die te meer prijzenswaardig was, daar van kompagnies wege niemand te Riouw aanwezig was om eenigen invloed te kunnen uitoefenen op de handelingen van den onderkoning, bragt deze vorst in persoon het prijsgemaakte schip met de geheele lading onaangebroken te Malaka op en gaf het over aan den gouverneur, die schip en lading verbeurd verklaarde en ten voordeele der kompagnie verkocht. Pangeran Soeta Widjaja (radja Hadji) vorderde een vierde der opbrengst doch niet alleen werd hem dit door den gou-

verneur geweigerd, maar deze weigering geschiedde op eene verregaande beleedigende wijze. De onderkoning trachtte evenwel door overreding regt te verkrijgen en bleef gedurende eenigen tijd met dat doel, met een paar vaartuigen, ter reede van Malaka liggen, totdat hij, onderrigt wordende dat hem in geen geval de gereklameerde som zou worden uitbetaald en zelfs het plan bestond om hem gevangen te nemen, met eene sampan des nachts de reede van Malaka verliet en zich naar Selanggoor begaf. De regtvaardigheid zijner zaak en de invloed, die hij als onderkoning en als hoofd der Boeginezen op de mindere hoofden van het Djohorsche rijk en de naburige vorsten uitoefende, verschaften hem in korten tijd eenen zeer grooten aanhang, en, zich sterk genoeg gevoelende om zijne regten met de wapenen te doen gelden, verklaarde hij, in het begin van 1782, den gouverneur van Malaka op eene loyale en formele wijze den oorlog. De gouverneur niet over veel middelen kunnende beschikken, werd de oorlog gedurende twee jaren van weêrszijden flauw gevoerd, totdat de meer en meer toenemende stoutmoedigheid van radja Hadji en de belemmeringen van den handel van Malaka het noodzakelijk maakten denzelven door eenen krachtigen maatregel te beeindigen. Ten dien einde werden naar Riouw gezonden de oorlogsschepen de Dolfijn en het Hof ter Linde, het ten oorlog toegeruste kompagniesschip De Jonge Hugo en eenige vaartuigen van mindere grootte, waarbij kort daarop gevoegd werden de gewapende kompagniesschepen Willem Frederik en de Diamant, welk eskader, onder het kommando van den kapitein ter zee Toger Abo, op den 18n Junij 1783, vóór den ingang der baai van Riouw, onder het eiland Penjingat (Mars) ten anker kwam. Op de gezamenlijke vaartuigen bevond zich een aantal van 1383 zeelieden, infanteristen en artilleristen, welke militairen onder het bevel stonden van den luitenant Antonij Stecher.

Door den gezagvoerder van een aldaar liggend Portugeesch handelsvaartuig werd men onderrigt, dat te Riouw eene groote ontsteltenis was ontstaan door het verschijnen van het eskader vóór de baai en dat de Boeginezen gering in getal waren en geene toebereidselen tot verdediging hadden gemaakt.

Welligt had door eenen enkelen doortastenden maatregel de vrede op de beste voorwaarden kunnen worden bedongen; doch, misschien gebonden door zijne instruktie, ging kapitein Abo met eene alles bedervende traagheid te werk. Zijne instruktie luidde hoofdzakelijk:

dat hij de ingangen van Riouw moest bezetten;

dat de vaartuigen, welke van Java te Riouw mogten verschijnen, met een geleidebriefje moesten doorgezonden worden naar Malaka, na uit elk derzelven een persoon van aanzien te hebben aangehouden;

dat de vaartuigen van Boeginezen of van met hen bevriende natiën moesten worden vernield, of, na de wapens daaruit genomen en den nakoda aangehouden te hebben, aan dezelven toegestaan moest worden te vertrekken;

dat de vaartuigen van Palembang, Banka of elders uit die streken, moesten ontladen en naar Malaka gezonden worden;

dat aan de bevriende vaartuigen, die te Riouw lagen, moest worden toegestaan, één voor één, na visitatie, te vertrekken;

dat de vijandelijke vaartuigen, die Riouw poogden te verlaten, moesten teruggejaagd of genomen worden, en, in dit laatste geval, de nakoda aangehouden en de bemanning op een ander eiland moest afgezet worden;

dat Riouw moest geblokkeerd worden tot de komst van hulptroepen van Trengganoe en Siak, of wel van versterking van Batavia.

Uit deze instruktie kon dus opgemaakt worden, dat het de bedoeling van den gouverneur van Malaka niet was om Riouw

dadelijk gewelddadig aan te tasten, doch die plaats voorloopig slechts te blokkeren, en te minder kon de bevelhebber der expeditie zich tot dadelijk ageren bevoegd achten, daar de gouverneur hem een brief voor radja Hadji (zooals pangerang Soeta-Widjaja doorgaans nog werd genoemd), had medegegeven, die eerst diende te worden beantwoord. Deze brief werd aan de bemanning van eene overmeesterde praauw ter hand gesteld om aan den onderkoning over te brengen. Op denzelven kwam evenwel geen antwoord en de Boeginezen gingen voort met, zoo door het opwerpen van verschansingen als door het versperren der baai, zich geducht te versterken.

De maatregelen door den kommandant Abo genomen bepaalden zich tot het bezetten der beide ingangen der baai, benoorden en bezuiden Penjingat; doch voor het overige bleef hij ten eenenmale werkeloos, hetgeen de stoutmoedigheid der Boeginezen zoo ver deed gaan, dat zij, op den 23 Junij, met een aantal praauwen, eenen aanval op het eskader maakten, waarbij het schip het Hof ter Linde bijkans door hen veroverd werd. Door de tijdige hulp der overige schepen werd het gered, doch was evenwel zoodanig gehavend, dat het naar Malaka gezonden moest worden om te repareren. Spoedig evenwel keerde dit schip naar Riouw terug, aan boord hebbende Lemker en baron Van Papendrecht als kommissarissen, en vergezeld van het ten oorlog uitgeruste kompagniesschip het Malaks Welvaren, eenige kleinere vaartuigen en een 200-tal Europesche soldaten en matrozen.

Na de komst dezer kommissarissen, in November 1783, werd een weinig meer aktiviteit aan den dag gelegd dan vroeger. Tot dat oogenblik hadden alle bewegingen bestaan in het terugjagen der vaartuigen, die trachtten te ontsnappen en het vermeesteren van andere, door de in de nabijheid van Riouw kruisende tot het eskader behoorende kleine bodems; thans echter werd besloten eenen algemeenen aanval

te bewerkstelligen en de vijandelijke versterkingen op Tandjong-pinang, Poelau Baijan en Sengaran te vernielen.

Lemker bleef aan boord van het schip het Malaks Welvaren, en Van Papendrecht begaf zich op een kleiner vaartuig, de goerap de Snelheid.

De schepen en vaartuigen zich in linie geformeerd hebbende tusschen den hoek van Sengaran en Poelau Penjingat en tusschen dit laatste eiland en den uithoek van Tandjong-pinang, werd, op den 6 Januarij 1784, het vuur op alle batterijen en vaartuigen der Boeginezen te gelijk geopend en, niettegenstaande hunne heldhaftige verdediging, werden, in den loop van den morgen, verscheidene batterijen door het geschut der schepen gedemonteerd en vernield.

Eene landing op Tandjongpinang, in de nabijheid van eene der meest gehavende vijandelijke batterijen, werd daarop beproefd door een detachement Europesche, meest Fransche militairen, aangevoerd door den skriba van het gouvernement van Malaka De Stoppelaar, een vurig en dapper jongmensch, die, de Fransche taal magtig zijnde, zich had aangeboden om de landing bij te wonen, en, bij de alleronvergeeflijkste wanorde, die er bestond, uit overdrevene eerzucht, het kommando van het landingsdetachement op zich nam, waarbij zich geene andere officieren bevonden dan de vaandrig Zoldering.

De ongeregeldheid der landing ging zoo ver, dat de soldaten verpligt waren zelve te roeijen, zijnde niet gezorgd voor de verdeeling van zeelieden op de vaartuigen, bestemd om de landingsdivisie over te brengen. Evenmin waren de sloepen van loodsen voorzien, wat op de klippige oevers van Tjandjong-pinang echter hoogst noodig was. Het gevolg van dit verzuim was, dat de sloep van De Stoppelaar, op korten afstand van den wal aan den grond geraakte, waarop deze, gevolgd door zijn detachement, door het water naar den oever baadde, en, na ééns gevuurd te hebben, tegen

den berg van Tandjongpinang naar de vijandelijke batterijen oprukte. De verwarring onder dit bijna van alle kommando ontbloote detachement was volslagen; een ieder deed wat hij goed vond, en deze verwarring steeg ten top, toen het schip het Malaks Welvaren, waarop zich de kommissaris Lemker bevond, met eenen donderenden slag in de lucht vloog, waarop de Boeginezen, van den eersten schrik gebruik makende, in groot aantal van den berg de bestormers te gemoet kwamen (1).

De Stoppelaar werd gewond, en daar de vaandrig Zoldering, wiens beenen door ziekte gezwollen waren, zich niet langer kon staande houden, deed de eerste de retraite kommanderen, hetgeen evenwel op dat oogenblik overbodig was, daar een ieder zich reeds naar het strand spoedde om een goed heenkomen te zoeken voor de lansen der aanrukkende Boeginezen.

Verscheidenen van het detachement sneuvelden, en drie soldaten, waarvan één gewond, moesten zich op genade overgeven.

Door het vuur van de pantjallang Rustenburg werden de Boeginezen verhinderd om de vlugtelingen tot aan zee te vervolgen, in welk geval gewis geen hunner ontkomen zou zijn, daar een der beide sloepen op het drooge achtergelaten moest worden, en, door de overlading van de tweede sloep, de inscheping in de grootste wanorde plaats had.

Van het schip het Malaks Welvaren werden slechts 2

---

(1) Bij zeer laag water zijn de overblijfselen van het ongelukkige fregat nog zigtbaar.

Zooveel mogelijk hebben de Boeginezen het geschut van het wrak opgevischt, waarvan heden nog verscheiden stukken, voorzien van het merk der Oost-Indische kompagnie, bij den onderkoning van Riouw aanwezig zijn.

Europeanen en 7 Inlanders gered; geen hunner wist de oorzaak van het springen van dat vaartuig op te geven.

De kapitein ter zee Abo nam, na den noodlottigen dood van Lemker, weder het bevel over het eskader op zich en beriep eenen krijgsraad om over de verder te nemen maatregelen te beraadslagen. Het algemeen advies was, om de blokkade op te breken en naar Malaka terug te keeren, daar het eskader door het verlies van één zwaar schip, de zware avarijen aan de overige schepen, en de zoo door ziekte als door het sneuvelen der manschappen sterk verminderde ekwipagiën, niet meer bij magte scheen om het voorgenomen doel te bereiken, en welligt binnen kort in zulk eenen staat zou verkeeren, dat het gevaar kon loopen grootendeels door den vijand te worden vernield. Na het uitbrengen van dit gevoelen door eenen raad, zamengesteld uit de voornaamste officieren, kon de bevelhebber niet op zich nemen om langer vóór Riouw te blijven en dien ten gevolge keerde het eskader naar Malaka terug.

Voorzeker is deze ongelukkige expeditie niet met het noodige overleg, eenheid en krijgskennis volbragt. Zoodanig werd de zaak ook door de hooge regering te Batavia ingezien, die den gouverneur en raad te Malaka den 26 April 1784 aanschreef om een scherp onderzoek te doen naar de omstandigheden van het beleg van Riouw, ten gevolge waarvan door dien gouverneur en raad een verslag dienaangaande werd ingediend, waarbij werd betoogd, dat de expeditie in geenen deele was bestuurd, zoo als men had mogen verwachten.

De daarop gevolgde staatkundige verwikkelingen hebben waarschijnlijk verhinderd aan dit rapport verder gevolg te geven.

Een der voorname oorzaken van het niet slagen dezer expeditie is voorzeker daarin gelegen, dat te veel werd staat

gemaakt op de gedane beloften van bijstand van de vorsten van Trengganoe en Siak, die geen van beiden aan hunne beloften voldeden; de eerste had integendeel de Boeginezen met rijst en ammunitie bijgestaan. In eene genomene praauw werd een brief van radja Hadji gevonden, bij welken hij de hulp der Engelschen van Poelau Pinang inriep; doch het blijkt niet dat die is verleend.

Te Malaka komende, vond het eskader deze stad ingesloten door de vereenigde magten van den sulthan van Djohor en van de vorsten van Selanggoor en Rombouw.

De sulthan Mahmoed was te Moar gebleven, wordende de Riouwsche benden aangevoerd door den onderkoning pangeran Soeta Widjaja (radja Hadji), die met allen spoed van Riouw gekomen was en zich gelegerd had te Telokkatapang.

Gelukkig voor Malaka, dat zeker sedert de Nederlandsche vestiging nooit zijnen val zoo nabij was geweest, kwam kort hierop een van Batavia gezonden Landseskader opdagen, onder bevel van den kapitein ter zee J. P. van Braam en bestaande uit de schepen

Utrecht . . .	van	68	stukken en	480	man ekwipage, zijnde het kommandants schip.	
Wassenaar . . .	»	68	id.	450	id.	kapitein G. Oorthuijs.
Prinses Louise .	»	56	id.	350	id.	Graaf van Rechteren.
Goes	»	54	id.	350	id.	J. S. Stavorinus.
Monnikkendam	»	44	id.	270	id.	Kuijper.
Juno	»	36	id.	230	id.	M. de With.

en het ten oorlog uitgeruste kompagnies schip Meerwijk, kapitein J. Montanje.

Door deze hulp gelukte het Malaka te ontzetten en de belegeraars, na eenen hardnekkigen tegenstand, te verdrijven.

Bij het vermeesteren der vijandelijke versterking te Telokkatapang, waarin de Boeginezen en Maleijers zich verwoed verdedigden, sneuvelde de onderkoning van Riouw pangeran

Soeta Widjaja (radja Hadji). Hij werd door de zijnen in het bosch begraven; doch, op aanwijzing van eenen krijgsgevangene, werd zijn lijk, op last van den gouverneur van Malaka, opgegraven en op het kerkhof daar ter plaatse ter aarde besteld, opdat later niemand van den invloed van radja Hadji misbruik zou kunnen maken, door zich voor hem uit te geven.

De Maleijers en Boeginezen van Riouw trokken derwaarts terug, met zich voerende den sulthan Mahmoed, die tijdens de belegering van Malaka voortdurend te Moar was gebleven.

Radja Ali, zoon van wijlen daing Kambodja en dus broeder van Radja Hadji, volgde als onderkoning van Riouw op. Deze, eene tuchtiging van kompagnies wege verwachtende, versterkte zoo spoedig mogelijk het eiland Penjingat (Mars) en de haven van Riouw, welke voorzorgen niet overbodig waren, daar in het begin der maand September 1784, eenige kleine vaartuigen benevens het kompagnies schip het Hof ter Linde, gevoerd door kapitein Winterheijm, en s' lands oorlogschip de Diamant, onder bevel van kapitein Frederiks, die tevens kommandant der flotielje was, de haven van Riouw kwamen blokkeren.

Radja Ali zond twee afgevaardigden aan boord, om vredesonderhandelingen aan te knoopen; doch de kapitein Winterheijm, niet tot het nemen van dusdanige maatregelen bevoegd zijnde, wees hen over tot den gouverneur van Malaka, zonder dat de onderkoning evenwel hiertoe overging, waardoor hij bewees, dat hij slechts tijd zocht te winnen om zijne versterkingen en versperringen in het vaarwater te voltooijen.

Op den 23 October kwam het eskader van den kapitein Van Braam, vermeerderd met eenige ligte vaartuigen en het ten oorlog toegeruste kompagnies schip Hinlopen, ter reede van Riouw en werd bij zijne aankomst van

den wal gesalueerd met 17 schoten, hetwelk met 15 werd beantwoord.

Den volgenden dag (24 Oktober) nog niemand van wege den sulthan aan boord verschenen zijnde, zoo als met grond te verwachten was, na de betoonde neiging tot vrede van dien vorst en van radja Ali, zond de kommandant de luitenants D. van Hogendorp en Connell met Kilian als tolk naar den wal, ter overbrenging van eenen brief van den kommandant aan den sulthan, waarvan de inhoud zeer gematigd was en voornamelijk behelsde een verzoek aan den sulthan, om aan boord van het schip Utrecht te willen komen om te onderhandelen, en het betoog, dat de Boeginezen te Riouw behoorden beteugeld te worden.

Aan de versperring in de rivier gekomen, werd de sloep, waarin de genoemde heeren zich bevonden, door vier panglima's ontvangen en verder opwaarts geleid. De kommissie werd vervolgens naar de baleirong (gehoorzaal) gebragt, alwaar zij twee uren moest wachten vóórdat de vorst verscheen, in welken tusschentijd zich een groot aantal gewapende Boeginezen in en rond de balei verzamelde. Eindelijk trad iemand binnen, die Kilian werd aangeduid als de Maleische vorst. Deze persoon was uitermate beleefd, gaf de heeren der kommissie de hand en toonde zich zeer verheugd over hunne komst. — Kilian, alvorens den medegebragten brief te overhandgen, vroeg hem echter of hij de sulthan Mahmoed was, hetgeen deze ontkennend beantwoordde, met bijvoeging, dat hij radja Ali en de ware Maleische koning was, zoodat de heeren met hem konden onderhandelen en hem den brief van den kommandant Van Braam overgeven. Dit werd echter geweigerd, waarop eene groote opschudding onder de aanwezige Boeginezen ontstond en de heeren zich ten laatste genoodzaakt vonden den brief aan radja Ali

over te geven, die hen daarop op eene trotsche wijze liet vertrekken, onder een saluut evenwel van 11 schoten

Deze handelwijze niet van eenen zeer vredelievenden aard zijnde, liet Van Braam de flotielje in het noorder kanaal met het fregat Juno en eenige mindere bodems versterken; de kleine vaartuigen werden meer de rivier opwaarts gehaald tot nabij de versperringen en de gewapende praauwen van den vijand, en alles in gereedheid gebragt om het eiland Penjingat te kunnen aantasten.

In den morgen van den 25 Oktober zag men allerwege versterkingen opwerpen en de gewapende baloks (groote praauwen) naar buiten werken. Des namiddags kwam een zendeling van radja Ali aan boord van het kommandantsschip, met eenen brief van den sulthan, behelzende, dat hij de Boeginezen niet kon verwijderen, daar hij door oude kontrakten aan hen verbonden was, en dat hij niet bij den kommandant aan boord kon komen, daar hem niet bewust was, dat immer door een zijner voorouders een kontrakt aan boord van een schip was gesloten. Van Braam gaf den zendeling te kennen, dat hij den volgenden dag schriftelijk den sulthan zou antwoorden; dat hij intusschen zeer gevoelig was voor de onheusche behandeling, zijne officieren den vorigen dag aangedaan, en dat, zoo de vredelievende betuigingen van den sulthan opregt gemeend waren, men onmiddellijk het werken aan de versterkingen moest doen staken en de gewapende vaartuigen rivieropwaarts doen halen; al hetwelk de zendeling beloofde te zullen doen verrigten.

In den vroegen morgen van den 27 Oktober zond Van Braam Kilian naar den sulthan met eenen brief, gedagteekend van den 26ª houdende:

dat de kommandant ten hoogste gevoelig was voor de bejegening zijne officieren door radja Ali aangedaan; dat de sulthan een nieuw kontrakt met de kompagnie behoor-

de te sluiten; dat zijne vloot was eene Landsvloot, geheel onafhankelijk van de Oost-Indische kompagnie, zoodat de sulthan zich niet te kort zoude doen door aan boord van een zijner schepen te komen, — en dat hij voorstelde om den volgenden dag (27) twee personen van aanzien aan boord te zenden, om de onderhandelingen over den vrede aan te knoopen.

Kilian gaf den brief over aan radja Ali, die bij het lezen er van zeer bedrukt scheen en zeide dienzelfden dag geene gezanten te kunnen zenden en daartoe 2 of 3 dagen uitstel verzocht. Dit verzoek aan Van Braam overgebragt zijnde, schreef deze onmiddellijk een kort briefje aan den sulthan, waarbij hem werd aangekondigd, dat bijaldien vóór zonsondergang van denzelfden dag, geene gezanten aan boord waren geweest, de vijandelijkheden onmiddellijk zouden aangevangen worden. Des avonds ten 7 ure kwam een zendeling van den sulthan aan boord met de tijding, dat den volgenden dag, vóór 12 ure, twee gezanten bij Van Braam zouden komen, met volmagt om over den vrede te onderhandelen, en verzocht, onder herhaling der betuigingen van de vriendschappelijke gevoelens van zijnen meester jegens den kommandant, om tot zóó lang de vijandelijkheden uit te stellen, waarin Van Braam dan ook toestemde.

Den daar opvolgenden dag (28 Oktober), ten 1½ ure op den middag, viel aan den wal een saluut van 9 schoten, en daarop verscheen een groote praauw balok, voerende de vlag der Boeginezen, groen met eene dubbele witte klewang. Met dit vaartuig kwamen aan boord de orang-kaja's Si Ahmad radja en Satia radja, die eenen brief van den sulthan overreikten, houdende, met vele betuigingen van vriendschap en vredelievenheid, dat de brengers er van volmagt hadden om over den vrede te onderhandelen. De kommandant Van Braam vroeg hun daarop of zij eeni-

ge voorslagen betrekkelijk dien vrede hadden te maken, hetgeen zij ontkennend beantwoordden en dezelve aan den kommandant overlieten.

Deze stelde alsnu op den voorgrond:

1. dat de kontrakten tusschen de Maleijers en de Boeginezen zouden verbroken worden;
2. dat nimmer een Boegineesch vorst onderkoning in het rijk van Djohor zou worden;
3. dat alle Boeginezen van Riouw zouden vertrekken; en
4. dat de versterkingen op Penjingat (Mars) onmiddellijk aan de Nederlandsche magt zouden worden overgegeven en de vijandelijke vaartuigen rivieropwaarts retireren.

Indien deze voorwaarden waren aangenomen zou men over den definitieven vrede verder onderhandelen.

Het was echter geenszins te verwachten, dat dáár, waar de Boeginezen de meesters waren, zij zich aan dusdanige voorwaarden zouden onderwerpen, en ze werden dan ook niet dadelijk door de gezanten aangenomen, die vertrokken met de belofte van den volgenden dag, vóór zonsopgang, het antwoord van den sulthan te zullen brengen, hebbende Van Braam hun geen langer uitstel willen toestaan.

Daar het antwoord te voorzien was, liet de kommandant op nieuw weder alles tot den aanval op Mars in gereedheid brengen.

Den 29sten Oktober 1784, met het aanbreken van den dag, gaven de Boeginezen duidelijk te kennen, dat zij de gestelde voorwaarden niet wilden aannemen, door het gevecht te doen beginnen door de praauwen, die achter de versperring in de rivier lagen. Dadelijk werd het vuur beantwoord door de aan de buitenzijde van die versperring gestationeerde kompagnies vaartuigen en Van Braam gaf last aan den majoor Hamell, kommandant der geëmbarkeerde troepen, om onmiddellijk te doen ontschepen en

buiten Mars om te roeijen, ten einde aan de minder zwaar versterkte noordzijde van dat eiland eene landing te doen.

Tegen 9 ure roeiden de sloepen het noorderkanaal binnen, terwijl de groote schepen in het zuiderkanaal de groote bentengs van den vijand beschoten. Op het binnenkomen der flotielje-sloepen namen de vijandelijke baloks, die tot dat oogenblik hun vuur tegen de kompagnies vaartuigen goed onderhouden hadden, de wijk tot nabij Poelau Bajan, met achterlating van twee ontramponeerde praauwen en blijkbaar met een groot verlies aan dooden en gekwetsten.

De troepen debarkeerden in goede orde op het eiland Penjingat, vermeesterden eene kleine waterbatterij van twee 12 ponders, trokken dwars door het eiland heen en deden eenen algemeenen aanval op de groote versterking aldaar.

Met dapperheid werden zij door de Boeginezen ontvangen, doch door eenen storm van alle zijden te gelijk gelukte het de sterkte te overmeesteren. Al de Boeginezen, zoo binnen als buiten dezelve, werden afgemaakt, op eenige zeer weinigen na, die met zwemmen den overwal wisten te bereiken. Van onze zijde bestond het verlies uit 10 Europeanen aan gesneuvelden en 28 Europeanen en 11 inlanders aan gewonden. Op last van den kommandant Van Braam werden de lijkender gesneuvelde Boeginezen bij laag water aan het strand gesleept, opdat zij met den vloed de rivier opwaarts zouden drijven en aldaar den schrik onder de vijanden verspreiden. De genomene versterking was gewapend met drie ijzeren achtponders en vijf metalen lilas.

Een gevangen Boeginees werd door Van Braam belast met de overbrenging van eenen aan den sulthan gerigten brief, behelzende, dat zijne hoogheid thans had ondervonden, dat de Hollanders de sterksten waren, weshalve de kommandant hem uitnoodigde om den volgenden dag, vóór zonsondergang, gezanten aan boord te zenden, om de

Op den volgenden dag (2 November 1784) werd een begin gemaakt met de onderhandelingen betrekkelijk het traktaat van vriend- en bondgenootschap, tusschen de Oost-Indische Kompagnie en den sulthan Mahmoed, bijgestaan door Radja Toemenggoong en Radja Boensoek, hetwelk werd gesloten op den 10en daaraanvolgende en in substantie luidt als volgt:

Inleiding.

„De sulthan verklaart, dat hij door de wapenen der vereenigde Nederlanden en der Oost-Indische Kompagnie van het juk der Boeginesche onderkoningen is bevrijd geworden en daarvoor eeuwig dankbaar zal blijven.

Dat het regt des oorlogs aan de Hollanders een volkomen regt van overwinning op het rijk van Riouw heeft gegeven.

Dat de sulthan en de rijksgrooten, erkennende de menschlievendheid van den kommandant, om de overgeblevene inwoners te sparen, moeten toestaan, dat het rijk en de plaats een door het regt des oorlogs wettig verkregen eigendom der Nederlanders geworden is;

Dat de sulthan en de rijksgrooten erkennen en verklaren, het rijk, als een wettig leen, van de Nederlanders te ontvangen en hetzelve onder de volgende conditiën te zullen blijven bezitten.

Artikel 1.

Er zal tusschen beide partijen een eeuwigdurende vrede, vriend- en bondgenootschap bestaan.

Artikel 2.

Ten dien einde vernietigen de sulthan en de rijksgrooten zeker kontrakt, gesloten in de maand Hadji van het jaar 1134 (zie pag. 185) tusschen het hof van Djohor en de Boeginezen, en vernieuwd op den 8en der maamd Safar 1160 en den 4en der maand Ramdlan 1165.

Artikel 3.

Uit aanmerking zijner jeugd en weinige ondervinding wordt den sulthan toegevoegd een raad van regering, bestaande uit Radja Toeah, Radja Bandahara, Radja Toemenggoong en Radja Boensoek, buiten welken de sulthan niets mag beslissen of uitvoeren.

Artikel 4.

De sulthan, de rijksgrooten en de onderdanen zullen de Oost-Indische Kompagnie als hunnen beschermheer getrouw zijn, gehoorzamen en eerbiedigen.

Derzelver vrienden zullen zij als hunne vrienden en derzelver vijanden als hunne vijanden beschouwen, en de Kompagnie, des vereischt, naar vermogen met vaartuigen en volk bijstaan.

Artikel 5.

De Oost-Indische Kompagnie zal daarentegen het rijk van Djohor beschermen en den vorst en zijne opvolgers in hunne regten handhaven.

Artikel 6.

Ten dien einde zal te Riouw een aanzienlijk garnizoen worden gelegd, onder bevel van zoodanigen persoon, als de de Kompagnie zal goed vinden.

Artikel 7.

De sulthan zal doen voltooijen en onderhouden de aan te leggen fortifikatiën en aan het garnizoen, tegen redelijke betaling, levensmiddelen doen verstrekken en jaarlijks eene zekere som gelds tot onderhoud van het garnizoen contribuëren.

Artikel 8.

De verdediging van de versterkingen der Kompagnie zal aan den kommandant derzelve overgelaten worden; belooven-de de sulthan daarin behulpzaam te zullen zijn.

Artikel 9.

De sulthan zal alle overgeblevene Boeginezen verdrijven, uitgezonderd die, welke te Riouw geboren zijn, of daar vrouwen en kinderen hebben, en hen nimmer meer daar laten terug komen.

Hij zal nimmer een Boeginees tot onderkoning of tot eenige andere hooge betrekking verheffen.

Artikel 10.

Vrije handel op alle plaatsen van het Djohorsche rijk wordt aan de onderdanen der Kompagnie toegestaan, en wederkeerig aan die van Djohor in de jurisdiktie van Malaka, mits zich onderwerpende aan de bestaande gebruiken, enz.

Artikel 11.

Binnen drie dagen uit de eene of andere haven vertrekkende, zonder handel te drijven, zullen alleen ankeragegelden betaald worden.

Artikel 12.

De Kompagnie is vrij van regten op goederen, die zij naar Riouw wil verzenden; eveneens de vaartuigen van den sulthan en zijne grooten, die, voorzien van een tjap van den Datoe bandahara, te Malaka komen.

Artikel 13.

Alle vaartuigen van het rijk van Djohor, Pahang, enz. Malaka passerende, moeten aldaar een pas nemen.

Artikel 14.

De Oost-Indische Kompagnie en hare onderdanen genieten vrijen aankap van houtwerken enz. in de bosschen van het rijk van Djohor, Pahang enz.

Artikel 15.

De sulthan zal aan geene zeeroovers schuilplaats of protektie verleenen, doch met de Kompagnie medewerken om hen uit te roeijen.

Artikel 16.

De wederzijdsche onderdanen zullen elkander niet verongelijken of geweld aandoen. Degenen, die zich daaraan schuldig maken, zullen gestreng gestraft worden.

Een Kompagnies kruiser in zee een schot op een vaartuig van Djohor, Pahang enz. doende, zal hetzelve bij den kruiser komen.

Artikel 17.

Overloopers zullen wederkeerig uitgeleverd worden.

Artikel 18.

Alle weggeloopen slaven zullen wederkeerig teruggegeven worden, tegen betaling van 10 rijksdaalders.

De slavenseduktie zal streng tegengegaan worden.

Artikel 19.

De wederzijdsche onderdanen zullen volgens hunne respektieve landswetten te regt gesteld worden.

Artikel 20.

Uitgenomen in het geval van zeenood of kennelijk gevaar, zullen alle Europesche natiën, uitgezonderd de Nederlandsche, uit de landen van den sulthan geweerd worden.

Artikel 21.

Chinesche of inlandsche vaartuigen mogen te Riouw ter handel komen, mits niet komende van Celebes of Borneo, of beladen met nagelen, noten of foelie, noch die, komende van Palembang of Banka met tin.

Zoodanige vaartuigen zullen ten voordeele van den sulthan gekonfiskeerd en de specerijen tegen gewonen inkoopsprijs aan de Kompagnie geleverd worden; voor het zoodanig aangevoerde tin zal de Kompagnie betalen 15 rijksdaalders de pikol.

Artikel 22.

Al het tin van andere plaatsen te Riouw komende, zal de sulthan aan de Kompagnie doen leveren voor 36 spaansche realen de bhaar van 275 ℔, of de aanbrengers daarmede naar Malaka zenden.

Artikel 23.

De Kompagnie zal kruisers tegen het smokkelen kunnen doen waken, en de sulthan ten dien einde vaartuigen aan den gouverneur van Malaka kunnen vragen.

Artikel 24.

De in- en uitgaande vaartuigen te Riouw zullen bij 's Kompagnies forteres moeten gevisiteerd worden.

Artikel 25.

Bij overlijden van den regerenden vorst moet zijn wettige afstammeling hem opvolgen. Bij gebreke daarvan een der naaste prinsen uit het Djohorsche huis, met voorkennis van den gouverneur van Malaka.

De opvolger zal niet gehuldigd mogen worden, bevorens door de hooge regering te Batavia bevestigd te zijn; alsdan zullen twee of drie gezanten, namens den sulthan, het tegenwoordige kontrakt te Malaka moeten komen aannemen en beëedigen.

Artikel 26.

Voor in deze onvoorziene gevallen zullen nadere bepalingen in der minne gemaakt worden.

Wederzijdsche partijen belooven de heilige nakoming dezer artikelen, welke door hen geteekend en gezegeld worden."

Dit, door eenen onverbiddelijken overwinnaar voorgeschreven kontrakt heeft tot grondslag gestrekt van alle latere overeenkomsten; doch langzamerhand zijn de voorwaarden meer billijk voor de Maleische vorsten gesteld.

Intusschen was de kommandant Van Braam niet werkeloos gebleven betrekkelijk de achterlating van eene militaire magt te Tandjong-pinang. In overleg met den majoor Hamell en den ingenieur Ricard werden de reeds bestaande versterkingen op Poelau Bajan nog meer in verdedigbaren staat gebragt en eene batterij op Tandjong-pinang, dáár waar thans het residentiehuis staat, ingerigt tot eene veldschans met twee batterijen aan den zeekant en eenen aarden wal en gracht aan de landzijde, terwijl de luitenant der infanterie J. C. Vetter, de ingenieur Ricard en de luitenant ter zee Martens werden bestemd om aldaar, na het vertrek der vloot, te verblijven, de eerste als kommandant van het

garnizoen en de laatste als gezagvoerder van de Kompagnies kotter de Patriot, wordende aan elk hunner eene instruktie ter hand gesteld, waarin hun de grootst mogelijke voorzorg werd aanbevolen en opgedragen om de Boeginezen dan wel vreemde Europeanen en hunne vaartuigen te weren, tenzij de laatsten in zeenood verkeerden, en om tevens, zoo veel mogelijk, het vertrouwen der Maleijers te winnen.

Op den 14en November werden nog twee overeenkomsten gesloten, naar aanleiding van art. 7 en 8 van de kapitulatie van 1 November. Bij de eerste werd bepaald, dat twee gezanten zich naar Batavia zouden begeven, om, namens den sulthan, de hooge regering te bedanken voor de herstelling van zijn gezag door de verjaging der Boeginezen, voor welke hij had moeten onderdoen, en om de ratifikatie te verzoeken van het kontrakt van 10 November, met vrijstelling van de betaling van oorlogskosten, daar de Boeginezen alle goederen medegenomen hebbende, de sulthan niet in staat was eene groote som te verzamelen. Bij de tweede overeenkomst bedong de kapitein ter zee Van Braam voor zich en voor de onder zijne bevelen zijnde Landsvloot, een prijsgeld ten bedrage van 60,000 sp. matten, te betalen in drie jaren, in jaarlijksche termijnen van 15, 20 en 25 duizend sp. matten, die aan den gouverneur van Malaka, voor rekening van de belanghebbenden, zouden worden uitgekeerd, en voor welke schuld de sulthan zijn rijk verbond.

Ook passeerden op den 26en November de sulthan en Radja Toeah eene akte van borgtogt voor de schuld der Chinezen, bedoeld bij artikel 6 der kapitulatie van 1 November, terwijl op denzelfden dag, op voorstel van den sulthan, de Chinezen Tan Kongsin en Tan Sianko, respektievelijk als eerste en als tweede kapitein eene aanstelling van den kommandant Van Braam ontvingen.

Op den 28en November vertrok 's Lands eskader van Riouw naar Batavia, in gezelschap van het Kompagnies schip Hinlopen, aan boord van hetwelk zich bevonden de gezanten des sulthans, Intjeh Ibrahim en Intjeh Beta, benevens Abd'n oel Wahap, zoon van den Radja Toeah, die, namens zijnen vader, de hooge regering van zijne getrouwheid ging verzekeren.

Intusschen was Radja Ali naar Soekadana getrokken, van waar hij kort daarna door de Kompagnie werd verdreven; hij ging daarop naar Siantan en kwam in 1789 of 90 zich aan den gouverneur van Malaka onderwerpen, die hem toestond zich te Moar te vestigen.

Hieronder zal blijken op welke wijze hij weder onderkoning van Riouw is geworden.

De achtergelatene garnizoenen op Tandjong-pinang en Poelau Bajan waren zamengesteld als volgt:

op Tandjong-pinang.

Infanterie:

Europeanen;	De luitenant J. C. Vetter,	kommandant,
	1 vaandrig,	
	8 manschappen.	
	10	
Inlanders:	2 kapiteins,	
	2 luitenants,	
	2 vaandrigs,	
	153 onderofficieren en manschappen	
	159.	

Artillerie:

Europeanen,

De ordinair vuurwerker Fredrik Schutz,
12 manschappen.

13.

In het geheel
10 Europesche infanteristen,
159 inlandsche id.
13 Europesche artilleristen.

te zamen 182.

Op Poelau Bajan:

Infanterie:

Europeanen:

De vaandrig Johan Godfried Lindner,
9 onderofficieren en manschappen

10.

Inlanders:

1 kapitein
1 vaandrig
55 onderofficieren en manschappen.

57.

Artillerie:

Europeanen:

5 Manschappen,

In het geheel:

10 Europesche infanteristen,
57 Inlandsche id.
5 Europesche artilleristen

te zamen 72

Op Tandjong-pinang	182	officieren	en	manschappen,
op Poelau Bajan	72	„	„	„
	254	„	„	„

waarvan 38 Europeanen en 216 inlanders.

Buiten dit garnizoen was te Riouw achtergelaten de Kompagnies kotter de Patriot, gevoerd door den luitenaut ter zee Martens, benevens nog een kleiner vaartuig.

Het kontrakt van 10 November 1784 door de hooge regering te Batavia geratificeerd zijnde, vertrokken de gezanten des sulthans en de zoon van Radja Toeah weder naar Riouw, met het Kompagnies schip de Hoop, gevoerd door den luitenant ter zee Hartig, waarop zich buitendien bevonden de benoemde resident voor Riouw, de koopman David Ruhdé en diens familie. Dit schip verliet op den 15 Mei 1785 de reede van Batavia, onder geleide van 's Lands fregatten de Alarm, kapitein Albert Spengler, en Monnikkendam, kapitein Kuijper, welke drie schepen onder bevel stonden van den eerstgenoemden kapitein en allen bestemd waren naar Riouw.

De kommandant Spengler was voorzien van eene instruktie, waarbij hoofdzakelijk werd voorgeschreven:

om Riouw te dekken tegen vijandige ondernemingen, zoo van de Engelschen als van de gevlugte Boeginezen;

om 's Kompagnies vaart en handel, mitsgaders die onder 's Kompagnies passen, van Java naar Palembang, de straat Malaka en daaromtrent, ten handel voeren, zooveel mogelijk, te beveiligen voor de gemelde Boeginesche en andere zeeschuimers;

om de noodige informatiën in te winnen omtrent de geheime korrespondentie en verkeerde praktijken, die op Riouw onder de aangestelde hoofden zouden plaats vinden.

Op den 2en Junij 1785 kwamen de drie schepen ter reede van Riouw, alwaar zij alles in de beste orde vonden en door Radja Toeah en Radja Boensoek, namens den sulthan, verwelkomd werden.

Op den 19en daaraanvolgende werd de resident D. Ruhdé als zoodaning aan de bezetting voorgesteld en onmiddellijk een aanvang gemaakt met het onbevaarbaar maken van de straat, die het eiland Sengaran van Bentan scheidt en waar door vrij groote vaartuigen ongemerkt boven Poelau Bajan in de rivier van Riouw konden komen, ten welken einde een paar dammen daarin werden gelegd, die slechts eenen doortogt voor zeer kleine praauwtjes overlieten. Tevens werd eene kleine versterking nabij den top van den berg of liever heuvel van Tandjongpinang aangelegd.

Na eenige versterking van Europesche en Bengalesche militairen van Malaka afgehaald en naar Riouw overgebragt te hebben, keerde de kapitein Spengler met zijne beide schepen, op den 5en Oktober 1785, naar Batavia terug.

Niet lang mogt Riouw eene ongestoorde rust genieten. Daartoe was de invloed der Boeginezen nog te groot en de vernedering door de overwinning van den heer Van Braam nog te versch in het geheugen van de Maleische vorsten. Eene verschrikkelijke gebeurtenis viel in de maand Mei 1786 aldaar voor.

Op den 3en dier maand werd aan den resident Ruhdé berigt, dat eene vloot van veertig praauwen, waarschijnlijk bemand met Boeginezen of volken van Borneo, den wal naderde, waarvan de resident onmiddellijk kennis gaf aan den sulthan en dezen verzocht om eenige gewapende vaartuigen te doen in gereedheid brengen, voor welke kennisgave de sulthan zijnen dank aan den resident deed betuigen, terwijl hij den volgenden dag Radja Indra Boensoek met twee mindere personen uitzond, om, volgens zijn voorgeven, te onderzoeken wat het doel der komst van de vreemde vloot was.

Den volgenden dag (5 Mei) kwamen deze zendelingen terug met het berigt, dat zij niet met zekerheid hadden

kunnen te weten komen wie de vreemdelingen waren; doch dat zij vermeenden, dat Radja Ali zich onder hen bevond, waarop de resident onmiddellijk een vaartuig naar Malaka zond, met verzoek aan den gouverneur aldaar om ten spoedigste met eenige schepen ondersteund te worden.

Den 7en vertrokken weder twee zendelingen van den sulthan en een militair van het garnizoen van wege den resident naar de vloot, die bij hunne terugkomst eenen priester en eenen panglima medebragten en het berigt deden, dat zij zeer beleefd door de hoofden der vloot waren ontvangen, die hun hadden medegedeeld, van de Solok-eilanden te zijn gekomen met eene vloot van 92 zeilen, op verzoek van sulthan sjarief Abd'oel Rahman van Pontianak, om Mampawa te helpen veroveren; doch dat zij, door stormweder en onbekendheid met den koers, met een aantal van 42 praauwen, bemand met 1500 koppen, van de overige afgedwaald en alhier teregt gekomen waren; verzoekende zij, om, tegen betaling, van rijst voorzien te worden en tevens eenige hunner vaartuigen te mogen repareren ten einde hunne reis naar Pontianak te kunnen vervolgen.

De beide hoofden noemden zich Radja Alam en Radja Moeda en zeiden verwant te zijn aan het Soloksche vorstenhuis.

Den volgenden morgen begaven de resident Ruhdé en de kommandant Vetter zich naar den sulthan, wien zij voorstelden om den Solokkers een weinig rijst en vruchten ten geschenke te zenden, daar, bij het heerschende gebrek, hunne geheele vloot niet daarvan kon worden voorzien, en hun tevens eenen loods aan te bieden voor de reis naar Pontianak, onder mededeeling, dat het onmogelijk was de gehavende vaartuigen te Riouw te repareren. De sulthan nam dit voorstel aan en zond eenige pikols rijst en andere ververschingen aan Radja Alam en Radja Moe-

da, die hunnen dank daarvoor lieten betuigen en tevens het aanbod van eenen loods aannamen.

De resident zond dus op den 9en Mei twee bewoners van de Tambelan eilanden als loodsen naar de vloot, waarop de Solokkers beloofden met de eerste gunstige gelegenheid te zullen vertrekken.

In den avond van den 10en Mei, omstreeks ten 7 ure, vernam men uit het fort, langs het water, gedruisch van eene menigte menschenstemmen, waarop het garnizoen in de wapens geroepen en de sulthan van deze omstandigheid verwittigd werd, terwijl de resident iemand van het garnizoen in eene kleine praauw ter verkenning uitzond en van tijd tot tijd een schot uit het fort op de naderende lichten van de binnenkomende vaartuigen deed lossen. Deze trokken daarop terug en buiten Penjingat om in de afgedamde troesan Riouw, alwaar zij des morgens van den 11en post vatten.

Den volgenden dag deed de resident den sulthan verzoeken om die troesan tot het uiterste te doen verdedigen en te zorgen, dat de vijand de daarin gemaakte dammen niet vernielde, hetgeen de sulthan beloofde, waarbij hij verzocht met buskruid geadsisteerd te worden, waarvan hem 300 ℔ gezonden werden.

Met het aanbreken van den 13en Mei kwamen de vijanden het noorder kanaal tusschen Penjingat en Tandjong-pinang binnen, doch werden, na een gevecht dat tot 9 ure aanhield, door het vuur van het fort en van de twee vóór hetzelve liggende Kompagnies vaartuigen teruggeslagen, waarop zij tot Batoe-itam, den zuidhoek van Tandjongpinang, terugtrokken.

Niettegenstaande de beloften van hulp van den sulthan, waarop de resident te veel staat maakte, kwamen de vijanden, in den middag van denzelfden dag, door de baai binnen, waarop zij, na een loos gevecht met de bij Poelau Bajan liggende

Riouwsche vaartuigen, op Tandjong-pinang aan wal kwamen en de buiten het fort gelegene residentswoning in brand staken na haar geplunderd te hebben. Twee malen werden zij van daar door uitvallen van het garnizoen verjaagd, totdat de duisternis het gevecht deed schorsen. De Solokkers gingen den ganschen nacht voort met het opwerpen van batterijen in de nabijheid van het kleine op den berg gelegene fortje, niettegenstaande het aanhoudende vuur, dat den ganschen nacht door uit het aan strand gelegene fort op de arbeiders onderhouden werd. Met het aanbreken van den dag vond men den berg als het ware bezaaid met vijanden, zoo Solokkers als Maleijers, en twee geduchte versterkingen opgeworpen, waardoor het fort bestreken werd. In deze hagchelijke omstandigheid verzamelde de resident al de Europesche en inlandsche officieren en legde hun, na eene voorstelling van hunne positie, de vraag voor, of het fort bestand was tegen de menigte der vijanden, dan wel of eene kapitulatie boven de verdediging was te verkiezen. De Europesche officieren raadden het eerste aan; doch de inlandsche officieren wilden het fort blijven behouden; daar echter al de Europesche soldaten, op één na, vóór het kapituleren stemden, zoo werd de timmerman Kraal met een inlandschen soldaat naar Poelau Bajan gezonden, om eene kapitulatie aan te bieden. Bij den panglima der Soloksche vloot gekomen, werd hij overgewezen naar radja Alam en radja Moeda, die zich op den berg achter het fort bevonden; doch vóór dat hij terug was bij den resident, was deze reeds door de genoemde hoofden uitgenoodigd om een hunner te woord te staan. Dit aangenomen zijnde, kwamen een Boeginees van Riouw, genaamd daing Tappa, en een der mindere Soloksche hoofden in het fort en boden den resident met het garnizoen den vrijen aftogt naar Malaka aan. De resident nam dit voorstel aan, doch verzocht drie dagen tijd, om 's kompagnies eigendommen en die der bezet-

ting te kunnen bergen, welk uitstel den Solokschen zendeling te lang voorkwam, kunnende deze tevens niet toegeven, dat ook het geschut van het fort zou worden medegevoerd, waaromtrent hij de beide aanvoerders moest raadplegen. Deze eischten dat men het kanon zou achterlaten en dat de bezetting den volgenden dag, vóór den middag, het fort zou verlaten en al dadelijk de kleine versterking op den berg overgeven, op welk laatste punt zij echter niet bleven aandringen.

Des avonds omstreeks 7 ure kwam de kommandant van dat fortje, met eenige Europeanen en eenen inlandschen kapitein, in het groote fort aan met de tijding, dat de vijand hunne versterking naderde en al de inlanders van de bezetting gevlugt waren, waarop ook zij haar hadden moeten verlaten, na vooraf de stukken vernageld en het kruid nat gemaakt te hebben. Kort daarop hoorde men den vijand van den berg afkomen, en daar de soldaten, niettegenstaande alle pogingen van de officieren, hunne posten verlieten en zich aan den drank te buiten gingen, bleef er niets over dan het fort te verlaten en zich aan boord van de beide kompagnies pantjallangs te bergen, welke vaartuigen echter reeds door de bemanning naar buiten werden gebragt.

De vijand in het fort gedrongen zijnde en tevens te water de inscheping trachtende te beletten, zoo was deze, bij den donkeren nacht en door het gebrek aan kleine vaartuigen, uiterst moeijelijk, en het gelukte dan ook maar aan een zeer gering gedeelte der bezetting om aan boord van de pantjallang de Banka te geraken. Onder deze bevonden zich de resident Ruhdé, de kommandant J. C. Vetter en de overige officieren.

Van de kompagnies eigendommen was alleen het geld gered; al het overige, waaronder zes kisten amfioen, zoomede al de partikuliere bezittingen, viel in handen der roovers.

Na tot straat Singapoera door twee vijandelijke praauwen

vervolgd te zijn, kwam de Banka te Malaka aan, met achterlating van de andere pantjallang, die, bij het verlaten der buitenreede van Riouw, vast geraakte en door den vijand genomen werd.

Latere berigten bevestigden dat, deze ongelukkige gebeurtenis te wijten was aan de verregaande trouwloosheid van den sulthan Mahmoed Sjah, die bij den vorst van Solok aanzoek had gedaan om hulp, ten einde de Kompagnie van Riouw te verdrijven, zijnde ook op zijnen last de dammen in de troesan Riouw geopend, waardoor de vijanden het fort zoowel te water als te land konden aanvallen, terwijl hij daarenboven zijne eigene onderdanen ter beschikking van de beide Soloksche hoofden stelde.

Ook vindt men in een Maleisch handschrift betreffende de geschiedenis van het Djohorsche rijk aangeteekend, dat Illanoonsche zeeroovers, aan den sulthan verlof gevraagd hebbende om amok te maken tegen de Hollanders, die te Tandjong pinang eene loge hadden, deze zulks heeft toegestaan. En uit den brief, in 1787 door den sulthan geschreven aan den avontuurlijken Engelschen kapitein Francis Light, die voorkomt in de bloemlezing van de Maleische spraakkunst van Marsden, blijkt, met hoe weinig opregtheid de sulthan tegen over de Hollandsche kompagnie te werk ging, daar hij, naar aanleiding van het gebeurde met de Solokkers, de tusschenkomst en de bescherming van het Engelsche gouvernement in Bengalen inriep, hetgeen hij immers niet noodig had te doen, indien hij zich niets ten aanzien der Hollandsche Kompagnie had te verwijten.

Volgens sommige berigten was radja Ali in persoon bij de roovers aanwezig, hetgeen evenwel in geenen deele bewezen en zelfs niet waarschijnlijk is.

De trouwloosheid van den sulthan en zijne rijksgrooten liet evenwel niet na slechte gevolgen voor hen te hebben. De Solokkers begonnen met van hen te eischen eene som

van 500 spaansche matten, en 1000 van de Chinezen, tot afkooping van plundering, en daarna waren hunne handelingen van zoodanigen aard, dat het grootste gedeelte der Chinezen Riouw moest verlaten. De sulthan met de nagelatene familie van radja Hadji (pangeran Soeta Widjaja) en Radja Abd'oellah vestigden zich op Lingga, en de overige grooten verspreidden zich in Djohor, Pahang en Trengganoe.

De Solokkers schijnen echter niet lang te Riouw gebleven te zijn, daar in het begin van het jaar 1787 de sulthan zich te Malaka bevond met drie zijner voornaamste rijksgrooten, radja Bandhara, radja Toemenggoong en radja Indra Bongsoe, ten einde eene overeenkomst met den gouverneur van Malaka aan te gaan ter opbeuring van het Djohorsche rijk uit den staat van verval, waarin het geraakt was.

Deze overeenkomst werd den 7en Februarij gesloten en daarbij hoofdzakelijk bepaald, dat de sulthan, uithoofde van zijn onvermogen om aan het 7e artikel van het kontrakt van 10 November 1784 te voldoen, gedurende drie jaren het twee derde gedeelte der geregtigheden op Riouw, die voortaan alleen door de Kompagnie zouden worden geïnd, aan haar afstond, na welk tijdsverloop bepaald zou worden of de sulthan alsnog het hem toegekende een derde tot zijn onderhoud al dan niet noodig had. Tevens werd de sulthan ontheven van de voogdijschap, waaronder hij bij het 3e artikel van het voorschreven kontrakt geplaatst was, en werden eenige bepalingen gemaakt omtrent de regtspleging over de inlanders, Chinezen en andere vreemdelingen.

Verder vindt men, dat, in het begin der maand September 1787, de kompagniesschepen en vaartuigen De Jonge Oranjeboom, Huisduinen, Eensgezindheid, de Tonijn en Bliton, de haven van Riouw blokkeerden, en dat in Junij 1788 de resident David Ruhdé aldaar het bestuur overgaf aan den luitenant Woltherus Amelong, zijnde de eerste benoemd tot fiskaal te Malaka. Het is echter niet meer na te gaan

door welke omstandigheden de Solokkers Riouw verlieten en de Hollanders derwaarts konden terugkeeren.

Sedert zijn de sulthans steeds op Lingga gevestigd gebleven en zijn de Riouwsche eilanden, tot het begin dezer eeuw, van wege hen beheerd geworden door den orang kajat oemenggoong van Djohor.

De luitenant Amelong nam de betrekking van resident eenige maanden waar, tot de komst van den benoemden resident C. G. Baumgarten, die in 1789 werd vervangen door Gerrit Pungel, op wien in 1792 volgde Mr. Jacob Van Kal.

De handelingen van Van Kal waren echter van zoodanigen aard, dat in hetzelfde jaar de gouverneur van Malaka, A. Couperus, zich in persoon naar Riouw begaf, ten einde de zaken aldaar te onderzoeken en voornamelijk om de oorzaken op te sporen van eenen opstand der Cantonner Chinezen tegen hunnen kapitein Tan Bienko. Ten gevolge van dit onderzoek werd Van Kal opgezonden naar Batavia, en het bestuur te Riouw voorloopig opgedragen aan den luitenant kommandant J. G. Wilnar.

Sedert 1786 bestond het Europeesch personeel te Riouw uit een resident met diens scriba, een luitenant kommandant en twee of drie vaandrigs van het garnizoen.

In 1794 bood de sulthan aan den gouverneur van Malaka eene som van 60.000 spaansche matten, om weder in het onverdeeld bezit van Riouw gesteld te worden; doch terwijl dit voorstel te Batavia in behandeling was, werd de toestand van het gouvernement Malaka en onderhoorigheden, uithoofde van den oorlog met Engeland, zoo hagchelijk, dat het niet lang meer in het bezit der Oost-Indische kompagnie scheen te zullen blijven, waarom de gouverneur Couperus, op last van de Hooge regering te Batavia, in 1795, de residentie Riouw, door den waarnemenden resident Wilnar, namens de Oost-Indische Kompagnie, aan den

onderkoning radja Indra Boensoek voor den sulthan deed teruggeven.

Het is opmerkenswaardig, dat een der eerste handelingen van het Engelsch bestuur, dat 's Kompagnies gezag te Malaka weinig dagen later verving, ook was de teruggave van Riouw aan den sulthan; doch de daartoe strekkende last kwam te Riouw aan eenige uren nadat dit reeds door den resident Wilnar van wege de Kompagnie was gedaan. De civiele en militaire autoriteiten vertrokken naar Malaka.

Tot in het jaar 1800 vielen geene gebeurtenissen van eenig belang voor in het gewezen gouvernement Malaka en in de residentie Riouw. In dat jaar kwam de gewezen onderkoning radja Ali weder te Riouw terug, komende van Kampar, alwaar hij Said Ali bin Otzman, kleinzoon van sulthan radja Mohamad Boeang van Siak, tegen den overweldiger van dat rijk, sulthan Mohamad van Haroe, had ondersteund. Hij begon vijandelijkheden tegen den onderkoning radja Indra Boensoek, waarop sulthan Mahmoed van Lingga kwam, de Maleische en Boeginesche vorsten met elkander verzoende en radja Ali weder tot onderkoning verhief.

Men vindt niet vermeld, wat van radja Indra Boensoek geworden is.

Van dien tijd af werd het thans genaamde oud-Riouw, in de binnen baai, verlaten en Penjingat (Mars) tot de residentie der onderkoningen gekozen.

Radja Ali stierf in 1805 en werd opgevolgd door zijnen zwager, radja Djafar, zoon van radja Hadji (pangeran Soeta Widjaja).

Het Engelsche bestuur heeft zich niets aan Riouw laten gelegen liggen. Voor den handel van het Maleische schiereiland waren Malaka en Poelau-pinang voldoende, en de moeijelijkheden, die het Hollandsche gezag te Riouw ondervonden had, zullen de Engelschen waarschijnlijk weêrhouden hebben, om, zonder dringende noodzakelijkheid of werkelijk

voordeel, zich verder met de zaken van Lingga en Riouw in te laten.

Het schijnt, dat het Engelsche gouvernement met, uitzondering van eenen onbeduidenden brief van den luitenant-gouverneur generaal Raffles aan den sulthan Abdoel Rahman, van 10 Oktober 1813, in geene briefwisseling met dien vorst is getreden. Bij dit geschrift werd de sulthan verzocht de bevelen van de residenten van Palembang en Muntok te willen opvolgen, waaruit men zou kunnen afleiden, dat het Engelsche Gouvernement het rijk van Djohor trachtte te verdeelen, en daardoor minder gevaarlijk te maken bij eventuële oorlogen of opstanden in de eene of andere afdeeling van hetzelve.

Eerst in het jaar 1818 knoopte de resident van Malaka, de luitenant-kolonel Farquhar, eenige onderhandelingen met Riouw aan, en sloot met den sulthan Abd'oel Rahman Sjah, die in 1810 zijnen vader Mahmoed Sjah was opgevolgd, een traktaat van handel en vriendschap van den volgenden inhoud:

Traktaat van koophandel en vriendschap tusschen de edele Engelsche Kompagnie en padoeka sri sulthan Abd'oel Rahman Sjah, eigenaar van den troon van Djohor, Pahang en alle zijne onderhoorigheden, gesloten van wege de Engelsche Kompagnie door den heer William Farquhar, gevolmagtigde van wege den heer John Alexander Bannerman, gouverneur van Poelau-pinang en onderhoorigheden, en van wege den sulthan van Djohor, Pahang en onderhoorigheden, door den onderkoning Djafar, regerende te Riouw, als gevolmagtigde van den sulthan Abd'oel Rahman Sjah.

Artikel 1.

De nu bestaande vrede en vriendschap tusschen de edele Engelsche Kompagnie en padoeka sri sulthan Abd'oel Rahman Sjah zal duren ten eeuwigen dage.

Artikel 2.

Alle vaartuigen en koopmanschappen van Engelsche onderdanen, of zoodanigen als leven onder de bescherming der wetten van de edele Engelsche Kompagnie, zullen vrijelijk in alle havens van Djohor, Pahang, Riouw, Lingga en onderhoorigheden worden toegelaten en aan hen door den sulthan Abd'oel Rahman Sjah alles worden verleend wat nu of in den vervolge mogt worden verleend aan de meest bevoorregte natie.

Artikel 3.

In dier voege zullen ook alle vaartuigen en koopmanschappen van hen, die staan onder het gebied van den sulthan Abd'oel Rahman Sjah, worden toegelaten in de havens van Poelaupinang en andere plaatsen daaronder behoorende.

Artikel 4.

De sulthan Abd'oel Rahman Sjah zal in geenen deele met andere natiën, welke het ook zijn, kontrakten aangaan of vorige opgehouden hebbende kontrakten vernieuwen, in welke eenig artikel mogt voorkomen, waardoor Engelsche onderdanen en hunne handel eeniger mate worden gehinderd, gelijk hij voorts van geene Engelsche onderdanen regten zal afvorderen, welke niet van eenige andere natie oòk gevorderd worden.

Artikel 5.

Vooral neemt de sulthan Abd'oel Rahman Sjah aan, geen traktaat aan te gaan met welk Europeesch, Amerikaansch of Indisch volk het ook zij, waarbij de uitsluitende handel van eenige waar of eenig voortbrengsel van het land onder zijn gebied wordt vastgesteld.

Artikel 6.

Eindelijk zijn alle in dit traktaat voorkomende artikelen

vastgesteld ter bevordering van de onderlinge wederzijdsche vriendschap, en om te verzekeren en te begunstigen het gemakkelijk drijven van den handel tusschen beide partijen, ten einde den voortdurenden voorspoed van beiden te zoeken.

Ten teeken dat dit bovenstaande alles met wederzijdsch genoegen is opgemaakt, zoo is het, dat de heer William Farquhar en de onderkoning van Riouw hunne zegels en handteekeningen hier boven hebben gesteld.

Opgemaakt te Riouw op Woensdag den 16 Sjawal, in het jaar 1253 (19 Augustus 1818).

De resident Farquhar bleef hierbij niet berusten en deed kort daarop aanzoek bij den sulthan om afstand van grondgebied, en wel bepaaldelijk van de Karimon-eilanden. Hiertoe wilde de sulthan evenwel niet dadelijk besluiten en verlangde dat de resident Farquhar te Riouw zou komen, om over deze zaak te onderhandelen. De heer Farquhar voldeed echter hieraan niet, waardoor, zoomede door de kort daarop gevolgde wedervestiging van het Hollandsche gezag te Malaka, deze zaak zonder resultaat bleef.

In November 1818 verscheen de schout-bij-nacht J. C. Wolterbeek, na op den 21 September, als mede-kommissaris met den heer J. S. Timmerman Thijssen, het gouvernement Malaka van het Britsche bestuur te hebben overgenomen, met eenige zware schepen vóór Riouw, ten einde aldaar de Nederlandsche regten weder te doen gelden en nieuwe verbindtenissen met de vorsten des lands aan te gaan. Deze onderhandeling ondervond geene moeijelijkheden, en op den 26en November werd met den onderkoning radja Djafar, namens den sulthan, het kontrakt aangegaan, hetwelk in substantie luidt als volgt:

De Hooge Indische regering staat als een bewijs van welwillendheid, aan den sulthan Rahman Sjah, weder af het rijk van Djohor, Pahang, Riouw en Lingga, als een wettig

en onsterfelijk leen, zoo als hetzelve aan des sulthans vader was afgestaan bij het kontrakt van 10 November 1784.

Artikel 1.

Vrede, vriend- en bondgenootschap tusschen de Hooge Indische regering en den sulthan.

Artikel 2.

De sulthan en rijksgrooten belooven trouw aan de Hooge regering. Hare vrienden zullen hunne vrienden en hare vijanden ook hunne vijanden zijn, en des gevorderd zullen zij de Hooge regering met volk en vaartuigen bijstaan.

Artikel 3.

De Hooge regering zal des sulthans rijk beschermen en hetzelve zooveel mogelijk doen prospereren, en de wetten en gewoonten des lands in haar geheel laten.

Artikel 4.

Op het verlangen van den sulthan wordt een resident op Riouw geplaatst en een klein garnizoen daar gelegd, voor hetwelk de sulthan aansprakelijk is en die door de Hooge regering zal kunnen worden vermeerderd en naar goedvinden in des sulthans landen geplaatst.

Artikel 5.

De onderkoning zal zorgen voor de voltooijing en het onderhoud van de aan te leggen fortifikatiën te Riouw; dat een verblijf voor den resident en eene kazerne voor de militairen gebouwd worden, en dat aan het garnizoen, tegen redelijke betaling, hunne levensbenoodigdheden verstrekt worden.

Artikel 6.

De verdediging van versterkingen enz. blijft aan den kommandant, doch, ingeval van aanval, zal de onderkoning, des vereischt, met volk assisteren.

Artikel 7.

De onderdanen van den koning der Nederlanden mogen zich vrij door het geheele rijk begeven; van gelijken de onderdanen van den sulthan op Malaka en onderhoorigheden, mits zich onderwerpende aan de bestaande wetten enz.

Artikel 8.

Iemand geene waren willende lossen in eene der respektieve havens, enz. zal mogen vertrekken, tegen betaling alleen van ankerage en vuurtaks.

Artikel 9.

De Hooge regering heeft den vrijen aankap in de bosschen door des sulthans rijk, met voorkennis alleen van den sulthan of diens plaatselijk bestuur.

Artikel 10.

De zeeroof zal niet geduld worden en de sulthan zal trachten die uit te roeijen.

Artikel 11.

De wederzijdsche onderdanen zullen elkander niet benadeelen en de overtreders hiervan voorbeeldig gestraft worden.

De vaartuigen van de onderdanen des sulthans zullen dadelijk bij de Nederlandsche kruisers komen, wanneer deze een schot doen, en voorts zullen alle die vaartuigen eene nader door den sulthan te bepalen vlag voeren.

Artikel 12.

De vaartuigen der onderdanen van den sulthan zullen moeten varen met eenen pas, geviseerd door den resident.

Artikel 13.

Wederzijdsche overloopers zullen uitgeleverd worden.

Artikel 14.

Schuldenaren of slaven, die van Malaka naar de landen

van den sulthan overgeloopen zijn, zullen worden overgegeven tegen eene betaling van 20 realen voor elken slaaf of schuldenaar. En van gelijken zal geschieden met die, welke van des sulthans landen naar Malaka overloopen.

Artikel 15.

De loop der justitie zal bij elke der partijen vrij zijn, en de wederzijdsche onderdanen volgens hunne eigene wetten teregt staan.

Artikel 16.

Vrije vaart van alle natiën toegestaan op Riouw en Lingga, en in alle andere havens van het rijk zullen alle inlandsche natiën kunnen varen, doch geene schepen uit Europa of Amerika of bezittingen van Europesche mogendheden, uitgenomen de Nederlandsche.

De in- en uitgaande regten zullen door eenen Nederlandschen beambte, van wege de regering, en door eenen Inlandschen beambte van wege den sulthan, gezamenlijk worden geïnd.

Artikel 17.

Al het ingevoerde tin van Banka en Palembang zal door den sulthan tegen 10 spaansche matten per pikol aan het gouvernement worden afgestaan; zoo ook alle specerijen van Borneo en de Molukken tegen inkoopsprijs; alle andere handel is vrij.

Artikel 18.

De opbrengsten van de in- en uitgaande regten zullen gelijk worden gedeeld, zoo ook de eventueel aan de Chinezen op te leggen belasting.

Artikel 19.

De Hooge regering zal altijd gewapende vaartuigen kunnen doen kruisen of stationeren, om den smokkelhandel te beletten.

Daartoe een vaartuig noodig zijnde, zal de sulthan een kunnen aanvragen aan den gouverneur van Malaka.

Artikel 20.

Geen vaartuig mag in of uit de havens gaan, waar een Nederlandsch beambte resideert, zonder aangifte en visitatie.

Artikel 21.

Bij overlijden van den tegenwoordigen sulthan zal niemand tot zijnen opvolger mogen gekozen worden, dan de wettige afstammeling, of, bij ontstentenis, een der naaste prinsen uit het Djohorsche huis. De nieuwe vorst zal van zijn aanvaarden kennis geven aan den gouverneur van Malaka en een gevolmagtigde zenden om dit kontrakt te bezweren.

Artikel 22.

De sulthan verbindt zich het rijk te houden in deszelfs geheel en nooit, buiten toestemming van de regering, daarvan eenige gedeelte aan eenige vreemde Europesche mogendheid af te staan, en met de zoodanige, zonder goedkeuring van de regering, geen kontrakt aan te gaan.

Artikel 23.

Alle vorige traktaten worden vervallen verklaard. Bij eventuële bedenkingen op het tegenwoordige zullen dezelve in der minne geschikt worden.

De sulthan en zijne rijksgrooten zoo ook de Hooge regering beloven dit traktaat volkomen te zullen nakomen.

In naam van den sulthan wordt hetzelve bekrachtigd door den radja moeda Djafar en den toemenggoong van Djohor, en van wege de Hooge regering door den schoutbij nacht C. J. Wolterbeek.

Dit kontrakt is op den 27en November 1818 door den radja moeda Djafar en den toemenggoong van Djohor be-

zworen en met het daartoe van Lingga gezondene zegel van den sulthan bekrachtigd aan boord van Z. M. schip Tromp.

Ten gevolge van dit kontrakt werd te Riouw op nieuw een garnizoen van een 150tal manschappen gelegd, onder bevel van den kapitein der artillerie, tevens waarnemenden resident Köningsdörffer, en werd op den 30en November, voor het eerst sedert 1795, aldaar de Hollandsche vlag weder geheschen.

In Februarij 1819 had de vestiging der Engelschen te Singapoera plaats, alwaar zij tongkoe Soelong, bij verkorting tongkoe Long, zoon van sulthan Mahmoed Sjah III bij zijne tweede vrouw intjeh Makoh, onder den naam van sulthan Hoesin, tot vorst van Djohor verhieven, welke schikking echter niet dadelijk door het Nederlandsch-Indisch bestuur werd aangenomen.

Het eiland Singapoera was door den luitenant-kolonel Farquhar als een geschikt punt voor eene vestiging uitgekozen. Tijdens die hoofdofficier het bestuur te Malaka waarnam, had hij, op instigatie van sir Stamford Raffles, verscheiden kruistogten gedaan om zulk een punt te vinden, waartoe hij onder anderen Siak en Dai op Lingga had bezocht. Hij bepaalde zich tot Singapoera, waar toen ter tijd naauwelijks een tiental hutten van armoedige visschers stonden, en wist den daar gevestigden toemenggoong, die de partij van tongkoe Long was toegedaan, door de schoonste beloften te bewegen om het eiland, onder goedkeuring van tongkoe Long, aan de Engelsche Oost-Indische kompagnie af te staan. Weinige dagen daarna kwam sir Thomas S. Raffles met zes schepen te Singapoera en deed dadelijk een aanverwant van sulthan Mahmoed en tongkoe Long, genaamd tongko Embong, naar Riouw vertrekken om tongko Long mede te deelen, dat de Engelsche Kompagnie hem tot sulthan van Singapoera wilde verheffen. Tongkoe Long

wantrouwde dit echter, en het kostte den zendeling veel moeite om hem te bewegen des nachts heimelijk Riouw te verlaten en mede te gaan naar Singapoera. Daar gekomen, werd hij onmiddellijk door Raffles uitgeroepen als sulthan van Singapoera en hem eene bezoldiging toegelegd van p. m. *f* 500. s maands, terwijl de toemenggoong de helft van die som kreeg.

Eigenlijk was tongkoe Long ook degene, wien de kroon van het rijk van Djohor toekwam. Zijn vader, de sulthan Mahmoed Sjah III, had vier vrouwen: 1°: ongkoe Poean, dochter van den bandahara van Pahang; 2° intjeh Makoh, dochter van een Boeginees, genaamd intjeh Djafar en moeder van Tongkoe Hoesin alias Long of Soelong, dat beteekent eerstgeborene; - 3° intjeh Mariam, dochter van den Boeginees bandar Hasan, moeder van tongkoe Abd'oel Rachman; 4° tongkoe Hamida alias tongkoe Poetri, dochter van radja Hadji, onderkoning van Riouw. Uit deze huwelijken zijn geene andere kinderen gesproten dan de twee genoemde.

Hoewel de beide moeders der jonge vorsten van gelijke geringe geboorte waren, schijnt hun vader echter grootere plannen met den jongsten dan met den oudsten gehad te hebben. Immers tonkoe Long werd naar Pahang gezonden, aldaar opgebragt en bestemd om de familie van den bandahara aldaar te huwen en eenmaal het bestuur van dat rijk op zich te nemen. Tongkoe Abd'oel Rahman daarentegen werd naar Djohor gezonden en voor het koningschap aldaar bestemd, en het was ook op uitdrukkelijk verlangen van zijnen vader, dat hij, na diens overlijden, tot sulthan van Djohor, Pahang, Riouw en Lingga werd uitgeroepen, in welke hoedanigheid hij door de Boeginesche rijksgrooten werd erkend.

De vier Maleische ministers, namelijk de bandahara van Pahang, de toemenggoong van Djohor, de radja Indra

Bongsoe en de datoe Laksamana, bleven die erkenning standvastig weigeren.

De radja Indra Bongsoe week naar Pahang en de datoe Laksamana naar Siak, op welke plaatsen beiden zijn overleden. Ook weigerden al de Maleische vorsten, in 1823, om tegenwoordig te zijn bij de overgave der rijkssieraden door de daartoe benoemde Nederlandsche kommissie aan sulthan Abd'oel Rahman.

Deze verdeeldheid onder de eerste rijksgrooten werkte de Engelsche plannen geheel in de handen. Zij, die de regten van tongkoe Hoesin wenschten te zien zegevieren, namen gretig de hulp aan, die eene magtige Europesche natie hun aanbood. Zelfs gaven zij daarvoor een gedeelte van hun land ten beste, iets, dat zij voor een motief van geringer gewigt zeker niet zouden hebben gedaan; en ziedaar de oorzaak van het stichten van Singapoera en van de daaruit voortgevloeide gevolgen. Het is echter beter thans beschouwingen na te laten, die veertig jaren geleden hadden behooren te zijn gemaakt.

Sulthan Hoesin huwde zekere tongkoe Perboe, dochter van tongkoe panglima Besar, een der aanzienlijkste hoofden van het Djohorsche rijk. Bij haar verwekte hij twee zoons, radja Ali en radja Djafar, en eene dochter. Na zijn overlijden werd hij in naam als sulthan van Djohor opgevolgd door radja Ali.

Het bestuur bleef echter in handen van ongkoe Ketjil, die thans nog als toemenggoong van Singapoera het beheer voert over het gedeelte van het Maleische Schiereiland, dat ten noorden begrensd wordt door de rivier van Moar.

In het midden van het volgende jaar (1819) werd de kapitein-adjudant Elout door den gouverneur generaal Van der Capellen, met de korvet Eklipse, naar Lingga gezonden, om eenige geschenken aan den sulthan over te brengen en tevens den staat van zaken aldaar en te Riouw op te nemen.

Het gevolg van deze zending was, dat, in voldoening aan artikel 11 van het kontrakt vau 26 November 1818, door den sulthan de volgende vlaggen werden aangenomen, als:

De rijksvlag, zwart met een wit blok in den bovenhoek aan den stok.

Voor den sulthan, als opperbevelhebber, bovendien twee vierkante witte vlaggen aan den bezaans- en den grooten top zijner vaartuigen;

Voor den onderkoning, eene spits uitloopende vlag als een breede wimpel, geheel zwart.

Voor prinsen van den bloede van den sulthan of afgezanten van hem, geel;

Voor prinsen van den bloede van den onderkoning of afgezanten van dezen vorst, geel met eenen groenen rand boven, onder en aan den stok.

Van Lingga begaf de kapitein Elout zich naar Riouw, alwaar hij bevond, dat de onderkoning in geenen deele aan de verpligtingen, voortvloeijende uit het 5e artikel van het kontrakt van 26 November 1818, betreffende het bouwen der fortifikatiën, enz. had voldaan; dat de inlandsche vorsten voortgingen de bevolking te knevelen en dat het beheer op de inkomende en uitgaande regten aan groote moeijelijkheden en onnaauwkeurigheden was blootgesteld. Dientengevolge wist hij den onderkoning te bewegen tot den geheelen afstand van de administratie der middelen aan den Nederlandschen resident of aan een' daarmede van gouvernementswege te belasten ambtenaar, waarvoor de onderkoning maandelijks op de hem. aankomende helft der opbrengst van de regten een voorschot zou ontvangen, van *f* 2800, hetwelk hem steeds als het minimum van zijn aandeel werd verzekerd en dat zou worden verdeeld als volgt:

Aan den onderkoning	*f* 1600
„ tongkoe Poetri	„ 300

Aan radja Idries	f	300
„ tongkoe Besar	„	140
„ tongkoe Ponggawa.	„	140
„ radja Balawa	„	120
„ radja Amat	„	100
„ radja Djoemahat	„	100

welke maatregel, bij eene proklamatie van den onderkoning algemeen bekend werd gemaakt.

Niet lang bleef de rust te Riouw ongestoord; een ongelukkig toeval deed weder moeijelijkheden en onlusten ontstaan. Op den 26en December 1819, des avonds ten 9 ure, vielen in de Boeginesche kampong, nabij het fort Tandjongpinang, eenige schoten uit grof geschut. De kapitein Köningsdörffer zond dadelijk eene patroelje uit om de oorzaak van dit ongewone schieten te vernemen en gaf den sergeant, die de patroelje kommandeerde, last om te trachten iemand, op de plaats bekend, mede te brengen, ten einde zoodanige nadere informatiën te geven, als men mogt verlangen. Na eenige afwezigheid bragt de sergeant met zijne patroelje, in stede van één vijf inlanders mede, en in plaats van hen, volgens zijnen last, naar het woonhuis van den kommandant en resident te geleiden, plaatste hij hen voorloopig in de wacht binnen het fort. Onder hen bevond zich zekere radja La Onge, neef van aroong Balawa, een opperhoofd der Boeginezen te Riouw en prins van den bloede van de vorsten van Sidenreng op Celebes. Door de behandeling, hem door den sergeant aangedaan, woedend geworden, trok La Onge zijne kris, en hierin dadelijk door de zijnen gevolgd wordende, vielen zij de soldaten, die zich in de wacht bevonden, aan, met dat noodlottig gevolg, dat een flankeur gedood en vijf ernstig gewond werden, doch

dat ook weldra radja La Onge en twee der zijnen afgemaakt werden en de twee overigen zwaar gewond ter aarde stortten.

Toen de kommandant en resident dit droevig voorval vernamen, schoot er niets over dan de kwade gevolgen er van zooveel mogelijk te trachten te voorkomen. Hij beijverde zich dus om, door middel van het algemeen geachte hoofd tongkoe Said, die dadelijk zijne bemiddeling aanbood, te zorgen, dat deze zaak niet aan verkeerde oorzaken werd toegeschreven. Dan, door het trouweloos gedrag van aroong Balawa, werden deze pogingen verijdeld, en, na aanvankelijk den schijn te hebben aangenomen, alsof hij alles beschouwde als een misverstand, gelijk het inderdaad ook was, maakte hij in het geheim toebereidselen om de Nederlandsche bezetting te overvallen.

Van den kant van den kommandant en resident werd intusschen de meeste gematigdheid in het oog gehouden, in de hoop, dat door de bemiddeling van tongkoe Said, dadelijkheden zouden kunnen worden voorgekomen; doch in het laatst der maand Januarij 1820 was de houding der Boeginezen zoo dreigend en beleedigend voor de Nederlandsche autoriteiten geworden, dat de majoor Krieger, kommanderende officier der troepen in het gouvernement van Malakka, die intusschen te Riouw was aangekomen, met den resident-kommandant van oordeel was, dat een langer uitstel het kwaad slechts zou verergeren en dat men, hoe ongaarne ook, tot het tuchtigen der weêrspannelingen moest overgaan.

Op den 29en dier maand begon Z. M. brik Irene, gekommandeerd door den kapitein luitenant ter zee E. Lucas, gezamenlijk met de ingehuurde brik de Goede Intentie, des ochtends een hevig vuur op de door de Boeginezen opgeworpen verschansingen, en, nadat dit vuur werd geoordeeld eene genoegzame uitwerking te hebben gehad, plaatste

zich de majoor Krieger aan het hoofd van een 100tal flankeurs en bestormde de vijandelijke batterijen, met dat gelukkige gevolg dat ze weldra door de bezetting met een aanzienlijk verlies ontruimd werd. Het verlies aan zijde der Nederlandsche troepen bestond in 7 dooden en 13 gewonden, onder welke laatsten de kapitein Köningsdörffer.

Na het gevecht deden de autoriteiten te Riouw eene algemeene vergiffenis afkondigen voor allen, die zich stil en vreedzaam zouden gedragen, en de aanwezige krijgsmagt was indrukwekkend genoeg om de Boeginezen den lust tot meer verzet te benemen, zoodat de rust dan ook werd hersteld. Aroong Balawa echter en het meerendeel der Boeginezen verlieten Riouw en vestigden zich te Singapoera, tot groot nadeel van den Riouwschen handel, en radja Djafar, de onderkoning, die zich geheel onzijdig had gehouden, verliet kort daarop Penjingat en begaf zich naar Lingga, alwaar hij eenige maanden doorbragt. Alle pogingen van tongkoe Said, die alles aanwendde om de Boeginezen weder naar Riouw te doen terugkomen, leden echter schipbreuk op de verbittering van aroong Balawa.

Bij deze ongelukkige gebeurtenis was ook het kamp der Emoeijer Chinezen te Tandjong pinang verbrand en waren de meeste bewoners naar Penjingat (Mars) verhuisd. De gouverneur van Malaka, Timmerman Thijssen, die ter regeling van het geschokte gezag te Riouw overgekomen was, schonk den Chinezen eene schadeloosstelling van *f* 6000 tot wederopbouwing hunner huizen, om daardoor te voorkomen, dat ook zij zich te Singapoera zouden gaan vestigen, alwaar door de Engelsche autoriteiten geene pogingen werden nagelaten om de bewoners der Riouwsche eilanden derwaarts te lokken. Deze maatregel werd door de regering goedgekeurd.

Ook werd omtrent dezen tijd de troesan Riouw op nieuw door de zorg van den kapitein Köningsdörffer, door het doen zinken van eene groote, met steenen geladen praauw

poekat gedempt en het fort te Tandjong pinang van nieuwe palissadering voorzien. Het schijnt echter, dat de goede verstandhouding tusschen den onderkoning en het Europeesch gezag reeds vóór den opstand der Boeginezen verbroken was en dat het vertrek van dezen vorst naar Lingga het gevolg was van eene algemeene ontevredenheid over de aangegane verbindtenissen. Althans reeds in het najaar van 1819 werd door den gouverneur van Malaka aan de hooge regering berigt, dat radja Djafar blijken van ontevredenheid gaf en dat zijne houding die was van eenen vorst, die oorlog boven vrede verkoos, welk een en ander door den gouverneur voornamelijk werd toegeschreven aan den invloed van den afval van den sulthan van Palembang, Machmoed Badar'oedin.

Op dit berigt werd de schout bij nacht Wolterbeek, die zich in de wateren van Palembang en Banka bevond, in November 1819 gelast om, vergezeld van den kapitein Elout en zoo spoedig als de zaken in het Palembangsche zulks zouden toelaten, zich te begeven naar Lingga, en zoo noodig ook naar Riouw, om de gegrondheid der redenen van ontevredenheid van de zijde der vorsten te onderzoeken en die, zoo doenlijk, uit den weg te ruimen. Deze vlagofficier kwam met de korvetten Venus en Galathea, op den 10 Maart 1820, te Riouw, en in het begin der volgende maand vingen nieuwe onderhandelingen met de vorsten aan. De onderkoning zeide, dat hij de ampliatiën op het kontrakt van 26 November 1818, hem door den heer Elout voorgesteld, te onbezonnen had aangenomen en dat hij, door niet zelf het beheer over de inkomsten des lands in handen te hebben, in het oog van de naburige vorsten was vernederd, waarop door den schout bij nacht werd voorgesteld het kontrakt van 1818 weder op den ouden voet terug te brengen, mits de sulthan zijn' achterstand van *f* 13.708,

wegens het voorgeschotene voor den opbouw der versterkingen, de niet uitbetaling van het gouvernements aandeel van de regten enz. en wegens het approximatieve bedrag van het nog voor de onvoltooide werken uittegevene zoude aanzuiveren en de versterkingen en gebouwen voltooijen en onderhouden;—of wel, dat de met den heer Elout aangegane schikkingen, behoudens eenige wijzigingen, zouden blijven stand houden, met kwijtschelding van de schuld van den sulthan en eene vaste toelage van *f* 4000 's maands, te ontvangen door den onderkoning, waartegen, van af 1° April van dat jaar, de opbrengst der pachten enz. geheel ten voordeele van het gouvernement zou blijven en tevens een nader te regelen afstand van grond rondom het fort, en van het vroeger door den sulthan geleende geschut enz. zou plaats vinden.

Het tweede alternatief gekozen zijnde, zoo werd op den 7en April 1820, door den onderkoning, namens den sulthan, eene schriftelijke overeenkomst met den schout bij nacht Wolterbeek aangegaan. De afstand van grondgebied rondom het fort werd geregeld bij akte tusschen den resident Köningsdörffer en den onderkoning, van 19 Februarij 1821. Sedert heeft hierin geene verandering plaats gevonden.

In de maand September van het zelfde jaar werd het fort te Tandjong pinang, zijnde toen slechts een aarden werk, op nieuw gepalissadeerd en zooveel doenlijk versterkt. Ook de onderkoning begon in den loop van dit jaar zich op het eiland Penjingat te versterken, en het kostte den gouverneur van Malaka eenige moeite hem te overreden, om deze ongegronde en tegen het kontrakt van 1818 strijdende handeling te laten varen, gevende de onderkoning voor, dat hij eenen aanval vreesde van aroong Balawa te Singapoera.

Om geene nieuwe oorzaken van ontevredenheid te geven, was men evenwel genoodzaakt, hem eenigermate zijn' wil te laten volgen, waarvan hij gebruik maakte om twee fortjes

te bouwen en met 17 stukken van 6 en 8 ℔ te wapenen, welk aantal in September 1821 met 58 van Lingga ontvangene stukken werd vermeerderd.

In dat jaar werd de kapitein, waarnemend resident van Riouw, G. E. Köningsdörffer, vervangen door den heer L. C. von Banzow, en het fregat Melampus, gekommandeerd door den kapitein ter zee De Man, naar Lingga gezonden, om aan den sulthan over te brengen een' brief van de regering, waarin ten ernstigste werd aangedrongen op het afschaffen en beteugelen der steeds meer en meer toenemende en door de voornaamste Riouwsche en Linggasche hoofden ondersteund wordende zeerooverij. Ook werd in dat jaar de belasting op de repatrierende Chinezen, door den gouverneur van Malaka gebragt van *f* 25 op *f* 14 per hoofd.

De nieuwe vestiging der Engelschen te Singapoera hield intusschen niet op vele botsingen en onaangenaamheden te veroorzaken, voornamelijk door het aanwenden van allerlei middelen van de zijde der Engelschen, om hunnen invloed, zoowel op het Maleische schiereiland als op de Riouwsche eilanden, uit te breiden. Zoo voerde een te Singapoera woonachtig hoofd, genaamd ongkoe Toemenggoong, het beheer over de eilanden Galang, Timian, Boeaja, Soegie, Pokoko en Boelang, en liet aldaar zijn gezag gelden, niettegenstaande hij onderdaan was van sulthan Hoesin (tongkoe Long), om welke reden hem dan ook alle bemoeijenis met de genoemde eilanden door den sulthan Abd'oel Rahman werd verboden. Zoo werd mede op het vaste land van Djohor, nabij Singapoera, op last van sulthan Hoesin, door den panghoeloe van Djohor de Britsche vlag geheschen.

Tegen deze schending van grondgebied werd dadelijk door den onderkoning radja Djafar geprotesteerd, en bij een' brief aan den gouverneur generaal van Nederlandsch

Indie verzocht deze vorst, om in zijne regten te worden gehandhaafd.

Deze en andere aangelegenheden deden in 1823 de regering besluiten, om eene kommissie naar Malaka te zenden tot onderzoek naar den stand van zaken in dat gouvernement in het algemeen en speciaal naar dien van deszelfs onderhoorigheden en van Singapoera in verhouding tot Malaka.

Tot kommissarissen daartoe werden benoemd de schoutbij-nacht Jhr. Melvill van Carnbée, kommandant van zijner Majesteits eskader in Indië, en de raad van financiën en direkteur der inkomende en uitgaande regten Wappers Melis, aan welke heeren als sekretaris werd toegevoegd de hoofdkommies van het gouvernement van Malaka E. van Angelbeek.

Onder de aangelegenheden van Riouw en Lingga trok in de eerste plaats de aandacht der kommissarissen de omstandigheid, dat, sedert het jaar 1810, de rijkssieraden van Djohor nog niet door den onderkoning aan den sulthan Abd'oel Rahman waren overgegeven. Deze waren bij voortduring onder berusting van tongkoe Poetri, weduwe van sulthan Mahmoed Sjah II, die, niettegenstaande herhaalde pogingen van de zijde van radja Djafar, weigerde ze af te staan, welligt uit vrees dat hare zeer groote invloed op de zaken des rijks daardoor zoude verminderen, daar, in het oog der Maleische volken, aan het bezit der rijkssieraden het denkbeeld van wettig oppergezag is verbonden. De sulthan Abd'oel Rahman, spijtig over het gemis der voor hem als oppervorst onmisbare teekenen zijner waardigheid, had zich reeds in het jaar 1821 van Lingga naar Trengganoe begeven, onder voorwendsel van aldaar een huwelijk te willen aangaan, doch met het werkelijke plan om niet naar Lingga terug te keeren, zoo lang de rijkssieraden hem niet zouden worden overgegeven. Vele

pogingen werden door sulthan Hoesin (tongkoe Long), op last van het Engelsche bestuur, aangewend, om Tongkoe Poetri tot de afgifte dezer insignia aan hem te bewegen, en men beweert zelfs, dat haar daarvoor eene som van 50.000 spaansche matten was geboden. De onderkoning radja Djafar, ziende dat zijne vertoogen bij tongkoe Poetri niets baatten en de rijkssieraden gevaar liepen van in verkeerde handen te geraken, had daarop den panghoeloe tongkoe said Moehamad Zain, een achtenswaardig man van Arabischen oorsprong, naar Batavia gezonden, om de tusschenkomst van het gouvernement in te roepen. Hierop werd de gouverneur van Malaka aangeschreven, om, namens den gouverneur generaal, tongkoe Poetri uit te noodigen en des noods aan te zeggen, om de rijkssieraden van Djohor te stellen in handen van den wettigen sulthan Abd'oel Rahman. Hoewel niet zonder moeite en eenig gevaar voor onrustige bewegingen van de zijde der aanhangelingen van tongkoe Poetri, gelukte het den gouverneur, op den 13en Oktober 1822, in tijds deze sieraden van haar over te nemen en in het fort Tandjong pinang ter bewaring te stellen, bevindende de luitenant-gouverneur van Benkoelen sir T. S. Raffles zich toenmaals te Singapoera met het plan om sulthan Hoesin tot sulthan van Djohor uit te roepen, welke stap, bijaldien het hem gelukt ware de rijkssieraden in handen te krijgen, van onberekenbare gevolgen voor Riouw en Lingga had kunnen zijn.

De gouverneur gaf onmiddellijk den sulthan Abd'oel Rahman kennis, dat de insignia ter zijner beschikking waren, met dringend verzoek om, vergezeld van den bandahara van Pahang, zoo spoedig mogelijk naar Riouw over te komen. Aan deze uitnoodiging werd echter door den sulthan, uit vrees voor het ongenoegen van zijne moeder tongkoe Poetri, niet dadelijk voldaan en tijdens de komst van de

kommissarissen te Malaka bevond hij zich nog te Trengganoe, weshalve de onderkoning Radja Djafar werd uitgenoodigd om zich met Zijner Majesteits brik Orestes derwaarts te begeven, ten einde den sulthan namens de kommissarissen tot terugkomst over te halen. De Orestes keerde echter terug met de tijding, dat de sulthan niet met dat vaartuig had gewenscht de reis te doen, doch binnen kort zou volgen, en dat de onderkoning aldaar ook was achtergebleven en te gelijk met den sulthan zou terugkeeren. Op den 3en November 1823 kwamen de beide vorsten ook werkelijk te Riouw aan, en op den 27en daaraanvolgende werden door de kommissarissen met de grootst mogelijke plegtigheid de rijkssieraden aan den sulthan Abd'oel Rahman overgegeven.

Hierop werd door de kommissarissen met den sulthan eene overeenkomst getroffen van den volgenden inhoud:

Artikel 1.

De sulthan zal tegengaan de te Moar gegeven bevelen, om de landsprodukten uitsluitend naar Singapoera te vervoeren, en zorgen dat dezelve naar Malaka worden gevoerd.

Artikel 2.

Zoo hiertegen oppositie ontstaat, zal de sulthan, zoo noodig, de hulp van de regering verzoeken, om zich te doen gehoorzamen.

Artikel 3.

Ter zake van de revenuën zal de Nederlandsche jurisdiktie zich over geheel Bentan uitstrekken, en zulks met ampliatie en alteratie van het kontrakt van 26 November 1818 en de nadere ampliatie van 7 April 1820.

Artikel 4.

De voorgaande bepaling alleen de revenuën betreffende, zoo blijft de jurisdiktie van den sulthan op Bentan dezelfde als vroeger.

Artikel 5.

Deze artikelen zullen worden bekrachtigd door de handteekeningen van de wederzijdsche partijen.

Gedaan te Riouw op den 30en November 1823.

Melvill van Carnbée en Wappers Melis bragten een omstandig rapport uit over den verachterden toestand van Malaka en de daaronder behoorende landen, en op hun voorstel werd, in het begin van 1824, bepaald, dat Riouw eene op zich zelf staande residentie zoude uitmaken, afgescheiden van het gouvernement van Malaka, dat bij die gelegenheid mede tot eene residentie werd teruggebragt.

Voor Riouw werd het volgende personeel vastgesteld:

1 resident	op	f 1500	's maands.
1 sekretaris	„	„ 500	„
1 algemeene ontvanger	„	„ 400	„
1 adsistent „	„	„ 200	„
1 havenmeester	„	„ 250	„
1 pakhuismeester	„	„ 250	„

en voorts werd bepaald, dat een nieuw stelsel van inkomende en uitgaande regten aldaar zou worden in werking gebragt.

Hiervoren is verhaald, dat in 1820 vele pogingen waren aangewend om den naar Singapoera geweken Boeginneschen prins aroong Balawa naar Riouw te doen terugkeeren. Herhaaldelijk had de onderkoning radja Djafar zendelingen tot hem gezonden, doch steeds bleef hij weigeren aan die aanzoeken gehoor te geven. Eindelijk mogt het in de maand Julij 1823, grootendeels door bemiddeling van den algemeenen ontvanger te Riouw den heer J. H. Walbeehm, gelukken, dien prins naar Riouw te doen

terugkeeren. Van veel belang was deze gebeurtenis voor die plaats, daar aroong Balawa, door zijne geboorte, eenen grooten invloed op de Boeginesche handelaren uitoefende en, door hunnen handel naar Riouw te lokken, het opkomende Singapoera veel nadeel kon toebrengen.

Reeds in Februarij 1820 had de gouverneur van Malaka, Timmerman Thijssen, den 1en luitenant Paris de Montaigu naar Singapoera gezonden, om van den Britschen resident, den luitenant-kolonel der genie Farquhar, de uitlevering van aroong Balawa te verzoeken, hetgeen door dezen echter was geweigerd, en deze weigering, door het Engelsch gouvernement in Bengalen goedgekeurd zijnde, kon in geen geval op de medewerking der Britsche autoriteiten gerekend worden.

Na herhaalde vruchtelooze pogingen van de zijde der plaatselijke autoriteiten te Riouw, had de heer J. H. Walbeehm beproefd zich door briefwisseling met aroong Balawa in aanraking te stellen en wist het zoo ver te brengen, dat deze er in bewilligde om naar Riouw terug te keeren. Deze aroong Balawa was de zoon van aroong Poegi datoe Balawa, vorst van Sidenreng (Celebes) en van Daing Disoenda, zuster van kraing Tolebar, koning van Pamana, onder Wadjo. De broeder van aroong Poegi, Kraing Tjiendra Pole, tomilalang van Boni, was de vader van den in 1819 zoo ongelukkig gedooden radja La Onge, van wien aroong Balawa dus oom was.

In het jaar 1825 had eene voor het rijk van Djohor zeer belangrijke gebeurtenis plaats, veroorzaakt door het traktaat, gesloten te Londen op den 17en Maart 1824, tusschen de Nederlanden en Groot Brittannië, waarvan de artikelen 10 en 12 luiden als volgt:

Artikel 10.

De stad en vesting van Malaka, met derzelver onderhoorigheden, worden bij deze afgestaan aan Zijne Groot Brit-

tannische Majesteit; de koning der Nederlanden belooft, voor zich en zijne onderdanen, nimmer op eenig gedeelte van het schiereiland Malaka een kantoor te zullen oprigten, of traktaten te zullen sluiten met eenige der Inlandsche vorsten of staten, op dat schiereiland gevestigd.

Artikel 12.

Zijne Majesteit de koning der Nederlanden ziet af van alle vertoogen tegen het bezetten van het eiland Singapoera door de onderdanen van Zijne Groot Brittannische Majesteit.

Daarentegen belooft Zijne Groot Brittannische Majesteit, dat geen Britsch kantoor zal worden opgerigt op de Karimon eilanden, of op de eilanden Battam, Bintan, Lingin (Lingga) of eenig der andere eilanden, liggende ten zuiden van straat Singapoera, en dat met derzelver opperhoofden geene traktaten, onder Britsch gezag, zullen gesloten worden.

Nu was het overgroote gedeelte van het gebied van het rijk van Djohor, Pahang, Riouw en Lingga, gelegen op het schiereiland van Malaka, zoodat het te voorzien en ook niet meer dan natuurlijk was, dat de sulthan van dat rijk die splitsing, zoo geheel buiten zijne voorkennis of toestemming, met leede oogen zou aanzien. De hoogst moeijelijke taak om dien vorst goedschiks over te halen om daarin genoegen te nemen, werd opgedragen aan den verdienstelijken ambtenaar Christiaan van Angelbeek, Maleisch translateur bij het gouvernement, die, in de maand April 1825, te Riouw aankwam en den onderkoning, als gevolmagtigde van den sulthan, een brief van zijne excellentie, den gouverneur generaal Baron van der Capellen ter hand stelde, waarin de oorzaken van den tusschen Nederland en Engeland getroffen maatregel, ten opzigte van het Djohorsche rijk, werden ontwikkeld en de voordeelen uiteengezet, welke daaruit zouden kunnen voorvloeijen voor den sulthan, die, in de tegenwoordige omstandigheden, door de verheffing van tongkoe Long tot

sulthan van Singapoera, op verre na niet bij magte was zijn gezag op het schiereiland te doen gelden, te minder, doordien de bandahara van Pahang de zijde van tongkoe Long had gekozen.

Eindelijk werd door zijne excellentie aan den sulthan en den onderkoning de belofte gedaan van eene geldelijke tegemoetkoming tot vergoeding van de schade, die zij door die schikking mogten lijden. Aanvankelijk was de onderkoning gansch niet met dit voorstel ingenomen en wilde de onderhandelingen niet aanvangen buiten toedoen van tongkoe said Moehamad Zain, die het volle vertrouwen van den sulthan en van den onderkoning bezat en zich toen ter tijd te Lingga bevond. Onmiddellijk werd hij uitgenoodigd om zich naar Riouw te begeven, alwaar bij den 16en Mei aankwam, vergezeld van den panghoeloe Hamba Radja en den soelewatang Ibrahim. Dadelijk werden de onderhandelingen geopend, en het gelukte Van Angelbeek om alle bedenkingen tegen den voorgestelden maatregel voldoende te wederleggen. De onderkoning echter, hoewel algemeene gevolmagtigde van den sulthan, durfde niet tot de beslissing overgaan zonder diens voorkennis, waarom de soelewatang Ibrahim naar Lingga werd teruggezonden, om dien vorst den geheelen stand van zaken mede te deelen en zijne beslissing te verzoeken. Deze zendeling keerde spoedig terug met de tijding, dat de sulthan de handelingen van den onderkoning in alle deelen goedkeurde. Tevens werden door den heer Van Angelbeek met den onderkoning en den panghoeloe Hamba Radja, hoofd der rajats, eenige bepalingen op de vaart der onderdanen van het rijk overeengekomen om den zeeroof te kunnen beteugelen. Voorloopig werden er geene schikkingen van geldelijk belang getroffen; doch in het jaar 1822 werd de schadeloosstelling van den onderkoning voor den afstand der pachten gebragt op *f* 60.000 's jaars instede van *f* 48.000, zoo als in 1820 met den schout-

bij-nacht Wolterbeek was overeengekomen.

In 1827 werd de resident van Riouw L. C. von Ranzow als zoodanig eervol ontslagen, en in zijne plaats aangesteld de met de Maleische zaken grondig bekende majoor C. P. J. Elout. Tijdens het bestuur van dezen hoofd-officier had hij al weder te kampen tegen de door het Engelsch bestuur te Singapoera ondersteunde aanmatigingen van gezag door den sulthan Hoesin op sommige deelen van het Linggasche rijk, en bepaaldelijk op de Karimon-eilanden. De minnelijke vertoogen van Elout niets batende, zoo was hij nog in hetzelfde jaar 1827 genoodzaakt het volk van sulthan Hoesin met de wapenen van die eilanden te verdrijven.

Bij koninklijk besluit van 10 April 1828 No 204 werd de haven van Riouw verklaard te zijn eene vrijhaven, te rekenen van den 1en Januarij 1829, over welken maatregel en zijne gevolgen reeds hiervoren een woord is gezegd.

In dat zelfde jaar schonk de onderkoning radja Djafar het eiland Loos, nabij Tandjong-pinang, aan den resident Elout, in zijn privé, ten einde aldaar proeven te doen van aankweeking van te Riouw onbekende boomen en gewassen, zoo als notenmuskaat, kaneel, suikerriet en andere, welke proeven aldaar vrij gunstig uitvielen, doch niet voortgezet zijn, daar Elout spoedig afstand van het eilandje deed ten behoeve van het Rotterdamsch zendeling-genootschap aan den zendeling Wentinck, die zich aldaar ter woon vestigde. Tot heden behoort het aan het genoemd genootschap, dat het echter thans onbenut laat.

Zoo als te voorzien was, had de splitsing van het Djohorsche rijk eenen grooten invloed op zijne onderdeelen.

Er behoorde eenheid en klem in het bestuur gebragt te worden door andere middelen dan den sulthan ten dienste stonden, en om daartoe te geraken, was het noodzakelijk, het kontrakt van 26 November 1818 naar de omstandigheden

te wijzigen, waartoe door den resident Elout, in overleg met den onderkoning radja Djafar, een konceptkontrakt, geschoeid op de kontrakten van 1784 en van 1818, werd opgemaakt, dat, na eenige wijziging, door de regering goedgekeurd en aan den resident ter sluiting met den onderkoning voor den sulthan toegezonden werd, welke vorst het op den 29en Oktober 1830 aannam en bekrachtigde. De inhoud luidde in substantie als volgt:

Traktaat van eeuwigdurende vriend- en bondgenootschap tusschen de hooge regering van Nederlandsch-Indië en padoeka sri sulthan Abd'oel Rahman Sjah, opvolger van padoeka sri sulthan Mahmoed Sjah, koning van Lingga, Riouw en onderhoorigheden.

De regering en de sulthan, uit aanmerking, dat ten gevolge van de splitsing van het Djohorsche rijk, het noodig is de bestaande traktaten te wijzigen, benoemen tot hunne gevolmagtigden:

den luitenant kolonel resident, C. P. J. Elout, van wege het gouvernement, en

den onderkoning van Riouw, Radja Djafar, van wege den sulthan.

Artikel 1.

Alle vorige contracten, enz. vervallen, doch de tractaten van 10 November 1784 en van November 1818 worden aangenomen tot grondslag van de onderlinge betrekkingen.

Artikel 2.

Bestendige vrede en vriendschap tusschen beide partijen.

Artikel 3.

De sulthan verklaart plegtig, dat hij het rijk alleen bezit in leen en door de hooge gunst der regering en belooft trouw aan den konning en aan den gouverneur generaal. De vrienden van het gouvernement zijn zijne vrienden en

de vijanden van het gouvernement zijne vijanden. Des gevorderd zal hij het gouvernement met volk en vaartuigen bijstaan.

Artikel 4.

Bij overlijden van den sulthan zal zijn wettige afstammeling opvolgen. Bij gebreke van dien, zal niemand gekozen mogen worden buiten goedkeuring van het gouvernement. De nieuwe vorst zal telkens, bij het aanvaarden der regering, den eed van trouw en van de aanneming van dit kontrakt afleggen.

Artikel 5.

De sulthan zal geen deel van zijn rijk aan andere mogendheden afstaan of kontrakten met dezelven sluiten, zonder toestemming van het gouvernement.

Artikel 6.

De hooge regering neemt het rijk van Lingga, Riouw en onderhoorigheden onder hare bescherming.

Artikel 7.

Het bewind over het rijk wordt, onder den sulthan, waargenomen door eenen onderkoning of radja moeda, uit het geslacht der Boeginezen. Bij overlijden benoemt de sulthan een ander, onder goedkeuring van de regering. Zooveel mogelijk zal die worden gekozen uit het geslacht van radja Djafar.

Artikel 8.

Er zal een Nederlandsche resident te Tandjongpinang residéren, waartoe zooveel mogelijk zal gekozen worden een ambtenaar, bekend met 's lands zeden en gewoonten.

Artikel 9.

Zoo de sulthan bezwaren heeft tegen den resident, zal hij zich regtstreeks kunnen wenden tot de hooge regering. In andere gevallen zullen de sulthan en de onderkoning den resident beschouwen als gevolmagtigde van de hooge regering, en door zijne tusschenkomst met dezelve korresponderen en aan dezelve gezanten zenden.

Artikel 10.

De regtsuitoefening in alle burgerlijke zaken, over al de ingezetenen van Riouw en Lingga, blijft overgelaten aan den sulthan en den onderkoning, met bepaling echter, dat ella folterende en verminkende straffen zullen zijn afgeschaft en dat in alle belangrijke zaken de sulthan het gevoelen en den raad van den resident zal inwinnen.

Artikel 11.

Hiervan zijn uitgezonderd Europeanen, Amerikanen en andere westersche volken, en onderdanen van het Gouvernement, die zich op het gebied van den sulthan bevinden, inzonderheid de bewoners van Tandjong pinang die onderworpen blijven aan de regtsmagt van den Resident; Op deze plaats vermag niemand buiten voorkennis van den Resident zich nederzetten.

Artikel 12.

Ook blijven aan de regtsmagt van den Resident onderworpen al de bewoners van Bentan, in zaken betreffende de pachten, belastingen enz.

Artikel 13.

Alle handelszaken, waarin betrokken zijn Europeanen of

diergelijke personen, zullen met gemeen overleg van den resident en den onderkoning worden afgedaan.

Artikel 14.

Van het stranden van Europesche of Chinesche vaartuigen zal onmiddellijk kennis worden gegeven aan den resident; de sulthan of onderkoning zullen geen regt op dezelven hebben.

Artikel 15.

Daar waar een Nederlandsch ambtenaar gevestigd is, zal de regering naar goedvinden regten en belastingen kunnen heffen. Op andere plaatsen blijft dat regt aan den sulthan, die de bestaande regten echter niet zal verhoogen of nieuwe invoeren, buiten overleg met den onderkoning en den resident.

Artikel 16.

De regering geniet de vrije aankap van allerhande houtwerken in de bosschen.

Artikel 17.

De regering verzekert aan den onderkoning deszelfs inkomsten voor schadeloosstelling van den afstand der revenuën,

Zoo door eene latere vestiging van de regering 's vorsten inkomsten kwamen te verminderen, zal hem daarvoor eene billijke schadeloosstelling worden gegeven.

Er zullen niet dan met vol genoegen en op verzoek van den sulthan of van den onderkoning, krijgsvolk of ambtenaren geplaatst worden te Lingga of te Penjingat.

Artikel 18.

De sulthan zal met alle magt de zeerooverij tegen gaan, den zeeroovers geene schuilplaats verleenen, en het gouver-

nement, zoo noodig, met volk en vaartuigen tegen dezelven bijstaan.

Artikel 19.

Schepen, varende onder de vlag en voorzien van zeebrieven van den sulthan, bekrachtigd door den resident, zullen in Nederlandsch-Indië aan gelijke regten als de Nederlandsch-Indische vaartuigen onderworpen zijn.

Artikel 20.

Zoodanige schepen zullen moeten zijn voorzien van een jaarpas, geteekend door den resident.

Artikel 21.

Omtrent de punten, die bij dit kontrakt niet zijn opgenomen en waarin zal blijken behooren te worden voorzien, zullen beide partijen zich in der minne verstaan.

Gedaan te Penjingat den 29en Oktober 1830.

Dit kontrakt werd van wege het gouvernement gesloten door den luitenant kolonel resident C. P. J. Elout, aan wien, hoewel hij reeds in de maand Junij te voren was benoemd tot resident van Sumatra's weskust, deze taak nog werd opgedragen, uithoofde der goede verstandhouding, waarin hij met de inlandsche vorsten stond en den grooten invloed, dien hij op hen uitoefende, waartoe voornamelijk veel bijdroeg de grondige kennis van de Maleische taal, welke die heer bezat en die hem in staat stelde, om in de behandeling van zaken met de vorsten die fijne schakeringen in acht te nemen, waarop zij zooveel prijs stellen en die, over het algemeen, veel te weinig gekend zijn of in acht worden genomen.

Tot vervanger van Elout werd benoemd R. C. Van Cattenburch; doch deze verzocht hebbende hiervan verschoond te blijven, werd in zijne plaats aangesteld de adsistent-resi-

dent van Sumanap en Pamakassan, H. Cornets de Groot.

Kort daarop trof Riouw een gevoelig verlies door het overlijden, op den 18en December 1831, te Lingga, van den algemeen geachten onderkoning radja Djafar, in den ouderdom van 57 of 58 jaren. Deze vorst wist de ware belangen van zijne onderhoorigen steeds met die van het gouvernement overeen te brengen. Hoewel een ijverig en vroom mohammedaan, was hij in geenen deele met de aan vele Maleische vorsten eigene dweepzucht en religiehaat bezield. Hij was de eerste ontwerper van het voor Riouw en voor Nederlandsch-Indie zoo voordeelige traktaat van 29 Oktober 1830, waardoor de goede verstandhouding tusschen de Maleische vorsten en het gouvernement bestendigd en op vaste grondslagen gebouwd werd. Door inlander en europeaan werd zijn dood even opregt betreurd, en de openbare blijken van dit gevoelen strekten bij deze gelegenheid niet alleen tot uiterlijk vertoon, maar waren de tolken van een opregt gevoel van het door het rijk van Lingga en Riouw geleden verlies.

Sedert het vertrek van radja Djafar naar Lingga, weinige dagen vóór zijn' dood, was zijn' oudsten zoon, tongkoe Abd'oel Rahman, tijdelijk het beheer der Riouwsche zaken opgedragen, waarin hij, bij het ontvangen der tijding van den dood zijns vaders, door den resident van Riouw voorloopig werd bevestigd, in afwachting van nadere schikkingen, met den sulthan deswege te maken.

Op den 24en Julij 1832 kwam de tongkoe besar of troonsopvolger van het rijk van Lingga te Riouw aan, voorzien van eene volmagt van zijnen vader den sulthan, om met den resident te onderhandelen, zoowel aangaande de benoeming van een' nieuwen onderkoning, als het beramen van afdoende maatregelen tot uitdelging der zeerooverij.

Het gevolg dezer onderhandeling was, dat de oudste zoon van den overledenen onderkoning radja Djafar, tongkoe Abd'oel Rahman, tot diens opvolger werd verkozen

en, in nakoming van art. 7 van het kontrakt van 29 Oktober 1830, ter bevestiging als zoodanig aan het gouvernement voorgedragen, hetwelk deze keuze bekrachtigde.

Op den 9en Augustus van hetzelfde jaar overleed ook de sulthan van Lingga, Riouw en onderhoorigheden, Abd'oel Rahman Sjah, in den ouderdom van 55 of 56 jaren, en werd opgevolgd door zijnen oudsten zoon Tongkoe Mohamad.

Niettegenstaande de bepalingen en verbindtenissen van wege den sulthan tot tegengang der zeerooverij door Linggasche onderdanen, nam die geessel van den handel in korten tijd op eene schrikbarende wijze toe. Reeds in het laatst van het jaar 1833 werd eene expeditie, bestaande uit een vijftigtal praauwen van den sulthan en drie gouvernements kruispraauwen, tegen de zeeroovers, die zich op de kust van Indragiri ophielden, uitgerust, met dat gevolg, dat al de daar aanwezige rooversvaartuigen werden vernield en acht panglima's gevat, waarvan drie te Lingga ter dood gebragt en de overigen naar Java gebannen werden.

Deze tuchtiging roeide evenwel het kwaad niet uit; onophoudelijk werden menschen van de kust van Java weggevoerd, en de verklaringen van diegenen, welke hunne vrijheid wisten te herkrijgen, lieten geen twijfel over nopens het voortdurend voeren van den zeeroof op eene uitgebreide schaal door de Linggasche onderdanen, waarin zij zelfs door hunne hoofden, onder het oog van den sulthan, werden aangemoedigd en ondersteund. Dien ten gevolge werd in de maand Junij 1835 de kapitein-ter-zee Koopman met Zijner Majesteits fregat Diana naar Riouw gezonden, om zich met den resident aldaar in kommissie te begeven naar Lingga en den sulthan op de ernstigste wijze het verkeerde van zijn gedrag onder het oog te brengen, hem aan te manen tot het nemen van afdoende maatregelen tot tegengang der zeerooverij in zijn gebied en de uitlevering te eischen van alle Javaansche gevangenen, die in het bezit van zijne onderdanen mogten gevonden worden.

De sulthan gaf op de hem gedane vertogen te kennen, dat hem ten eenenmale de middelen ontbraken, om aan het verlangen van het gouvernement te voldoen en riep den bijstand van hetzelve daartoe in. Hierop werd in de maand April 1836 besloten, om den majoor adjudant D. H. Kolff met den resident van Riouw naar Lingga te zenden, om den sulthan eenige bepalingen tot betere kontrôle van de vaart zijner onderdanen voor te stellen.

Door deze kommissie werd met den onderkoning, als gevolmagtigde van den sulthan, eene overeenkomst getroffen, waarbij werd bepaald:

1e. dat alle vaartuigen uit het rijk van Riouw en Lingga, die zich voortaan zeewaarts zouden begeven, hetzij voor den handel, hetzij voor de tripang en karetvangst, zouden worden voorzien van passen, volgens een door den resident van Riouw te geven model; welke passen jaarlijks kosteloos zouden worden vernieuwd, en telkens wanneer de visschers om de zuid op de tripang en karetvangst zouden uitgaan, door den resident moeten worden geviseerd, onder bijvoeging van den inhoud in de Hollandsche taal. Deze passen zouden moeten behelzen:

a. de soort en de bestemming der vaartuigen,

b. den naam van den gezagvoerder,

c. het getal der opvarenden en

d. het getal en de soort der ammunitie.

2e. dat alle vaartuigen, voor agar-agar-, tripang en karetvangst bestemd, zouden voeren de gewone zwarte vlag met eenen witten hoek, boven aan den stok; dat bij zulke praauwen steeds gevoegd zouden worden afzonderlijke vaartuigen met vertrouwde lieden van den sulthan, om over hen een wakend oog te houden, en die tot herkenning van top moesten voeren eene vlag, bestaande uit een zwart veld met eenen witten rondgaanden rand.

3e. dat deze praauwen, op die wijze uitgerust, zouden mogen stevenen naar verkiezing, hetzij naar de Duizend-eilanden, naar Karimon Java, dan wel zoo ver als het eiland Bawean, of werwaarts zij zich ook zouden wenschen te begeven, ter uitoefening van hun bedrijf, mits zij zich onderwierpen aan het vertoon der passen en de vereischte visitatie der praauwen, wanneer zij door gouvernements kruisers mogten worden ontmoet, of eenige plaats, waar of waar nabij een kantoor gevestigd was, zouden binnen vallen.

4e. dat de sulthan op zich nam, om zelf al die middelen aan de hand te nemen, welke vereischt zouden zijn, om de tot dus verre door zijne onderdanen gepleegde zeerooverij krachtdadig tegen te gaan en die zoo doende geheel uit te roeijen.

5e dat tot handhaving van betere orde en politie van wege den sulthan, op de voornaamste in de wateren van zijn rijk liggende eilanden, en wel bijzonderlijk daaronder Galang, Timiang, Moro, Soegie, Boelan, Pekaka, Sekana en Mapar, hoofden zouden worden aangesteld, onder de benaming van batin of djoeroekra, en onder genot van eenen billijken onderstand. De namen dezer hoofden zouden aan den resident van Riouw moeten worden opgegeven.

Aan deze hoofden zou worden opgedragen:

a. De zorg dat de bewoners der eilanden zich noch direkt, noch indirekt met zeerooverijen afgaven, en dat geene roovers van elders bij hen kwamen schuilen of wel geroofde menschen of goederen aanbragten; zullende, wanneer er geroofde menschen aangebragt werden, deze, zoowel als hunne aanbrengers, moeten worden aangehouden en onmiddellijk aan den onderkoning uitgeleverd.

b. Het surveilleren der praauwen, die op de onder hunne

bevelen gestelde plaatsen zouden worden gebouwd en uitgerust voor de agar-agar-, tripang- en karetvisscherij, opdat deze niet, onder het voorwendsel daarvan, tot zeeroof zouden worden ingerigt; voorts de zorg, dat dezelven niet zouden worden bemand met opvarenden, en vooral niet met hoofden, dan zoodanige, als voor goede sujetten bij hen zouden bekend staan, en dat dezelven vooraf van de vereischte passen en eigendomsbewijzen zouden worden voorzien;

c. de verantwoordelijkheid voor de trouwe bewaking zijner eilanden en de naleving van deze instruktie.

Bij bevinding van het tegendeel zouden die hoofden strengelijk, zelfs, naar gelang van omstandigheden, met bannissement naar Java worden gestraft.

Bij deze overeenkomst werd tevens bepaald, dat, ten einde den sulthan te gemoet te komen in de kosten, welke de bovenomschrevene maatregelen hem zouden veroorzaken, tot wederopzeggens toe, hem werd verleend eene jaarlijksche vrijstelling van inkomende regten op Java en Madura voor eene hoeveelheid van 2500 pikols gambir, van Linggaasch produkt en met Linggasche vaartuigen overgevoerd.

Deze overeenkomst verceniqde op de best mogelijke wijze de belangen van den Linggaschen zeervaarder met die van het gouvernement. Wel is waar werd de vrije vaart der visschers aan banden gelegd; doch dit was te minder drukkend, daar deze lieden steeds op gezette tijden, in kleine vloten, naar dezelfde plaats zeilden en hoogst zelden afzonderlijke togten deden, en in elk geval hadden zij die beperkingen aan zich zelven te wijten, daar zachte vertoogen hen niet hadden kunnen bewegen om den zeeroof te laten varen. Bovendien was eene andere wijze bijna niet denkbaar, om een volk te kontroleren, dat de zeevaart en zeeroof als gelijksoortige bedrijven aanmerkt, en, wel

verre van schande in het laatste te vinden, veeleer genegen is het in aanzien boven het eerste te stellen.

Weinig baat werd echter bij dien maatregel gevonden. Het kwaad zat minder bij de eenvoudige visschers dan bij de grooten, die in den zeeroof hun voornaamste middel van bestaan vonden en alles aanwendden om de voorzorgen van het gouvernement daaromtrent tegen te werken. De zeeroof werd spoedig weder zoo sterk gedreven, dat, nog in hetzelfde jaar 1836, de bewoners van het eiland Galang door het Engelsch oorlogsfregat Andromache werden getuchtigd, uithoofde zij zich niet ontzien hadden op de sloepen van dat vaartuig vuur te geven.

Naar aanleiding van het wederkeerig verlangen van het Nederlandsch-Indisch en van het Britsch gouvernement, om gezamenlijk maatregelen te nemen tot tegengang en vernietiging van den zeeroof door de Linggasche onderdanen, werden in Januarij 1837 de majoor D. H. Kolff, de kommandant van Zijner Majesteits korvet Ajax en de resident van Riouw Goldman, in kommissie gesteld, om dienaangaande met de Britsche autoriteiten te Singapoera in overleg te treden en met den sulthan van Lingga alles afdoende maatregelen te treffen. De medewerking van de zijde van het Britsch bestuur te Singapoera bepaalde zich evenwel tot betuigingen van bereidwilligheid; doch overigens werd door hetzelve niets uitgerigt; zelfs weigerde de gouverneur van Singapoera Bonham de uitlevering van eenige naar Singapoera gevlugte zeeroovers van Galang.

De bemoeijenissen van de kommissarissen van wege het Nederlandsch - Indisch gouvernement hadden welligt juist daarom, omdat zij op zich zelven konden handelen, goede gevolgen. Op den 10en Junij 1837 werden door de kommissie aan den sulthan voorgelegd en door zijne hoogheid aangenomen de volgende punten van overeenkomst, die in de maand Oktober daaraanvolgende door de regering, met

eenige wijziging, in volgender voege werden bekrachtigd:

1°. met instandhouding van art. 1 der overeenkomst van Julij 1836 wordt bepaald, dat geene praauwen zullen mogen bemand worden met meer dan 10 man, de passagiers daaronder gerekend, en allen van door den resident geviseerde passen zullen moeten voorzien zijn, zullende alleen in de west- of noordmoesson eene sterkere bemanning toegestaan worden.

2°. art: 2 en 3 van de overeenkomst van Julij 1836 zullen in volle werking blijven.

3°. de sulthan neemt op nieuw aan ten allen tijde de zeerooverij te zullen beteugelen en daartoe met de Nederlandsche of Britsche oorlogsvaartuigen mede te werken.

4°. de sulthan neemt er genoegen in, dat het gouvernement de onderdanen van zijne hoogheid, die zich aan zeeroof schuldig maken, zelf tuchtige, en neemt aan om twee kruisvaartuigen van hem zelven en twee van den onderkoning ter beschikking van den resident van Riouw te houden.

5°. dat de bij art. 5 der overeenkomst van Julij 1836 bedoelde hoofden der eilanden zullen genieten een billijk inkomen, b. v. van *f* 150 's maands, te ontvangen bij den resident of den onderkoning.

6°. instede van vrijstelling van inkomende regten op 2500 pikols gambir, zal den sulthan worden uitgekeerd eene jaarlijksche tegemoetkoming van *f* 20,000 buiten de som van *f* 14. 400 's jaars, bestemd tot bezoldiging der boven bedoelde hoofden.

7°. het voeren van *apilans* (1) op de praauwen wordt verboden, behalve op de eigene praauwen van den sulthan of van den onderkoning.

---

(1) Dubbele borstweringen van balken, waarvan de tusschenruimte is aangevuld met rotan.

8°. het gouvernement behoudt zich voor, eenige spionnen in dienst te houden, tot het bekomen van inlichtingen betrekkelijk den zeeroof; en de sulthan verbindt zich om deze spionnen te zullen beschermen.

Ten gevolge dezer bemoeijenissen van het Nederlandsch gouvernement hadden binnen den tijd van één jaar omstreeks 400 personen hunne vrijheid herkregen, waaronder een 100tal Britsch-Indische onderdanen; terwijl daarentegen door het Britsch Indisch bestuur *geen enkel* persoon der door deszelfs onderhoorige bevolking geroofde menschen werd bevrijd.

De groote geldelijke opofferingen, die de bovenomschreven maatregelen voor het Nederlandsch-Indisch gouvernement na zich sleepten, en het dien ten gevolge bijkans geheel uitdelgen der zeerooverij in de Linggasche wateren, waardoor voornamelijk de handel van Singapoera voor zware verliezen beveiligd wordt, zijn de beste antwoorden op de lasterzuchtige bewering van sommige Engelsche schrijvers, dat het Nederlandsch Indisch gouvernement niet al het mogelijke bijdraagt tot bescherming van den vreedzamen handelaar tegen den euvelmoed der zeeroovers. Sedert 1837 is dan ook de zeeroof in de Linggasche wateren, zoo niet ten eenemale uitgeroeid, toch zoodanig verminderd, dat de handel geene belemmering daardoor ondervindt.

In het jaar 1839 werd de resident Goldman vervangen door den heer A. L. Andriesse.

Op den 20en Julij 1841 overleed de sulthan van Lingga, Riouw en onderhoorigheden, Mohamad Sjah, in den ouderdom van 38 jaren. Reeds eenige jaren vóór zijn dood had hij zijn eenigen wettigen 18jarigen zoon tot sulthan verheven en hem de behandeling van alle zaken overgelaten, zonder voorkennis evenwel van het gouvernement. Na het overlijden van zijn vader werd deze jonge vorst, op de gebruikelijke wijze, door den onderkoning uitgeroepen en van zijne verhef-

fing aan de bevolking kennis gegeven. Hij aanvaardde het bewind onder den naam van sulthan Mahmoed Moethafar Sjah, en legde op den 28en Maart 1842 den eed van trouw aan het gouvernement en van de aanneming van het kontrakt van 29 Oktober 1830 in handen van den resident van Riouw af.

Omstreeks dezen tijd werd eene wijziging daargesteld in de uitbetaling der onderstandsgelden aan den sulthan tot wering van den zeeroof, daar het bleek dat deze vorst, zoowel als wijlen zijn vader, de daartoe bestemde som van *f* 20.000. 's jaars niet uitsluitend tot dat doel aanwendde, maar hoofdzakelijk bezigde om zijnen kinderachtigen kooplust te voldoen.

Uit dien hoofde werd de aan den sulthan toegelegde som teruggebragt op *f* 9.600 zilver en daarentegen aan den onderkoning uitgekeerd *f* 10.400. koper 's jaars, terwijl voorts werd vastgesteld, dat de bezoldiging der inlandsche hoofden op de kleinere eilanden, zoo als die in 1837 was bepaald, zou plaats vinden regtstreeks door den resident van Riouw.

Op den 17en Junij 1844 overleed, na eene kortstondige ziekte, de onderkoning van Riouw, Abd'oel Rahman, in den ouderdom van 35 of 36 jaren. Deze vorst had steeds het voorbeeld gevolgd van zijnen vader, radja Djafar, en de meeste getrouwheid aan het gouvernement betoond en zooveel mogelijk medegewerkt om de uitspattingen van den jongen sulthan tegen te gaan.

De sulthan haastte zich niet met het doen eener keuze van een' opvolger, en het kostte eenige moeite hem daartoe te doen besluiten, zijnde die vorst omringd door verscheiden verkeerde raadgevers, die den Boegineschen stam wenschten te zien vallen; doch hierin niet kunnende slagen, bepaalde hij zijne keuze op den broeder des overledenen onderkonings, radja Ali, die, in de maand April 1845, als zoodanig door het gouvernement werd bevestigd en tot heden toe bewind voert. Sedert het overlijden van radja Abd'oel Rahman had

radja Ali met zijnen broeder radja Abd'oellah het bestuur waargenomen.

Door den heer A. L. Weddik, in 1844 benoemd tot kommissaris inspekteur van Borneo, Riouw en Lingga, zijn in het jaar 1845 met den sulthan en den onderkoning nog eenige nadere schikkingen gemaakt omtrent het tegengaan der soms nog gepleegd wordende kleine dieverijen en ongeregeldheden ter zee, en een nieuw model van passen voor de Linggasche zeevarenden ontworpen, welk een en ander door het gouvernement werd goedgekeurd en in werking gebragt.

Sedert zijn in het rijk van Lingga en Riouw geene belangrijke staatkundige gebeurtenissen voorgevallen en heeft in hetzelve steeds de meest gewenschte rust onder de inlandsche en Chinesche bevolking geheerscht, en deze schoone residentie wacht slechts op Europesche industrie en Europeschen ondernemingsgeest, om een der schoonste gewesten te worden van den Nederlandsch-Indischen archipel.

---

a de opbre

f 4	f 10	f 4
f 10½	f 11	f 7½
1331	13[illegible]	1345

f 7.260	f 11[illegible]	20	f 28.03[illegible]

Nieuw aang[illegible] L°. D.

lsch Indië.		
Inlandsch getuigd.		Aanme
Vaartuig.	Lasten.	
158	1941	
113	1798½	
149	2322	
178	3688	
126	2857	
135	2629	
144	2143	
75	2650½	
129	1937½	
36	2078½	
51	2459½	
35	2046	
74	1016	
31	1850½	
92	1435½	
86	1470½	
81	1381½	
86	1332	
62	1152½	
36	666	
82	1259½	
66	1072½	
44	1041½	

Uitgevoerd naar
Java en Madura. . .
Molukische Eilanden. .
Celebes. . . . .
Borneo. . . . .
Banka en Palembang.
Sumatra. . . . .
Bima. . . . .

L^a. F.

)	1851	
5,90	61.302,66	
	»	
),42	474,53	
5,17	534,50	
	»	
1,54	»	
	»	
1,53	1.040,56	
	476,84	

LIJST

VAN

BOOMEN EN PLANTEN,

GEVONDEN WORDENDE IN DE RESIDENTIE RIOUW, OP DE OOSTKUST VAN SUMATRA EN OMLIGGENDE LANDEN.

DOOR

G. F. DE BRUIJN KOPS.

Luitenant ter zee 1ste klasse.

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Ook bekend als:
Adas.	Foeniculum vulgare.	Fenkel.
Adas manis.	Anethum graveolens.	Anijszaad.
Agar-agar.	Plocaria candida.	. . . . .
Agoeng.	. . . . .	. . . . .
Ajer.	Aralia sinensis.	. . . . .
Ajer ajer.	. . . . .	. . . . .
Ajer mawar.	Rosa centifolia.	. . . . .
Akar-akar.	. . . . .	. . . . .
» tjiriet murei.	. . . . .	. . . . .
» wangie.	Andropogon muricatus.	. . . . .
Alang-alang.	Imperata Koeningii.	Lalang.
Alia.	Zingiber officinale.	Gember-Djaheh Sepedas.
Alie.	. . . . .	. . . . .
Alwah.	. . . . .	. . . . .
Ambalou.	. . . . .	Balou.
Ambalang boeoua.	. . . . .	» boenga.
Ambatjang.	Mangifera foetida.	Batjang-Matjang.
Ampadoe broeang.	Brucea sumatrana.	Kandong pentjang Lussa Raja (Rumph).
Ampalam.	Mangifera indica.	Mampelam-Mangga.
Ampalas.	Ficus ulmifolia.	Daun gossok-Hampalas.
» lemboet.	Ficus politoria.	. . . . .
Ampedal aijam.	. . . . .	. . . . .
Ampi Ampi.	. . . . .	. . . . .
Ananas.	Ananassa sativa.	Nanas.
Anau.	Saguerus saccharifera.	Aren.
Andala.	. . . . .	. . . . .
Andjir.	Ficus carica.	. . . . .
Andong idjoe.	Dracaena ferrea.	. . . . .
» merah.	» rubens.	. . . . .
Anggrek. betoel.	. . . . . Cymbidium bicolor.	Angrek benar, Angrek kastoerie.
» lema.	Cymbidium cuspidatum.	. . . . .
Angor oetan.	. . . . . Vitis sylvestris.	. . . . . Wilde druif-pringat.
Angrawan.	. . . . .	. . . . .
Angsana.	Pterocarpus indicus.	Lingoa.

Beschrijving, nut, gebruik, voorkomen enz.

Aangeplant
Idem.
Een soort van zeewier, op ondiepe klipachtige plaatsen gevischt; wordt gedroogd :n in groote hoeveelheid naar China en elders verzonden, waar het een aan-:ienlijk handelsartikel uitmaakt. Het wordt gebruikt als konfituur met suiker ;ekookt, en ook om de zijden stoffen glans te geven. Eene betere soort heet djang-;oet monjet.
Ligt hout met regte stam, op moerassige gronden groeijend.

. . . . . .

Vrucht, welke veel op de lansap gelijkt.
In tuinen aangeplant.
Eene parasietplant.
Plant, welke elastieke gom oplevert.
Grasplant met welriekende wortel, welke gebezigd wordt om kleedingstukken :enen aangenamen geur te geven.
Lang, stekelachtig, hard gras, tot 12 á 15 vt. hoogte opgroeijend.
Gebruikt bij spijsbereiding, en in de geneeskunde.
Eetbare zure vrucht.

. . . . . .

Geelachtig, zwaar hout met golvend n draad, zeer zwaar en vast: neemt eenen offen fluweel glans aan als het bewerkt is. De boomen zijn ongemeen zwaar en oog, hebben eenen breeden kruin, en regten stam zonder takken. Het hout wordt ebezigd tot zware balken, leggers en planken, als ook tot masten van jonken n kost in China soms tot 200 sp. matten het stuk.
Fijn van nerf, schoon gevlaind, laat zich goed bewerken en polijsten; is :n schoon meubelhout, ligt geel van kleur.
Soort van mangga met sterke terpentijnlucht.

Zeer bitter: een afkooksel wordt in buikziekten gebezigd.
Algemeene naam van mangga soorten.
De bladeren hebben eene ruwe oppervlakte en worden gebruikt om hout te polijsten.

. . . . . .

Wordt gebruikt voor palen in zee; het heeft niet van den paalworm te lijden.
Klimmende plant, gebruikt tegen koortsen (Marsden).
Zie nanas.
Palmsoort, waarvan veel suiker wordt getrokken uit het versche sap, *toeak* ge-amd, hetwelk na 24 uren begint te gisten en dan *nira* heet: rond de stam is *idjoe* of *goemocti*, zijnde grove zwarte vezels, veel op paardehaar gelijkend, iarvan touwwerk wordt geslagen. De dikkere draden, waarmede deze aan den boom-:n worden gehouden, dienen tot het maken van pennen (kalam) om mede te rijven. De vruchten groeijen aan trossen van 30 à 40 stuks aan steelen; van t merg wordt eene slechte soort van sago bereid.
De wortels dienen om drinkwater smakelijk te maken.
Soort van vijg, aangekweekt.

. . . . . .
. . . . . .

De bloem gelijkt op een schorpioen, en wordt daarnaar genoemd.

. . . . . .

. . . . . .

Goed timmerhout, ook voor scheepsbouw; bruinachtig gekleurd; de stam tot maken :n sampans.
Zwaar rood hout, zeer geschikt voor huisbouw, maken van grove meubels, scheden :n wapens enz. Zeer bloemrijk.

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Ook bekend als:
Angsana laut.	. . . . .	. . . . .
Angsoka.	Pavetta indica.	Djaroem-Djaroem-sokka
Anoer.	Cocos nucifera.	Nior, kalappa.
Antimon.	Cucumis sativus.	Bantimon timon ketimon
Api Api.	Aegiseras majus.	Troentoeng.
Ara.	Vicus.	. . . . .
Arak.	Vitex pubescens.	Harassan-Laban.
Arang.	Diospyros	Djoear- (Marsden).
Arau.	Casuarina muricata.	Roe, tjemara laut.
Aren.	Saguerus sacchariferum.	Arau.
Assam djawa.	Tamarindus indicus.	. . . . .
» koembang.	. . . . .	. . . . .
Awoer.	. . . . .	. . . . .
Babarie.	. . . . .	. . . . .
Babie.	Crypteronia paniculata.	. . . . .
Bagat.	. . . . .	. . . . . [soenk
Bagoe.	Gnemon gnetum.	Tangkil-manienjoh k
Bajam.	Amaranthus oleraceus.	. . . . .
» betoel.	» retroflexus.	. . . . .
» doerie.	» spinosis.	. . . . .
» merah.	» tricolor.	. . . . .
» monjet.	» prostatus.	. . . . .
» sajoer.	» oleraceus.	. . . . .
Bajoer.	Pterospermium lancezefo- [lium.	. . . . .
» lang.	. . . . .	. . . . .
» poetek.	. . . . .	. . . . .
Bakauw.	. . . . .	. . . . .
» tengar.	. . . . .	. . . . .
» oetan.	. . . . .	. . . . .
Bakong.	Crinum asiaticum.	Salindap.
» ajer.	. . . . .	. . . . .
Bale adap.	. . . . .	. . . . . ?
» angin.	. . . . .	. . . . .
Balem potjong.	. . . . .	. . . . .
» troeng.	. . . . .	. . . . .
» tjabe.	. . . . .	. . . . .
» seseh.	. . . . .	. . . . .
Balijong.	. . . . .	Kajoe bessie.
Bamban.	Thalia geniculata.	. . . . .
Bamboe.	Bambusa.	Poeloh.
» andong.	. . . . .	Awi gombong.
» apus.	Bambusa apus.	Bamboe talie.
» bitoeng.	» bitoeng.	. . . . .
» boeloe.	. . . . .	. . . . .
» doerie.	Bambusa blumeana.	. . . . .
» gading.	. . . . .	Bamboe kaling.
» majang.	. . . . .	. . . . .
» oelar.	. . . . .	. . . . .

Beschrijving, nut, gebruik, voorkomen enz.

. . . . . .

Boom met zeer schoone roode bloemen.
Zie Nior.
Komkommer. Zie timoen.
Groeit langs de zeestranden, geeft uitmuntend brandhout.
Sommige vijgsoorten; van de gom wordt vogellijm gemaakt.
Het hout dient fijngewreven tegen kneuzingen: is ook goed timmerhout.
Soort van ebbenhout; wordt tot maken van meubels, pagajoe en riemen gebezigd; s niet zoo zwaar en niet zoo zwart als gewoon ebbenhout.
Een schoone boom op de denneu gelijkend; groeit aan zeestranden in zandgronden. Zeer harsrijk het hout; wordt echter niet gebruikt.
Zie Anau.
Ingevoerd er aangeplant.
Boom met welriekende bloemen.
Soort van bamboe.

Vrucht.

. . . . . .

Palmsoort.
De bast levert sterke vezels, door uitkloppen verkregen, die gebezigd worden om vischnetten van te maken; de jonge bladen kunnen gegeten worden.

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

De bladeren zijn eerst donkerbruin en worden dan schoon rood.

. . . . . .

Wordt als groente gebezigd.

Het hout wordt gebruikt om praauwen te maken, doch is niet zeer sterk.
Groote zware boomen.

. . . . . .
. . . . . .

Groeit aan stranden; geeft zeer goed brandhout; het hout is hart en tasi, dient ot het maken van houten hamers; de bast gekookt geeft een zwarte verw voor kaene stoffen: wordt veel naar China gevoerd.

. . . . . .

Lelie plant met welriekende witte bloem; groeit aan zandige stranden; eene ndere soort heeft eene bloem purper en wit.

. . . . . .

De vrucht wordt in de geneeskunde gebruikt.
Vrucht, bladeren en bast geven medicijn.
Timmerhout voor praauwen; de vrucht is eetbaar; zware hooge boomen.

. Id. . . . . .
. Id. . . . . .
. Id. . . . . .

Zware boom, zeer hard hout, ook wel ijzerhout; goed voor masten van jonken.
Eetbare vrucht.
Tot velerhande huishoudelijk gebruik, ook in huisbouw.

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

Voor omheiningen, versterkingen.

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Ook bekend als:
Bamboe tjina.	Arundinaria glaucescens.	. . . . .
Kemb. Bangkei.	Amorphophallus variabilis	. . . . .
Bangkal.	Nauclea orientalis.	Tjengtjektja.
Bangkoedoe.	Morinda citrifolia.	Mangkoedoe tjangkoedoe.
»	» umbellata.	. . . . .
» oetan.	Fagrea morindaefolia.	Kitjangkoedoe.
» badak.		
Bangkoewan.	Pachyrrhisus angulatus.	. . . . .
» hollanda.	Convolvulus sidaefolius.	. . . . .
Banietan.	. . . . .	. . . . .
» itam.	. . . . .	. . . . .
Baroe goenong.	Paritium simile.	. . . . .
» landak.	Abelmoschus mutabilis.	Kakapassang.
» laut.	Paritium tiliaceum.	. . . . .
» tjina.	Artemisia.	. . . . .
Basoeng porda.	. . . . .	. . . . .
Batjan oetan.	. . . . .	. . . . .
Batoe.	Blumea lacera.	. . . . .
Bawang.	Allium.	. . . . .
Bawang (Daun .	. . . . .	. . . . .
Bibiekan.	. . . . .	. . . . .
Begiuda.	. . . . .	. . . . .
Bemban.	Mangiferia Thaipa.	Tonkat monjet.
Benang.	Justicia purpurea.	. . . . .
Bengkoe.	. . . . .	. . . . .
Berta broewang.	. . . . .	. . . . .
Berkoeng.	. . . . .	. . . . .
Bessie (kajoe).	Kibessia azurea.	IJzerhout, Belijong, Ha-[rendong.
Beteh. rawang.	Carica papaja.	Papaja, Gedang.
» beti.		
Bidara.	Ziziphus jujuba.	. . . . .
» laut.	. . . . .	. . . . .
» oeloe.	. . . . .	. . . . .
» pahit.	. . . . .	. . . . .
» poetiet.	. . . . .	. . . . .
» tjina.	. . . . .	. . . . .
Bidata.	Sonneratia acida.	. . . . .
Bidjan.	Sesamum indicum.	Widjien allas, lang.
Bidoerie.	Asclepias argentata	Waddori.
Bilak.	Crateva marmelon.	Madja.
Bindjei.	Mangiferafoetida.	Kemang.
Bindjouw.	. . . . .	. . . . .
Binang.	Bucida nitida.	. . . . .
Bintan besar.	Cerbera odallam.	Bintaro gedeh.
» ketjil.	» lactaria.	» leutjek.
Bintanau.	. . . . .	. . . . .
Bintangor.	. . . . .	. . . . .
» atijoe.	. . . . .	. . . . .
» batoe.	. . . . .	. . . . .
» boenga.	. . . . .	. . . . .
» boenot.	. . . . .	. . . . .
» djankar.	. . . . .	. . . . .

Beschrijving, nut, gebruik, voorkomen enz.

. . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

Levert volgens Marsden geene verwstof, doch wordt gebruikt om de peperplanten op te leiden; heeft breede bladeren; de vrucht wordt gegeten.
De gedroogde en fijn gewreven wortelbast geeft eene roode kleurstof, welke bevestigd wordt door vermenging met asch van verbrande klapperbladeren.

. . . . . .

De knolwortel wordt raauw gegeten.

. . . . . .

Het hout wordt gebruikt voor mastjes van praauwen.
Id. doch iets sterker.
Zeer taai hout, geschikt tot het maken van wielvellingen; op hooge grond.

. . . . . .

Het hout voor meubels; de bast levert vezels voor touwwerk; groeit aan zee-
Zeer taai, geschikt voor geweerkolven. [stranden.
Ligte dunne boomen; het hout voor dakribben.
Fijne houtsoort, voor meubels.
Zeer hard hout; wordt voor masten van praauwen aangewend.
Uijen; in geringe hoeveelheid aangeplant.
Prei; aangeplant.
Taai hout; dient voor de apilan (borstwering) op de praauwen.
De bladeren dienen tot wasschen van het hoofdhaar.

. . . . . .

. . . . . .

Wordt gebruikt tot planken voor sampans; wordt niet door witte mieren aangetast.
Plant.
Eetbare vrucht.

Zwaar en zeer hard hout.

Onder deze naam is de papaja te Riouw bekend.

. . . . . .

Klein rinsche vrucht.

. . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

Het hout dient als geneesmiddel tegen koortsen.

. . . . . .

. . . . . .

Uit het zaad wordt veel olie geperst.
Levert eene soort van katoen.
Vruchtboom met sterk riekende zoete vrucht.
Eetbare vrucht.
Zeer goed hout voor riemen en pagajers.

. . . . . .

Eetbare vrucht; het sap van de boomen echter vergiftig.

. . . . . .

Uit de vrucht wordt olie getrokken om te branden.
Zeer goed masthout.
Id. . . . . .
Sterker dan het voorgaande, voor groote scheepsmasten.
Goed masthout.
Id. . . . . .

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Ook bekend als:
Bintawa.	. . . . .	. . . . .
Birah.	Arum maximum.	. . . . .
» ajer.	» ovalum.	. . . . .
» kaladi.	» colocasium.	. . . . .
» ketjil.	» trilobatum	. . . . .
» oetan.	» sagittifolium.	. . . . .
Birkoeng.	. . . .	. . . . .
Biroeroeng.	Melastoma.	Harendoug.
» itam.	» malabathrica.	Harendong goenong.
» merah.	» aspera.	. . . . .
Blanti.	. . . . .	. . . . .
Blimbing.	Averrhoa.	Carambola.
» besi.	» blimbi.	Blimbing penjoeroe.
» boeloe.	» »	. . . . .
» manis.	» carambola.	Tjaliengtjieng.
Bloentas.	Pluchea-indica	Loendas.
Boedie.. (kajoe).	Ficus.	. . . . .
Boedjeh.	. . . . .	. . . . .
Boedjieng.	. . . . .	. . . . .
Boelang.	Colocasia vera.	. . . . .
Boeloe boeloe.	Tragia hirsuta.	Poeloes aroij.
Boeloh.	Bambusa.	Bamboe.
Boenda.	Artocarpus pubescens.	Turrup-Bendah.
Boengin.	. . . . .	. . . . .
Boengoer.	Adambea glabra.	. . . . .
Bong pengaga.	. . . . .	. . . . .
Boenoet.	. . . . .	. . . . .
Boewaja.	. . . . .	. . . . .
Bramban.	Allium cepa.	Bawang tjina.
» oetan.	. . . . .	. . . . .
Brangan.	. . . . .	. . . . .
Brapat.	Rhizophora cascolaris.	. . . . .
Bras.	. . . . .	. . . . .
Bratiem.	. . . . .	. . . . .
Briang.	. . . . .	. . . . .
Brie-brie.	. . . . .	. . . . .
Bringin.	Ficus indicus.	Waringie.
Brombong.	. . . . .	. . . . .
Dadoro.	. . . . .	. . . . .
Dammar.	. . . . .	. . . . .
» laut.	. . . . .	. . . . .
Dangkoe.	. . . . .	. . . . .
Daringgo.	Acoris terrestris.	Djaringan.
Daroe daroe.	. . . . .	. . . . .
Dasal.	. . . . .	. . . . .
Dasan.	. . . . .	. . . . .
Daun assam.	Bignonia obliqua.	. . . . .
» bahagia.	. . . . .	. . . . .
» bali-landak.	Cissus obovata.	Tali landak.
» benang.	Justicia purpurea.	. . . . .
» bisoel.	Convolvulus?	. . . . .

Beschrijving, nut, gebruik, voorkomen enz.

Fijne houtsoort.
Plant met zeer groot blad: scherp sap; wordt in geneeskunst gebruikt.
. . . . . .
De wortel wordt gegeten.
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
Zeer ligte houtsoort.
Zure vrucht.
id.
id.
Zeshoekige vrucht; saprijk, rinsch van smaak.
Voor omheiningen.
. . . . . .
. . . . . .
Zeer taai hout, dient voor stokken van pieken.
. . . . . .
. . . . . .
Zie Bamboe.
. . . . . .
Zeer hard hout.
Goed hout voor praauwen; waarde *f* 30 per stuk; in de regentijd bloemtrossen met lila kelken. Zeer schoone oom.
Geneesmiddel tegen dysenterie.
Goed timmerhout.
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
Soort van kastanje; zware boom.
Groeit aan zeestranden.
Eetbare vrucht.
Ligt hout; dient tot gevesten van parangs.
Ligt hout; dient voor dakribben.
Zacht hout; de bast dient om waterscheppers (timba) te maken.
Niet inheemsch; hier en daar aangeplant.
Goed hout voor stijlen en planken van huizen; een balk kost te Palembang *f* 30.

Eetbare vrucht.
Geeft de dammar hars.
Goed timmerhout voor inhouten, balken en knieen van schepen.
Eetbare vrucht.
Kalmus.
Houtsoort voor huisbouw; geeft veel hars of dammer.
id.
Soort van uije.
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Ook bekend als:
Daun boewaja.	Desmadium umbellatum.	Kadatoean.
» doelang.	Ricinus mappa.	. . . . .
» galinggan.	Bixa orellana..	Gloege Glingum.
» gatal mati.	Tragea urens.	Teboeng broek.
» goendik.	Nepenthes distillatoria.	. . . . .
» heiran.	Leominus indicus.	Kakalapahan.
» idoep.	Oxalis sensitiva.	Djaroeng lalakki.
» inggat.	Achyranthes aspera.	. . . . .
» kental.	Cordia Suaveolens.	. . . . .
» kentoet.	Apocynum foetidum.	. . . . .
» ketam.	Convolvulus pes caprae.	
» patji-patji.	Leucas linifolia.	Djoekoet setan. .
» prasman.	Eupatorium aijapana.	Ajapana.- [mang.
» tjinta.	Phyllantus niruri.	Nangkaan-Katoemba le-
» sedjoek.	Cotyledon laciniata.	Sedingin.
Dawoep.	Bauhinia.	. . . . .
Dedap.	Erithryna indica.	. . . . .
Dedap wangie.	Erithryna spathacea.	. . . . .
» minjak.	» inermis.	. . . . .
» tjoetjoek.	» aculeata.	Dedap doerie..
Dedes. Kemb.	Saraca arborescens.	. . . . .
Dediroe.	. . . . .	. . . . .
Dekat.	. . . . .	. . . . .
Delima katek.	Punica nana.	Grenaatappel.
» merah.	» granatum.	Id.
» poetie.	» albescens.	Id.
Deringgo.	Calamus aromaticus.	. . . . .
Dewedaro.	. . . . .	. . . . .
Dilam.	Pogonostemon menthoides.	. . . . .
Djadjawie.	Ficus Rumphii.	. . . . .
Djagoeng.	Zea mais.	. . . . .
Djambe.	Areca catechu.	Pinang.
Djamblang.	Syzigia Tambolana.	Doeat.
Djamboe.	. . . . .	. . . . .
» ajer.	Cerocarpus aqueus.	. . . . .
» » mawar.	Jambosa vulgaris.	. . . . .
» bidjie.	Psidium gujava.	Djamboe kloetoek.
» bol.	» macrophylla.	. . . . .
» iroeng.	Anacardumoccidentale.	Djamboe monjet.
» kling.	Myrtus cumini.	. . . . .
» merah.	Jambosa purpurascens.	Djamboe dipa.
» tjina.	Psidium pumilum.	» lemboet.
Djengkol.	Inga bigemina.	. . . . .
Djantie.	. . . . .	. . . . .
Djantramoelie.	. . . . .	. . . . .
Djarak.	Ricinus communis.	Djerak kaliki.
» tjina.	Jatropha multifida.	. . . . .
» kapri.	Curias purgans.	Djerak kosta.
Djaram.	Pavetta indica.	. . . . .
Djaroem-djaroem.	Ixora incarnata.	Sokka boelauw.
Djaroeng.	Nomaphyla corymbosa.	. . . . .
Djatie.	Tectonia grandis.	. . . . .
Djawie-djawie	Ficus Rumphii.	Djadjawie, kiantjak.

Beschrijving, nut, gebruik, voorkomen enz.

. . . . . .

Geneeskundige plant tegen de koersp, of ringworm.

. . . . . .

Geneeskundige plant, wegens de verkoelende eigenschappen; bij hoofdpijn, ontsteking en koortsen.

. . . . . .

Wordt in de pepertuinen geplant om schaduw te geven aan de jonge ranken.

. . . . . .

Eetbare vrucht.
id. . . . . .
id. . . . . .

. . . . . .

Timmerhout voor stijlen, leggers van bruggen.

. . . . . .

Aangekweekt.
Zie Pinang.

. . . . . .

Algemeene naam voor verschillende vruchtsoorten.

. . . . . .

Boon met stinkenden geur.
Eetbare vrucht.

. . . . . .

De vrucht levert de kastorolie.

. . . . . .

Ligte houtsoort; dient voor gevesten van kapmessen enz.
Welriekende bloem.

. . . . . .

Een enkele boom wordt hier en daar gevonden.

. . . . . .

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Ook bekend als:
Djeloetong.	. . . . .	. . . . .
Djeletong karbau.	Urtica ovalifolia.	Daun gatal-Poeloes.
Djeloh.	. . . . .	. . . . .
Djerring.	Mimosa.	. . . . .
Djeroedjoe.	Dilivaria ilicifolia.	. . . . .
Djeroek.	Citrus.	Limoh.
» bali.	» decumana.	Dj. gedang, dj. matjan, -djamboea te Riouw.
» djapoen.	» aurantium.	Dj. manis.
» djoeda.	. . . . .	. . . . .
» kapas.	» limonella.	» nipies-tipies.
» kerbau.	» medica.	» soesoe.
» koentjie.	. . . . .	. . . . .
» kwee.	. . . . .	. . . . .
» poeroet.	» papeda Rumphii	. . . . .
» pos.	» amara.	» lemoh gedeh.
» raua.	. . . . .	. . . . .
Djintan.	Cuminis.	Komijn.
Djirik.	. . . . .	. . . . .
Djoeat.	. . . . .	. . . . .
Djoekoet.	. . . . .	. . . . .
Djaha.	. . . . .	. . . . .
Doedoeranan.	Platea excelsa latifolia.	. . . . .
Doekoe.	Lansium domesticum.	. . . . .
Doelang (kajoe).	Cassia javanica.	. . . . .
Doengoen.	. . . . .	. . . . .
Doeren.	Durio zibethinus.	Kadoe.
» antoe.	. . . . .	. . . . .
» daun.	. . . . .	. . . . .
Donam monjet.	. . . . .	. . . . .
Elok.	Hellenia bracteata.	. . . . .
Empagar.	. . . . .	. . . . .
Endaroe.	. . . . .	. . . . .
Endilau.	. . . . .	. . . . .
Enpenning.	. . . . .	. . . . .
Enpo.	. . . . .	. . . . .
Gabang.	Corypha gebanga.	. . . . .
Gaboes.	Alstonia scholaris.	. . . . .
Gadis.	. . . . .	. . . . .
Gadja gamoelang.	. . . . .	. . . . .
Gadok.	Bisschoffia javanica.	. . . . .
Gadong.	Dioscorea trifoliata.	. . . . .
Gaharoe.	Aquilaria agalocha.	Agila, aloë hout.
» boewaja.	. . . . .	. . . . .
» medang.	. . . . .	. . . . .
» tandoe.	. . . . .	Kalambak.?
Gajam.	Inocarpus edulis.	Ganggang-Gatel-Getip
Galoema.	Rubia javanica.	Tjereham.
Gamat oetan.	Echinocaulos perfoliatus.	Gamat goenong.
Gambas.	Bryonia cordifolia.	. . . .
Gambier.	Nauclea gambier.	. . . .

Beschrijving, nut, gebruik, voorkomen enz.

Timmerhout voor planken van huizen.
De bladen verwekken jeukte en branden sterker dan brandnetel.
De harst dient als geneesmiddel tegen de poeroe (uitslag).

. . . . . .

Pompelmoes.
Zoete oranje appel.

. . . . . .

Limmetje.
Citroen.

. . . . . .

Bittere oranje appel.

. . . . . .

De bladen geneesmiddel bij uitslag.

. . . . . .

Geneesmiddel bij heete koortsen.

. . . . . .

Vruchtboom (aangekweekt).
Gebezigd tot maken van praauwen.

. . . . . .

Zware vruchtboom; veel op Lingga, minder op Tandjong pinang.

. . . . . .

. . . . . .

Timmerhout voor stijlen, leggers en balken.
Timmerhout voor stijlen van huizen enz.
Van de bast wordt touwwerk gemaakt.
Geneesmiddel tegen koortsen.

. . . . . .

Geeft eene slechte soort aan sago.
Zeer zacht en ligt hout.
Gelijkt eenigsints op sassafras en kan tot dit einde ook gebruikt worden in de geneeskunde, doch verschilt met de Amerikaansche.
Bloem.

. . . . . .

Artsenijplant.
Harsachtig hout, het voorkomen hebbende als of het verrot is, wordt als reukwerk gebrand. Het hart alleen kan hiertoe gebezigd worden.
In China kost soms het pond 30 sp. m. de pikol.

. . . . . .

Eetbare vrucht.

. . . . . .

Door uitkoking wordt een verdikt sap verkregen dat algemeen bij de sirih wordt gebruikt; ook voor leerlooijerijen en verwerijen.

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Ook bekend als:
Gambier oetan.	. . . . .	. . . . .
Gandaria.	Bouea oppositofolia.	Goenarjah-romnia-koen-[dangan-Gandanah.
Gandapoera.	Hibiscus abelmoschus.	Kaworoh.
Gandaroessa.	Justicia gandaroessa.	Handaroessa.
Gandasoelie.	Hedichion coronarium.	. . . . .
Gandja.	Cannabis sativa.	. . . . .
» rameh tjina.	Corchorus capsularis.	. . . . .
Gandoe.	. . . . .	. . . . .
Ganitri.	Eloeocarpus augustifolia.	. . . . .
Garoe.	Ficus elastica.	Rhubarberhout.
» boewaja.	. . . . .	. . . . .
» tjoempeka.	Agollochum spurium.	. . . . .
Gedoentang.	. . . . .	. . . . .
Getepan.	. . . . .	. . . . .
Getip.	Inocarpus edulis.	Gangang-Gatel-Gajam.
Gioeta.	. . . . .	. . . . .
Gilang.	Portulacca oleracea.	Postelein.
Giring landak.	Crotalaria retusa.	Kakatjangan.
Glaga.	Saccharum spontaneum.	Eurie.
Glam betie.	Gordonia excelsa.	Kimanjal.
» idjoe.	. . . . .	. . . . .
» tikoesan.	. . . . .	. . . . .
Glenggang.	Cassia alata.	Goelongang Kimanilla kateppeng badak daun Koerap.
Gloega.	Broussonetia papyrifera.	Saaij.
Gloegar.	. . . . .	. . . . .
Goelong tjoetjoe.	Plumiera obtusa.	Boenga koeboeran.
Gombai.	. . . . .	. . . . .
Gombala.	. . . . .	. . . . .
Groengang.	. . . . .	. . . . .
Henna.	Lawsonia inermis.	Inei.
Hoewa.	. . . . .	. . . . .
Iboel.	. . . . .	. . . . .
Iokam.	. . . . .	. . . . .
Ipiel.	. . . . .	. . . . .
Iram.	. . . . .	. . . . .
Kaboe-koboe.	. . . . .	. . . . .
Kaboeng.	Borassus gomuti.	. . . . .
Kadjatouw.	. . . . .	. . . . .
Kadoedoe.	. . . . .	. . . . .
Kake.	. . . . .	. . . . .
Kaliki.	Ricinus palma christi.	Djerak kaliki.
Kaliki.	Carica papaja.	Beteh papaja.
Kaledang.	. . . . .	. . . . .
Kaloekoeb.	. . . . .	. . . . .
Kaloep.	. . . . .	. . . . .

Beschrijving, nut, gebruik, voorkomen enz.

. . . . . .

De vrucht wordt onrijp gezouten, rijp heeft hij eenen frisschen zuren smaak.

. . . . . .

Artsenijplant tegen koortsen.
De bloemen worden als sieraad in het haar gedragen, zinnebeeld van onstandvastigheid.
Soort van hennip, uit de bladeren en vruchten wordt een bedwelmend sap bereid.
Van deze hennip worden in Bengale goenie zakken gemaakt.
Eene eetbare plant.
De gedroogde zaadhulsels worden voor rozenkransen gebruikt.
Voor stokken van pieken, geel van kleur met zwarte stippen.
Id.
Id.
Zeer ligt hout.
Vrucht.
Zie Gajam.
De hart dient als geneesmiddel.
Wordt als groente gegeten.

. . . . . .

. . . . . .

De bast wordt gebruikt om de praauwen te kalfaten en als middel van inpakking.
Voor planken.
De harst als geneesmiddel.

De bladeren dienen tot genezing van de koerap (ringworm.)
Hiervan wordt eene soort van grof papier vervaardigd.

. . . . . .

Wordt op de graven geplant.
De bladeren geneesmiddel tegen buikziekten.
Schoone houtsoort van eene geele kleur.
Timmerhout voor planken van vaartuigen, waarde *f* 4 per stuk.

Wordt gebruikt om de nagels rood te verwen en als medicijn.
Zwart gespikkeld hout voor piekstokken.

Het hout laat zich splijten als bamboe, voor piekstokken.

. . . . . .

Voor planken van praauwen doch niet sterk.
Bloem.

Voor geweerladen en Inlandsche violen, de bast en wortel in geneeskunde tegen de uitslag koedies, waarmede de huid wordt gewreven.

. . . . . .

Eene palmsoort met doornen en geribde bast, welke eene soort van sago oplevert.

. . . . . .

. . . . . .

Geeft de bekende geneeskundige olie.

. . . . . .

Chinesche doodkisten - knieën en krombouten van schepen.
Voor ligte planken, de bast dient tot dekking van huizen en beschotten

. . . . . .

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Ook bekend als:
Kamaloean (roempoet).	Mimosa pudica.	Daun tidor-tidor.
Kambauw.	. . . . .	. . . . .
Kambing.	. . . . .	. . . . .
Kampas.	. . . . .	. . . . .
Kandie.	. . . . .	. . . . .
Kandis boerong.	Garcinia variegata.	. . . . .
Kangkong.	Convolvulus reptans.	. . . . .
Kanigara.	Nymphea stellata.	Taratteh.
Kapai.	Ophioderma pendulum.	Koempaai.
Kapas.	Gossypium.	. . . . .
» benggala.	» vitifolium.	Kapas angris, ks. gedeh.
» besar.	» arboreum.	. . . . .
» mori.	» micranthium.	Kapas taoen.
» oemah.	» indicum.	» lemboet.
» oetan.	Hibiscus Callosus.	Kaka-passang. koneng.
Kapoelaga.	Amomum Cardamomum.	Koppol.
Kapok.	Eriodendron anfractuosum.	Randoe.
» oetan.	Salmalia malabarica.	. . . . .
Karaabou.	. . . . .	. . . . .
Karbou (roempoet).	Cynosurus indicus.	. . . . .
Karet.	Ficus elastica.	. . . . .
Kasoemba djawa.	Carthamus tinctorius.	. . . . .
» kling.	Bixa orellana.	Gloega galingam.
Katepeng.	Cassia torosa.	. . . . .
Katimoen.	Cucumis melo.	Timoeu-antimoen.
Katimoho.	. . . . .	. . . . .
Katja pieriag.	Gardenia florida.	Boenga tjina.
Katjang.	. . . . .	. . . . .
» djapoen.	Soja hispida.	Kg. boeloe.
» djaridji.	Liblab vulgaris.	Kg. kakara, kg. peda [Katepes.
» getal.	Dolichos pruriens.	. . . . .
» goenong.	Hedisarium gangeticum.	Pottong koedjang.
» goreng.	Arachis hypogea.	Katjang tanah minjak
		» soeok.
» idjoe.	Phaseolus radiatus.	Kg. sapoh, kg. heiran.
» kajoe.	Cytisus cadjan.	. . . . .
» kedale.	Phaseolus max.	. . . . .
» ketjil.	Phaseolus radiatus hu- [milis.	. . . . .
» manila.	Voandzeia subterranea.	. . . . .
» mas.	Phaseolus lunatis.	Katjang tjina.
» monjet.	Phaseolus caracalla.	. . . . .
» pendek.	» compressus.	. . . . .
» poetie.	Dolichos katjang.	. . . . .
» prang.	» ensiformis.	. . . . .
Katong katong.	. . . . .	. . . . .
Kawah.	Coffea arabica.	Koppi
Kawan.	. . . . .	Tengkawan.
Kedawang.	. . . . .	. . . . .
Kedawong.	. . . . .	. . . . .

Kruidje roer mij niet.
Eetbare vrucht
De bast is een geneesmiddel voor buikpijn.

. . . . . .

Timmerhout doch niet zeer duurzaam.
Zeer harde houtsoort, de vrucht wordt gegeten.
Wordt als groente gegeten.
Schoone purpure waterbloem met groote bladeren.

. . . . . .

Katoenheester.
Geeft zeer fijn katoen.

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

Zoogenaamde zijkatoenboom, de katoen is te kort om gesponnen te worden en dient bijna uitsluitend tot vullen van kussens en matrassen.

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

De bloem geeft eene geele verwstof om katoen enz. te verwen.
De pitten in de vrucht zijn bedekt met eene roode stof die kleurstof oplevert.

. . . . . .

Komkommer.
Voor geweerladen.
Schoone witte bloem.
Algemeene naam voor verschillende soorten van peul en andere vruchten.
Wordt gegeten.

Id.

. . . . . .
. . . . . .

Wordt geroosterd gegeten, en geeft veel olie om te branden.
Wordt gegeten.

. . . . . .

Wordt gegeten.

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

Wordt gegeten.
De boonen scharlaken rood worden tegen borstziekten gebruikt.
Hard en taai, voor houten hamers.
Eenige weinige boomen aangeplant, geven groote en geurige boonen.
Voor masthouten van jonken, de vrucht levert eene zeer goede soort van olie welke even als boter kan gebruikt worden en daarvan ook het voorkomen heeft, dezelve kan lang bewaard worden.
Hard timmerhout; geneesmiddel bij ontsteking.
Geneesmiddel bij buikziekten.

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Ook bekend als:
Kedemoet.	. . . . .	. . . . .
Kedepier.	. . . . .	. . . . .
Kedjang.	. . . . .	. . . . .
Kedondong.	Panax obtusum.	. . . . .
» lâut.	– fructicosum.	. . . . .
Keladie.	Colocasia vera.	. . . . .
Kelambar.	Cocos nucifera.	Nior kalapa.
Kelapa.	Cocos nucifera.	Nior klapa, kelambar.
» bali.	Cocos maxima.	. . . . .
» gading.	– eburnea.	. . . . .
» idjoe.	– viridis.	. . . . .
» laut.	Ladoicea sechellarium.	. . . . .
» poejoe.	Cocos pumila.	. . . . .
» toepei.	. . . . .	. . . . .
Keledek.	Convolvulus batattos.	. . . . .
Kelempang.	Sterculia foetida.	Kepoh. Dangdur gedeh.
Kelingkeng.	Euphoria lichi.	. . . . .
Keloewi.	Artocarpus incisa.	Tiembol.
Kelor.	Moringa pterigosperma.	. . . . .
» goenoeng.	Thalictium javanicum.	. . . . .
Kemadoe.	Urtica oestuans.	. . . . .
Kemang.	Mangifera foetida.	Bindjie.
» badak.	. . . . .	. . . . .
Kemap.	. . . . .	. . . . .
Kembodja.	Plumiera acutifolia.	Samodja.
Kemetas.	. . . . .	. . . . .
Kemetjan.	. . . . .	. . . . .
Kemirie.	Aleurites moluccana.	Boewa kras, Moentjang.
» antoe.	. . . . .	. . . . .
Kemkema.	Crocus sativa.	. . . . .
Kemoekoes.	Piper cubeba.	Koemoekoes
Kemoening doesoen.	Murraya exotica.	. . . . .
» oetan.	– paniculata.	. . . . .
Kempas.	. . . . .	. . . . .
Kenaga.	. . . . .	. . . . .
Kenanga.	Uvaria odorata.	. . . . .
Kenarie.	Canarium commune.	. . . . .
Kendoerie boetang.	Adenanthera pavonina.	Saga kajoe.
Keniedie.	. . . . .	. . . . .
Kentjoer.	Kaempferia galanga.	Kontjor, Tjikoer.
Kentoet (daun).	Apocymum foetidum.	. . . . .
Kepajang.	. . . . .	. . . . .
Kepini.	Opa metrosideros.	Kepinis, pindis.
Kerak.	Ruellia anagallis.	Djaroeng.
– nassie.	Pergularia accedens.	. . . . .
Kerandang.	Carissa carandas.	. . . . .
Kermoenting.	. . . . .	. . . . .

Beschrijving, nut, gebruik, voorkomen enz.

. . . . . .

Zure eetbare vrucht.
De wortel wordt in drinkwater gekookt, de zure vrucht gegeten.
Eetbare vruchten.

. . . . . .

Eetbare wortel.

. . . . . .

Het houtachtige gedeelte wordt gespleten en in huisbouw gebezigd; is vrij wel bestand tegen het weder.

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

Wordt in de geneeskunde g bruikt.

. . . . . .

De olie kan bij het verwen gebezigd worden.
Eetbare wortel.
Meubelhout.
Vrucht, soort van Ramboetan.
Broodvrucht, wordt gegeten.
Mierik wortel, de bladen met kalk gemengd geneesmiddel tegen hondsbeten.

. . . . . .

Brandnetel met vergiftig en scherp sap, bij de tijgergevechten gebezigd om de beesten aan te hitsen.
Twee soorten, zure en zoete.

. . . . . .

Timmer hout voor stijlen, zolderribben, paalwerk enz. wordt niet door witte mieren aangetast.
Witte welriekende bloemen, worden op de graven geplant.

. . . . . .

De vrucht is eetbaar, de bladeren een geneesmiddel bij oogziekten.

. . . . . .

Levert veel olie.

. . . . . .

Staart peper, een geneesmiddel.
Zeer fijne houtsoort, voor kleine meubels, krisscheden, kan goed gepolijst worden; licht gekleurd, fijne vaste draad, welriekende witte bloem.
Roodachtig van kleur, minder goed dan voorgaande.
Timmerhout voor roeren, inlandsche blaasbalgen geeft zeer goede houtskool voor tinsmelting.

. . . . . .

Welriekende geele bloem.
Eenige weinige boomen, de vrucht gegeten, geeft goede olie.
De kleine roode boon wordt bij goudwegen gebezigd.
Eetbare vrucht.
Medicijnplant bij hoofdpijn, krampstillend.
Medicijnplant.
Zeer hard hout voor stijlen en palen, stompt de gewone gereedschappen spoedig af.

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

Struik met eene flaauwzoete eetbare vrucht.

. . . . . .

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Ook bekend als:
Kersanie.	. . . . .	. . . . .
Kertaus.	. . . . .	. . . . .
Kesemak.	. . . . .	. . . . .
Ketah oedang.	. . . . .	. . . . .
Ketapan.	Terminalia catapa.	. . . . .
Ketantjoela.	. . . . .	. . . . .
Ketembon.	. . . . .	. . . . .
Ketilawang.	. . . . .	. . . . .
Ketjapie.	. . . . .	. . . . .
Ketjoe.	. . . . .	. . . . .
Ketjoebong.	Datura alba.	Doornappel.
Ketlepan.	. . . . .	. . . . .
Ketoembar.	Coriandrum sativum.	. . . . .
Ketoepong.	. . . . .	. . . . .
Kidjambang.	. . . . .	. . . . .
Kioera.	Urania regalis.	. . . . .
Kitalor.	Xanthophyllum vitelli [neum.	. . . . .
Kitambaga.	Memecylon grande.	. . . . .
Kitapang.	Callicarpa japonica.	Katoempang.
Klat lapies.	. . . . .	. . . . .
» merah.	. . . . .	. . . . .
» paaj.	. . . . .	. . . . .
» poetie.	. . . . .	. . . . .
» rawang.	. . . . .	. . . . .
Kledang.	. . . . .	. . . . .
Klempak.	. . . . .	. . . . .
Kloetong nangka.	. . . . .	. . . . .
» regies.	. . . . .	. . . . .
Koeda (rompoet).	Pancium colorium.	. . . . .
Koeda koeda.	Spondias Wirtgeni.	. . . . .
Koedrang.	. . . . .	. . . . .
Koekoen.	Heritiera littoralis.	. . . . .
Koekoeran (daun).	Scutellaria indica.	. . . . .
Koelat.	. . . . .	Paddestoelen.
» kajoe.	. . . . .	. . . . .
» koel.	. . . . .	. . . . .
» padang.	. . . . .	. . . . .
» patah.	. . . . .	. . . . .
» pongsoe.	. . . . .	. . . . .
» sisir.	. . . . .	. . . . .
Koeliem.	. . . . .	. . . . .
Koelor.	Artocarpus laevis.	Soekon, broodvrucht.
Koembang.	. . . . .	. . . . .
Koembili.	Arachis hypogea.	Katjang tanah, kg. soe- [soek, kg. goring.
Koemili djawa.	Coleus tuberosus.	. . . . .
Koendangan.	. . . . .	Serba janam.
Koendoer.	. . . . .	. . . . .
Koening (boenga).	Cassia planisiliqua.	. . . . .

Beschrijving, nut, gebruik, voorkomen enz.

Een afkooksel; geneesmiddel bij heete koortsen.
Het blad dient tot voedsel der zijdewormen.
Eetbare vrucht.
Zacht soort van hout ondienstig.
Vrucht op amandel gelijkkend; eetbaar. de schil van de vrucht geeft eene zwarte verwstof.
Eetbare vrucht.
Vrucht; geneesmiddel bij koude koortsen.

. . . . . .

Eetbare vrucht.
Uit de wortel wordt olie getrokken die bij het eten kan gebruikt worden.
Het sap der bloemen heeft eene bedwelmende eigenschap; de bladen worden in de geneeskunde gebruikt.

. . . . . .

Aangekweekt.
Het blad dient om kleine wonden te genezen.
Waterplant.

. . . . . .

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

Id.

In huisbouw veel gebruikt voor stijlen, leggers, balken enz.
Grove planken.

Id
Id

Goed timmerhout, voor huizen, roeren, Chinesche doodkisten; de vrucht is eetbaar.

. . . . . .

Goed timmerhout, licht bruin, paarsachtig van kleur; in doorsnede overlangs zven als of de draden zich kruisen: daarbij zeer vast. Zeer geschikt voor scheepsbouw. Uit deze boomen worden de pentjalangs gebouwd, welke soms 80 vt. lang en 7 breed zijn: de breedte wordt door middel van vuur vergroot.
Idem doch sterker soort.
Geeft eene gele verwstof.

. . . . . .

De gom is zeer taai en kleverig; dient als cement voor gebroken aardewerk.

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

Boom waarvan het sap naar knuflook riekt; gebezigd voor stijlen van huizen

. . . . . .

Zure vrucht die gegeten wordt.

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Ook bekend als:
Kajoe koening.	Nauclea orientalis.	. . . . .
Koenjiet besar.	Curcuma longa.	Koenieng.
» padi.	» zerumbet.	» gedeh.
» santan.	» purpurascens.	» parie.
Koeping mindjangan.	Plantago asiatica.	. . . . .
Koepoe koepoe.	Bauhinia corymbosa.	Kioerat-Tjulie oentjal.
Koesa koesa.	Panicum colonum.	Lidah lidah.
Koesambi.	Stadmannia sidéroxylon.	. . . . .
Koeweni.	Mangifera macrocarpa.	. . . . .
Kokosan.	Lansium domesticum.	Goempor-Manga oetan.
» monjet.	Didymochiton nutens.	Koepa dessa.
Korap.	Cassia alata.	. . . . .
Krandjie.	Galedupa arborea.	Kimanilla-katapang badak.
» boerong.	. . . . .	. . . . .
Krang-krang.	. . . . .	. . . . .
Krantei.	. . . . .	. . . . .
Kras, (boewa kras).	Aleurites moluccana.	Kemiri-moentjang.
Kroeboet.	Rafflesia Arnoldi.	. . . . .
Kroeing.	Dipterocarpus.	Palaglar ?
Krokot.	Portulaca sativa.	Gellang.
Labalaba.	. . . . .	. . . . .
Laban.	Vitex pubescens.	Harass.
Laboe.	Cucurbita lagenaria.	. . . . .
» poeti.	. . . . .	. . . . .
Lada andjing.	Piper amalagae.	. . . . .
» berekor.	» cubeba.	Koemoekoes.
» ketjil.	» nigrum.	Lada hidong-pedas.
» lada.	. . . . .	. . . . .
» merah.	Capsicum.	Tjili.
» pandjang.	Piper longum.	Tjabe djawa.
Lagam.	. . . . .	. . . . .
Lagoendie.	Vitex trifolia.	. . . . .
Laies.	. . . . .	. . . . .
Lakha.	Myristica iners.	. . . . .
» oelar.	. . . . .	. . . . .
Laki-laki (Rompoet).	Verna indica.	. . . . .
Lalang.	Andropogon caricosum.	Allang allang.
Laling djiwa.	. . . . .	. . . . .
Lamboer.	. . . . .	Lellet.
Lamkoeboer.	. . . . .	. . . . .
Lampas.	. . . . .	. . . . .
Lampoejang oetan.	Globba marantina.	Djuntier.
» pait.	Zingiber cassumunar.	Blakkatoa.
Lampoenie.	. . . . .	. . . . .
Landap.	Barleria prionites.	. . . . .
Laudo.	. . . . .	. . . . .
Langa.	Sesamum indicum.	Widjien allas.

. . . . . .

De wortel wordt in de spijsbereiding gebruikt; het sap met kalk gemengd geeft eene gele verwstof voor katoenen goederen; wordt ook in de geneeskunde aangewend.

. . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

Bloem.

. . . . . .

. . . . . .

Soort van mangga met sterke terpentijnlucht.

Eetbare vrucht soort van lansap.

. . . . . .

. . . . . .

Zeerhard, donkerbruin, harsachtighout, lant zich moeijelijk bewerken gelijkt veel op pokhout; gebezigd voor roeren en ankers; zinkt in water, de vrucht is eetbaar

Minder goed dan het voorgaande

Ligt hout.

Boschboom.

Levert olie.

Plant met reusachtige bloemen.

Zware boom waaruit de kroeing of houtolie wordt getrokken; het hout dient voor planken van huizen; somtijds worden de stammen ook tot masten en kielen van vaartuigen gebruikt.

Postelein, als groente gegeten.

Bloem.

Timmerhout.

. . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

Staartpeper, geneesmiddel.

Gewone peper wordt door Chinezen veel gebruik voornaam artikel van handel.

. . . . . .

Spansch peper.

. . . . . .

Vruchtboom.

De bittere zamentrekkende bladeren worden als afkooksel tegen de koortsen aangewend, ook in de magazijnen ter wering van rijsttorren.

Voor masten van Inlandsche vaartuigen.

Een heester gewas dat in China als medicijn en als wierook gebezigd wordt.

Timmerhout voor stijlen en balken.

. . . . . .

. . . . . .

Tuinvrucht.

De vrucht wordt in plaats van zeep bij 't wasschen gebezigd.

Afkooksel, geneesmiddel tegen koortsen.

. . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

Boschboom, doch zonder gebruik.

. . . . . .

In huisbouw voor dak kribben gebezigd.

Geeft eene goede olie.

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Ook bekend als:
Langkap.	. . . . .	. . . . .
Langkwas.	Kaempferia galanga.	Kontjor-tjikoer.
Langkwas (kajoe).	. . . . .	. . . . .
Lansat.	Lansium domesticum.	Koepa dessa.
» toea.	. . . . .	. . . . .
Langsanie.	. . . . .	. . . . .
Lanjoet.	. . . . .	. . . . .
Larak.	. . . . .	. . . . .
Lari-lari (roempoet).	Spinifex squamosus.	. . . . .
Lawang.	Laurus.	. . . . .
Leban.	. . . . .	. . . . .
Legoendie.	. . . . .	. . . . .
» oetan.	. . . . .	. . . . .
Lekam.	. . . . .	. . . . .
Lelabie.	. . . . .	. . . . .
Lelana.	. . . . .	. . . . .
Lelowing.	. . . . .	. . . . .
Lempatoe.	. . . . .	. . . . .
Lempoei.	. . . . .	. . . . .
Lidak aijam.	Spermacoce scaberrima.	. . . . .
» badak.	Opuntia magnifolia.	Tjeulie-badak.
» bebek.	. . . . .	. . . . .
» boewaja.	Agave vinifera.	. . . . .
» lidah.	Bauhinia corymbosa.	Daun koepo koepo.
Limau.	Citrus.	Djeroek.
Linking.	Nephelium longanum.	Mata koetjieng.
Linoes.	. . . . .	. . . . .
Litji.	Nephelium litji.	. . . . .
Lobak.	Raphanus caudatus.	Groote radijs.
Lobi-lobi assam.	Flacourtia sapida.	Rokam assam-koepa lan-[dak.
» badak.	Capparis.	. . . . .
» manis.	» cataphracta.	» manis id.
» sepat.	» jangomas	» sepat.
Loemoet.	Limnophila sessiliflora.	. . . . .
Loenda.	. . . . .	. . . . .
Loentas.	Pluchea indica.	Bloentas.
Loh.	. . . . .	. . . . .
Lontar.	Borassus flabelliformis.	Rontal.
Madja.	Aegle. . . .	. . . . .
Alahang.	. . . . .	. . . . .
Malaka.	Embliea officinalis.	. . . . .
Malie-malie.	. . . . .	. . . . .
Mamanoekan.	Panax cochleatum.	Namangkokan.
Mampat.	. . . . .	. . . . .
Mampelan.	Mangifera indica.	Mangga limoes.
Mandalika.	Artocarpus rigida.	Boeroet.
Mandiki.	Cucurbita citrullus.	Samangka, water meloen.
Mantiga (boenga).	Tabernamontana divaricata.	. . . . .
Mandira.	Ficus Rumphii.	. . . . .

Beschrijving, nut, gebruik, voorkomen enz.

Taai hout voor pekstokken.

. . . . . .

Slecht houtsoort die veel wordt aangetroffen.
Wordt aangekweekt en in 't wild gevonden.

. . . . . .

Goede fijne houtsoort voor meubels en snijwerk.
Eetbare vrucht, een soort van mangga.
Parasietplant met sappige vrucht; de bast geeft kleurstof.

. . . . . .

De bast heeft de geur van kruidnagelen: wordt in water gekookt om den smaak te verbeteren.
De wortel dient tot het maken van pagajers.
Bladen een verkoelend geneesmiddel.
Id.
Vruchtboom.
De bast is een geneesmiddel tegen koortsen.
Plant.
Geneesmiddel tegen heete koortsen.
Voor huisbouw.
De bladen geneesmiddel tegen borstkwalen.

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

Het sap der bladeren wordt gebezigd om het haar mede te wasschen.
Bloem.
Zie djeroek.
Eetbare vrucht.
Wordt met water gemengd ter verzangenaming van de smaak.
Vrucht: soort van mangantan.
Wornt aangekweekt, rauw gestoofd gegeten..

Vrucht; is eetbaar.

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

De bladen worden gegeten.
De bladeren dienen tot maken van kadjangmatten.

. . . . . .

Eetbare vrucht.

. . . . . .

Geneesmiddel tegen zwellingen en kneuzingen.

. . . . . .

Geneesmiddel bij buikpijn; de bast tegen uitslag.
Algemeene naam van mangga.

. . . . . .

Eetbare vrucht, zeer saprijk.

. . . . . .
. . . . . .

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Ook bekend als:
Mangga.	Mangifera indica.	Mampelam.
» oetan.	» macrocarpa.	. . . . .
» parie.	» parie.	. . . . .
» manok.	. . . . .	. . . . .
Manggi manggi.	Rhizopora.	. . . . .
Mangis.	Garcinia mangostana.	Mangoestan-mangoe.
Mangkoedoe.	Morinda citrifolia.	Bangkoedoe-tjangkoedoe.
Manglie.	Michelia. . . .	. . . . .
Mangnoe.	. . . . .	. . . . .
Manis (kajoe).	Cinnamomum zeylani-[cum.	. . . . .
» djawa.	» iners.	. . . . .
» tjina.	» aromaticum.	. . . . .
Marakoelie.	. . . . .	. . . . .
Marap.	. . . . .	. . . . .
Mas roempoet.)	Ruellia repanda.	. . . . .
Masak.	. . . . .	. . . . .
Mata boeta.	Excoecaria agalocha.	. . . . .
» koetjieng.	Mephitidia cyanocarpa.	Kiboeloe.
Matjang medang antoe.	Mangifera foetida.	Batjang. . .
» batoe.	. . . . .	. . . . .
» biawak.	. . . . .	. . . . .
» boengkoel.	. . . . .	. . . . .
» boewaja.	. . . . .	. . . . .
» djankat.	. . . . .	. . . . .
» kladie.	. . . . .	. . . . .
» koenieng.	. . . . .	. . . . .
» koenjit.	. . . . .	. . . . .
» lesa.	. . . . .	. . . . .
» lampanie.	. . . . .	. . . . .
» magelang.	. . . . .	. . . . .
» prelampang.	. . . . .	. . . . .
» panuw.	. . . . .	. . . . .
» prawas.	. . . . .	. . . . .
» rawang.	. . . . .	. . . . .
» semat.	. . . . .	. . . . .
» sangka.	. . . . .	. . . . .
» serci.	. . . . .	. . . . .
» slawan.g	. . . . .	. . . . .
» sahang.	. . . . .	. . . . .
» telor.	. . . . .	. . . . .
» tandor.	. . . . .	. . . . .
Medja.	Musa behai.	. . . . .
Mekoe.	. . . . .	. . . . .
Mela boewie.	. . . . .	. . . . .
Melapengan.	. . . . .	. . . . .
Melati.	Jasminum sambac.	Meloor.
» gambier oetan.	» glabriusculum.	. . . . .
» goenong.	» undulatum.	. . . . .
» tongkeng.	Pergularia odoratissima.	. . . . .
» soesoen.	Jasminum sambac flore [pleno	Dubbele melati.
Meldingan.	. . . . .	

Beschrijving, nut, gebruik, voorkomen enz.

Zeer lekkere vrucht, waarvan vele soorten.

. . . . . .

De vrucht heeft eene bedwelmende eigenschap.
Groeit langs de stranden en riviermondingen.
De bekende mangostan.
Zie Bangkoedoe.
Tuinvrucht.
Zeer harde houtsoort.

De kaneelboom, wordt met goed gevolg aangekweekt.

. . . . . .

Zoethout.
Goed timmerhout.
Eetbare vrucht.

. . . . . .

Eetbare vrucht.
Soort van mangga met sterke geur.
Voor planken, sampans enz. het hout is ligt doch duurzaam; alle de verschillende soorten zijn tot gewoon timmerwerk geschikt, voornamelijk voor planken, stijlen, dakribben enz.

. . . . . .

Voor kleine praauwen; wordt niet door zeeworm aangetast.

. . . . . .

De gedroogde bladen dienen als geneesmiddel.

. . . . . .

Geneesmiddel bij de koerap.

. . . . . .

Wordt voor bijennesten schoon gehouden.
Zeer harde houtsoort.
De bekende geurige bloem wordt in kransen gevlochten in het haar gedragen.

. . . . . .

Voor praauwen.

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Ook bekend als:
Melebekan.	. . . . .	. . . . .
Melikoeran.	. . . . .	. . . . .
Melinga.	. . . . .	. . . . .
Memaniran.	Aeschijnomene pumila.	. . . . .
» poetie.	Portullaoca quadrifida.	. . . . .
Mengkoewan.	Pandanus furcatus.	Tjangkoewang.
Mengrawan batoe.	. . . . .	. . . . .
» boenga.	. . . . .	. . . . .
» lilien.	. . . . .	. . . . .
» soengoe.	. . . . .	. . . . .
Mengries.	. . . . .	. . . . .
Meninga.	Gnetum gnemon.	Bagoe-tangkil.
Menjan.	Styrax benzoïn.	Kemenjan-Tangkal min-[jang.
Merampoejan.	. . . . .	. . . . .
Merantee boenga.	. . . . .	. . . . .
» paja.	. . . . .	. . . . .
» sepang.	. . . . .	. . . . .
Meratamping.	. . . . .	. . . . .
Merawan batoe.	. . . . .	Welligt hetzelfde als [Mengrawan.
» boenga.	. . . . .	. . . . .
Merbang.	. . . . .	. . . . .
Merboelan.	. . . . .	. . . . .
Merbouw.	Metrosideros amboinensis.	. . . . .
Merian semoenan.	. . . . .	. . . . .
Meriawan.	. . . . .	. . . . .
Merimboengan.	. . . . .	. . . . .
Merkoenjiet.	. . . . .	. . . . .
Merliling.	. . . . .	. . . . .
Meroenggi.	Moringa pterygosperma.	Kelor.
Mertaling.	. . . . .	. . . . .
Mesire.	. . . . .	. . . . .
Metapal.	. . . . .	. . . . .
Nagasarie.	Mesua ferrea.	. . . . .
Nam-nam.	Cynometra cauliflora.	Poeki-andjing.
Nanas.	Ananassa sativa.	. . . . .
» idjoe.	» viridis.	. . . . .
» kondei.	» polyoephala.	. . . . .
» sabrang.	Agave Rumphii.	. . . . .
» soerat.	Ananassa scripta.	. . . . .
» tambaga.	» rubens.	. . . . .
» toempang.	» piramidalis.	Kroon ananas.
Nangka.	Artocarpus integrifolia.	. . . . .
» oetan.	. . . . .	. . . . .
» wolanda.	Anona muricata.	Zuurzak.

Beschrijving, nut, gebruik, voorkomen enz.

Voor sampans en kleine vaartuigen.
Eetbare vrucht.
. . . . . .
Geneeskundige plant bij ontsteking.
. . . . . .
De bladen worden voor atap gebezigd.
Timmerhout voor stijlen en masten; levert de bekende Damar mata koetjing, waarde tot *f* 50 een boomstam.
Id. doch veel minder sterk, levert dezelfde hars.
Id.
Id.
Zware boom, hard hout, vast van draad: wordt voor bijennesten schoon gehouden; de stam om rijstmolens van te maken, doch vergaat spoedig; beter voor meubel- dan timmerhout.
Zie Bagoe.

De hars is de bekende benzoïn, door insnijding verkregen.
Versterkend middel na hevige vermoeijenis; voor paalwerk daar het niet door witte mieren wordt aangetast.
Slecht timmerhout.
Zwaar hout, geschikt voor scheepsbouw en zeewerken; wordt niet door zeeworm aangetast.
Minder goed dan voorgaand.
Dekplanken van vaartuigen.

Zeer goed timmerhout voor huis en scheepsbouw, ook tot masten van groote praauwen, tot paalwerk in zee; wordt niet door witte mieren aangetast.
Is wegens zijne broosheid niet te gebruiken.
. . . . . .
Boschbooom zonder bepaald nut; zeer zacht hout.
Uitmuntend timmerhout; wordt ook veel voor meubels gebezigd; neemt eene schoone polijsting aan, is zeer schoon gevlamd, hard en duurzaam.
De wortel als bijvoegsel bij gekookt drinkwater.
Huisbouw.
Geneesmiddel bij gezwellen en spruw.
Geeft de Damar batoe.
Timmerhout voor stijlen van huizen.
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
Slecht timmerhout, wordt weinig gebruikt wegens zachtheid; verteert spoedig.

Eene welriekende bloem.
Tuinvrucht.
De bekende vrucht.
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
Verschillende kleine vruchten rondom eene groote, de smaak is flaauw, worden niet gegeten.
Het hout is goed voor meubels, geel van kleur ook voor krisscheden.
. . . . . .
Aangeplant.

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Ook bekend als:
Narawastoe.	Andropogon muricatus.	Akar wangi.
Nasie.	. . . . .	. . . . .
Nepas.	. . . . .	. . . . .
Nerai.	. . . . .	. . . . .
Nibong.	Caryota urens.	Anibong, Sowangkong.
Nila.	Indigofera tinctoria.	. . . . .
Nior darah.	Cocos nucifera.	Kelappa.
» gading.	» eburnea.	. . . . .
» kapal.	. . . . .	. . . . .
» kerah.	. . . . .	. . . . .
» manis.	. . . . .	. . . . .
» merapie.	Cocos rubescens.	. . . . .
» pinang.	» angustifolia.	. . . . .
» poejoe.	» pumila.	. . . . .
» poetie.	. . . . .	. . . . .
» rambei.	. . . . .	. . . . .
Nipa.	Nipa fruticosa.	Lipa.
Nipies.	. . . . .	. . . . .
Njamplong.	Calophyllum Blumei.	Penaga laut.
» sabrang.	Imbricaria maxima.	. . . . .
Njata.	Sideroxylum nitidum.	. . . . .
Njirei.	. . . . .	. . . . .
Nona.	Anona reticulata.	. . . . .
Oebar.	Tanarius major Rumph.	Okir.
Obat radja.	Smilax zeylonica.	Kajoe tjina, tjannar, [bokor.
Obie ara.	Arum.	. . . . .
» badak.	Dioscorea spiculata.	. . . . .
» belanda.	Solanum tuberosum.	. . . . .
» boetong.	Dioscorea alata.	Oebie lilien.
» djawa.	Convolvulus batata.	Katela.
» gadoeng.	Dioscorea hirsuta.	. . . . .
» kentang.	Ocimum tuberosum.	. . . . .
» oepas.	Dioscorea bulbifera.	. . . . .
Oelang-oelang.	Ficus racemosa.	. . . . .
Oenglien.	Memecylon trinerve.	IJzerhout, Kajoe bessi.
Padie.	Oryza sativa.	Tjereh.
» poeloet.	» glutinosa.	Ketan.
Padma.	Nelumbium speciosum.	Tarati.
Pagie sore (boenga).	Mirabilis jalappa.	. . . . .
Pahoe.	Mangifera macrocarpa.	Goempor, Manga oetan.
Pahoe lebie.	. . . . .	. . . . .
Pakoe.	. . . . .	Varenkruid.
» hadji.	Cycas revoluta.	Pakkis.
» lamiding.	. . . . .	. . . . .
» saba.	. . . . .	. . . . .
» tiong.	» circinalis.	. . . . .
Pala.	Myristica fragrans.	Notenmuskaat.
Palawang. { boekiet. paja. toda.	. . . . .	. . . . .

Beschrijving, nut, gebruik, voorkomen enz.

Grasplant met welriekende wortels: wordt gebruikt om kleederen geurig te maken.
Fijn hout, wordt gebruikt voor doodkisten.

. . . . . .

Boom, aan het strand groeijende.
Het houtachtige gedeelte van den stam is zeer hard, dient tot maken van latten voor inlandsche huizen en vaartuigen, soms tot meubels.
Aangeplant ter verkrijging van de indigo.
De bekende palmsoort.
Gele vruchten.

. . . . . .
. . . . . .

De buitenbast wordt gegeten.

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

De bladen dienen tot het maken van atap.
Timmerhout.
Kromdradig hout, geschikt voor kromhouten en kniëen van vaartuigen; de bast wordt als medicijn gebruikt.

. . . . . .

Voor praauwen.

. . . . . .

Zoete, eetbare vrucht.

Rood hout, dient om de netten en zeilen te tanen.

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

Zeer hard, goed bestand tegen weer en water, wordt tot paal-en zeewerken gebruikt, alsmede voor huisbouw.

Op de Oostkust van Sumatra; een weinig op Bintang.
Wordt weinig aangeplant.
Schoone waterplant met purpurkleurige bloem.
Geneeskrachtige plant.
Eetbare vrucht.
Uit de vrucht wordt olie getrokken om te braden en te branden.

. . . . . .
. . . . . .

Bij katoenverwerij met indigo gebruikt.
Met goed sukces aangekweekt.
Geneesmiddel bij miltziekten.
Id.
Goed hard timmerhout vooral voor paalwerk; het wordt niet door witte mieren aangetast; ook voor huisbouw, riemen en pagajers.

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Ook bekend als:
Pandan.	. . . . .	. . . . .
» laat.	Macquartia globosa.	. . . . .
» poedak.	Pandanus inermis.	. . . . .
» poeti.	» leucacanthus.	Pandan laut ketjil.
» rampei.	» latifolius.	» wangi.
» tikar.	» sammak.	» sammak, tikkar.
Pandinan koenjiet.	. . . . .	. . . . .
Papeda.	Dialium javanicum.	Randji.
» papoewah.	Panax fucticosum	Kedondong laut.
Papaja.	Carica papaja.	Beteh, Kades gantoel.
Parak.	. . . . .	. . . . .
Pareng.	Mimosa scandens.	. . . . .
Pare.	. . . . .	. . . . .
Pasang-pasang.	. . . . .	Pisang-pisang.
Pasier (kajoe).	Catha montana.	Kaliage laut.
Patjar.	. . . . .	. . . . .
» tjina.	Lawsonia alba.	. . . . .
» koekoe.	Balsamina hortensis.	. . . . .
Patah kamoedi .	Emilia sonchifolia.	Djongeh burrum.
» toelang.	Euphorbia tirucalli.	Tikal baloeng.
Patja piering.	Gardenia florida.	Sanklappa.
	» grandiflora.	. . . . .
	» radicans.	. . . . .
Pawan.	Clerodendron inerme.	Poewan, kg. boegang.
Pedali.	. . . . .	. . . . .
Pedas (kajoe).	Sassafras.	. . . . .
Pekan (boenga).	Jasmina grandiflora.	Melati gambir.
Penaga laut.	. . . . .	Njamplong.
Perpat.	. . . . .	. . . . .
Pertjah.	Isonandra gutta.	. . . . .
Petaling.	. . . . .	. . . . .
Petam.	. . . . .	. . . . .
Peteh.	Parkia speciosa.	Putoi.
Peteka.	Citrullus edulis.	Semangka.
Petola.	Momordica charantia.	Pria, Pepareh.
» oelar.	. . . . .	. . . . .
Pidjitan.	Lansium domesticum.	. . . . .
Pinang.	Areca catechu.	Betelnoot Djambeh.
» amboen.	. . . . .	. . . . .
» awak.	. . . . .	. . . . .
» baloe.	. . . . .	. . . . .
» bimbien.	. . . . .	. . . . .
» boelan.	. . . . .	. . . . .
» gandal.	. . . . .	. . . . .
» ilad.	. . . . .	. . . . .
» koeti.	. . . . .	. . . . .
» mabok.	. . . . .	. . . . .
» nengri.	. . . . .	. . . . .
» oetan.	. . . . .	. . . . .
» pitara.	. . . . .	. . . . .
» ranti.	. . . . .	. . . . .
» renda.	Areca pumila.	Djambeh rendie.
» sinagar.	. . . . .	. . . . .
» tawan.	. . . . .	. . . . .
» wangie.	Areca odorata.	. . . . .

Beschrijving, nut, gebruik, voorkomen enz.

. . . . . .

Welriekend; wordt in het haar gedragen.

. . . . . .

Tot bijvoegsel in gekookt d.inkwater.

. . . . . .

Eetbare vrucht.
Hard hout, wordt gebruikt voor molens.

. . . . . .

Geeft olie.
Hard en taai hout, seer geschikt voor riemen.

. . . . . .

De bladen dienen om de nagels rood te verwen.
Om de schoone bloemen aangekweekt.
Id.

. . . . . .

Bloem.

. . . . . .

Welriekende bloem.
Zeer geschikt voor kromhouten van vaartuigen. Hard en taai.
Taai hout, langs de stranden groeijend, geschikt voor inhouten en kromhouten.
Levert de bekende gutta pertjah, de vrucht levert goede olie.
De vrucht is eetbaar, goed timmerhout.
Bloem.
Een boon met sterke lucht, wordt als toespijze genuttigd.
Eetbare vrucht.
Bittere komkommer.

. . . . . .

Soort van Lansap.
Wordt met sirih bladen gekaauwd.

. . . . . .

De vrucht als geneesmiddel.

. . . . . .

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Ook bekend als:
Pindis.	Opa metrosideros.	Kepinis
Pisang.	Musa paradisiaca.	Tjou.
Pisang pisang.	. . . . .	Pasang-pasang.
Pitja pingan.	. . . . .	Patja priok.
Pladjo.	. . . . .	. . . . .
Planang.	. . . . .	. . . . .
Plangas.	. . . . .	. . . . .
Podak.	. . . . .	. . . . .
Poedak.	Pandanus inermis.	. . . . .
Poeki andjing.	Cynometra cauliflora.	Nam-nam.
Poelas.	Urtica stimulans.	Poeloes.
Poelassan.	Nephelium glabrum.	Ramboetan goentil.
Poelasarie.	Alyxia stellata.	. . . . .
» labi.	Chilocarpus suaveolens.	. . . . .
Poelei.	. . . . .	. . . . .
Poeloet.	. . . . .	. . . . .
Poentie (kajoe).	. . . . .	. . . . .
Poepoey.	. . . . .	. . . . .
Poeroebiawang.	. . . . .	. . . . .
Poespa.	Gordonia Wallichii.	Hoeroe batoe.
Poetria.	Mussenda frondosa.	Kingkilabang.
Poewan.	Clerodendron inerme.	Pawan.
Poewar.	Amomum cardamomum.	Kapoelaga, Koppol.
» laki.	» gracile.	Parahoeloe leutik.
Pradak poeding.	Justicia picta.	Handullum burrum.
Prasman (roempoet).	Eupatorium ayapana.	. . . . .
Prija.	Momordica charantia.	Petola, Aroy pepareh.
Pringgat.	Vitis sylvestris.	Wilde druif Aroy siratep.
Pringgi.	Cucurbita pepo.	. . . . .
Proeta.	Myrmecodia armata..	Tangkoerak, Ima sierum.
Propo.	. . . . .	. . . . .
Radja.	Hernandia sonora.	Kampies-kampak, Marra [mienjak.
» boenga.	. . . . .	. . . . .
Radja (kajoe).	Cassia javanica.	Boengboeng dallang.
Raja (boenga).	Hibiscus rosa sinensis.	Sapatoe (boenga).
Rajasa.	Elaeocarpus.	. . . . .
Rakat.	Abrus precatorius.	. . . . .
Ramaw.	. . . . .	. . . . .
Rambi ajam.	. . . . .	. . . . .
Ramboet daun.	Ophioderma pendulum.	Koempaaij.
Ramboetan.	Nephelium lappaceum.	Ramboetan boeloe.
» atjeh.	. . . . .	. . . . .
» oetan.	. . . . .	. . . . .
Ramboet poetric.	Cassyta filiformis.	Aroij sangha langiet.
Rambia.	Metroxylon sagus.	Sagopalm.
Rameh.	Urtica aestuans.	Kiparoy-ramen-kloewi.
Ramnia.	Bouea oppositifolia.	Gondaria.
Rampai.	Pandanus latifolius.	. . . . .
Rampanei.	Ardisia coriacea.	Kilampanei.

Beschrijving, nut, gebruik, voorkomen enz.

Hard hout; zie Kepinis.
Ongeveer 40 soorten.
Zeer geschikt voor riemen.
Tot masthout voor groote vaartuigen en chinesche-jonken; waarde *f* 50 per stuk.
Eetbare vrucht.
Goed hout voor prauwen.
Hard hout, echter weinig gebruikt daar het ligt scheurt.
Levert eene soort van was.

. . . . . .

Zie Nam-nam.
Hier van zijn verschillende soorten waaruit eene soort van touw wordt gemaakt, ook wel doek geweven.
Vrucht welke veel op ramboetan gelijkt (aangekweekt).
De wortel geneesmiddel.

. . . . . .

Ligt hout, veel gebezigd tot drijvers van netten.
Voor stelen van bijlen.
Eetbare vrucht.
Vrucht, eetbaar met ziltigen smaak.
Eetbare vrucht.

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

Bloem.

. . . . . .

Bittere komkommer.
Inheemsch.

. . . . . .
. . . . . .

Licht gekleurd taai hout, zeer geschikt voor riemen.

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

Het sap der bloemen kleurt het leder zwart en wordt ook daartoe gebruikt.

. . . . . .

De kleine roode boon wordt gebruikt om goud te wegen. 6 er van staan gelijk met 1 mas en 12 mas met een tola; de fijn gestampte vrucht geeft een goed cement voor aardewerk en porcelein.
De vrucht is eetbaar; het hout voor geweerladen.
In scheepsbouw, doch niet sterk.

. . . . . .

Frissche rinsche vrucht.
Beste soort id.
In 't wild groeijend.

. . . . . .

Geeft de beste soort van sago.
De vezels worden tot garens en touwwerk gesponnen, ook tot een sterk goed geweven.

. . . . . .
. . . . . .

Vrucht, waarop de Poenei aast.

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Ook bekend als:
Randoe.	Eriodendron anfractuosum.	Zijkatoenboom kapok.
Randoealas.	Salmalia malabarica.	Dangdur, Randoe oetan.
Ranch.	Lycopodium planum.	. . . . .
Rangsai.	. . . . .	. . . . .
Rangas.	Semecarpus anacardium.	. . . . .
» boerong.	. . . . .	. . . . .
Rangda.	. . . . .	. . . . .
Rangoeng.	. . . . .	. . . . .
Rasamala.	Liquidambar Altingiana.	Rosmala.
Rau.	. . . . .	. . . . .
Rawa-rawa.	. . . . .	. . . . .
Relei.	. . . . .	. . . . .
Resak boekiet.	. . . . .	. . . . .
» paja.	. . . . .	. . . . .
Riang-riang.	. . . . .	. . . . .
Ringinang.	. . . . .	. . . . .
» bloekar.	. . . . .	. . . . .
Rintjik-rintjik (boenga).	Hoya lacunosa.	Kembang ringit ringit.
Roe.	Casuarina littorea.	Arau tjemaara laut.
Roewis.	. . . . .	. . . . .
Rokam.	Flacourtia sapida.	. . . . .
Rong.	Garcinia cambodja.	Assam zeylon.
Rottan.	Calamus rottan.	. . . . .
» djernang.	» draco.	. . . . .
» oetan.	Flagellaria malica.	. . . . .
» salak.	Salacca edulis.	. . . . .
» segah.	Calamus viminalis.	Hooeh korrot.
Sadab.	Ruta graveolens.	Wijnruit.
Sadingin.	Cotyledon laciniata.	. . . . .
Saga.	Abrus precatorius.	Rakat.
,, kajoe.	Adenanthera pavonina.	. . . . .
Sakti (roempoet).	Nasturtium indicum.	Djoekoet seketi
Sala lakoe.	Cissus quadrangularis.	. . . . .
Salak.	. . . . .	. . . . .
Salam.	Syzygia cymosa.	. . . . .
Sama boerong.	. . . . .	. . . . .
– ketan.	. . . . .	. . . . .
Samak.	. . . . .	. . . . .
Sampang.	. . . . .	. . . . .
Sanai.	. . . . .	. . . . .
Sangklappa.	Gardenia florida.	Katja piring.
Sanitan.	Castanea argentata.	. . . . .
Santan.	Ixora incarnata.	Sokka blaauw Santen [djaroeng.
Sariboe.	Saribus rotundifolius.	. . . . .
Sarodja.	Nelumbium speciosum.	Tarate, Padma.
Sa oenie goenong.	Wollastonia glabrata.	. . . . .
,, laut.	» asperrima.	. . . . .
Sasawie.	Gynandropsis affinis.	Mostaard plant.
Sawa.	. . . . .	. . . . .

Beschrijving, nut, gebruik, voorkomen enz.

Zie kapok.
Goed voor riemen en pagajers.

. . . . . .

Het hout heeft veel overeenkomst met mahonij, is z er geschikt voor scheepsbouw en meubels, de hardheid van het hout en de moeijelijke bewerking, daar het scherpe sap blaren op de huid veroorzaakt, zijn reden dat het niet dikwijls wordt aangewend.
Wederstaat de witte mieren, de wortels worden gebezigd voor krisschedeu.
De bast is geneesmiddel tegen uitslag en zweeren.
Eetbare vrucht, aangekweekt en in 't wild.
Levert eene soort van wierook.
Eetbare zure vrucht.
Eetbare vrucht, wild en aangekweekt.
Boschboom.
In scheepsbouw voor kielen en buitenhuid, wordt niet door paalworm aangetast. ook in huisbouw veel gebruikt.

. . . . . .

Goed voor huisbouw, maken van pagars, eetbare vrucht.
Eetbare aangekweekte vrucht.
Zure vrucht.

. . . . . .

Zie Arau.
Eetbare, zure vrucht.
Zie Lobi-lobi.

. . . . . .

Vele soorten, waarvan vele gebruikt worden tot maken van touwwerk.
Levert drakenbloed.

. . . . . .

Eetbare vrucht.
Zeer goede rottan, algemeen in den handel voorkomend, goed voor touwwerk.
Aangekweekt.
Bladen geneesmiddel bij koortsen, heeft eene verkoelende eigenschap.
Het hout voor ligte planken; de boon tot wegen van goud; een afkookselder bladen geneesmiddel tegen spruw.
De boon is grooter en zonder zwarte stip.

. . . . . .

Boschboom.

. . . . . .

De bast geeft eene verwstof.
Idem.

. . . . . .

Levert eene soort van vernis.
Goed timmerhout.

. . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

De bladen worden als groente gegeten.
Voor prauwen, doch zacht en niet duurzaam.

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Ook bekend als:
Sawo.	. . . . .	. . . . .
,, manilla.	. . . . .	. . . . .
Sebasa.	. . . . .	. . . . .
Sebeh.	Canna pulchra.	. . . . .
Sedabmalam.	Polyanthes tuberosa.	Soendal malam.
Sedjerak.	. . . . .	. . . . .
Sedoedoek.	. . . . .	. . . . .
Sehtan (roempoet.)	Leucas linifolia.	Daun patji patji.
Selantjang.	. . . . .	. . . . .
Selapan.	. . . . .	. . . . .
Selasie.	Ocymum basilicum.	. . . . .
Selendap.	Crinum asiaticum.	Bakong.
Selimbar.	. . . . .	. . . . .
Seloemar.	. . . . .	. . . . .
,, boekit.	. . . . .	. . . . .
Seloera.	. . . . .	. . . . .
Seloewei.	. . . . .	. . . . .
Semangka.	Citrullus edulis.	Mandiki, watermeloen.
Semaram. { boekit.	. . . . .	. . . . .
Semaram. { paja.	. . . . .	. . . . .
Semberna.	. . . . .	. . . . .
Sembodja.	Plumiera acutifolia.	Kembodja.
Semboeroe koening.	. . . . .	. . . . .
Sembong.	Pluchea balsamifera.	Sembong awehweh.
Sempoer.	Dillenia macrophijlla.	. . . . .
» ajer.	,, speciosa.	Sampor tjaai.
» rawang.	. . . . .	. . . . .
Senebal.	. . . . .	. . . . .
Sentoel.	Sandoricum indicum.	. . . . .
Sepang.	Caesalpinia sappan.	. . . . .
Sepatoe (boenga).	Hibiscus rosa sinensis.	Boenga raja.
Sepoengoeng.	. . . . .	. . . . .
Seraja batoe.	. . . . .	. . . . .
,, kapoer.	. . . . .	. . . . .
Seranding.	. . . . .	. . . . .
Serdang.	. . . . .	. . . . .
Serei.	Andropogon schoenanthus.	. . . . .
Seriekaja.	Anona asiatica.	. . . . .
Serengi.	. . . . .	. . . . .
Seronde.	. . . . .	. . . . .
Setaun (boenga).	. . . . .	. . . . .
Setjantjang bisoe.	. . . . .	. . . . .
Setoempoel.	. . . . .	. . . . .
Setoengang.	. . . . .	. . . . .
Siager.	. . . . .	. . . . .
Siamang.	. . . . .	. . . . .
Siap-siap.	. . . . .	. . . . .
Siasam.	. . . . .	. . . . .
Siepa.	. . . . .	. . . . .
Sigi.	. . . . .	. . . . .
Siharang.	. . . . .	. . . . .

Beschrijving, nut, gebruik, voorkomen enz.

De vrucht is eetbaar.
Idem. aangekweekt.
De bast dient tot katoenverwen.
. . . . . .
Schoone welriekende witte bloem.
Boschboom.
Eetbare vrucht.
. . . . . .
Voor dakribben enz.
De bladen tot maken van atap.
De zaadkorrels worden in water geweekt en zoo gedronken.
. . . . . .
. . . . . .
Goed voor stijlen van huizen, pagajers, palen voor zeehoofden, stijgers enz. wordt niet door witte mieren aangetast.
Huisbouw.
Dakribben en spanwerk.
Timmerhout, levert de Damar mata koetjing.
Eetbare vrucht.
Planken van huizen en praauwen.
. . . . . .
Eetbare vrucht.
. . . . . .
Zure eetbare vrucht.
De bladen als geneesmiddel tegen koortsen.
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
Eetbare vrucht, in 't wild en aangekweekt.
Voor katoenverwerijen, geeft eene roode verwstof; zwaar, hard, fijn van nerf, vatbaar voor schoone polijsting, bleekrood van kleur.
. . . . . .
De vrucht geneesmiddel bij koortsen en gezwellen.
Voor planken van huizen en sampans.
Id.
Huis- en scheepsbouw, vooral voor kielen.
Slecht timmerhout.

Wordt in geneeskunde en spijsbereiding gebezigd.
Fijne vrucht.
Bloem.
Slechte houtsoort, niet te gebruiken, scheurt ligt.
Bloem.
Geneesmiddel bij koortsen.
Idem.
Idem.
Eetbare vrucht.
Wortel wordt in drinkwater gekookt.
Bladen geneesmiddel in koortsen en leverziekten.
Timmerhout voor dakribben.
Hard taai hout, goed voor houten hamers
Harsrijke boom, het hout voor fakkels.
Eetbare vrucht.

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Ook bekend als:
Simpo.	. . . . .	. . . . .
Sindoe kapoer.	. . . . .	. . . . .
Sindor.	. . . . .	. . . . .
Sinegar.	Pinanga coronata.	. . . . .
Singadapa.	Bragantia tomentosa.	. . . . .
Singa perkasa.	. . . . .	. . . . .
Singkiel.	. . . . .	. . . . .
Singoegoe.	Clerodendron serratum.	. . . . .
Sintaka.	Plumbago rosea.	Djaroeng burum.
Sintok.	Cinnamonum sintoc.	. . . . .
Sioer sioer.	. . . . .	. . . . .
Sipit.	. . . . .	. . . . .
» toengoel.	. . . . .	. . . . .
Sirih.	Piper betle.	Seureu.
Sisier (boenga).	Tournefortia tetrandra.	. . . . .
Soebo soebo.	. . . . .	. . . . .
Soedoe-soedoe.	Euphorbia neriifolia.	Soesoera.
Soekat.	. . . . .	. . . . .
Soekoen. { bidji.	. . . . .	Kalawi.
Soekoen. { kapas.	Artocarpus laevis.	Broodvrucht.
Soelatri	Calophyllum soelatri.	. . . . .
Soeli.	. . . . .	. . . . .
Soengkiet.	. . . . .	. . . . .
Soeren.	Cedrela febrifuga.	. . . . .
Soeroh.	. . . . .	. . . . .
Soesoe karbou (boenga.)	Tabernaemontana florifbunda.	Soesoe moending.
Soga.	. . . . .	. . . . .
Srigading.	Nyctanthes arbor tristis.	Sergading.
Srobo garang.	. . . . .	. . . . .
Taai (kajoe).	Sterculia foetida.	Kepoh Dangdur gedeh.
» anam.	Tagetes patula.	. . . . .
» boerong.	Viscum articulatum.	. . . . .
Taga.	. . . . .	. . . . .
Takoet manoesjia	Oxalis sensitiva.	Kakalapahan.
Talas.	Colocasia vera.	Selempat.
Tali andjing.	Acalyphes densiflora.	Boendoet oetjieng.
Tali tali.	Ipomoea quamoclit.	Aroy katilan.
Taloek.	. . . . .	. . . . .
Tambaga (boenga).	Lochnera vincoides.	. . . . .
Tamboen taai.	Mijristica iners.	Kajoe Lakka.
Tampal.	. . . . .	. . . . .
Tampang.	. . . . .	. . . . .
Tampinis.	. . . . .	. . . . .
Tampoeij.	. . . . .	. . . . .
Tampojak.	. . . . .	. . . . .
Tandjong (boenga).	Mimusops elengi.	. . . . .
Tanggang.	. . . . .	. . . . .
Tanggiling.	Tacca montana.	Husleutik Djikoer benar.
Tangir.	. . . . .	. . . . .
Tangkalang.	. . . . .	. . . . .

Beschrijving, nut, gebruik, voorkomen enz.

Woudboom.

. . . . . .

De vrucht heet saparanto en dient als geneesmiddel.

. . . . . .

. . . . . .

Geneesmiddel bij koortsen.
De bladen worden gegeten.

. . . . . .

. . . . . .

Soort van kaneel.
De vrucht levert olie.
Geneesmiddel.

. . . . . .

In algemeen gebruik.
De bladen worden gegeten.
De wortel geneesmiddel bij zwellingen.
Geneesmiddel.
Groote klimmende plant.
De vrucht wordt aangekweekt.
Van de bast wordt eene soort van grof doek vervaardigd.

. . . . . .

Eetbare vrucht.
Planken.
Eetbare vrucht.
De stam levert eene soort van lijm.

Het witte sap van een pas afgeplukt blad is geneesmiddel tegen oogziekten.
Geeft eene roode verwstof.

. . . . . .

Geneesmiddel.

De vrucht heeft eenen onaangenamen reuk, geneesmiddel voor kraamvrouwen.

. . . . . .

. . . . . .

Boom.
Plant.
Verschillende soorten.

. . . . . .

. . . . . .

Voor pagajers en riemen.

. . . . . .

Het hart voor wierook.
Boom.
Timmerhout voor huisbouw.
Goed timmerhout, hard en duurzaam, rood van kleur, wordt gebruikt voor palen van huizen en bruggen, voor peperranken; verrot niet in den grond en wordt door geen paalworm of witte mieren aangetast.
Tuin- en wilde vrucht.
Vruchtboom.
Welriekende bloem, schoone boom.
Boom.

. . . . . .

De bast is een geneesmiddel.
De vrucht levert olie.

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Ook bekend als:
Tapenlaut.	Melia.	. . . . .
Tapis.	. . . . .	. . . . .
Tapoer tapoer.	. . . . .	. . . . .
Taroem akar.	Marsdenia parviflora.	. . . . .
» kajoe.	Indigofera tinctoria.	Nila.
» kembang	Indigofera anil.	. . . . .
Tawas koeboe.	. . . . .	. . . . .
Tebessie.	. . . . .	. . . . .
Teb. raauw.	. . . . .	. . . . .
Teboe.	Saccharum officinalis.	Suikerriet.
Teboeng broeh.	Nepenthes destillatoria.	. . . . .
Tebras.	. . . . .	. . . . .
Tedjo.	. . . . .	. . . . .
Telaboe.	. . . . .	. . . . .
Telan.	Phaseolus clitorius.	Boenga biroe.
Telatas.	Dactylis.	. . . . .
Telepak.	. . . . .	. . . . .
Tembasa.	. . . . .	. . . . .
Temboel.	Artocarpus incisa.	Kloewie.
Temboesoe kapoer.	. . . . .	. . . . .
» ketam.	. . . . .	. . . . .
» pasier.	. . . . .	. . . . .
» rena.	. . . . .	. . . . .
» talang.	. . . . .	. . . . .
» tambaga.	. . . . .	. . . . .
Temetas.	. . . . .	. . . . .
Temiki.	Citrullus edulis.	Semangka Watermeloen.
Temoe.	Curcuma zerumbet.	Koneng pari.
» giring.	» viridiflora.	» tienggang.
» koentjie.	Kaempferia pandurata.	. . . . .
Temogool.	. . . . .	. . . . .
Tenam.	. . . . .	. . . . .
Tendikat.	. . . . .	. . . . .
Tepoes.	. . . . .	. . . . .
Teralus.	. . . . .	. . . . .
Terap.	Artocarpus elastica.	Turrup boeok.
Terate besar.	Nelumbium speciosum.	. . . . .
» goenoeng.	Gunnera macrophylla.	. . . . .
» ketjil.	Nymphaea stellata.	. . . . .
Teroentoeng.	. . . . .	. . . . .
Terong.	Solanum melongena.	. . . . .
Timoen.	Cucumis sativus.	Hantimon Katimon Kom- [kommers.
Tioep tioep.	. . . . .	. . . . .
Tjabe.	Capsicum.	. . . . .
» atjoeng.	,, frutescens.	Tj. sabrang.
» besar.	,, incurvum.	. . . . .
» rawit.	,, fastigiatum.	. . . . .
» soelasie.	,, bicolor.	Tj. woengoe.
» tjanggek.	Piper longum.	Tj. djawa Tj. aroy.
Tjaga.	. . . . .	. . . . .

Beschrijving, nut, gebruik, voorkomen enz.

. . . . . .

Eetbare vrucht.

Id.

Klimmende plant welke eene even goede verwstof geeft als de gewone indigo.

Een weinig aangekweekt voor de blaauwe verwstof (indigo) deze wordt vloeibaar gehouden.

. . . . . .

Wordt in drinkwater gekookt.

Hard hout, geschikt voor rijststampers

Boom.

Wordt in geringe hoeveelheid aangekweekt.

De bloem heeft den vorm van een beker met een deksel.

Zeer hard hout.

De vezels dienen tot breeuwen van vaartuigen.

Boom.

Schoone bloem, geeft eene blaauwe kleurstof.

Soort van gras, goed voedsel voor beesten.

Bloem.

De bast geeft eene kleurstof voor katoenverwerijen.

Soort van broodvrucht.

Timmerhout, hard en duurzaam, wordt gebruikt voor kozijnen van deuren en vensters.

Id.

Minder goed dan voorgaand, doch tot dezelfde einden aangewend.

Zeer goede soort.

Voor planken en meubelhout.

Zeer sterk en deugdzaam timmerhout.

De bladen zijn eetbaar.

Saprijke vrucht.

Wordt in geneeskunde gebruikt en bij spijsbereiding.

Id.

Id.

Boom.

Goed masthout voor groote vaartuigen.

Voor bijennesten.

Eetbare vrucht, het hout fijn van nerf, geschikt voor snijwerk enz.

Planken van schepen en huizen.

Van het sap wordt vogellijm gemaakt, het hout wordt niet gebruikt; de bast dient om praauwen te breeuwen, en tot maken van kleedingstukken.

Schoone purpure waterbloem.

. . . . . .

. . . . . .

Voor paalwerk in zee; wordt niet door zeeworm aangetast.

De vrucht wordt gebakken gegeten.

. . . . . .

Licht gekleurd zwaar hout, geschikt voor huisbouw, wordt niet door witte mieren aangetast.

Roode of spaansche peper.

. . . . . .

. . . . . .

Zeer sterk prikkelend.

. . . . . .

. . . . . .

Boom.

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Ook bekend als:
Tjakar bebek.	Cotyledon laniata.	. . . . .
Tjaming tjaming.	Averrhoa acida.	Blimbing.
Tjampaka.	Michelia tjampaka.	. . . . .
» goenong.	Liliodendron lilifera.	. . . . .
» gondok.	Talauma pumila.	. . . . .
» moelia.	Farkinsonia aculeata.	. . . . .
» sailan.	Pyrrchosa Horsfieldii.	. . . . .
Tjampedah.	Artocarpus polyphema.	. . . . .
» ajer.	. . . . .	. . . . .
Tjanar.	Smilax.	. . . . .
» babie.	,, odoratissima.	. . . . .
» bokor.	,, leucophylla.	. . . . .
Tjang.	. . . . .	. . . . .
Tjandra moela.	. . . . .	. . . . .
Tjangis.	. . . . .	. . . . .
Tjankring.	Erythrina corollodendron.	Dedap.
Tjantigi besar.	Thibaudia floribunda.	. . . . .
» wangie.	Gautiera punctata.	. . . . .
Tjapa.	Conyza balsamifera.	Semboeng awehweh.
Tjarie.	. . . . .	. . . . .
Tjemara goenong.	Casuarina montana.	. . . . .
» laut.	,, muricata.	Anau, Roe.
Tjindawan.	. . . . .	paddestoel.
Tjermei.	Cicca disticha.	. . . . .
Tjina (kajoe).	Smilax tjina.	Obat-radja.
Tjingal.	. . . . .	. . . . .
Tjinkeh.	Caryophyllum aromatica.	Kruidnagel.
Tjoela badak.	Opuntia decumana.	. . . . .
» benar.	,, tomentosa.	. . . . .
» tjerbon.	,, cochynilifera.	. . . . .
» tjoetjoek.	,, monocantha.	. . . . .
Tjoelan.	Aglaja odorata.	. . . . .
Tjoepak.	Lansium.	Koepa dessa.
Tjoklat.	Theobroma cacao.	Cacao boom.
Toeang toeang.	. . . . .	. . . . .
Toeba kajoe.	Dalbergia heterophylla.	Toewah awehweh.
Toeko takal.	. . . . .	. . . . .
Toelang naboeng.	. . . . .	. . . . .
» toelang.	. . . . .	. . . . .
Toemboeng anjoet.	Canthium Rheedii.	Tjoetjoek kaliageh.
» boeloe.	,, cornelia.	. . . . .
» litjin.	,, horridum.	. . . . .
Toendjoeng.	Talauma Candollei.	Kirapat.
Toengan.	. . . . .	. . . . .
Toerie.	Agati grandiflora.	. . . . .
Toko biawa.	. . . . .	. . . . .
Tonkeng (boenga).	Tergolaria odoratissima	. . . . .
Tranti.	. . . . .	. . . . .
Trentang.	. . . . .	. . . . .
,, batoe.	. . . . .	. . . . .
,, boerong.	. . . . .	. . . . .
,, paja.	. . . . .	. . . . .
,, tangan.	. . . . .	. . . . .

Beschrijving, nut, gebruik, voorkomen enz.

. . . . . .
Zure vrucht.
Zeer schoone welriekende bloem.
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
Vrucht op nangka gelijkend.
Geschikt voor masthout.
Wordt in de pepertuinen gebruikt om de ranken op te leiden.
. . . . . .
. . . . . .
Boom.
. . . . . .
Boom.

In de pepertuinen aangeplant om schaduw te geven.
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
Eetbare vrucht
. . . . . .
. . . . . .
Sommige soorten zijn eetbaar.
Tuinvrucht.
. . . . . .
Goed timmerhout voor praauwen en masten, levert Dammar mata koetjieng.
Met goed sukces aangeplant.
. . . . . .
. . . . . .
Hier en daar aangeplant.
. . . . . .
Welriekende bloem.
Soort van lansap
Aangeplant.
Voor handvatsel van kapmessen.
De bast heeft de eigenschap de visschen te bedwelmen; wordt tot dat einde bij de visschery gebruikt.
De bast en wortel geneesmiddel bij gezwellen.
Tot kool gebrand dient om de tanden zwart te maken.
Boschboom.
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
Hard hout, wordt voor kleine vaartuigen gebezigd.
Tuinbloem, de bladen en bloesems worden gegeten.
Eetbare vrucht.
Welriekende bloem
Boschboom.
Idem.
Idem.
Idem.
Idem.

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Ook bekend als:
Troes goenong.	Hartighsea excelsa	. . . . .
Trontoom.	Aegicera majus.	. . . . .
Wadam.	Quisqualis pubescens.	Dedani.
»	» glabra.	. . . . .
Waroe goenong.	Paritium simile.	Baroe.
» landak.	Abelmoschus mutabilis.	Kakapassang.
» laut.	Paritium liliaceum.	. . . . .
Widara.	Zisiphus jujuba.	Bidara.
» ketjil.	» xylopijrus.	»
Widjaja maloe.	. . . . .	. . . . .
Widjin.	Sesamum orientale.	Bidjin.

Beschrijving, nut, gebruik, voorkomen enz.

Zeer taai hout, regtstammig, zeer geschikt voor masten en stijlen van bruggen daar het niet door zeeworm wordt aangetast.

Geeft olie.

EENIGE ANTWOORDEN

OP DE

VRAGEN OVER INDISCHE TIJDREKENKUNDE,

(*bl.* 372, *I deel*)

DOOR

J. HAGEMAN Jcz.

Deze vragen loopen hoofdzakelijk over de Java-Mohammedaansche en Chinesche tijdrekening. Voor zoo verre die vragen den wensch uitdrukken, dat de kalender in den Almanak met deze rekeningen mag worden verrijkt, is daaraan voor het jaar 1854 bereids voldaan, of zal worden voldaan; en voor zoo verre die eene vergelijking van de Mohammedaansche met de Christelijke jaartelling, de namen der cirkels, jaren, enz. betreffen, hopen wij door de ondervolgende, ofschoon drooge, jaarlijsten te kunnen voldoen.

Wat overigens de naamlijsten der hoofdbestuurders van residentiën betreft, kunnen wij den vrager gerust verwijzen naar de naamregisters van vroegere jaren, en de couranten, die de aanstellingen enz. bevatten. Echter is het gewaagd, te vermoeden, dat ieder is in het bezit van naamregisters van de tijden van de Kompagnie af tot heden toe, en van de couranten sedert 1810. En al ware zulks ook al het geval, wie onzer heeft den noodigen tijd, en kan zich er gerust toe zetten, bij de veelvuldige ambtsbezigheden, die geen belang stellen in het begin van het tegenwoordig Javaansch, Mohammedaansch of Chineesch jaar. Evenwel

is het vervaardigen dier lijsten en registers geene onoverkomelijke en eene zeer gewenschte zaak, en iedere vordering, elke bijdrage daartoe, is welkom.

Wij beginnen met het Java-Mohammedaansch jaar, zoo als dit algemeen op Java is aangenomen, en beginnen tevens met het jaar één, van den vorigen cyclus van 30 jaren; zoo de vrager wenschte te beginnen met Anno Hegira één, zouden wij eveneens zijn' wensch kunnen bevredigen; wij vermoeden evenwel, dat zulks zijne bedoeling niet zal zijn, en dat zijne zucht naar de kennis in de toekomst, zich alleen tot Anno Hegira 1300 zal uitstrekken. Ter zijner verdere bevrediging voegen wij er ook de Javaansche telling en rekening bij.

Mohammedaansche 41ste groote cirkel.			Javaansche jaren. 8 jarige windoe's I. II. III. IV.			Gewone telling.		
Jaren.	Jaartallen.	Dagen.	Jaren.	Jaartallen.	Dagen.	Begin van het Moh. jaar op		
1	1232	354	Be.	1744	354	21	Nov.	1816
2	1233	355	Wau.	1745	354	11	»	1817
3	1234	354	Djim [akir.	1746	355	31	Oct.	1818
4	1235	354	Alip.	1747	354	20	»	1819
5	1236	355	Ehe.	1748	355	9	»	1820
6	1237	354	Djim [awal.	1749	354	28	Sept.	1821
7	1238	355	Dje.	1750	355	18	»	1822
8	1239	354	Dal.	1751	354	7	»	1823
9	1240	354	Be.	1752	354	26	Aug.	1824
10	1241	355	Wau.	1753	354	16	»	1825
11	1242	354	Djim 2.	1754	355	5	»	1826
12	1243	354	Alip.	1755	354	25	Julij.	1827
13	1244	355	Ehe.	1756	355	14	»	1828
14	1245	354	Djim 1.	1757	354	3	»	1829

Mohammedaansche 41ste groote cirkel.			Javaansche jaren. 8 jarige windoe's I. II. III. IV.			Gewone telling.
Jaren.	Jaartallen.	Dagen.	Jaren.	Jaartallen.	Dagen.	Begin van het Moh. jaar op
15	1246	354	Dje.	1758	355	22 Junij. 1830
16	1247	355	Dal.	1759	354	12 » 1831
17	1248	354	Be.	1760	354	31 Mei. 1832
18	1249	355	Wau.	1761	354	21 » 1833
19	1250	354	Djim 2.	1762	355	10 » 1834
20	1251	354	Alip.	1763	354	29 April. 1835
21	1252	355	Ehe.	1764	355	18 » 1836
22	1253	354	Djim 1.	1765	354	7 » 1837
23	1254	354	Dje.	1766	355	27 Maart. 1838
24	1255	355	Dal.	1767	354	17 » 1839
25	1256	354	Be.	1768	354	5 » 1840
26	1257	355	Wau.	1769	354	23 Feb. 1841
27	1258	354	Djim. 2	1770	355	12 » 1842
28	1259	354	Alip.	1771	354	1 » 1843
29	1260	355	Ehe.	1772	355	22 Jan. 1844
30	1261	354	Djim. 1	1773	354	10 » 1845

N. B. De tijdstippen van begin zijn gesteld volgens de gewone burgerlijke rekening, twee dagen ná iedere nieuwe maan, of met het zigtbaar worden van de maan.

De hoeveelheden dagen der Javaansche en Mohammedaansche *Jaren* verschillen dikwerf één dag. Men volgt evenwel meerendeels de Mohammedaansche (Arabische) rekening. Eerst om de 120 jaren wordt het verschil op één dag merkbaar en alsdan verrekend. De drie cirkels hierboven zijn ieder lang 10631 dagen.

Mohammedaansche 42-ste groote cirkel.			Javaansche jaren. 8 jarige windoes. IV. V. VI. VII. VIII.			Gewone telling.	
Jaren.	Jaartallen.	Dagen.	Jaren.	Jaartallen.	Dagen.	Begin van het Mohammedaansche jaar.	
1	1262	354	Dje.	1774	355	30 Dec.	1845
2	1263	355	Dal.	1775	354	20 id.	1846
3	1264	354	Be.	1776	354	9 id.	1847
4	1265	354	Wau.	1777	354	27 Nov.	1848
5	1266	355	Djim. 2	1778	355	17 id.	1849
6	1267	354	Alip.	1779	354	6 id.	1850
7	1268	355	Ehe.	1780	355	27 Oct.	1851
8	1269	354	Djim awal.	1781	354	15 id.	1852
9	1270	354	Dje.	1782	355	4 id.	1853
10	1271	355	Dal.	1783	354	24 Sept.	1854
11	1272	354	Be.	1784	354	14 id.	1855
12	1273	354	Wau.	1785	354	1 id.	1856
13	1274	355	Djim. 2	1786	355	22 Aug.	1857
14	1275	354	Alip.	1787	354	11 id.	1858
15	1276	354	Ehe.	1788	355	31 Julij.	1859
16	1277	355	Djim. 1.	1789	354	20 id.	1860
17	1278	354	Dje.	1790	355	9 id.	1861
18	1279	355	Dal.	1791	354	29 Junij.	1862
19	1280	354	Be.	1792	354	18 id.	1863
20	1281	354	Wau.	1793	354	6 id.	1864
21	1282	355	Djim. 2.	1794	355	27 Mei.	1865
22	1283	354	Alip.	1795	354	16 id.	1866
23	1284	354	Ehe.	1796	355	5 id.	1867
24	1285	355	Djim. 1.	1797	354	24 Ap.	1868
25	1286	354	Dje.	1798	355	13 id.	1869
26	1287	355	Dal.	1799	354	3 id.	1870
27	1288	354	Be.	1800	354	23 Mrt.	1871
28	1289	354	Wau.	1801	354	11 id.	1872
29	1290	355	Djim 2.	1802	355	1 id.	1873
30	1291	354	Alip.	1803	354	18 Feb.	1874
1	1292	354	Ehe.	1804	355	7 id.	1875
2	1293	355	Djim. 1.	1805	354	28 Jan.	1876
3	1294	354	Dje.	1806	355	26 id.	1877
4	1295	354	Dal.	1807	354	5 id.	1878

Mohammedaansche 43-ste groote cirkel.			Javaansche jaren. 8 jarige windoe's. VII. IX.			Gewone telling.	
Jaren.	Jaartallen.	Dagen.	Jaren.	Jaartallen.	Dagen.	Begin van het Mohammedaansche jaar.	
5	1296	355	Be.	1808	354	16 Dec.	1878
6	1297	354	Wau.	1809	355	15 id.	1879
7	1298	355	Djim 2.	1810	355	4 id.	1880
8	1299	354	Alip.	1811	354	23 Nov.	1881
9	1300	344	Ehe.	1812	355	12 id.	1882.

Over de onzekerheid van het begin eener maand, zijn wij het met den vrager eens, dat die diende te worden weggenomen, door openlijke afkondiging van de puijen der raadhuizen, het uitsteken der vlaggen en het omroepen bij bekkenslag. Er is dikwerf veel geschil onder de Javaansche geleerden en ware moslemen over het begin der maand, vooral der vastenmaand, wat als een punt van het hoogste gewigt voor de nakoming der wetsvoorschriften wordt beschouwd, daar de maan zich niet altijd gereedelijk laat zien op den tweeden of derden dag haars ouderdoms. Gelukkig de negorijen, alwaar hooge minarets en heldere priesteroogen, bij eene onbewolkte lucht in 't westen, in deze zwarigheid de behulpzame hand bieden.

Maar over de door den vrager aangehaalde passarans zijn wij het minder eens en vinden wij op bl. 373 en 374 eenig abuis. Wanneer wij ons niet vergissen, moeten wij den vrager in den omtrek van Soerabaja zoeken, en was het te Soerabaja, op 5 Maart 1852, niet vrijdag-pon, maar vrijdag-wage, niet 13 djoemadil-awal maar 15 djoemadil-awal 1268 (1780), en 15 Tjiagoë. Zoo ook was het op 1 Augustus 1852 niet zondag-paing, 14 sjawal, 16 Lakgoë,

maar 1, zondag-pon, 16 Sjawal, 16 Lakgoë. Vrager erkent echter de onwaarschijnlijkheid van zijne voorstelling in hare juistheid, op dezelfde plaats, bl. 374.

Over het geschiedkundig onderzoek, waarover op bl. 375 vragers gedachten zijn nedergesteld, namelijk betrekkelijk de vergelijking van Mohammedaansche met (zoogenaamde) Christelijke jaartallen, doet het ons leed te moeten opmerken, dat vrager geen inteekenaar of lezer schijnt te zijn geweest van het (nu overleden) Indisch Archief. Daarin vindt men immers op bl. 318 II deel, eene allergemakkelijkste formule van herleiding, die, ware zij den vrager bekend geweest, voorzeker zoude hebben kunnen leiden tot minder moedeloosheid bij een onderzoek naar het reeds bekende, dan op bl. 376 is te kennen gegeven. Diezelfde eenvoudige formule vindt vrager weder op bl. 373, II deel van Hageman, Handleiding tot de kennis der tijdrekenkunde van Java, gelijk mede op bl. 375 van datzelfde werk, voor de Tengersche, en op bl. 318, noot, voor de Mohammedaansche rekening. Om de Mohammedaansche jaartallen te herleiden tot de gewone (Christelijke), heeft men slechts af te trekken 3 percent en bij te voegen 622; alzoo:

Het tegenwoordig loopende jaar is A° Hedjra. . . .	1270
10 dagen gemiddeld 's jaars af, of 3 percent, is .	39
Er blijft alzoo over.	1231
Mohammeds vlugt viel voor in A°. D.	622
Alzoo is 1270 gelijk aan A°. D.	1853

Wanneer vrager nu in ongerustheid verkeert over de vergelijking der Hedjra-jaren 1170 en 1233, die hem van belang toeschijnen, om het levenstijdperk van zekeren *oom*, te bepalen, zoo wijzen wij hem eenvoudig op de herleiding der eenvoudige zaak:

A°. Hedjra	1170	en	1233
af 3 percent . . .	36		37
Blijft	1134		1196
Bij	622		622
zoo krijgt men	1756.	en	1818

A°. D. hebbende die jaren geduurd, als: 1170, van 26 Sept. 1756 tot 15 Sept. 1757.

1233, van 11 Nov. 1817 tot 30 Oct. 1818, zoodat vrager precies kan te weten komen, wanneer die belangwekkende *oom* heeft geleefd. De Almanak kan toch niet in alles te gemoet komen, en de genoemde werken bestaan reeds een paar jaren en zijn niet in China of Siberië, maar te Batavia bij Lange & Co gedrukt. Vrager is gewis nog niet lang in Indië; hij kan echter het ter neder geworpen werk gerust weder opvatten, en wij houden aan ons de belofte, van hem weldra te verrassen met eene uitrekening en vergelijking, opwaarts tot aan het precise oogenblik van Mohammeds vlugt, 16 Julij 622 A°. Greg. Daar vrager echter ook belang stelt in Pieter Both's tijdperk, zoo teekenen wij nog ten slotte aan, dat deze goede oom Java met zijne tegenwoordigheid vereerde, van 13 Nov. 1610 tot 20 Dec. 1614, gelijk aan 25 Sjaban 1020 — 10 Dzoelkaidag, 1024.

Ook uit het op bl. 378 en 379 nedergestelde kunnen wij opmaken, dat vrager nabij Soerabaja t'huis behoort; dat hij geen dozijn jaren in Indië is; dat hij president eener regtbank, zeer onderzoeklievend, maar, over de tijdrekenkundige kennis zijner medelandbewoners wat ligtdenkend is. Wie, die eenige jaren in een land aanwezig of bekend geworden is, weet niet zoo ongeveer den tijd van het bestuur van vroegere residenten enz? Mij dunkt wij behoeven de archiefstapelplaats daarvoor niet om te wroeten. Wij houden aan ons

eveneens de voldoening van den wensch, op bl. 378 en 380 in de noot uitgedrukt, daar die inderdaad voor de historie der laatste jaren niet onbelangrijk is.

Het slot der vrome wenschen van den onderzoeklievenden vrager is, ook iets te mogen zien in den Almanak en te weten te komen over de Chinesche tijdrekening. Deze wensch vergt zeker niet meer af dan de vorigen, en wij wagen het eveneens daaraan te voldoen, op de wijze, als wij bij gelijke liefde tot onderzoek en nasporing, hebben kunnen en mogen leeren.

De Chinesche tijdrekening is eene zoogenaamde Lunisolaire, of eene die zich regelt naar zon en maan. Om de uitlegging der jaartelling en rekening wel te doen verstaan, verhoopen wij van 's vragers geduld en toegevenheid de beste proeven en een onvoorwaardelijk geloof aan onze Chinesche leermeesters; want de zonen van het hemelsche rijk pogchgen op hoogen stamouderdom.

In het jaar der wereld, volgens de aardsche of westersche rekening, 1317, of nu zoo wat 4539 jaren geleden, kwam een voornaam Chineesch wijsgeer op de uitmuntende gedachte, om cyclussen van zonnekringen in te voeren, ieder van 60 middelbare jaren. Evenwel is de oude Chinesche tijdrekening nog vroeger begonnen, en terwijl wij, gewone menschen, Anno 1853 schrijven, tellen de hemelingen reeds 4550. Daar nu Anno Mundi Petau tegenwoordig is 5856, zon zijn de Chinezen precies 1307 jaar na Adams tijd begonnen jaartallen te schrijven. Evenwel zeggen anderen, dat op dat tijdstip de cirkels begonnen zijn; hier is dus verschil van 10 jaren, waarlijk een druppel in den oceaan, als men nagaat, dat de Taö-geleerden een tijdvak van slechts 3,266,000 jaren stellen, vóór de komst op aarde van Kilin, den stamvader van den draak, die de voorganger was van Poean-koë, den Chineschen Adam, die zoo wat 18,000 jaren leefde en gevolgd werd door andere heeren, die ieder ongeveer 10.000

jaren de menschheid op hunne weldaden vergastten.

De Chinesche tijdrekening heeft de menschheid alzoo te danken aan den grooten keizer Ho-ang-ti, een geleerd monarch als er immer onder de zonne heeft bestaan. Zoo evenwel de geleerden het dáároomtrent eens zijn, minder is zulks echter omtrent het ware tijdstip van begin, daar eenigen dat doen ingaan met het eerste jaar zijner regering, A°. 2697 vóór onze telling, anderen met het 61ste jaar zijner regering, of A°. 2637 vóór onze telling, zoodat er juist een cirkel van 60 jaren verschil is. Hij voerde de 60jarige tijdkringen in, die tot op den huidigen dag in wezen zijn gebleven. En om aan deze jaren karakterístieke namen te geven, verzon hij een zeer deugdzaam middel, daar de telling met 1, 2, 3, 4, enz. voorzeker te prozaïsch was voor de zonen des hemelschen rijks. Hij dacht uit daartoe dienstbaar te maken de tien hemelstreken en de twaalf uren des dags, wier namen als monosylabes opvolgende aan elkander werden gevoegd, zoodat zij om de 60 jaren weder overeenkwamen, want 10 × 6 is: 12 × 5 of 60. Deze namen en monosyllaben zijn de volgende, in onderscheidene tongvallen;

1. Sjip-tian-kon of de 10 hemelstreken. (Tsje-kan.)

1.	Kap.	Kia.	Kâh.
2.	Jat.	Y.	Jet.
3.	Piang.	Ping.	Pia.
4.	Tin.	Ting.	Ting.
5.	Boe.	Oe.	Bô.
6.	Ki.	Kie.	Kî.
7.	Kang.	Ny.	Kêh.
8.	Sin.	Lin.	Sien.
9.	Njim.	Gin.	Djim.
10.	Koei.	Koewei.	Koeie.

2. Sjip-nji-ti-tji of de twaalf uren des dags. Beteekenis.

1	Tseo.	Rse.	Tjoe.	Muis.	Tjoe.
2	Tjoe.	Tiheou.	Tjioun.	Buffel.	Tnjoe.
3	Ji.	Yu.	J-in.	Tijger.	Jen.
4	Mao.	Mao.	Bauw.	Haas, kat.	Bâh.
5	Sien.	Tchen.	Zin.	Draak.	Sien.
6	Soe.	Tsé.	Tji.	Slang.	Tji.
7	Oeng.	Oe.	Ngouw.	Paard.	Gô.
8	Boei.	Vei.	Bie.	Schaap.	Bi.
9	Sin.	Chin.	Sien.	Aap.	Sien.
10	Joe.	Yeou.	Jol.	Hoen.	Jeuw.
11	Soet.	Su.	Soet.	Hond.	Soet.
12	Hoi.	Hai	Hay.	Zwijn.	Hai.

Vóór dat wij nu overgaan tot het voorstellen in kolommen dezer poëtische cycles, willen wij een paar punten uit de geschiedenis des Hemelschen rijks als vergelijking aanhalen, zoo als die ons zijn voorgekomen, betrekkelijk de groote keizers.

Hoäng-ti, I. Reg. jaar.	1e	jaar.	1e	cirkel,	Kap-tsoe (1)	Ao. Mundi	1307.
Jaö,	50	»	7.	»	Koei-tjeo	»	1717.
Schun,	23	»	8.	»	Piang-soet	»	1750.
Tseu-kiën.	23	»	27.	»	Piang-soet	»	2890.
Teng-tšeu, Ouang-foe (Confucius.)	34	»	36.	»	Tin-joe.	»	3464.
Tsai-chim,	15	»	47.	»	Boe-ji A°. D'.		78.
Ling-ti.	45	»	48.	»	Boe-sin.	»	168.
Kien-long 44 Reg. jaar	36	»	75.	»	Kie-hay	»	1779.
Tan-kwang I » »	47	»	76.	»	Kang-soet	»	1850.

A°. Dom. 1 was het 57ste jaar, kang-sin, van den 45sten cirkel. A°. Javae 1, (A°. D. 125) was het 1ste jaar, Kap-tsoe, van den 47sten cirkel en A°. Hedjra 1 was het 18e jaar van den 56sten cirkel, en genaamd kie-boei. (Ki-bî, schapenjaar).

---

(1) De bijnamen der jaren staan hier volgens des vragers Chinesche uitspraak. De Chinezen op Java spreken die anders uit, waarover nader.

Deze Chinesche cyclus bestaat uit djaren van 354, 355, 384 en 385 dagen.

Al het vorenstaande geldt de 60jarige cirkels.

Eene andere telling is die, ingevoerd in het 39ste jaar van den 84sten cijclus, Njim-ji, gelijk staande met A°. D. 163, onder den keizer Hoe-ën-ti, dynastie Han. De groote keizer beschouwde het voor de onsterfelijkheid noodzakelijk, de jaren of tijdperken zijner regering te vereeuwigen door partikuliere benamingen, afgeleid van gedenkwaardige gebeurtenissen of hersenschimmige denkbeelden en mede gevormd uit twee monosyllaben. Zijne hemelsche nazaten en opvolgers hebben dit gebruik onschendbaar in stand gehouden, en daardoor is eene verwarring ontstaan die boven alle verbeelding is. Want daar deze benamingen niet gebonden zijn aan perioden, maar enkel aan de willekeur des grooten keizers, zoo worden die benamingen zoo dikwerf veranderd als Z. M. daartoe lust gevoelt, en wanneer het bevel daartoe uit den mond van den zoon des hemels is uitgegaan, worden terstond alle almanakken veranderd; de jaren nemen de nieuwe mode aan, de geleerden dateren daarmede hunne schriften, de komptabiliteit en het financiewezen veranderen daarnaar hunne boeken en de couranten veranderen van opschrift. Alleen de historikus voegt ze bij den cyclus-rekening. Om van nieuwe voorbeelden niet te spreken, stellen wij, alleen bij keuze, hiervan neder: Ling-ti, dynastie Han, beklom den troon in het 45ste jaar, Boe-sin (Meou-tchin), 48ste cyclus, of A°. D. 168, en regeerde 22 jaren, gedurende welk tijdvak hem viermalen den lust tot verandering bekroop, als:

Hi-ping, de algemeene vreugde, zes jaren lang, (A°. 168-174.

Koewang-ho, de luisterrijke eendragt, zes jaren lang, (A°. 179-184.)

Tihong-ping, de tweede overeenkomst, zes jaren lang, (A°. 184-189.) van 174-179 zonder eenigen roemrijken naam.

Men zoude denken, dat dit de regering van Perikles is geweest, maar geenszins; want Ling-ti was een bloodaard, karakterloos, wreed, een kabaalman.

Met deze gewoonte is vereenigd de wijze om steeds bij de regeringsjaren der levende keizers te tellen, die, nota bene, na hunnen dood nog een' extra-naam bekomen, zoodat b.v. Kiën-liong (1736—1795) na zijn dood niets minder heet, dan Kauw-tschong-schoen-hoang-ti. Om dit alles te begrijpen en te onthouden zijn waarlijk Chinesche hersenen noodig, die 80,000 woord-letters dienen in bewaring te houden. Am-hong's regering begon in het 47ste jaar, Kang-soet, 76ste cyclus, of 26 Feb. 1850, den 14en dag, Tjia-goe, jaar XXX van Tau-kwang. Men mag die wel de revolutie-regering noemen. Het kollegie van geleerden, dat jaarlijks de Thong-si (almanak) zamenstelt, is het daaromtrent nog niet eens kunnen worden. Hij zelf heeft die Hiän-tang genoemd.

Na al dit voorafgaande ter bevrediging der wenschen van den vrager, gaan wij over tot de vergelijking der gewone en Chinesche jaren; niet volgens de bl. 382 (I deel) aangeduide voorbeelden, daar die geenszins genoegzaam zijn, maar volgens de door ons noodig geachte uitvoeriger voorstelling in alle bijzonderheden.

Het Chinesche jaar heeft 12 of 13 maanden. De dertiende of de schrikkelmaand wordt ingevoegd ter plaatse waar het kollegie van hooggeleerde wijsgeeren, die over de formatie van den Almanak zitten te blokken, zulks voor de menschheid het doelmatigst noodig oordeelt; dan eens tusschen de 4e en 5e, dan weder tusschen de 5e en 6e, 6e en 7e maand enz. De maanden (Goë, Goeë) onderscheiden zich alleenlijk door de cijfergetallen één, twee enz. als Tjia, Djie, Sâh, Sie, Gôh, Lak, Tjiet, Pé (Pieh), Kauw, Tjap, Tjap-iet en Tjap-djie. De schrikkelmaand heet Loen, en wordt als tweede of duplikaat van de voorgaande maand,

met een' bijnaam vereerd, als Loen-Lak, Loen-Tjiet, enz.

De maanden hebben of 29 of 30 dagen. Maar niet altijd heeft dezelfde maand hetzelfde getal. Kan men bij den Arabischen en Javaanschen cirkel de tijdrekening voor de toekomst bewerken. Zulks is het geval niet met de Chinesche. Het hoogwijs, keizerlijk, hoog-wijsgeerig Almanak-kollegie houdt het heft in handen, en bepaalt telken jare hoeveel maanden het jaar, hoeveel dagen elke maand zal hebben, en de uitspraak van dit Almanak-kollegie wordt door 350,000,000. menschen onvoorwaardelijk opgevolgd. Waarlijk, een magtig kollegie!

Door deze jaar-fabrikatie ontstaat voor het verledene eene groote verwarring en voor het toekomende eene diepe onwetenheid. De jaren worden gemaakt van 354, 355, 383, 384 dagen; meer staan er niet ter beschikking van de Chinesche Sorbonne. Maar nu volgen deze jaren elkander geenszins op; want soms is het om de drie, vier, vijf jaren schrikkeljaar, dan zijn er weder een paar jaren van 355, van 354, enz. Uit dit alles zal de vrager het ons ten goede houden, dat wij de magtige wijsheid van gemeld Almanak-kollegie niet vooruit durven loopen en tot niet verder ons vermeten te rekenen, dan tot den tegenwoordigen tijd, het 4de jaar van Amhong, geintituleerd Hian-tang, en gedistingeerd door Kapji (Kah-ien), het 55ste jaar, 76sten cirkel, Anno 4555.

LXXVI. Chinesche Cirkel.

Chinesche jaren.				Keiz. regering.		Aantal.		Begin volgens de Gregoriaansche telling.	
Nummer.	Jaartallen.	Naam.	Kah-soenaam.	Jaar.	Van	Dagen.	Maanden.		
1	4501	Tjih.	Kah-tjoe.	9	Jin tsong-joe. Khe king. Kin king. Tao kwang. Tokong. Tauw kwang.	355	12	12 Feb.	1804
2	4502	Goe.	Jet-tjioe.	10		383	13	1 id.	1805
3	4503	Hog.	Pia-ja.	11		354	12	19 id.	1806
4	4504	Tho.	Ting-hai.	12		355	12	8 id.	1807
5	4505	Liang.	Boh-sien.	13		383	13	30 Jan.	1808
6	4506	Tjwa.	Ke-tji.	14		355	12	16 Feb.	1809
7	4507	Bi.	Khe-ngo.	15		355	12	6 id.	1810
8	4508	Yoe.	Sien-bi.	16		384	13	27 Jan.	1811
9	4509	Kauw.	Djim-sim.	17		354	12	15 Feb.	1812
10	4510	Ki.	Kwi-joe.	18		354	12	3 id.	1813
11	4511	Kaû.	Kah-soet.	19		384	13	23 Jan.	1814
12	4512	Ti.	Jet-hai.	20		354	12	11 Feb.	1815
13	4513	Tjih.	Pia-tjoe.	21		384	13	31 Jan.	1816
14	4514	Goe.	Ting-tjioe.	22		354	12	18 Feb.	1817
15	4515	Hog.	Boh-in.	23		355	12	7 id.	1818
16	4516	Tho.	Ke-bouw.	24		384	13	28 Jan.	1819
17	4517	Liang.	Khe-sien.	25		355	12	16 Feb.	1820
18	4518	Tjwa.	Sien-tji.	1		354	12	5 id.	1821
19	4519	Bi.	Djim-ngo.	2		384	13	25 Jan.	1822
20	4520	Yoe.	Kwi-bi.	3		354	12	13 Feb.	1823
21	4521	Kauw.	Kah-sim.	4		384	13	2 id.	1824
22	4522	Ki.	Jet-joe.	5		354	12	20 id.	1825
23	4523	Kaû.	Pia-soet.	6		354	12	9 id.	1826
24	4524	Ti.	Ting-hai.	7		383	13	28 Jan.	1827
25	4525	Tjih.	Boh-tjoe.	8		355	12	15 Feb.	1828
26	4526	Goe.	Ke-tjioe.	9		355	12	4 id.	1829
27	4527	Hog.	Khe-in.	10		384	13	25 Jan.	1830
28	4528	Toh.	Sien-bouw.	11		354	12	13 Feb.	1831
29	4529	Liang.	Djim-sien.	12		384	13	2 id.	1832
30	4530	Tjwa.	Kwi-tji.	13		354	12	20 id.	1833
31	4531	Bi.	Kah-ngo.	14		354	12	9 id.	1834

Chinesche jaren.				Keiz. regering.		Aantal.		Begin volgens de Gregoriaansche telling.	
Nummer.	Jaartallen.	Naam.	Kah-soenaam.	Jaar.	Van	Dagen.	Maanden.		
32	4532	Yoe.	Jet-bi.	15	To-hong.	384	13	29 Jan.	1835
33	4533	Kauw.	Pia-sien.	16		354	12	17 Feb.	1836
34	4536	Ki.	Ting-joe.	17		355	12	6 id.	1837
35	4535	Kaû.	Boh-soet.	18		384	13	28 Jan.	1838
36	4536	Ti.	Ke-hai.	19		354	12	14 Feb.	1839
37	4537	Tjih.	Khe-tjoe.	20		355	12	3 id.	1840
38	4538	Goe.	Sien-tjioe.	21		383	13	23 Jan.	1841
39	4539	Hog.	Djim-in.	22		354	12	10 Feb.	1842
40	4540	Tho.	Kwi-bouw.	23	Tauw kwang.	384	13	30 Jan.	1843
41	4541	Liang.	Kah-sin.	24		355	12	18 Feb.	1844
42	4542	Tjwa.	Jet-tji.	25		354	12	7 id.	1845
43	4543	Bi.	Pia-ngo.	26		384	13	28 Jan.	1846
44	4544	Yoe.	Ting-bi.	27		355	12	15 Feb.	1847
45	4545	Kauw.	Boh-sin.	28		354	12	5 id.	1848
46	4546	Ki.	Ke-joe.	29		384	13	25 Jan.	1849
47	4547	Kaû.	Khe-soet.	30		354	12	12 Feb.	1850
48	4548	Ti.	Sien-hai.	1	Amhong.	384	13	1 id.	1851
49	4549	Tjih.	Djim-tjoe.	2		354	12	20 id.	1852
50	4550	Goe.	Kwi-tjo.	3		355	12	8 id.	1853
51	4551	Hog.	Kah-ien.	4		384	13	29 Jan.	1854
52	4552	Tho.	Jet-bouw.			354	12	18 Feb.	1855
53	4553	Liang.	Pia-sin.			355	12	7 id.	1856
54	4554	Tjwa.	Ting-tji.			384	13	28 Jan.	1857
55	4555	Bi.	Boh-ngo.					17 Feb.	1858
56	4556	Yoe.	Ke-bi.						1859
57	4557	Kauw.	Khe-sin.						1860
58	4558	Ki.	Sien-joe.						1561
59	4559	Kaû.	Djim-soet.						1862
60	4560	Ti.	Kwi-hai.						1863

NB. De namen der regerings-jaren worden bij telling genoemd, als Gwan-lian, Dji-lian, Sam-lian enz. (1ste, 2de, 3de enz.) die wij den geduldigen vrager sparen, enkel hierbij voegende, dat Kien-liong heeft geregeerd tot Anno Lak-tjap-lian, en Tokong tot Sa-tjap-lian. Ook besparen wij de beteekenis der jaarnamen, die ontleend zijn aan varkens, muizen, paarden, schapen, geiten, slangen enz. en die voor onze

Bij al het vorenstaande, wat betreft de *getallen*, *namen*, *opsomming* enz. der Chinesche *jaren*, voegen wij nog de ontleding der Chinesche maanden. Daar evenwel deze ontleding over den geheelen loopenden cirkel, dat is over 51 jaren of 633 maanden, wel wat veel gevergd is, zoo van den ontleder als van de lezers, houde de vrager het ons ten goede, dat wij alleen een vijfde gedeelte daarvan voorstellen, en ten dien einde opgaan tot het 25ste jaar van den zoon des hemels To-koug, gezegd Tau-kwang.

Loopende jaren.				Gewone en buitengewone maanden, Goe, Gwik, Gwi.														
				Dagen der gewone maanden. Twa en Sio.											Buiteng.		Dagen.
Regering.	1ste naam.	2de naam.	A. D.	Tjir.	Dji.	Sa.	Si.	Go.	Lak.	Tjiet.	Pè.	Kaû.	Tjap.	Tjap jet.	Tjap dji.	Loen.		
25	Jet-tjie.	Tjwa.	1845	29	30	29	30	30	29	30	29	30	29	30	29	— —	—	354
26	Pia-ngo.	Bi.	1846	30	29	30	29	30	30	29	30	30	29	30	29	Go.	29	384
27	Ting-bi.	Yoe.	1847	30	29	29	30	29	30	29	30	30	30	29	30	— —	—	355
28	Bo-sin.	Kauw.	1848	29	30	29	29	30	29	30	29	30	30	29	30	— —	—	354
29	Ki-joe.	Ki.	1849	30	29	30	29	30	29	29	30	30	29	30	30	Si.	29	384
30	Khe-soet.	Kaû.	1850	30	29	30	29	29	30	29	29	30	30	29	30	— —	—	354
1	Sien-hai.	Ti.	1851	30	30	29	30	29	29	30	29	30	29	30	30	Pè.	29	384
2	Djim-tjoe.	Tjie.	1852	30	29	30	30	29	29	30	29	30	29	29	30	— —	—	354
3	Kwi-tjioe.	Goe.	185[illegible]	30	29	30	30	29	30	29	30	29	30	29	30	— —	—	355
4	Kah-ien.	Hog.	1854	29	30	29	30	29	30	30	30	29	30	29	30	Tjiet.	29	384
5	Jet-bouw.	Tho.	1855	29	29	30	29	30	30	29	30	30	29	30	29	— —	—	354

NB. In den almanak van 1845 staat: maand Go 29, Lak 30 dagen.

Een overzigt van een' geheelen cyclus van 60 jaren, beginnende met het 52ste jaar van den 75sten tot het 51ste jaar van den 76sten cirkel, geeft:

23 jaren van 354 dagen of 8142 dagen.
14 jaren van 355 dagen „ 4970 „
4 jaren van 383 dagen „ 1532 „
19 jaren van 384 dagen „ 7296 „

in 60 jaren alzoo een getal van 21,940 dagen, of 365 dagen en 16 uren 's jaars. Het is echter onaannemelijk, deze uitkomst als gemiddeld te beschouwen over de verloopene eeuwen.

Soerabaya, November 1853.

Inscriptie van Sinch (Ngawi)

Zie Afbeeldingen 5.

INSKRIPTIE VAN SINEH,

DOOR

R. FRIEDERICH.

Deze korte inskriptie, die wij aan de belangstelling van den heer Dr. Vogler in de oudheden van Java te danken hebben, is ten opzigte van de daarin gebruikte karakters van de Javaansche inskriptiën verschillend. Het meest komen de gebezigde letters met die van Soekoeh en Tjtto overeen; vgl. Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, deel XIX, Proeve eener beschrijving en verklaring der oudheden en opschriften op Soekoeh en Tjtto door G. J. van der Vlis. De verklaring, die hier opgegeven wordt, rust echter niet op het alfabet dier opschriften, in genoemde beschrijving voorkomende, dat, hoewel voor een groot gedeelte juist, toch bij onderscheidene letters, b. v. [illegible], [illegible], [illegible] en [illegible], vrij wat onzekerheid vertoont, en diens toepassing op de daar voorkomende inskriptiën ook weinig bevredigende resultaten opgeleverd heeft. In de hoop, dat er meer van deze soort van inskriptiën zullen gevonden worden, en dat daardoor allengs meer zekerheid ook over dit alfabet verspreid zal worden, durven wij hier eene verklaring geven, die echter mogelijk nog door nadere onderzoeking zal moeten gewijzigd worden.

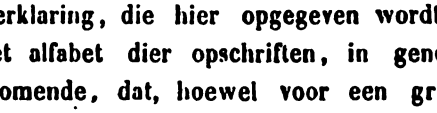

Ong! dana pasagira werit prami. Saka kala 1381.

Oni! gedenkteeken (1) van de heilige vorstin. (In dezen) tijd van Saka 1381.

Het woord *prami*, voorname vorstin is zeker. *Werit*, dat wij bij gissing lezen, heeft de *pepet* ꦼ niet, zoude dus *warit* moeten zijn (mogelijk een oudere vorm; ꦼ is dikwijls als een latere indringer te beschouwen).

Sineh is aan de noordoostelijke helling van het Lawoe gebergte; volgens een brief van den heer Vogler aan den heer Bleeker, bevinden zich in die omstreken nog eenige oudheden, waarschijnlijk ook wel inskriptiën. De afwijking van het letterschrift van dat van Soekoe (op de westzijde van hetzelfde gebergte) vertoont zich vooral in mindere ruwheid.

Woordelijk: *vierkante steen der gifte.*

STATISTIEKE AANTEEKENINGEN

OMTRENT DE

AROE-EILANDEN.

DOOR

C. BOSSCHER,

Adsistent-resident ter beschikking van den Gouverneur der Molukische eilanden.

Algemeene Beschrijving.

De Aroe-eilanden, gelegen tusschen den 5en en 7en graad zuiderbreedte en tusschen den 134en en 135en graad lengte oost van Greenwich, op ongeveer 20 geografische mijlen ten zuiden van Nieuw Guinea en 15 mijlen ten oosten der Keij-eilanden, vormen eene groep van meer dan 80, zoo grootere als kleinere eilanden, waarvan slechts de navolgende bewoond zijn, als: Wassier, Oedjier, Wokam, Wammer, Maijkor, Trangan, Kreij, Workaij, Jamboeaaij, Lolla, Meriri, Kobroor, Wattilee Koba, Kola, Komfane, Penamboelaij, Warialaöe en Koelor. De overige, hoewel alle afzonderlijke namen dragende, zijn onbewoond en dienen alleen tot rust- of verblijfplaatsen voor de duikers, of tot het aanleggen van enkele doesons, waarvan de eigenaren in den stillen tijd hun levensonderhoud trekken. Onder deze telt men voornamelijk Poeloe Merang, Po. Babi, Po. Bamboe, Noba, Poba, Jedan, Jaödi, Maar, Djeh of Djika, Doemaar, Po. Swangi, Barakan en andere.

Over het algemeen schijnen deze eilanden hun aanzijn aan polijpen verschuldigd te zijn, daar verre weg de meesten hunner uit koraalsteen bestaan, die langzamerhand door aanslibbing, met eene korst zeer vruchtbare aarde overdekt is. Andere eilanden zijn droog en zandig en doen aan zandbanken denken, die uit het water opgedoemd, door verloop van eeuwen met boomen zijn begroeid, welker bladen en takken afvallende en rottende, die aanvankelijk barre zandbanken in vruchtbare en lagchende eilandjes herschapen hebben; terwijl bij enkele de kalkformatie b. v. Trangan, Kreij en Workaij, de overhand heeft.

Deze eilandjes zijn doorsneden van min of meer breede kanalen, soengi's genaamd, of zijn, vooral aan de oostzijde, van elkander gescheiden door de opene zee, die nogtans, uithoofde der veelvuldige riffen en zandplaten, daar ter plaatse alléén voor kleine of niet diepgaande vaartuigen bevaarbaar is.

Op en tusschen deze riffen vindt men de tripang- en parelbanken, die den grootsten rijkdom der inboorlingen uitmaken en voedsel geven aan eenen levendigen en winstgevenden handel.

Niettegenstaande de bodem in het algemeen vruchtbaar te noemen is, leveren de Aroe-eilanden geene genoegzame voortbrengselen tot voeding der bewoners, die in dat opzigt grootendeels afhankelijk zijn van hunne naburen, de Keijnezen, die hen van klappers, en van de Gorammers en vreemde handelaren, die hen van sagoe en rijst voorzien.

Over het algemeen is de Aroenees niet geneigd tot het verrigten van veldbouw. Wanneer hij zich niet met visschen of parelduiken bezigd houdt, dan brengt hij zijnen tijd in lediggang in zijne woning of in drinkgelagen met zijne vrienden en naburen door. De vrouwen zijn dan verpligt voor het onderhoud des gezins te zorgen en moeten zich

ten dien einde dikwerf zeer zware werkzaamheden getroosten.

De bewoners van het eiland Kobroor maken echter op het vorenstaande eene uitzondering. Zij zijn noch parelduikers noch tripangvisschers en komen dus minder met de vreemde handelaren in aanraking. Zij zijn dan ook, ofschoon niet afkeerig van een glas arak, minder overgegeven aan het misbruik van sterken drank, en zoeken hun levensonderhoud voornamelijk in de bebouwing van den grond. Men vindt op Kobroor vrij rijke sagoebosschen, klappers, obies en tuinvruchten; en vooral leveren hunne pinangboomen en sirituinen, hun in den handelstijd aanzienlijke voordeelen op. Enkele negorijen van dit eiland, meer aan den loop en monding der rivieren gelegen, worden steeds door handelaren, die zich van den zoogenaamden voorwal naar den achterwal begeven, bezocht en zijn op deze wijze hunnen meer binnenlands wonende landgenooten behulpzaam in het afzetten hunner produkten.

Zoo even is melding gemaakt van den voor- en achterwal; het is dus hier de plaats, ofschoon velen dit reeds vóór mij gedaan hebben, om met een enkel woord aan te teekenen, wat men onder die uitdrukkingen te verstaan hebbe.

Onder de benaming voorwal begrijpt men die eilanden, die het westelijkst van de groep gelegen zijn, en zich, door de eenigzins meerdere beschaving hunner bewoners, eene zekere suprematie over de bewoners der oostelijk gelegene eilanden, „achterwallers" genaamd, hebben aangematigd.

De voorwalseilanden zijn Wassier, Oedjier, Wokam, Wammer en Maijkor. Trangan ligt mede aan den voorwal, doch de bewoners worden onder de achterwallers gerekend.

De voorwallers zijn of Christenen of Mohammedanen; en alleen door eenige meerdere beschaving, die het gevolg is van veelvuldiger aanraking met vreemde handelaren, hebben

zij, zoo als gezegd is, een zeker overwigt over hunne landgenooten van den achterwal weten te verkrijgen.

Sedert eenige jaren houden de vreemdelingen zich echter niet meer uitsluitend op den voorwal op, maar begeven zich met kleinere vaartuigen, djonko's genaamd, naar de achterwals-negorijen. Daardoor bevindt de handel zich niet meer in handen der voorwallers en hebben deze dus grootendeels hunnen invloed verloren, gelijk over het algemeen de welvaart hunner eigene onderdanen is afgenomen, in dezelfde mate als die der achterwallers is toegenomen; en, daar de bevolking van den achterwal ongelijk talrijker is dan die van den voorwal, is het te voorzien, dat die invloed allengs geheel zal afnemen, althans zoo men er eenmaal toe komen mogt, om een der orangkaja's van den achterwal tot hoofd der oersia of oerlima te verkiezen.

Deze verdeeling der bevolking in twee groote bondgenootschappen, die, gelijk bekend is, in het grootste gedeelte der Molukken bestaat, vindt men ook hier terug, en zij heeft dikwerf aanleiding gegeven, dat om eenen niets beduidenden twist, tusschen twee negorijen ontstaan, de geheele bevolking gewapend tegen elkander overstond.

De orangkaja's van Oedjier, Samang en Wokam zijn de hoofden der oersia, en die van Wammer en Maijkor worden als de hoofden der oerlima erkend.

Over het algemeen zijn de bewoners aan den voorwal traag en vadsig en oefenen geen' enkelen tak van nijverheid uit. Vele negorijen, als Oedjier, Pengambil, Wangil en Maijkor, zien dan ook van jaar tot jaar hare welvaart afnemen en hare bewoners, uit gebrek aan behoorlijk voedsel, wegsterven.

Wokam, op het eiland van dien naam gelegen, vroeger de grootste en voornaamste Christen-negorij, is bijna geheel uitgestorven en telt naauwelijks 30 zielen meer; hoewel twee jaren geleden het cijfer der bewoners nog 67 beliep.

Djurdjella en Samang, de eerste eene Christen-, de andere eene Mohamedaansche negorij, maken hierop eene gunstige uitzondering.

Toen de hoofden bespeurden, dat hun handel verminderde en hun invloed begon af te nemen, hebben zij hunne bevolking, door woord en voorbeeld weten aan te sporen, om andere middelen van bestaan te zoeken, en hebben zij zich met ijver op de bebouwing van den grond toegelegd. Zoo mogen beiden zich thans verheugen in aanzienlijke klapper- en sagoebosschen, die voor hen en hunne bevolking bereids vrij belangrijke voordeelen afwerpen. De bevolking dezer negorijen neemt dan ook met snelheid toe, doordien vele Alfoeren, die, zonder tot eenige negorij te behooren, verspreid in de bosschen leven, sommige bewoners van andere negorijen, en zelfs enkele vreemde eilanders, als Keijnezen en Gorammers, zich daar met der woon komen vestigen.

Zoo heeft Djurdjella, dat in 1850 slechts 111 zielen telde, thans reeds eene bevolking van 178 zielen, terwijl het aantal inwoners van Samang, in twee jaren tijds, van 37 tot 93 gestegen is.

De weinige bewoners van den voorwal schijnen niet tot de oorspronkelijke bevolking te behooren; zij hebben meer overeenkomst met de Gorammers en Ceram-laut-eilanders dan met het gros der bevolking van de Aroe-eilanden. Sommigen vermeenen daarom ook, dat zij afstammen van de oorspronkelijke bewoners van Banda, die door de maatregelen der Oost-Indische Kompagnie van daar verdreven zijn en zich oostelijk over den geheelen Archipel verspreid hebben, doch voornamelijk naar de Aroe- en Keij-eilanden zijn uitgeweken.

Indien men hen echter met den Keijnees vergelijkt, dan treft men, zoo in gelaatstype als in ligchaamsbouw, slechts weinig punten van overeenkomst aan, en heeft men reden om

de juistheid van dit gevoelen te betwijfelen; tenzij men mogt willen aannemen, dat zij, door vermenging met andere vreemde volkstammen, zoodanig zijn verbasterd, dat de oorspronkelijke type niet meer te onderkennen valt.

De bewoners van den achterwal, de zoogenaamde Alfoeren, behooren tot de negritos, of het donker gekleurde menschenras. Men heeft hen wel eens willen vergelijken met de bewoners van Papoea op de kust van Nieuw Guinea, doch, mijns inziens, bestaan er tusschen deze beide volken meer punten van verschil dan van overeenkomst.

De groote punten van overeenkomst zijn: de kleur der huid en de welgeëvenredigde, stevige ligchaamsbouw, aan beiden eigen. Het gekroesde haar echter, dat bij de Papoeërs even als bij de negers algemeen is, is eene uitzondeing bij den Aroenees. Zij hebben meest allen fraai en lang hoofdhaar, dat zij op het achterhoofd zamenbinden, zoodra het daartoe de noodige lengte heeft en dat zij vervolgens laten groeijen, zoo als het wil, zonder dat immer eene kam daarin hare dienst verrigt. Hierdoor ontstaat natuurlijkerwijze een verwarde haarbos op het achterhoofd, die velen een groot sieraad rekenen, en waardoor zij zich verbeelden de haaijen en andere visschen, wanneer zij duiken, vrees aan te jagen en op de vlugt te drijven.

De vrouwen hebben meest alle fraai en lang hoofdhaar, waaraan zij eenige meerdere zorg besteden.

Natuurlijke voortbrengselen.

Plantenrijk.

Gelijk in de voorgaande afdeeling bereids is gezegd, leveren de Aroe-eilanden geene genoegzame voortbrengselen op tot voeding der bevolking en zijn zij in dit opzigt van

hunne naburen en de vreemde handelaren afhankelijk.

De bewoners van het eiland Kobroor en van de negorijen Djurdjella en Samang zijn de eenigen, die meer dan voor hunne eigene behoefte produceren. Deze produkten bestaan hoofdzakelijk in sagoe, klappers, aardvruchten, pinang en siribladen.

Produkten voor den handel, als rijst, koffij, boomwol, noten, nagelen of anderzins worden er niet geteeld.

Teboe (suikerriet) komt er nog al veelvuldig voor, bijzonder op Kobroor; doch het bevat veel waterdeelen.

De kunst om aren-suiker te vervaardigen kent men op de Aroe eilanden niet; en over het algemeen kan men zeggen, dat de landbouw en alles wat daarmede in verband staat, op eene schromelijke wijze wordt verwaarloosd.

De bosschen leveren eene onuitputtelijke hoeveelheid van het bruikbaarste en schoonste hout. Onder die houtsoorten telt men het ijzer-, het nanni-, het djati-, het lingoa-, het kemoeni- en het ebbenhout.

Men vindt er ook het zoogenaamde kajoe djira (eene soort van eikenhout, doch grover van nerf) benevens het kajoe titi, zoo uitmuntend geschikt voor het bouwen van ligte vaartuigen.

Delfstoffenrijk.

Aan delfstoffen zijn de Aroe-eilanden arm, en wanneer men heeft gesproken van den kalksteen, het krijt en het leem, die de eilanden Trangan, Keij en Workaij opleveren, dan geloof ik, dat men al de voortbrengselen van het delfstoffenrijk, die hier te vinden zijn, heeft genoemd.

Toen ik op het eiland Lokaija steenkolen had ontdekt, werd ik daardoor aangespoord, om op de Aroe-eilanden naauwkeurig te onderzoeken of die delfstof ook welligt dáár te vinden

ware. Doch mijne nasporingen zijn niet met het gewenschte gevolg bekroond geworden.

Dierenrijk.

Onder de zoogdieren komt hier het varken, zoo wild als tam, het eerst in aanmerking, uithoofde het bijzonder op den achterwal zeer menigvuldig is en het hoofdvoedsel van den Alfoer uitmaakt. Herten, die overal elders in de Molukken menigvuldig voorkomen, vindt men hier niet hetgeen misschien wel aan de natuurlijke ligging van al deze afzonderlijke eilandjes mag worden toegeschreven. Voor een drietal jaren zijn, op verzoek van wijlen den gouverneur der Moluksche eilanden, Cleerens door den heer Nitschke een zestal herten derwaarts overgevoerd; twee daarvan heeft hij in de bosschen van Wammer, en vier in de bosschen van Wassier in vrijheid doen stellen, terwijl van mijne zijde een verbod is uitgevaardigd om op die beesten te jagen. Zij zijn dan ook nog in leven, en nog onlangs, bij mijn laatst verblijf op Dobo, zag ik de ree van twee jongen vergezeld. Ook vernam ik, dat die op Wassier reeds geworpen hadden.

In de bosschen vindt men wilde katten (tingalong), den springhaas, aldaar pilando genaamd; het eekhorentje en eene soort van konijn, welke zeer veel overeenkomst heeft met een' kleinen haas.

Karbouwen, koebeesten, paarden, schapen, bokken, welke laatsten zoo menigvuldig op de naburige Keij-eilanden zijn, vindt men hier niet, en kunnen, bij gemis van goede weilanden, dan ook niet, met de hoop op goed gevolg, van elders worden aangevoerd.

Gelijk men nergens beoosten Celebes den apen aantreft, zoo mist men dezen vrolijken boschbewoner ook hier; daarentegen schijnen de lastigste van alle zoogdieren, de ratten

en muizen, de Aroe-eilanden bij voorkeur ter bewoning gekozen te hebben.

De talrijke en digte bosschen der Aroe's wemelen van gevederde bewoners, die elkander in kleurenpracht schijnen te willen overtreffen; doch welker geschreeuw en gekras in den vroegen ochtendstond een onaangenaam kontrast maakt, met de zoete zangen der min schitterende gevleugelde bewoners der Europesche bosschen.

Honderde soorten van perkieten, kastoeries, paradijsvogels en anderen, bevolken het geboomte en wiegen zich op de takken.

De groote blaauwe duif, die men op Banda notenkraker of walor heet, en die men in verschillende streken van den Molukschen archipel aantreft, is ook hier menigvuldig, en levert, nevens den boschhaan, de bosch- en watersnip, een smakelijk voedsel op.

Overigens zijn kippen, eenden en ganzen hier uiterst schaarsch en bijna niet te bekomen. De handelaren, die hier een maand of vier à vijf van het jaar komen doorbrengen, brengen dan ook steeds daarvan zooveel mede, als zij berekenen voor hunne behoefte noodig te hebben.

Men vindt ook nog eene soort van zwaluw, die haar nest maakt in de menigvuldige holen der koraal- en kalkrotsen.

Deze nesten, door den inboorling uitgehaald, worden in den handel gebragt, doch zijn niet van eene superieure kwaliteit. Men berekent, dat er jaarlijks omstreeks 800 katies verzameld en tot eenen prijs van *f* 10 à *f* 12 per katie verkocht worden.

Bosch- en waterslangen treft men hier veelvuldig aan; doch, volgens de inlanders, zijn hier geene den mensch gevaarlijke soorten bekend. Hagedissen, kikvorschen zijn nog al veelvuldig; de eersten bewijzen den mensch veel dienst door het vangen van veelvuldige schadelijke en lastige insekten. Den gekko heb ik zelden op de Aroe-eilanden gehoord of

gezien; doch onder de tweeslachtige dieren, die zeer menigvuldig zijn, en welker beet uithoofde der pijnlijkheid te vreezen is, behoort de zoogenaamde duizendpoot (klabang). Van vele plaatsen kan men letterlijk zeggen, dat het er wemelt van duizendpooten.

Ook in de soengies, aan de modderachtige oevers, heeft men den kaaiman, waarvoor de inlander eene bijgeloovige vrees koestert, en tegen wiens aanvallen, gelijk wij later zullen zien, hij allerlei toover-en behoedmiddelen uitdenkt.

Geen ichthijoloog zijnde, is het mij ten eenen male onmogelijk, de visschen, die in de nabijheid dezer eilanden gevonden worden, in hare talrijke verscheidenheid van soorten, en vooral niet in de benamingen, door de wetenschap daaraan gegeven, op te sommen. Ik bepaal mij dus bloot tot eene opgave der Maleische benamingen van die soorten, welke voornamelijk tot voedsel van den mensch dienen, en zulks naarmate de namen mij voor den geest komen t. w. ikan botara, gorara, gadjah, botila, sekoeda, radja bao, makki, lompah, getek-getek, selappa, baai, gorofa, kataha, lema, palala, tola, enz. enz.

De Aroenezen maken van de visscherij dan ook veel werk en gaan daarin niet slechts op dezelfde wijze te werk als de Ambonezen, met sero's en fuiken, maar gebruiken ook een werktuig, momang genaamd, zijnde eene pijl van 5 à 6 voet, voorzien van een puntig gescherpt ijzer, met eenen weerhaak, die zij met zooveel behendigheid naar de op de ondiepte zwemmende visschen, die, door de doorschijnendheid van het water, steeds duidelijk te zien zijn, weten te werpen, dat zij slechts hoogst zelden hun doel missen; zoodat een goed geoefend man, in een paar uren tijds, op deze wijze vijftig en meer visschen van middelbare grootte bijeen krijgt.

Eene groote menigte roode mieren, kakkerlakken, groo-

te torren en vliegen, zijn de insekten, die hier in de eerste plaats dienen vermeld te worden.

Vermits hier nagenoeg geen landbouw wordt uitgeoefend, is mij nooit ter kennis gekomen, welke insekten hier voorkomen, die, met betrekking tot denzelven, als bijzonder nuttig of schadelijk mogen geacht worden.

Van witte mieren, dit bijna alom in Indië zoo schadelijke insekt, heb ik hier nooit eenig spoor gevonden, en mij is de verzekering gegeven, door personen die, vele jaren op de Aroe-eilanden hebben doorgebragt, dat zij ze nog nooit hebben opgemerkt.

De tripang, gelijk men weet, eene soort van stekelhuid maakt nevens de parelschelp de voornaamste bron van rijkdom dezer eilanden uit.

De tripang komt voor op en tusschen de riffen, waar zij, door middel van den zoo even beschreven momang door vrouwen, of, ingeval van meerdere diepte, door middel van het duiken, hier mollo genaamd, door de mannen met de hand gevangen worden. Vervolgens worden zij open gesneden, schoon gemaakt en in de zon gedroogd, daarna gekookt en weder in de zon gedroogd, en daarna komen zij in den handel.

De bereiding der tripang op de Aroe-eilanden is dus vrij wat eenvoudiger dan die, welke ons door Vosmaer beschreven wordt, als door de Badjorezen gevolgd wordende. De op Badjoresche wijze bereide geldt dan ook op de markt te Makasser, dikwerf 50, 60 tot 80% meer, dan die van de Aroe-eilanden, die zich ook veel minder lang laat bewaren. Intusschen hebben tot nog toe de vertoogen der handelaren, evenmin als het aanbod om hoogere prijzen te betalen, de Aroenezen kunnen bewegen van hunne eenmaal aangenomen wijze van bereiding af te wijken. Zij zeggen slechts, hunne voorvaders (neneh mojang) hebben

het zoo gedaan, en dus zijn zij verpligt op die wijze te blijven voortgaan.

Men heeft verscheidene soorten van tripang; de onderscheidingen in dat artikel, door de Chinezen gemaakt, zijn zoo fijn en veelvuldig, dat er eene veeljarige oefening vereischt wordt, om daarin eene meer dan oppervlakkige kennis te verkrijgen.

Op de Aroe-eilanden heeft men tusschen de handelaren onderling de tripang in tien soorten onderscheiden; doch de inboorling kent slechts drie soorten, de tripang pasir, de tripang batoe en de tripang itam. De eerste is de beste; daarna volgt de tweede soort, die weder beter of minder goed is, naarmate zij op meerdere of mindere diepte gevangen wordt.

De tripang komt op den geheelen achterwal in grooten overvloed voor. Het menigvuldigst is zij echter bij Komfanie, Karawaij, Jamboeaaij, Gammo Gomm, Kreij, en Wangal.

Tegenwoordig leveren de Aroe-eilanden omstreeks 1000 à 1200 pikols tripang 's jaars, die gemiddeld *f* 30 de pikol geldt (1).

Veel belangrijker is nogtans de vangst der parelschelpen, die mede op de menigvuldige banken en riffen, op eene diepte van 3 tot 12 vadem, gevonden worden.

Reeds meermalen is de wijze beschreven, waarop de parelduikers te werk gaan, zoodat ik geloof, veilig eene dergelijke beschrijving achterwege te kunnen laten. Genoeg zij het hier aan te teekenen, dat, hoewel al de Aroe-eilanden, zoo voor, als achterwals-, rijke parelbanken in hunne

---

(1) De tripang is ten gevolge van de onlusten in China, aldaar onverkoopbaar en gevolgelijk ook op de markt te Makassar belangrijk gedaald. Het is echter te vooronderstellen, dat deze daling slechts tijdelijk zal zijn.

nabijheid hebben, alleen de achterwallers parelduikers zijn, en ook alleen de banken aan den achterwal geëxploiteerd worden, waarin de inlander met zijne gewone kortzigtigheid te werk gaat, daar hij nimmer eene nieuwe bank opspoort, vóór dat de hem bekende geheel is uitgeput.

De voorwals-banken, die, volgens informatien, zeer rijk moeten zijn, worden niet geëxploiteerd, doordien de duikers en de eigenaren het over de voorwaarden van exploitatie vroeger nooit eens hebben kunnen worden. Het is mij in dit jaar echter mogen gelukken, hieromtrent eenige bepalingen met wederzijdsch goedvinden vast te stellen, zoodat ik de hoop voed dat ook deze banken thans voor het algemeen welzijn zullen geopend worden. Hieruit zou een dubbel voordeel voortvloeijen. Immers, thans wordt op den achterwal alleen gedurende de westmoesson gedoken, uithoofde er in de oostmoesson te veel branding staat, en de zee te beroerd is, dan dat de parelduikers zich onder water zouden durven wagen; terwijl zij bovendien door dezelfde oorzaken verhinderd worden te zien.

Zijn nu de parelbanken op den voorwal geopend, dan kan daar gedurende de oostmoesson gedoken worden, en de Aroenees behoeft niet maanden lang werkeloos en in dronkenschap door te brengen. Of hij echter wel geneigd zal zijn al den tijd, dien hij vroeger in lediggang doorbragt, thans aan den arbeid te wijden, betwijfel ik; doch, zoo als de zaken nu staan, zal hij altijd nog een paar maanden na het invallen van de oostmoesson, aan den voorwal kunnen duiken, en, daar in de maanden Mei en Junij de handelaren nog te Dobo zijn, zullen deze wel niet in gebreke blijven den achterwaller daartoe aan te sporen.

De voornaamste parelbanken, thans in bewerking, zijn die van Jidan, van Koba, van Wattilie, van Karawarij, van Lolla, van Djeha, van Jamboeaaij, van Pasar Padjang, van

Longaar, van Affara, van P°. Bamboe, Tandjong djoeron en Kreij.

De gezamenlijke opbrengst dezer banken beloopt 3000 à 3500 pikols 's jaars aan parelschelpen of parelmoer, en voor eene waarde van *f* 12 à *f* 20/m aan paarlen.

De pareloester wordt door den Aroenees gegeten en als eene groote lekkernij beschouwd; ook andere schelpdieren, die hier in tallooze soorten en veelvuldig voorkomen, gebruiken zij tot dagelijksch voedsel.

De schelpen dezer dieren worden door hen gebezigd tot het branden van sirikalk.

Grootere schelpen worden te zamen met koraalsteenen door de handelaren gebrand, waardoor zij eenen zeer goeden kalk erlangen, dien zij gebruiken bij het kalken hunner praauwen.

Het water.

De zee. Gelijk wij in de rubriek algemeene beschouwingen mededeelden, bestaat de Aroe-groep uit een zeker aantal grootere en kleinere eilandjes, door kanalen van elkander gescheiden. Het water, in deze kanalen stroomende, is dus zeewater, dat niets van zijne oorspronkelijke zoutheid verloren heeft, daar geene riviertjes of spruitjes zich daarin ontlasten.

Rivieren, beken of bronnen zijn dan ook hier ten eenen male onbekend; of men mogt den naam van rivier willen geven aan het water, dat bij zware regens van de hooger gelegene rotsen stort en, zich hier of daar door de bosschen eenen weg banende, zich in zee ontlast, doch bij het invallen van den droogen tijd opdroogt en dikwerf zelfs geen spoor meer achterlaat van zijnen vroegeren loop.

Stroomen, Getijde. Er hebben slechts twee getijden in het etmaal plaats. Bij gewone getijden is het verval van het wa-

ter te Dobo vier à vijf voet, en bij springtijden negen tot somtijds tien voet.

Op enkele plaatsen van den achterwal, b. v. te Wattili en te Affara, bedraagt het verval van het water bij springtijden, meer dan 2 vadem.

In de kanalen loopt een hevige stroom, naarmate van het rijzen of vallen van het water, in- of uitwaarts. Bij nieuwe en volle maan loopt de stroom dikwerf met eene kracht van 3 à 4 mijlen in de vier uren, zoodat het dan onmogelijk is daar tegen in te roeijen.

Treft men echter een tij mede, en verder zoodanig dat men van het eene tij in het andere komt, dan kan men in 16 uren van Dobo naar Wattili varen, waartoe men anders 36 à 48 uren noodig heeft.

Over het algemeen bezigt men voor eene reis naar den achterwal weinig diepgaande vaartuigen, omdat de meeste achterwals-eilanden en de daarheen leidende vaarwaters met banken en klippen bezet zijn, zoodat de reis met diepgaande vaartuigen te moeijelijk, langdurig en gevaarlijk worden zou.

De orangkaja van Djurdjella heeft mij menigmalen verzekerd, dat hij gerust op zich zou durven nemen, om een schip, dat 10 à 12 voet diep gaat, door de kanalen van den voorwal naar den achterwal te brengen, en van daar, tusschen de banken en riffen aan de oostzijde door, veilig in volle zee te loodsen.

Ankerplaatsen. De eenige goede reede, die de Aroeeilanden voor zeeschepen aanbieden, is die van Dobo, tusschen de eilanden Wokam en Wammer gelegen, waar men op eene diepte van 26 tot 6 vadem zandgrond of modder eene veilige ankerplaats heeft.

Men kan ook ankeren tusschen Wassier en Oedjier; doch men ligt dáár minder goed en veilig, en ook te verwijderd van het middenpunt des handels, Dobo.

Men zeilt gewoonlijk naar de reede van Dobo door het kanaal, dat door Wammer en Wokam gevormd wordt, waarvan een uitmuntend plan bestaat, vervaardigd hoofdzakelijk naar de opgave van kapitein Kingdom, en gevoegd bij de kaart van Gregory, dat ik nu gedurende vier reizen allezins juist heb bevonden.

Schepen, den wil hebbende naar Dobo, en met n. w. winden beneden den hoek van Wammer (Tandjong oelar) komende, kunnen veilig tusschen Wammer en Maijkor doorvaren, en zoo, achter eerstgenoemd eiland langs, de reede van Dobo bereiken. De geheele westkust van Wokam kan men gerust naderen tot op eenen afstand van $^1/_8$ mijl, en aldaar in 20 vadem moddergrond ten anker komen, indien de omstandigheden het niet mogten toelaten, terstond het kanaal van Dobo binnen te loopen.

Zoet water. Op enkele eilanden, b. v. op Workaij, bestaat somtijds gebrek aan drinkwater; dat men verpligt is op eenen afstand van 2 uren, te Tandjong Djoerong- of Po. Bamboe te gaan halen. Op verre weg de meeste eilannden erlangt men echter uitmuntend dinkwater, door tot op eene zekere diepte, soms van 8, soms van 12 tot 20 voet te graven. Op Dobo heeft men verscheidene putten. Het water uit die, welke meer naar den zeekant zijn gelegen, is een weinig brak; doch de verder van het strand verwijderde putten leveren heerlijk drinkwater op.

Weêrs- en luchtgesteldheid.

Warmtegraad en vochtigheid van den dampkring. Hier zou eigenlijk de gemiddelde stand van barometer en thermometer dienen aangeteekend te worden. Daar geen der oorlogsschepen, waarmede ik de reis gedaan heb, een thermometer of barometer aan boord had, is het mij tot nog toe steeds onmogelijk geweest, eenige waarnemingen,

door middel van die werktuigen gedaan, te bekomen.

Ik bepaal mij dus tot eenige aanteekeningen, berustende op de waarnemingen mijner zintuigen en de informatiën van anderen.

Gedurende mijn verblijf aldaar, meestal in de maanden Maart en April, heb ik het er des daags zeer warm, ja warmer dan te Amboina gevonden, zoodat ik niet geloof ver mis te zijn, indien ik de gemiddelde temperatuur, over dag, twee tot drie graden hooger stel dan hier ter plaatse.

De nachten daarentegen zijn zeer koud, zelfs guur, en meestal valt er des nachts een sterke dauw, die het niet raadzaam maakt, zeer lang na zonsondergang in de open lucht door te brengen.

In de oostmoesson is, naar men mij gezegd heeft, de temperatuur meer gelijkmatig; zijnde de warmte des daags minder drukkend en de nachten minder guur. De oostmoesson begint zich gewoonlijk tegen het midden van April en waait door tot half of ultimo November. Dan vangt de westmoesson, aan die dikwerf door noordelijke winden wordt voorafgegaan, welke zeer hevig zijn en zich wel eens tot storm verheffen. In de kenteringen der moessons vallen er hevige regens en heerschen er wel eens tusschenpoozende koortsen; doch wanneer de moessons eenmaal goed door zijn, valt er slechts zelden regen en doen zich weinig koortsgevallen meer voor.

Aardbevingen doen zich slechts zelden gevoelen; soms ontwaart men ligte schokken in de maanden Oktober en November. In de laatste vijf jaren had men nogtans daarvan niets bespeurd (1).

---

(1) Volgens latere berigten is de aard- en zeebeving, die op den 21 November 1852 te Banda zulke groote verwoestingen heeft aangerigt, ook op Ceram, de Aroe- en Keij-eilanden en de zuid en zuidwestkust van N. Guinea gevoeld geworden.

Onweders heb ik er nog nooit bijgewoond. Wanneer echter de noordelijke winden waaijen, schijnen zij nog wel eens voor te komen; gemeenlijk komen zij dan uit het n. w. op en zakken naar het zuiden af.

De afwijking van de magneetnaald en waarnemingen omtrent zijne inklinatie en intensiteit zijn mij niet bekend.

Bevolking.

Getal der inwoners. Blijkens den reeds vroeger in dit tijdschrift opgenomen staat der bevolking van de Aroe-eilanden, bedroeg het getal van hunne bewoners in het jaar 1850 ongeveer 13,000 zielen. De Aroe-eilanden waren toen weinige maanden te voren door de cholera bezocht geworden, welke ziekte men berekent dat ruim 3000 menschen heeft weggerukt.

De meesten der eilanden zijn onbewoond, en op de bewoonde eilanden staat het aantal der bewoners in geene evenredigheid tot de uitgestrektheid van den grond, die op sommige streken het tienvoud der bewoners zou kunnen bevatten en bij den minsten vlijt ook zou kunnen voeden.

De achterwals-eilanden zijn nog het sterkst bevolkt. De inwoners leven digt bijeen. Bij voorkeur vèstigen zij hunne negorijen op eene rots, in de nabijheid van het een of ander eiland, waar zij water en klappers kunnen vinden. Hoe ongenaakbaarder zoodanig eene rots is, hoe eerder zij er hunne huizen zullen opslaan. Deze huizen staan allen op palen en zóó digt opeen, dat men uit het eene huis zijnen buurman in het andere de hand kan reiken.

Daar de hiervoren bedoelde staat tevens eene opgave der huizen bevat, die zich in elke negorij bevinden, kan daarnit de verhouding worden nagegaan tusschen het getal der huizen en der bewoners.

Geboorten, huwelijken en sterfgevallen. Het is moeijelijk,

zoo niet onmogelijk, het getal der geboorten, huwelijken en sterfgevallen met eenige juistheid na te gaan, daar de Aroenees zich met geene volkstelling bezig houdt, en zelfs ongaarne vragen, die strekken om daaromtrent eenige inlichting te bekomen, beantwoordt. De telling, vroeger door mij opgegeven en die ik reden heb te vooronderstellen dat zeer na aan de waarheid komt, vermeerderd met de slagtoffers der in 1849 geheerscht hebbende ziekte, vergelijkende met vroegere opgaven, waarvan sommige het cijfer der bevolking op 25,000 brengen, zoude men moeten vooronderstellen, dat zij sterk afnemende is; doch om daaruit eene eenigzins juiste gevolgtrekking te kunnen maken, zou men dienen te weten, hoe dit cijfer verkregen is. Indien men in aanmerking neemt, dat sedert de heeren Bik en Tedder, geen der heeren kommissarissen immer den achterwal heeft bezocht, en dat het mij, eerst na twee reizen, na een persoonlijk onderzoek in meest alle negorijen en na veel moeite heeft mogen gelukken de even gezegde opgaven magtig te worden, dan geloof ik niet, dat de opgave van 25,000 zielen, eenig vertrouwen verdient. Anderen schijnen het zielental dan ook op 18,000 gesteld te hebben. Wanneer men dit cijfer aanneemt, dan schijnt de vermindering, die men in 1850 ontwaart, hoofdzakelijk aan de geheerscht hebbende ziekte, te moeten worden toegeschreven, en bestaat er grond om te zeggen, dat, afgescheiden van buitengewone omstandigheden, het getal der geboorten en sterfgevallen nagenoeg gelijk staat.

Indien men nagaat, dat het bedrijf der mannen (voor verre weg het grootste gedeelte tripangvangers en parelduikers) aan vele vermoeijenissen, ontberingen en gevaren onderhevig is; dat ook de vrouwen met vele zware, dikwerf hare krachten te boven gaande werkzaamheden belast zijn, dan zal het wel geene verwondering baren, dat deze bevolking, niettegenstaande hare betrekkelijke welvaart, niet toenemende

is. Eene groote oorzaak van de mortaliteit mag ook wel gelegen zijn in het veelvuldig gebruik of liever misbruik van sterken drank, en wenschelijk ware het, dat dit kwaad eenigermate kon worden te keer gegaan.

Over het algemeen staat het getal der volwassenen van het mannelijke en vrouwelijke geslacht tamelijk gelijk. Dat der meisjes overtreft echter dat der jongens, waaruit men met grond mag afleiden, dat er meer kinderen van het vrouwelijk dan van het mannelijk geslacht geboren worden, doch dat daarentegen de sterfte onder de vrouwen grooter is dan onder de mannen.

Over de afstamming is hiervoren, onder de rubriek „algemeene beschouwingen" reeds met een enkel woord gehandeld, en daaruit zal men ontwaard hebben, dat ik niet het gevoelen ben toegedaan, dat de Aroenees tot den Papoeschen volkstam behoort. Ik voor mij meen eerder bij hen eenen zachten overgang van den Tenimberees tot den Papoeër te bespeuren, gelijk deze mij weder toeschijnt eenen overgang daar te stellen van het licht gekleurde tot het donkergekleurde menschenras.

Met zekerheid valt evenwel omtrent hunne afstamming niets te zeggen, en alles berust daaromtrent op gissingen, vermits ik nimmer eenig spoor van eene eigene geschiedenis, noch van zoogenaamde volksverhalen of overleveringen, hoe verward en hoe vermengd met allerlei onwaarschijnlijkheden die dan ook gewoonlijk mogen zijn, bij hen bespeurd heb. Uit hunne taal is mede daaromtrent niet veel af te leiden.

In het Tijdschrift voor N. I. vindt men eene lijst van eenige Aroenesche woorden, vergeleken met het Maleisch en het Alfoersch; doch, behalve dat die lijst hoogst onvolledig is, valt op te merken, dat een volk, hetwelk op zulk een laag standpunt van beschaving geplaatst is en zoo zeer in aanraking is gekomen met allerlei vreemde natiën, noodzakelijk

uit de talen van die natiën vele woorden moet overnemen, al ware het alleen om zaken uit te drukken, waarvan het te voren nog geen denkbeeld had.

Veelligt dat wij later, wanneer de redaktie van dit tijdschrift ons daartoe wel eene plaats wil inruimen, eene woordenlijst van verschillende talen, in dezen archipel gesproken wordende, zullen leveren, ten einde de liefhebbers en deskundigen in staat te stellen de verwantschap dier spraken na te sporen. (1)

Verdeeling der inwoners naar hunne standen. De inwoners der Aroe-eilanden worden verdeeld in leden van de bangsa, waaruit men, zoo veel mogelijk, de hoofden kiest, - in vrije lieden, - in dienstpligtigen (orang bitoowan), die aan eenen stam of negorij ondergeschikt en tot zekere diensten verpligt zijn, — en in slaven.

De laatsten zijn meest afkomstig van het naburige Papoea en werden, in vroegere jaren, veel door de Cerammers aangebragt en tegen *f* 30 ieder verkocht. De jaarlijksche komst van een oorlogsvaartuig heeft reeds veel toegebragt tot vermindering van dezen verboden' menschenhandel.

Karakter; goede en kwade trekken; hoofdgebreken. Het karakter van den Aroenees is over het algemeen zachtzinnig, vreedzaam en geduldig, zoo zelfs dat men dikwerf geneigd zou zijn deze eigenschappen aan lafhartigheid toe te schrijven.

Er zijn echter zekere beleedigingen en handelingen, die hem zijne gewone zachtheid en zijn geduld doen verliezen. Daartoe behooren in de eerste plaats de verleiding van zijne vrouw en dochter en beschimpingen zijner voorouders; dan

(1) De redaktie zou hiervoor hoogst dankbaar zijn. Zij betreurt immer dat niet meer werk wordt gemaakt van woordenlijsten van weinig bekende talen en dialekten. Hoe klein die ook zijn, blijven zij van groot belang, mits men zeker zij van hare juistheid.

verkeert zijn geduld in woede en ziet men hem dikwerf daden van wreedheid plegen, met een moed, list en volharding, waartoe men hem nimmer in staat zou hebben geacht. Beleedigingen van minder gewigt vergeeft hij ligt, mits zij zich niet te dikwerf herhalen; want dan ontstaat langzamerhand een wrok in zijn gemoed, dien hij in nuchteren toestand weet te bedwingen, doch die zich, wanneer hij beschonken is, uit en hem dikwerf tot het nemen van eene noodlottige vergelding aanspoort. Van daar dat sommige vreemdelingen in het denkbeeld verkeeren, hetwelk ik zelf aanvankelijk was toegedaan, dat de Aroenees zich steeds dronken drinken moet, alvorens daden van geweld of verzet tegen zijne onderdrukkers of vijanden te durven ondernemen.

Overigens is dit volk zeer vatbaar voor raadgevingen en uiterst gevoelig voor eene goede en vriendelijke behandeling, mits zij niet het kenmerk van zwakheid drage. Zij zijn echter zeer gehecht aan hunne voorvaderlijke zeden, gewoonten en instellingen en zullen daarvan niet ligt afwijken, waardoor de pogingen, die men tot verbetering van hunnen zedelijken en maatschappelijken toestand mogt willen aanwenden, dikwerf schipbreuk zullen lijden. Ik verbeeld mij echter, dat men met geduld en overleg en met behulp van dien grooten bondgenoot voor alle moeijelijke ondernemingen, den tijd, er wel in zou kunnen slagen die vooroordeelen te doen verdwijnen. Is de Aroenees naijverig op de eer en deugd zijner vrouw, hij van zijnen kant is een niet minder trouw echtgenoot, en slechts zeer zelden vindt men voorbeelden van overspel van de zijde des mans. Wanneer de vrouw overspel pleegt, is zij daartoe meestal gebragt door verleiding van dezen of genen handelaar, die meestentijds geene pogingen en opofferingen sparen om hun doel te bereiken. De strenge bepalingen, daartegen in de laatste jaren be-

dreigd en toegepast, hebben dit kwaad wel veel verminderd, maar nog niet geheel kunnen uitroeijen. Voor de rust en veiligheid dezer landen is het echter noodig, dat daaraan met onverbiddelijke gestrengheid de hand gehouden worde.

Kunstzin schijnen de Aroenezen niet het minst te bezitten. Hunne woningen zijn ruw en smakeloos gebouwd, en men mist daarin bijna alle kleine gerieflijkheden, die zij zich zoo ligt zouden kunnen aanschaffen en die men nogtans bij andere inlandsche volkstammen opmerkt. Overal elders wordt de eene of andere snuisterij vervaardigd of vindt men, dat deze of gene tak van kleine nijverheid door de bevolking wordt uitgeoefend, die althans eenige, hoewel geringe, blijken draagt van hare kunstvaardigheid. Hier vindt men echter niets van dit alles.

De praauwen, die hier gebouwd worden, zijn naar een vast model vervaardigd en van geene de minste versierselen voorzien. Hunne zucht naar opschik is mede niet zeer groot. De vrouwen en enkele jonge mannen dragen groote oorbellen van ivoor en dergelijke of koperen ringen om de armen. De vrouwen hebben mede, naarmate van haren stand, twee, drie, vier of meer koperen of ivoren ringen om de enkels van beide de beenen. De kleeding der mannen bestaat alleen in eene tjidakko; de vrouwen op Wattilei dragen eene soort van matten zak, dien zij met een' koperen ketting om de lendenen vastmaken. Overal elders op den achterwal dragen ook de vrouwen eene tjidakko en een ovaal matje, ter lengte van één en ter breedte van een halven voet, waarmede zij zich de heupen bedekken.

De Christenen van den voorwal, zoo mannen als vrouwen, gaan gekeeld als de Amboinesche Christenen. De Mohammedanen kleeden zich mede als hunne geloofsgenooten te Amboina. De Christenhoofden dragen, wanneer er een oorlogschip ter plaatse aanwezig is, een zwarten rok en broek, schoenen en hoed.

De Alfoersche hoofden kleeden zich even als de Mohammedanen en dragen mede eenen hoofddoek, dien zij op de Boeginesche wijze omdoen.

Het hoofdgebrek van den Aroenees is zijne drift naar geestrijke dranken, die veeltijds de bron wordt van allerlei rampen en ongelukken en hem en zijn gezin ten verderve sleept. Geen feest, geen terugkeer van de drinkplaats, of drank in grooten overvloed moet er wezen, en hij rust niet vóór dat hij smoordronken nederzijgt. Zich zelven, vrouwen en kinderen, alles zou hij verkoopen of verpanden, om maar op zulk een oogenblik aan zijnen lust naar drank den teugel te kunnen vieren. Dat de sluwe handelaar van dit gebrek op eene schandelijke wijze partij trekt, zal naauwelijks behoeven gezegd te worden, en dikwerf ziet men dan ook in korten tijd zulk een ongelukkige van den rang van vrij man afdalen tot den stand, dien der slaven nabij komende.

Gebruiken en gewoonten bij geboorten, huwelijken, sterfgevallen, begrafenissen; ontdekking van duikplaatsen enz.

Wanneer de vrouw zich op het punt gevoelt van moeder te worden, worden alle vrienden en magen, bijzonder zij, die tot de betaling van den bruidschat hebben bijgedragen, bijeen geroepen, ten einde bij de geboorte tegenwoordig te zijn. Deze gasten maken gedurende de barensweeën van de vrouw, die intusschen op eene schrikkelijke wijze wordt mishandeld, onder het voorwendsel van hare verlossing te bevorderen, een helsch misbaar door middel van schreeuwen, dat zij zingen noemen en het slaan op gongs (groote koperen bekkens) en tiffas.

Is de jonggeborene eene dochter, dan is het groote vreugde voor den vader en de gasten; want de dochters, huwende, ontvangen de ouders eenen bruidschat, waarvan wederom zij, die tot de betaling van den bruidschat des vaders hebben bijgedragen, hun aandeel bekomen.

De geboorte van een kind van de vrouwelijke kunne geeft dus aanleiding tot het vieren van een feest, waartoe een varken geslagt en eene ontzettende hoeveelheid arak of anijs vereischt wordt. De geboorte van een' zoon wordt integendeel met onverschilligheid vernomen; dan begeven de gasten zich treurig en teleurgesteld naar huis, en de arme moeder heeft dikwerf verwijtingen te verduren, dat zij geene dochter gebaard heeft. Worden de zonen echter volwassen, dan zijn zij den vader meermalen aangenamer dan de dochters, wanneer het namelijk sterke en gezonde knapen en geoefende duikers zijn; want dan doen zij hem eeren en vreezen en bevorderen zijnen invloed bij de behandeling der belangen van de negorij.

Een meisje wordt meestal bij hare geboorte reeds verloofd, en de grootte van den bruidschat tevens bepaald.

Een jongeling, wenschende te huwen en niet reeds vooraf verloofd zijnde, zendt een zijner vrienden naar de ouders van haar, die hij tot bruid verlangt, ten einde met hen over het bedrag van den bruidschat, hier eenvoudig *harta*, op Ceram maas kawin en op Sumatra djoedjoer genaamd, te onderhandelen.

Deze *harta*, die, naarmate van den stand der partijen, van 7 tot 100 kapala's bedraagt, bepaald zijnde, begeeft zich de jongeling, wanneer hij alleen dien bruidschat niet bij een kan brengen, naar zijne vrienden of anderen, die als bemiddeld bekend staan, en verzoekt hun hem te willen helpen. Zulk een verzoek wordt nimmer geweigerd, daar dit voor eene groote schande zou gehouden worden; doch zij, die den vader in het bijeenbrengen van den bruidschat behulpzaam zijn geweest, hebben op hunne beurt aanspraak op een aandeel in den bruidschat van alle dochters, uit dien echt geboren, en zulks in evenredigheid tot de hulp, door elk hunner aan den vader verleend.

Gelukt het den jongeling niet, den geheelen bruidschat bijeen

te brengen, dan veroorlooft men hem somtijds toch om te huwen; doch in zoodanig geval heeft de vader van het meisje aanspraak op den bruidschat zijner kleindochters bij volgend huwelijk, in evenredigheid tot het gedeelte, dat onbetaald gebleven is.

Tusschen geheel onbemiddelde lieden wordt ook somtijds wel eens overeengekomen, dat de schoonzoon voor een zeker getal jaren den schoonvader zal moeten dienen. In dat geval mogen de jong getrouwden geen eigen huis bouwen, doch zijn verpligt bij de ouders der vrouw in te wonen. Zulke huwelijken komen echter zelden voor, omdat zij voor niet zeer eervol gehouden worden.

Wanneer de vader overleden is, treedt de grootvader in de regten des vaders. Bij overlijden des vaders en grootvaders, gaan die regten op de broeders over.

Een Aroenees stervende en eene weduwe achterlatende, heeft zijn broeder, wanneer hij zelf niet gehuwd is, het regt haar tot vrouw te nemen, zonder eenigen bruidschat verschuldigd te zijn. Hij treedt dan in de regten en verpligtingen zijns broeders. Is hij zelf gehuwd, of wil hij van dit regt geen gebruik maken, dan kan de vrouw geen tweede huwelijk aangaan, zonder bewilliging van de bloedverwanten des eersten echtgenoots, en de bruidschat komt dus ten hunnen voordeele.

Begaat eene vrouw overspel, dan heeft de man het regt haar te dooden of den geheelen bruidschat terug te vorderen. Wil haar deelgenoot dien bruidschat voldoen, dan wordt zij zijne echtgenoot; de kinderen, gedurende haar eerste huwelijk verwekt, blijven echter bij den vader. In ieder ander geval volgen de kinderen de moeder, en worden, bij overlijden des vaders vóór hunne minderjarigheid, gerekend te behooren tot die negorij, waaruit de moeder afkomstig is.

Wanneer de man komt te overlijden, is de vrouw ver-

pligt zich het hoofd geheel kaal te doen scheren, en mag zij zich in de eerste zes weken aan geen mannelijk oog vertoonen. Waarschijnlijk ten einde haar te noodzaken die verpligting getrouw na te komen, gaat zij gedurende dien tijd geheel naakt, zonder zelfs het minste of geringste tot hare dekking te mogen bezigen.

De vrouw, het eerst stervende, verwijdert de man zich onmiddellijk uit het huis en blijft in het bosch zich ophouden tot dat de begrafenis volbragt is. Vervolgens offert hij het een of ander kostbaar stuk, meestal een' gong of olifantstand, aan hare nagedachtenis, door het in de zee of in eene grot te werpen, opdat zij hem niet na haren dood mogt komen verontrusten.

De lijken worden begraven onder de woning van den overledene, waar men een vierkant gat graaft van 3 voet lang en breed en vier voet diep. De lijken worden in eene zittende of hurkende houding daarin geplaatst, met de kin op de knieën rustende en de handen over de scheenbeenen zamengevouwen, nadat zij alvorens zijn gereinigd en met hunne beste kleederen, bestaande uit hunne fraaiste tjidakko en kostbaarste sieraden zijn uitgedost. Daarna worden eenige eetwaren, benevens de wapenen van den overledene in het graf geplaatst en hetzelve digt gemaakt. Eindelijk slaat men eenige gongs, grof aardewerk en flesschen op het graf aan stukken en kapt de praauw, waarin hij zich gewoonlijk naar de mitti begaf, in den grond.

De vrouwen worden eenvoudig na haar overlijden even zoo in eene zittende houding in hare graven geplaatst, waarbij men eenige eetwaren voegt. Verdere plegtigheden hebben er bij hare begrafenis niet plaats.

Al deze plegtigheden gaan vergezeld van drinkgelagen, die soms eenige dagen aanhouden.

Wanneer eene nieuwe parelbank ontdekt wordt, begeeft

zich het hoofd der negorij, gevolgd van alle mannelijke negorij-bewoners, derwaarts, en eerst nadat een uit hun midden, onder hevige bewegingen des ligchaams, eenige bezweringsformulieren heeft uitgesproken en het een of ander toovermiddel, zeer geheimzinnig in een rood lapje gewikkeld, in de zee geworpen heeft, ten einde de swangies (booze geesten) te verdrijven, en het hoofd desgelijks eenige koperen duiten daarbij gevoegd heeft, opdat die gift hun duizendmalen moge worden wedergegeven, begeven zich de duikers te water, en wordt de nieuwe duikplaats geexploiteerd. De opbrengst van de eerste vangst is uitsluitend bestemd om daarvoor feest te vieren.

Godsdienstige toestand. Met uitzondering van een getal van 309 Christenen in de negorijen Wokam, Wangil, Djurdjella en Maijkor, en 188 Mohammedanen in de negorijen Pengambil, Samang en Oedjir, zijn de Aroenezen allen heidenen, welker godsdienstige ontwikkeling nog op het laagste standpunt staat, dat men zich bij mogelijkheid denken kan. Hunne godsdienst, als men dan hunne bijgeloovigheden dien verheven naam mag geven, is een tot het polytheisme overhellend feticisme en bestaat bloot in het geloof aan den invloed van eene menigte kwade geesten, die zij vermeenen dat in holle boomen, spelonken, of op de diepte der zee huizen of wel de gedaanten van menschen, dieren, boomen en planten weten aan te nemen. Aan den invloed van die geesten schrijven zij het leed toe, dat hun overkomt; bijv. worden zij ziek, dan zijn zij eenen boom voorbij gegaan, waarin een booze geest huist. Krijgen zij een ongeluk bij het parelduiken, dan heeft deze of gene hunner vijanden den boozen geest afgehuurd, die hem het ongeluk heeft berokkend, enz. enz. Niettemin bewijzen zij een onbestemd gevoel te hebben van een leven na dit leven, vermits zij zich verbeelden hunne afgestorvene voorou-

ders door het doen of nalaten van het een of ander te kunnen beleedigen, welker geesten hun alsdan daarvoor komen bestraffen, hetzij door hen met ziekten te bezoeken, een ongeluk toe te zenden, hun een der hunnen door den dood te ontnemen. Om die reden is het zulk een zwaar vergrijp, wanneer men door woorden de nagedachtenis hunner afgestorvene magen beleedigt, daar een Aroenees zich verpligt acht daarover wraak te nemen of deswege boete te vorderen, op straffe van zelf door den geest van den beleedigden afgestorvene verontrust te worden.

Wanneer een Aroenees bij het parelduiken een parel vindt van bijzonder groote waarde, zal hij zich nimmer de opbrengst daarvan alleen toeeigenen; integendeel, een derde gedeelte der waarde komt van regtswege toe aan de geheele negorij, en wil hij niet bij eene eerstvolgende gelegenheid over zijne ondankbaarheid door den geest, die in het water huist, worden gestraft, dan is hij ook gehouden een zeker aantal gongs, in verhouding tot de waarde van den gevonden' parel, aan dien geest te offeren, door die daar ter plaatse in zee te werpen.

Van geneeskunde hebben zij geene de minste kennis; doch zij stellen een onbepaald vertrouwen in Europesche geneesmiddelen en houden ieder Europeaan in staat om alle mogelijke ziekten te genezen, daar zij die magt van hunne godheid ontvangen hebben. De geesten (swangies) der Aroenezen hebben dan ook volstrekt geen magt of invloed over den Europeaan.

De Christenen zijn niet veel minder bijgeloovig dan hunne heidensche broeders, doch zullen er minder ligt voor uitkomen. Het christendom staat dan ook op een' zeer lagen trap, en verdient naauwelijks dien naam, daar het zich grootendeels bepaalt tot het bijwonen der godsdienstoefening, indien er een Ambonesche schoolmeester in de negorij geplaatst is, en tot het zingen van psalmen. Zulks

kan dan ook wel niet anders bij menschen, in dagelijksche aanraking met Mohammedanen en heidenen, en aan welker godsdienstige opleiding men zich sedert jaren niet meer heeft laten gelegen leggen.

De Mohammedanen zijn even zulke slechte volgers van den Islam, als de Christenen zulks van de leer des Verlossers zijn. De meesten hunner kunnen nogtans lezen en schrijven, waarin zij door den imam van Oedjir onderwezen worden.

In de negorij Wokam bevindt zich eene vervallen steenen kerk; te Djurdjella is eene zeer goede steenen kerk, waaraan voor een tweetal jaren belangrijke herstellingen gedaan zijn.

Te Maijkor is een gabba-gabba gebouw, dat tot kerk dient, en eindelijk vindt men in de negorij Oedjir eene zeer goede en stevige steenen messigit.

Beschaving en onderwijs. Het is, na al het vorenstaande, te begrijpen, dat er van beschaving en onderwijs op de Aroe-eilanden niet veel te zeggen valt. De Alfoersche jeugd geniet geen het minste onderrigt, en het onderwijs aan de kinderen der Christenen was vroeger opgedragen aan een viertal Ambonsche schoolmeesters. Tegenwoordig is er geen enkel door het gouvernement bezoldigd meester meer op de Aroe-eilanden werkzaam, zoodat de kinderen der Christenen niets vooruit hebben boven hunne Alfoersche speelgenooten (1). Alleen in de negorij Djurdjella wordt onderrigt gegeven door een gewezen moerit van D°. Kam, die de orang kaja tot dat einde op kosten der negorij heeft aangenomen, en onder wiens leiding de schooljeugd vrij goede vorderingen maakt. Dit neemt echter niet weg, dat dit onderwijs zeer gebrekkig mag genoemd worden, daar het zich

(1) Sedert dit schrijven zijn er twee Amboinesche schoolmeesters op de Aroe-eilanden geplaatst geworden, die op het Zendelings-instituut van den Poskott te Amboina hunne opleiding ontvangen hebben.

bepaalt tot het lezen van den bijbel, zonder dat zij den zin of de beteekenis van het gelezene verstaan, en tot het zingen van eenige psalmen. Hierboven zagen wij reeds, dat aan de kinderen der Mohammedanen door den priester van Oedjir onderrigt wordt gegeven in het lezen van den koran en het schrijven met Arabische karakters. De rekenkunde is voor allen eene onbekende wetenschap.

Beschaving bij zulk eene bevolking te zoeken, ware eene ongerijmdheid; en toch bezitten zij allen eene goedaardigheid, die voor hen inneemt. De hoofden zijn niet minder onbeschaafd dan het gros der bewoners; alleen de hoofden van Samang en Djurdjella maken ook weder in dit opzigt eene gunstige uitzondering, daar zij in het bestuur hunner negorijen en in hun huisselijk leven toonen ver boven hunne landgenooten in geestelijken en verstandelijken aanleg verheven te zijn. Zij bewonen goed ingerigte en van de noodige gerieflijkheden voorziene huizen, kleeden zich welvoegelijk en staan in hunne manieren niet achter bij verre weg de meeste hoofden van Amboina.

Handel.

Uit den in het 1e deel, bl. 327 van dit tijdschrift gepubliceerden staat van den handel blijkt, welke handelsartikelen jaarlijks op de Aroe-eilanden worden in en uitgevoerd; tot welke hoeveelheden, en welk geldswaardig bedrag zij vertegenwoordigen; terwijl de hierbij gevoegde staat een vergelijkend overzigt geeft van den in- en uitvoer, gedurende de jaren 1849, 50 en 51. Bij beide staten zijn eenige ophelderingen tot hunne verduidelijking gevoegd, waarnaar ik de vrijheid neem den lezer te verwijzen.

De handel op de Aroe's wordt voornamelijk gedreven door een paar te Makassar gevestigde huizen en door eenige Chinezen, Boeginezen en Makassaren, die tegen-

woordig mede hunne uitvoeren te Makasser aan de markt brengen. De Gorammers brengen veel sagoe aan, die zij op den achterwal inruilen tegen paarlemoer, tripang of karet, die zij te Dobo weder aan de daar gevestigde handelaren afzetten.

In de maanden December en Januarij komen de vaartuigen, meestal padoewakangs van 20 tot 60 kojangs, na Banda en Ceram, soms ook Amboina te hebben aangedaan, te Dobo aan. Onmiddellijk vangen de schepelingen aan een atappen huis, waarvoor zij al het benoodigde uit het bosch halen, op te slaan, waarin de lading wordt geborgen en de anakoda zijnen intrek neemt. Vervolgens worden de stukken aan den wal gebragt en vóór het huis des anakoda's geplaatst; de zeilen, ra en mastbok worden onder loodsen aan het strand in veiligheid gebragt, en de padoewakang behoorlijk ten anker gelegd, tot dat het afnemen der moesson zal veroorloven het vaartuig op het strand te halen, ten einde daaraan de noodige reparatiën te doen.

Voor het regt van opstal van een huis, het halen der atappen en kajoe-boeas uit het bosch, mitsgaders voor ankeragegeld wordt aan de orangkajas van Wammer en Wokam eene kleine schatting betaald, veeltijds aan de liberaliteit der handelaren overgelaten en onder den naam van laboe batoe en sewah tannah bekend.

Wanneer dit alles is afgeloopen, zendt de anakoda eenige zijner lieden met kleinere vaartuigen, „djonkoi", beladen met een gedeelte der medegebragte goederen, naar de verschillende negorijen aan den achterwal, ten einde die goederen tegen paarlemoer, tripang, karet, paarlen, vogelnestjes enz. in te ruilen en de achterstallige schulden van vroegere jaren in te vorderen.

Deze lieden in eene negorij, waarin zij gewoon zijn te handelen of waar zij denken goede zaken te zullen doen,

aangekomen zijnde, huren eene Alfoersche woning, waarin zij hun bedrijf uitoefenen en worden dan toekan petakh genaamd. Zij verkoopen soms tegen kontant, doch meestal op krediet, onder voorwaarde der gedeeltelijke afdoening, na afloop van elke mitti en soms bij de mitti keij. Door mitti verstaat men de drie dagen vóór en na volle maan, gedurende welke de parelduikers werkzaam zijn, en door mitti keij wordt bedoeld het einde of het begin van elk handelssaizoen, waarom men dan ook zegt de mitti keij barat en timor (west en oost).

Niet altijd loopen die transaktiën gereedelijk af, en de verkoopers moeten wel eens uitstel verleenen tot het volgende jaar, hetgeen zij echter zelden doen, zonder buitensporige voordeelen te bedingen, niettegenstaande zij zulk een uitstel bij het doen hunner inkoopen hebben kunnen voorzien en reeds bij hunne prijsbepaling daarop gerekend hebben Gewoonlijk wordt de schuld van den Aroenees door zulk een uitstel met 100% verhoogd, waardoor hij, ten laatste. geen kans meer ziende om uit zijne schulden te komen, ten eenen male ophoudt met betaling en, wanneer zijne schuldeischers het hem wat al te lastig maken zijne negorij ontvlugt en een zwerver wordt.

De toekan petakh intusschen, door hunne meesters gedrongen en veeltijds zelve het in hen gestelde vertrouwen misbruikende, schuiven al de schuld op hunne onwillige debiteuren en veroorloven zich, om aan de vorderingen hunner anakoda's te kunnen voldoen en hunne eigene ontrouw te dekken, gewelddadigheden en knevelarijen, die de Aroenees, hoe geduldig ook, eindelijk moede wordt, en die hem het besluit doen opvatten zijne onderdrukkers te dooden.

Terwijl aldus op den achterwal gehandeld wordt, drijft de anakoda te Dobo geen minder winstgevenden handel

met de Gorammers, Keijenezen en andere naburige eilanders die gestadig tusschen den voor- en achterwal heen en weder varen, om de lijnwaden, opium, ijzerwaren, sterke dranken en andere goederen, die zij te Dobo inkoopen, tegen tripang, paarlemoer enz. in te ruilen en wederom te Dobo af te zetten.

Honderden Keijenezen komen jaarlijks naar de Aroe-eilanden over en brengen daar olie, klappers, aarden potten van Hahr en praauwen of sampans ten verkoop aan, die zij tegen lijnwaden en andere artikelen inruilen. Wijders verhuren zij hunne diensten als scheepstimmerlieden bij de reparatie der handelsvaartuigen, waarin zij zeer bedreven zijn.

In de maanden Maart en April worden de padoewakans op het strand gehaald, en nadat de eigenaar van een der voorwalshoofden verlof heeft verkregen om, tegen eene geringe retributie, de noodige houtwerken te doen kappen, zendt hij de door hem gehuurde Keijenezen tot dat einde uit, laat met de aldus gekapte houtwaren zijn vaartuig herstellen, welke reparatiën dikwerf met eene geheele vernieuwing gelijkstaan, en doet door zijn volk klipsteenen en schelpen bijéénbrengen en daarvan kalk branden, om de vaartuigen, voor dat zij weder te water worden gelaten, behoorlijk te kalken en de naden van dompel (1) te voorzien.

Uit het vorenstaande kan men nagaan, welk een vertier en levendigheid er in den handelstijd op de Aroe-eilanden heerscht en hoe voordeelig die handel is, zoowel voor den inboorling als voor de bewoners van de naburige eilanden en de vreemde handelaren; doch tevens kan daaruit worden afgeleid, hoe noodzakelijk het is, dat al die vreemde volken, die bij één doel zoo vele verschillende belangen hebben, onder een streng toevoorzigt worden gehouden, en dat de inboorling tegen hunne aanmatigingen en onderdrukking, doch zij wederkeerig tegen de inboorlingen beschermd worden.

(1) Dompel is stopverf, gewoonlijk gemaakt van kalk, olie en katoen om de naden der praauwen digt te maken. (Red.)

Tot bewaring van het evenwigt is het dan ook dringend noodzakelijk, dat er minstens gedurende den handelstijd een oorlogsvaartuig, met een der zake kundigen ambtenaar, op de Aroe-eilanden aanwezig zij.

Bestuur. Het bestuur der bevolking is opgedragen aan negorij-hoofden, onder den titel van radja of orang kaja, die daarin weder worden bijgestaan door een aantal mindere hoofden, onder den titel van orang-toea, kapitein toewan negri enz.

De uitvoerende magt en het regterlijk gezag berusten bij deze hoofden, die in kleine zaken afzonderlijk, en in meer belangrijke zaken vereenigd, hunne bevelen of beslissingen geven.

De voordeelen, aan de betrekking van hoofd verbonden, zijn luttel en zeer wisselvallig, daar zij bestaan in het aandeel, dat de bevolking bij ontdekking van nieuwe parelbanken, bij het vinden van groote paarlen als anderzins, aan hen gelieft toe te kennen. Wanneer zij echter door ziekte, ouderdom of de pligten van hun ambt belet worden voor hun onderhoud te zorgen, dan hebben zij het regt een zeker aantal lieden uit den derden stand voor hen te doen werken. Hun invloed is dan ook niet bijzonder groot, dan alleen wanneer zij zeer rijk en milddadig of vaders van krachtige en moedige zonen zijn, en dus door hunne schatten of door vrees over de gemoederen weten te heerschen.

Belangrijke zaken worden aan het oordeel van al de mannelijke bewoners der negorij onderworpen en op de balei gediskuteerd en beslist.

De opvolging der hoofden is niet per se erfelijk, maar hangt af van de keuze der bevolking, die daarbij tot leden van den bangsa of, in enkele gevallen, tot leden uit den tweeden stand bepaald is.

Van de bondgenootschappen oersia en oerlima en van den invloed daarvan op de bevolking is reeds hiervoren gesproken.

Misdrijven worden meestal met geldboeten en slechts zelden met ligchaamstraffen of den dood geboet.

Overspel, door de vrouw begaan, kan, gelijk wij hiervoren zagen, met den dood gestraft worden, indien de beleedigde echtgenoot zulks verkiest. Overspel van de zijde des mans geeft de vrouw regt hem te verlaten en een' anderen man te huwen, zonder gehouden te zijn den bruidschat terug te betalen. Verwondingen, kneuzingen en slagen van zeer groven aard, herhaalde mishandelingen, door den man op de vrouw gepleegd, geven haar hetzelfde regt.

De moord, door een' vrijen man op een' vrijen man gepleegd, wordt, naar mate van den rang des verslagenen, met zware boeten, meestal van 3 olifantstanden van een vadem en 3 gongs tjermin van de grootste soort gestraft. Is de dader een slaaf en de vermoorde een vrijgeborene, dan kan niets hem van den dood redden. Wanneer daarentegen de vermoorde een slaaf en de moordenaar een vrijgeboren is, dan kan hij volstaan met de waarde van den slaaf aan diens meester te vergoeden.

Wordt de eene slaaf door den anderen gedood, dan is de meester van den moordenaar evenzeer gehouden de waarde van den verslagenen slaaf aan den eigenaar te betalen, vermits in het algemeen het beginsel vaststaat, dat de meester aansprakelijk is voor het nadeel, door den slaaf teweeggebragt.

Gelijk de doodslag, zoo worden ook alle mindere misdrijven door geldboeten gestraft, die, naarmate der omstandigheden, min of meer aan de uitspraak der hoofden zijn overgelaten.

Diefstal wordt niet gestraft, doch geeft alleen aanspraak tot vergoeding tegen den dader, wiens bloedverwanten verpligt zijn, bij onvermogen, voor hem te betalen.

Voor de betaling der boete, opgelegd voor misdrijven, door bewoners van dezelfde negorij tegen elkander begaan, is in het algemeen de familie van den dader aansprakelijk. Indien het misdrijf is gepleegd tegen een' ingezetene van eene andere negorij, dan is de geheele negorij, waar de dader te huis behoort, voor zijne daad aansprakelijk. De hoofden stellen er eene eer in, in het laatste geval, de verschuldigde boete uit eigen middelen te voldoen, en er is niets waardoor zij meer hun aanzien en invloed vermeerderen, daar zij, door deze onmiddellijke tusschenkomst, langdurige en noodlottige twisten vermijden, die uit de wanbetaling van dergelijke boeten voortspruiten.

Wanneer er eenmaal oorlog tusschen twee negorijen ontstaan is, dan zijn, zoo lang de oorlog duurt, de hoofden met eene diktatoriale magt in alle aangelegenheden van den krijg bekleed, en is een ieder, op verbeurte van het leven, gehouden hun onbepaalde gehoorzaamheid te betoonen. Zelden echter zijn die oorlogen bloedig, daar zij elkander meestal uit de verte bevechten. Gelukt het hun echter hunne vijanden te verrassen, dan valt er ook op geen lijfsbehoud te hopen. Die twisten zijn nogtans zeer nadeelig, uithoofde alle bronnen van volksbestaan stilstaan en men het er steeds op toelegt om elkanders klapper- en sagoebosschen te vernielen; zoodat twee vijandige negorijen, na het einde van eenen oorlog, dikwerf beide voor lange jaren diep ongelukkig zijn.

Deze oorlogen beginnen langzamerhand uit de zeden der bevolking te verdwijnen, en het laat zich verwachten, dat, wanneer men blijft voortgaan met jaarlijks de Aroe-eilanden te doen bezoeken, zij, even als de gewelddadigheden en knevelarijen der Boeginezen en Makassaren, langzamerhand geheel zullen ophouden.

Vergelijkende staat van in-en uitvoer op de Aroe-eilanden gedurende de jaren 1849, 1850 en 1851.

Invoer	1849	1850	1851
Goederen van Europeschen oorsprong:			
Wollen en katoenen stoffen .	*f* 16175	*f* 27810	*f* 23208
IJzer, staal en koperwaren .	9202	11307	8519
Provisiën en dranken . . .	1302	918	1722
Wapenen	5025	3710	4480
Aarde- en glaswerk	415	900	„
Kramerijen	5500	5290	4460
Totaal bedrag der goederen van Europeschen oorsprong	*f* 37619	*f* 49935	*f* 42389
Goederen van Aziatischen oorsprong:			
Wollen en katoenen stoffen	*f* 20870	*f* 23900	*f* 19300
Karongs (matten)	1044	1170	756
Metalen	793	950	1730
Olifantstanden	1875	2500	2650
Aardewerk	1640	2210	1700
Dranken	19722	17118	20652
Voortbrengselen van den grond	46370	42100	49520
Totaal bedrag der goederen van Aziatischen oorsprong	*f* 92114	*f* 89948	*f* 96308
Kopergeld herleid tot recepissen	*f* 33500	*f* 26183	*f* 32000

Rekapitulatie	1849	1850	1851
Goederen van Europeschen oorsprong	*f* 37619	*f* 49935	*f* 42389

Goederen van Aziatischen oorsprong	f 92114	f 89948	f 96308
Kopergeld	33500	26083	32000
Totaal bedrag der invoeren	f 162333	f 166066	f 170697

Uit vorenstaande vergelijking blijkt alzoo, dat de invoeren jaarlijks zijn toegenomen.

De belangrijke invoer van wollen en katoenen stoffen in 1850 was een gevolg van de hooge prijzen, in het vorige jaar bedongen. Door vele voor den handel ongunstige omstandigheden liet het zich aanzien, dat die geheele aanvoer niet zou te plaatsen zijn en dat een gedeelte daarvan of weder zou worden uitgevoerd of tot een volgend handelssaisoen in handen der zoogenaamde toekan petaks zou achterblijven. Het laatste is gebeurd, en ofschoon de invoer in 1851 weder vrij belangrijk was, is alles vóór het einde van het handelssaisoen willig geplaatst geworden.

De mindere invoer van voortbrengselen van den grond in 1850 dan in het vorige jaar is voornamelijk veroorzaakt door het wegblijven van de Gorammers in dat jaar, waardoor bijna geen sagoe is aangebragt en aan dit voedingsmiddel een nijpend gebrek ontstond. In 1851 heeft daarvan een zoo belangrijke aanvoer plaats gehad, dat daardoor het geheele cijfer invoer van voortbrengselen van den grond tot het aanzienlijke bedrag van cc. f 50,000 is gestegen. Hieraan moet mede de willige plaatsing van lijnwaden toegeschreven worden.

Hoewel het geldswaardig bedrag der dranken in 1850 minder is dan dat van andere jaren, moet zulks niet aan eenen verminderden invoer, maar alléén aan de lagere prijzen worden toegeschreven. Het gebruik van sterke dranken is integendeel eer toe- dan afnemend, hoewel sommige hoof-

den, sedert een paar jaren, de genever, arak en anijs, door Franschen wijn beginnen te vervangen, *omdat zij daarvan meer kunnen drinken, zonder dronken te worden.*

Aan kopergeld is in 1851 minder ingevoerd dan in 1849. In 1851 was daaraan dan ook groote behoefte, vooral daar dikwerf de Gorammers daarin wenschen betaald te worden. In dit jaar (1852) is gevolgelijk voor een aanzienlijk bedrag aan kopergeld ingevoerd; men rekende p. m. *f* 75,000 koper of *f* 62,500 rec.

De recepissen zijn te Dobo onder de handelaren zeer gezocht; zij brengen ze naar Makasser, omdat zij daar een gezocht middel van remise voor Java zijn, en dikwerf een opgeld doen van 3 tot 5 ten honderd — tegenwoordig zelfs van 5 tot 7 ten honderd.

De invoeren over dit jaar, die mij echter nog niet naauwkeurig bekend zijn, zijn weder zeer aanzienlijk geweest, vooral van lijnwaden, dranken en opium (van het kopergeld sprak ik reeds hierboven); ik twijfel echter of de lijnwaden in den loop van dit saisoen zoo grif zullen geplaatst worden, daar de Gorammers, die van eene andere zijde voorzien zijn, bijna geene inkoopen doen.

Onder de artikelen van invoer behoort eigenlijk nog melding gemaakt te worden van een aantal groote en kleine praauwen, die de Keijenezen hier jaarlijks aanbrengen en aan de Gorammers, de vreemde handelaren en soms ook aan de Aroenezen zelven verkoopen. Ik geloof dat men veilig mag stellen, dat er jaarlijks voor eene waarde van *f* 2500 aan vaartuigen door hen wordt aangebragt.

Uitvoer	1849	1850	1851
Aan parelschelpen . . .	*f* 117648	*f* 124828	*f* 116640
„ tripangs	„ 32688	„ 29200	„ 45150
„ vogelnestjes	„ 8866	„ 10000	„ 9300
„ karet	„ 288	„ 390	„ 420
„ paarlen	„ 16400	„ 12000	„ 14000
	f 175890	*f* 176418	*f* 185510

Op de Aroe-eilanden zijn in 1851 omstreeks 70 pikols tripang van Larat (Tenimber-eilanden) aangebragt. Deze, van eene uitmuntende kwaliteit zijnde, is verkocht geworden aan twee kooplieden van Makassar tegen *f* 60 en 70 de pikol.

De uitvoer overtreft jaarlijks den invoer, hetgeen misschien daaraan moet worden toegeschreven, dat tegenwoordig bij de inboorlingen eene neiging begint te ontstaan om schulden, in vroegere jaren jegens de vreemde handelaren aangegaan, af te betalen, waardoor zij minder artikelen van weelde koopen, als gongs, olifantstanden enz.

In 1850 en 1851 bedroeg de uitvoer van paarlemoer 2734 en 2916 pikols, dus minder dan in 1849; er werden daarvoor echter hoogere prijzen besteed: deze waren in 1849 *f* 38, in 1840 *f* 62 en in 1851 *f* 50 p. pik. (1).

De uitvoer der tripang bedroeg in 1849 938 pikols in 1850 slechts 730 en in 1851 weder 1075 pikols. De prijzen waren steeds stijgende. In 1849 besteedde men *f* 38 in 1850 *f* 40 en in 1851 *f* 42 per pikol; en hoewel de prijzen van dit artikel te Makasser aanzienlijk zijn gedaald, hadden in dit jaar reeds inkoopen plaats tegen *f* 42¾ de pikol. Ik twijfel echter zeer of deze prijzen zich zullen hebben staande gehouden. (2)

Hoewel er tijdens mijn jongst verblijf op de Aroe-eilanden klagten werden aangeheven over de mindere opbrengst der parelbanken en er maatregelen genomen zijn om de uitputting der banken te voorkomen, zoude men dwalen door

---

(1) In 1852 werd tot *f* 49 per pikol betaald, en naar ik geinformeerd ben, werden dit jaar nog hoogere prijzen voor deze schelp besteed. Te Makassar werd dezelve in Julij jl. tot *f* 70 per pikol verkocht.

(2) Ten gevolge van de onlusten in China zijn de prijzen van de tripang zeer gedaald, en was dit artikel nagenoeg onverkoopbaar. Het lijdt geen twijfel of deze daling zal in dit jaar ook een' aanmerkelijken invloed te Dobo uitoefenen.

den minderen uitvoer van paarlemoer in 1850 geheel daaraan toe te schrijven.

Ook de vangst van tripang was in dat jaar aanmerkelijk minder dan in het voorgaande en het volgende jaar. Het een en ander is grootendeels veroorzaakt door de ziekte, die in 1850 onder de bevolking geheerscht heeft.

VERSLAG

OMTRENT HET

EILAND ENGANO.

DOOR DEN

DJOERAGAN BOEWANG.

Voorwoord.

Engano is een der eerste door de Nederlanders in Oost-Indië ontdekte, maar tevens een der minst bekende eilanden. Het ligt aan de westkust van Sumatra, op ongeveer 5° 15' z. br en 102° o. l.

De groote vraagbaak voor oud-Indië, Valentijn, meldt ons daaromtrent, in het vijfde deel van zijn werk, het volgende.

„De eerste Nederlanders, die op het eiland Sumatra kwamen, zijn diegenen geweest, die A° 1595 den 2 April met de 4 eerste uit ons land naar Indië gevaren schepen, Mauritius, Hollandia, Amsterdam en 't Duifken (waarop de schipper Jan Janszoon Molenaar, nevens den kommies Kornelis Houtman, Jan Dignumszoon, nevens den kommies Gerard Van Beuningen, Jan Jakobszoon Schellingen, nevens den kommies Reinier van Hel, en Simon Lambertszoon Man waren) zich na 't oosten begeven hebben.

Zij kwamen in den tijd, dat Ibrahims grootvader, dat is die voornoemde slaaf, regeerde (in Atjeh), die er zich met geweld ingedrongen had.

Het eerste land, dat zij zagen, was 't eiland Engano, dat op 5½ graad zuiderbreedte ligt, en dat zich den 5 Junij 1596 opdeed.

Den 6 dito zagen zij 6 of 7 praauwen onder den wal, daar de onzen eene schuit na toezonden; doch konden met die naakte en kloeke inlanders niet te spraak komen, alzoo dezelve hen zeer wild schenen."

Verder leest men in Marsden's History of Sumatra, bl. 464, dat in 1645 eene expeditie van Batavia werd uitgezonden, om Engano te onderzoeken, bij welke gelegenheid een aantal inboorlingen werd opgevat en naar Batavia overgebragt. Eerst in 1771 werd weder de heer Charles Miller van Fort Marlborough (Benkoelen) uitgezonden om Engano op te nemen. Deze en eene tweede zending van denzelfden heer vielen ongelukkig uit, door misverstand met de inlanders, dat zelfs gevechten ten gevolge had.

Sedert schijnt Engano niet bezocht te zijn.

Eerst in het afgeloopen jaar 1853 is dat eiland weder eenigzins ter sprake gekomen, door de redding van daar der schipbreukelingen van het Engelsche schip Arienes, door den heer Folly Duclos, die sedert eenigen tijd handel dreef op Engano. Men vindt hierover berigten in de Javasche kouranten van 9 December 1852 en 29 Januarij en 3 Februarij 1853.

De omstandigheden van die schipbreuk gaven aanleiding tot een nader onderzoek aangaande den aard der bevolking van Engano, en dientengevolge werden te Padang inlichtingen omtrent dat eiland gevraagd van zekeren djoeragan Boewang, die op Engano voer. Zijn verslag, in het Maleisch geschreven, is door den kontrôleur der 1e klasse ter Westkust van Sumatra A. S. Warmolts vertaald en door den

Gouverneur van Sumatra's Westkust aan het Gouvernement ingediend, dat het welwillend ter plaatsing aan dit tijdschrift heeft afgestaan.

In vele opzigten is deze beschrijving van Engano oppervlakkig; maar zij is belangrijk, omdat nog niets van dat eiland bekend is. Zij is dus maar als voorloopig aan te merken. Zoodra de mogelijkheid daartoe bestaat, hoopt de redaktie een meer omstandig verslag te kunnen laten volgen.

HET EILAND ENGANO.

(*Verhaal van den djoeragan* BOEWANG).

Omtrent mij zelven kan ik zeggen, dat ik een afstammeling van Borneo ben, dat ik nu den ouderdom heb bereikt van drie en dertig jaren en dat ik eigenlijk van gemengde afkomst ben; dat is te zeggen, mijn vader was van Celebes (tanah boegies) en genaamd Daing Mamedar, en mijne moeder kwam van Borneo en was genaamd Radien.

Omtrent mijne sedert lang uitgeoefende beroepsbezigheden kan ik melden, dat ik in den ouderdom van circa 8 jaren begon te leeren lezen; toen ik gedaan had met het leeren lezen in den koraän, ging ik ter school te Soerabaja, om Hollandsch te leeren schrijven, voor den tijd van twee jaren; daarna studeerde ik gedurende vijf jaren in het boek, genaamd Kitab Pakihi. Toen had ik den ouderdom van 17 jaren bereikt en begon den handel te leeren, waarin ik geholpen werd door zekeren radien Trasier, op Celebes te huis behoorende, die mij aan den gang hielp met 80 guldens en een klein vaartuig, kruis (kruisboot) genaamd, dat hij op vendutie te Soerabaja had gekocht voor 200 gulden.

Hiermede zeilde ik naar Batavia, om eene of andere lading te zoeken en daarop vrachtpenningen te verdienen; ik vond werkelijk eene lading, bestemd voor Banka, die ik wilde aanvaarden, toen ik een man van Mandar, Kamboesar genaamd, ontmoette. Deze Kamboesar haalde mij over om eene reis te doen naar Poeloe Telandjang (het eiland Engano). Ik besloot zijnen raad op te volgen, zoodat de vracht-

vaart voornoemd te Batavia niet aangegaan werd.

Toen ik op het eiland Engano was aangekomen, kocht ik tripang, waarvan de prijs eenen parang beliep per sampan vol; doch deze tripang, die ik kocht, leefde nog. Toen ik later eene groote hoeveelheid bijeen had, heb ik die gekookt, daarna werden ze uitgelegd in de zonneschijn tot dat ze droog waren. Na afloop van dat droogen, leverde straks genoemde hoeveelheid (een sampan vol) tripangs aan gewigt 50 katties uit, zoodat de prijs van dat artikel, per pikol, op twee parangs te staan komt, en de prijs van die twee parangs is gelijk aan twee gulden, zoodat twee gulden de inkoopsprijs van die tripang is per pikol.

Derhalve kocht ik zooveel tripang als ik maar krijgen kon op het eiland Engano; zulks beliep in drie maanden 75 pikols voor een bedrag van 70 realen of 140 gulden.

Daarna verzeilde ik naar Batavia en verkocht die tripang, maar tegen lagen prijs, omdat zij van verschillende soorten was, zoodat ik maar 15 gulden bedong, hetwelk beliep 1125 guldens.

Na afloop hiervan keerde ik terug naar Boni, om bij den straks genoemden Radien Trasier den inleg te gaan afdragen, waarna de verdeeling der winst, de helft voor ieder, plaats greep.

Daarna heeft genoemde Radien de praauw verkocht, omdat hij naar Mekka wilde gaan.

Ik ontving destijds eenen brief van den regent van Telok betong (Lampongsche distrikten), waarbij ik derwaarts werd opgeroepen. Daaraan voldoende, nam ik passage (tegen betaling) aan boord van de praauw van djoeragan Hoesien, te huis behoorende te Bandjarmasin.

Te Telok betong aangekomen, ontmoette ik den regent, die mij naar het eiland Engano zond met drie praauwen voor eene spekulatie in klappers, die vooraf gerookt moesten worden; dat wil zeggen: men koopt heele klappers en

slaat die door midden; dan worden zij boven den haard in den rook gelegd (di salei) op den gebruikelijken boven den haard aanhanden platten vorm, gemaakt van eenige stukken gespleten bamboe of dergelijke ligte bestanddeelen (di atas saleijan), dat tot den volgenden dag duurt; daarna worden de klappers van die stelling (saleijan) genomen, de pit uitgedaan en in vier stukken gedeeld. De aldus sukcessievelijk bijeen gebragte voorraad gerookte klappers heb ik later overgevoerd naar Telok-betong, alwaar zij door middel van eene pers tot olie werden verwerkt.

Toen dat werk nog niet geheel was afgedaan, kreeg ik last om naar Java over te steken, om een vaartuig te zoeken; dat is, er moest een vaartuig worden ingekocht, waartoe mij 2000 guldens werden medegegeven.

Op Java aangekomen zijnde, kon ik geen vaartuig bekomen en keerde dus terug naar Telok betong. Aldaar teruggekomen zijnde, verbleef ik daar gedurende twee jaren en oefende mij in het schieten. Destijds ontving ik eenen brief van eenen Chinees, geboortig van Batavia, genaamd baba Boengsan, die mij naar Batavia opriep, waartoe ik verlof vroeg van den regent, die zijne toestemming verleende, terwijl hij mij ook een honderd spaansche matten gaf, waarmede ik naar Batavia vertrok.

Te Batavia aangekomen zijnde, werd mij door genoemden Chinees opgedragen om zijn vaartuig te brengen naar het eiland Engano, tot den inkoop van touwwerk, vervaardigd uit de schors van den boom, bagoe genaamd.

Ten dien einde nam ik dan ook eene lading van aldaar gewilde artikelen mede, voor de waarde van 500 guldens.

Na behouden aankomst op het eiland, kocht ik dan ook alleen touwwerk met de medegedragte goederen. Mijn vaartuig daarmede hebben beladen, verzeilde ik naar Batavia.

Bij aankomst te Batavia werd dat touwwerk verkocht voor circa 5000 guldens, te rekenen 50 guldens voor eenen

pikol zoodat de hoeveelheid 100 pikols moet hebben bedragen, waarvan mij 800 guldens werden gegeven door baba Boengsan voornoemd.

Daarna zond hij mij op nieuw naar het eiland Engano met een vaartuig (prahoe tadja), ten einde aldaar olie te gaan kooken.

Ik ging daarop derwaarts terug om olie te kooken, voor den tijd van vijf maanden, en bragt in dien tijd eene hoeveelheid van 3600 koelaks (1) olie bij een en nog 40000 klappers, waarmede ik de terugreis naar Batavia aannam; maar door stormweder beloopen en door den sterken oostmousson kwam ik aan te Benkoelen.

Mij nu te Benkoelen bevindende verkocht ik de olie, omdat ik per brief van Batavia vernam, dat baba Boengsan wenschte peper te laten koopen op de veiling te Benkoelen.

De opbrengst van de olie beliep een gulden recepis per koelak, dat maakt over het geheel . . . . . *f* 3,600.
en de klappers verkocht ik voor twee en een
halve gulden de 100, dat bedraagt (2) » 500.

Totaal *f* 4.100

Ik kocht daarop voor *f* 3,500 van het voorschreven provenu de bedoelde peper en kreeg 300 pikols. Nadat ik die peper had ingekocht huwde ik te Benkoelen met sitie Darnah, zusters dochter van nu wijlen daeng Andar.

Eene maand na de voltrekking van gezegd huwelijk vertrok ik naar Batavia en bij aankomst aldaar werd de peper door baba Boengsan in ontvangst genomen, zoo ook zijn vaartuig.

Hij verkocht wijders dat vaartuig aan eenen Arabier voor

(1) Eene koelak is eene maat van bamboes. Eene koelak olie bevat 3½ à 4 flesschen. (Red).

(2) 40000 ad *f* 2½ per 100 geeft *f* 1000; de foutieve rekening bestaat in het origineel. (Vert).

3000 guldens. Ik ging terug naar Benkoelen als passagier met een Hollandsch schip; de naam van den gezaghebber weet ik niet, doch de naam van het schip is mij bekend, namelijk Dolfijn.

Toen ik alzoo naar Benkoelen zou vertrekken, werd mij door baba Boengsan 400 guldens gegeven.

Na mijne aankomst te Benkoelen bleef ik een jaar lang bij mijne vrouw inwonen, waarna ik op nieuw naar Engano zeilde, tengevolge eener associatie aangegaan met hadji Taman, geboren te Benkoelen.

Hadji Taman bragt in de associatie een inleg bestaande uit twee praauwen en aan verkoopbare goederen voor dat eiland (Engano) voor 60 guldens. Van mijne zijde werd niets bijgebragt dan mijne nijverheid; onze overeenkomst was om in de winsten ieder voor de helft te deelen.

Bij mijne aankomst op Engano heb ik de twee praauwen voornoemd beladen met niets dan klappers en eene pikol tripang; het aantal klappers beliep 12,000 in de twee praauwen.

Destijds kwamen vijf mannen van de bevolking mij berigten, dat er een groot schip gestrand en gezonken was op ongeveer 400 vadem afstand van het eiland.

Nader kwamen er nog twee eilanders (van Engano), genaamd Ama Ama Noekilia en Koelieha bij mij, die mij verhaalden als volgt: „zeven matrozen van het verongelukte schip zijn in onze woning; wij willen die zeven menschen dooden, dat is, zoo zij niet behooren tot de nabestaanden van u (gezaghebber).

Ik zei hierop „gij moet die menschen niet dooden, zij „zijn mijne nabestaanden."

Hierop zeiden de Engano eilanders tot mij, „geef ons een „parang of vijf, opdat wij toestaan om hen vrij te laten van „den dood."

Nu verlangde ik wel om hen (die schipbreukelingen) over

te brengen naar Benkoelen, maar mijn voorraad parangs was uitgeput in de ruiling voor klappers, en het vaartuig was reeds geheel beladen; toen berekende ik, dat ik nog wel vijf parangs bezat, waarvoor zij den dood konden ontkomen; ook bedacht ik, dat, zoo ik die vijf parangs niet gaf, het dan zeker was, dat zij zouden gedood worden; doch deze vijf parangs kon ik niet missen bij mijn werk. Daar ik bereids de zeven schipbreukelingen had erkend als mijne nabestaanden, zoo drong ik er op aan om de gevraagde losprijs te laten varen; eene andere reden daartoe vond ik in het geval, dat zij in het geheel geen maleisch verstonden en ik wederkeerig onbekend was met hunne taal.

Wijders werd door de twee voornoemde Engano eilanders aan mij verklaard, dat zij het schip niet hadden gezien en van de zaak niets meer wisten dan dat de bedoelde zeven matrozen door hen waren geborgen in hun huis.

Daarna zeilde ik naar Benkoelen en werd mijne lading aldaar gelost; toen zond hadji Taman mij naar Padang tot den inkoop van klewangs en koralen en nam ik daartoe plaats aan boord van het stoomschip.

Na aankomst te Padang kwam ik op het residentiekantoor en werd ik door den assistent-resident ondervraagd, speciaal naar het stranden van het schip op het eiland Engano, waarop ik antwoordde zoo als ik reeds heb gezegd.

Toen ik van Padang terug was gekeerd naar Benkoelen met het stoomschip, verliepen en naar gissing drie maanden, die ik te Benkoelen doorbragt, waarna ik terugkeerde naar het eiland Engano, ook in associatie met hadji Taman.

Ik vertrok met een vaartuig (djongkong) en een handelskapitaal groot /300 toebehoorende aan den hadji.

Omstreeks twee maanden na mijne aankomst op het eiland Engano, verzond ik de navolgende eilanders naar Benkoelen als:

Hadoedoe Harasoekaja.
Hadoedoe Kaälahie.
Ama Ama Pahoelie.
Hadoedoe Ama Ama.

Die vier menschen verlangden die reis te doen om het land (Benkoelen) te leeren kennen. Zij bleven ongeveer vier maanden te Benkoelen, waarna zij terugkeerden naar Engano. — Toen die vier mannen bij mij terugkwamen, gaf ik daarvan kennis aan hunne nabestaanden en hunne meesters, zoodat eene menigte der Engano eilanders kwamen om hen te begeleiden en af te halen.

Ik verbleef op Engano gedurende een jaar, alvorens terug te keeren naar Benkoelen; dit geschiedde echter niet regtstreeks, vermits de zware tegenwinden mij te Padang hebben doen aankomen.

Op die wijze ben ik thans hier aangekomen. Mijn huis en goederen zijn achtergelaten op Engano, onder berusting van mijn vriend Ama Ama Nakalia.

Te Benkoelen heb ik eenen Franschman gezien genaamd Duclos, die de voormelde matrozen van het eiland Engano heeft afgehaald. Volgens algemeene geruchten heeft hij vele geschenken gekregen (1).

Bedoelde Franschman wilde met mij zaken beginnen en bood mij een maandelijksch traktement van *f* 100, dat ik weigerde, omdat ik met een ander geassocieerd was.

De navolgende zeevaarders zijn op het eiland Engano aangekomen van af vroeger tot op den huidigen dag.

1 Pangkawa, komende van Makassar.

2 Mahmoed, komende van Celebes (Boegies).

---

(1) Dit zal daarop doelen, dat den Heer Duclos door het Ned. Indische Gouvernement is terugbetaald hetgeen hij voor het lossen der Engelsche schipbreukelingen heeft uitgegeven en de schade die hij door het verlies van zijn vaartuig heeft geleden. (Red.)

3 Maieteh, komende van Mandar.

4 Nakoda Boewang van Borneo, en eerst daarna kwam baba Bengsan van Batavia, daarna de regent van Telok Betoeng, daarna hadjie Taman van Benkoelen, daarna de Franschman Duclos mede van Benkoelen.—

De schepen die, van tijd tot tijd, in de nabijheid komen zijn nog niet daar ten anker geweest, maar gingen voorbij.

De bevolking aldaar zal omstreeks 1500 zielen bedragen, ouden en jongen medegerekend.

Degene die veel nabestaanden en bloedverwanten heeft, wordt door de overigen met ontzag bejegend; voor rijk wordt gehouden degene die in het bezit is van veel koralen, messen, parangs (lange kapmessen), pieken, klewangs en blik.

's Avonds wordt het veegsel enz. bijeengebragt en in brand gestoken om de muskieten te verdrijven (door den rook).

's Nachts hebben zij geen ander licht dan van hun vuur, dat zij in de keuken (stookplaats) laten liggen, en wanneer zij het noodig hebben dan wordt het met een blaasroer aangewakkerd.

Kleine vischjes worden raauw gegeten; zij kennen het gebruik van zout niet. Wijders zijn hunne huizen, zoo ook de ingang daarvan, rond; de opening tot ingang bestemd heeft genoegzame ruimte voor een persoon om naar binnen te gaan; tot sluiting wordt gebruik gemaakt van rottingbladeren. Ook dienen die rottingbladeren tot het dekken van het gebouw.

Met eene sampan kan men in ander halven dag geheel het eiland Engano rondvaren; voor eene reis te voet over de lengte van het eiland is een halve dag noodig.

De namen der panghoeloe's zijn de volgende:

Ama ama Kiloeloe.
Ama ama Kahalai.
Ama ama Habiedak.
Ama ama Kahalalie.
Ama ama Kafieta.
Aha aha Patoelahie.
Aha aha Poea Poea.
Aijanie Ama Ama.

Verboden is, doodslaan, bedriegen, den eigendom van anderen stelen, en de vrouw van een ander benaderen.

De volgenden zijn de namen der kampongs in het eiland Engano als:

1 Poeloe Koeä,
2 Brahoe,
3 Balewa,
4 Boea-boea,
5 Kiepo Kahiek,
6 Kiepo Adoea.
7 Balewa Malakoenie.

Er zijn geene hooge bergen op dit eiland, doch wel heuvels zoo als er op Poeloe-pisang (circa 500 voeten hoog) worden aangetroffen.

Bij de regtsvordering over vermiste goederen doet de beroofde zelve de uitspraak; eerst wanneer de betaling wordt geweigerd dan wordt de hulp van het hoofd ingeroepen.

De grootste boete bedraagt: 5 stuks bijlen, 5 stuks parangs, 30 stuks pieken en een half katti koralen.

Hoe gering de boete ook moge zijn, eene geheele vrijspraak is niet gebruikelijk; minstens wordt een der genoemde vier artikelen voor boete opgelegd, hetzij eene bijl, eene piek, een parang of wel 30 strengen koralen.

Wanneer de schuldige niet wil betalen, dan voldoen de broeders en zusters (soedaranja, is ook bloedverwanten)

de boete, en als zij geen geld (middelen) hebben, dan verkoopen de bloedverwanten den schuldige, terwijl in dat geval de boete afkoopbaar is met 100 of 200 klappers.

Het gebruik op Engano omtrent het sluiten van een huwelijk brengt mede, dat eene hooge bruidschat gevorderd wordt, als 20 pieken, 2 bijlen, 2 klewangs en een half katti koralen. Omtrent de echtscheiding hebben zij gelijke instellingen als bij de Maleijers gebruikelijk zijn.

In hunne taal tellen de Engano eilanders als volgt:

1 kahai,
2 adoea,
3 akoloe,
4 ampapa,
5 aliema,
6 akie akiena,
7 aliema adoea,
8 apa joepa,
10 apa apa adoea,
100 adoea taka tapoeloe,
200 aliema taka,
300 aliema adoea,
400 tapoeloe taka,
500 tapoeloe taka adoea taka tapoeloe,
600 tapoeloe apat taka tapoeloe,
1000 kahia kadoea doeka adoea taka tapoeloe; daaruit blijkt dus, dat zij geen goed stelsel van telwoorden bezitten (1).

Zij zeggen wijders:

awa mama, voor vader
oeka bioe, voor moeder
pada doeawa, voor echtgenoot (mannelijk)
hoenawa, voor echtgenoot (vrouwelijk)

---

(1) Djoeragan Boewang heeft volkomen gelijk. Er laat zich uit deze opgaaf volstrekt geen vast systema afleiden. (Red.)

pakie noenoc, voor eten

Loekia, voor toespijs, ook voor gokookte rijst.

Op Engano zijn de volgende gebruiken aangenomen bij de begrafenissen. Als iemand sterft die rijk is en veel goed bezit, dan wordt hij begraven onder zijn huis; de armen worden in de wildernissen begraven.

De oorsprong dezer bevolking is onbekend. De verschillende gelaatstrekken komen overeen met de Javanen en Mandarezen; met betrekking tot hunne ontwikkeling komen zij overeen met laatstgenoemden; zij aanbidden een boozen geest dien zij Kohie noemen; zij bidden alleen om hulp in ziekte of sterfgevallen.

Iemand die schuldig is aan moord betaalt een zoenoffer (bangoen), bestaande uit 10 picken en 2 bijlen. Als die betaling niet spoedig plaats heeft dan staat hij bloot aan de wraakzucht der belanghebbende partij. Wegens diefstal is de boete in klappers bepaald.

De ligging van Engano is tegen over (1) Manna, behoorende tot het gebied van Benkoelen, zoo ook tegen over Saloemah.

Bij het eiland Engano kunnen schepen ten anker liggen, daar de ankerplaats ruimte voor drie schepen aanbiedt. De veiligste ligplaats is ten oosten in omstreeks 20 vadem diepte, en wordt aldaar evenveel ruimte aangetroffen voor schepen, als hier (Padang) achter Poeloe- pisang, alwaar ongeveer ruimte is voor vijf schepen, zijnde dit eene binnenreede. Wijders zijn er nog twee ligplaatsen ten zuiden van het eiland, op eene diepte van 20 vadem, waar welligt 10 schepen kunnen liggen, zijnde dit eene buiten reede.

Ten westen ankert men in 15 vadem en aldaar kunnen ongeveer twee schepen binnen loopen.

---

(1) Dwars van de Westkust, dat is in zuidwestelijke rigting. (Vert.)

Mego-dalam ligt tegen over Benkoelen en aldaar worden aangetroffen klappers, hout in soorten en vele ratten.

Van het dierenrijk is het eiland Engano het ruimst bedeeld van muskusrotten (moesang) en van varkens; voorts vogels die op hoenders gelijken; groene papegaaijen, de pergum (1) met zware stem, de groene duif, de saliendie (2) en de beo. Wijders de volgende visschen: de ikan bambangie merah, de naroen, de blanak, de tengirie, de bawal, de lamban, de badar en de tadja tadja.

De navolgende vruchten komen hier voor: manggis, lemmetjes, klappers, pinangnoten, de betel, kajenne peper, pisang in soorten, waarvan de grootste soort die is, welke men gebruikt om te roosteren; wijders de wilde sirih, salak en bagoek (3).

Wijders komen de volgende produkten voor, als: palasarie (4), ook sinto en rotting van de soort genaamd rotan mantji, voorts bamboezen in soorten, hout genaamd poenaga en ijzerhout, klappers, tripangs en zeilgaren van ramevlas.

Kleederdragt heeft de bevolking van Engano niet; zij gaan gansch naakt, zoo wel de mannen als de vrouwen, zelfs zonder bedekking der schaamdeelen; doch wanneer zij een uitheemsch handelaar ontmoeten, die gekleed is, dan dekken zij die deelen met bladeren van den pisang struik.

---

(1) Dit is eene duif, ook doendoen genaamd, en wordt op ver van Sumatra gelegen eilanden gevonden, zoo als op Poelo-Lakotta nabij Nias. (Vert.)

(2) Welligt selindit, eene kleine papegaai. (Red.)

(3) Verg. het touwwerk van de schors van dien boom. hiervoren. (Vert.)

(4) Zeer welriekende binnenschors; gewild bij de Boeginezen voor hunne wierook welligt. (Vert.)

TJANDI-PARI.

DOOR

J. HAGEMAN Jcz.

Wanneer men op den weg van Soerabaja naar Passaroewan genaderd is tot aan den 225 paal, ontmoet men de post Tjandi. Deze naam doet den reiziger onwillekeurig denken aan het bestaan in de nabijheid van oude tempelgebouwen of ruïnen. Maar te vergeefs doorkruist men de dessa Tjandi en nabijgelegene gehuchten, te vergeeft ondervraagt men de dessa-bewoners; zij wijzen u op een overschot van een voormalig steenen huis, met een hoogen afzonderlijk staan den schorsteen, waarschijnlijk vroeger een suikermolen; dit gevaarte staat in de dessa Tjandi. Het ontmoedigt den zoeker die oudheden opspoorde, te meer daar een heirleger varkens in familien u verwelkomen, en genoegzaam duidelijk te kennen geven aan wie zij behooren.

Eenige flaauwe aanwijzingen doen den reiziger verder gaan tot aan den 228 paal, bij de dessa Katapang. Daar vraagt en zoekt men wederom te vergeefs door de dessa en omstreken. En toch geeft de kaart van Java van Le Clercq, voor 't eerst Tjandi-pari aan, nabij Tangoelangin. Eindelijk geeft een oud man den vragenden reiziger op, dat westwaarts van daar, op ongeveer drie palen afstands, zich eenige „gedong-goeno" (1) bevinden. De weg daarheen is een voetpad door sawah's en dessa. Daar echter de opsporing van oud-

---

(1) Bet. »heilaanbrengend gebouw." (Red.)

heden in een welbevolkt en met goede wegen doorsneden landschap, verkieslijker is met behulp van paardenpooten dan per pedes apostolorum, zoo overweegt men wijsselijk, dat, wanneer men doorrijdt tot Porrong (paal 230), en van daar den binnenweg westwaarts naar Krembong inslaat, men voorzeker die gedong-goeno gemakkelijker zal kunnen bereiken.

Even benoorden de suikerfabriek Porrong gaat genoemde weg westwaarts van den heirweg af. Men rijdt door tot even voorbij den 26 paal (afstand van Soerabaja). Aldaar stil houdende, ziet ge links of bezuiden, den prachtigen Hardjoeno, met zijne drie hoofdtoppen van 10350 en 9721 voeten, voor zich hebbende den ouden vulkaan Penangoengan, van 5442 voeten boven het watervlak der zee, en omgord met bosschen en kloven, in wolken gehuld. Het van den weg geziene omliggende terrein is doorsneden met rijstvelden en dessaboschjes, met hooggetopte bamboestammen. Regts of noordwaarts verheffen zich in 't verschiet een aantal wilde katoenboomen (randoe-alas), boven de kruinen der gezegde bamboe-stammen. Zij zijn kaal gelijk het geboomte in den vaderlandschen wintertijd. Daar, waar die oogenschijnlijk dorre randoe's staan, daar vindt men de gedong-goeno, de gebouwen uit den ouden tijd, welligt de eenige in den delta van Soerabaja nog voorhanden.

Niets kenmerkt de nabijheid dier oudheden, dan misschien de op den weg hier en daar verstrooid liggende roode ge bakken steenen, van eene veel betere hoedanigheid dan de hedendaagsche. Maar dit kenmerk is alleen bekend bij dengene, die elders reeds die soort van gebakken steenen aantrof ter plaaste van nog bestaande oudheden.

Uit het rijtuig gestapt, gaat men het rijstveld in en betreedt een smal pad, dat regtstreeks aanloopt op de groote dessa, waarin die randoe-alas gezien zijn. Dit pad is rijkelijk lang, vooral wanneer men het afloopt op het middag

uur, zoo als schrijver deed. Hoe verder men gaat, hoe meer die randoe's achterwaarts wijken, zoodat ze eindelijk onzigtbaar worden, en zich achter de hooge toppen der bamboe voor het oog verschuilen. Dit is zeer natuurlijk, want het pad is ongeveer eene paal (16 minuten) lang.

Eindelijk komt men aan den rand der dessa, die haar naam heeft ontleend aan het voorwerp van ons bezoek en Tjandi-pari heet. Hier beginnen als het ware de ruïnen. Het afgeloopen pad is slechts van tijd tot tijd met gebakken roode steenen belegd; maar aan den ingang der dessa is eene soort van poort, brug of ander gebouw geweest, waarvan de duizenden steenen, die herom liggen, de sporen zijn. Van hier loopt een weg door de dessa of liever een hobbelig, met roode gebakken steenen belegd pad doorsnijdt het bamboe-bosch en het struikgewas, dat de pakarangan (1) der dessa is, en waar allerlei gewassen onverhinderd opgeschoten zijn met tropische weligheid. Dit hobbelig pad is ongeveer even lang als dat wat door de rijstvelden loopt. Hier en daar ontmoet men eene bamboezen woning verscholen onder 't geboomte. Hoe verder men komt, hoe grooter het aantal der herom verspreide steenen is; maar te vergeefs spoort het oog de hooge randoe's na; men wordt die niet meer gewaar. Nu slaat men regts een even hobbelig en met steenen belegd zijpad in. Weldra komt men aan eene uitgebreide begraafplaats, bedekt met de opstaande stijlen die het kenmerk zijn van de rustplaats eens volgelings van den profeet, en belommerd door een aantal kambodja boomen. Deze plaats konde alzoo niet tot de oudheden gerekend worden. Maar rondom deze bewaarplaats van het overschot van armen en rijken, grooten en kleinen, is een ringmuur opgetrokken van op elkander gelegde rooden gebakken steen, van dezelfde hoedanigheid, als in deze oorden zoo kennelijk de steenen van oudheden zijn. Deze steenen, vroeger gediend voor

(1) Boomen die rondom een erf of eene dessa geplant zijn.

tempelgebouwen ter eere van Boeddha of Siwa, dienen nu tot bescherming van het overschot van hen, wier leer deze gebouwen en hunne dienst moest verfoeijen.

Nog eenige kronkelpaden langs geloopen, komt men al verder aan eene andere oude ommuring, waarvan vorm noch gedaante te herkennen is, en die waarschijnlijk vroeger gediend heeft tot dalem (1) van een of ander voornaam persoon. De muur is op vele plaatsen door ingegroeid struikgewas gesloopt en bedolven. Hier en daar zijn nog overblijfsels te zien van putten en drempels, poorten en terrassen. Alles is van denzelfden rooden gebakken steen, reeds geheel verweerd; en ofschoon uitwendig onkenbaar, echter inwendig bij breuk, nog deugdzaam en vast; zoodat het schijnt dat de materialen van dien aard bij de Javaansche voorvaderen veel duurzamer waren dan thans; eene waarheid die ook door anderen elders is erkend. Doch alleen die steenen en niets meer hebben den tand des tijds en het lot der vergankelijkheid wederstaan.

Maar de gedong-goeno? de Tjandi-pari?

Een honderdtal schreden verder noordoostwaarts, verschuilt zich achter hooge en rijke waringin en tamarinde boomen, de voornaamste der drie tempels van Tjandi-pari; een kolossaal werkstuk van rooden gebakken steen, zonder cement, ongeveer veertig voet hoog en dertig voet breed, zonder eenige andere versiering dan kroonlijsten. Deze hoogte is verdeeld in drieën; ten eerste het massieve voetstuk, breed dertig voet aan elke zijde, voorheen in den grond bedolven tot zekere hoogte, maar thans aan den noord-oost- en zuidkant uitgegraven. De hoogte van dit voetstuk is tien voeten; de omvang vermindert naar boven, door inspringende lijsten of trappen, zonder eenige versiering. De tweede verdieping is de eigenlijke tempel; een eenvoudige vierkante muur, die eene enkele kamer vormt. De opening voor den ingang is aan den westkant. De muur heeft aan den

(1) Hofwoning.

oostkant twee vierkante gaten, zonder versiering en denkelijk dienende voor lucht en lichtgaten, want voor vensters zijn de openingen te hoog geplaatst en te klein, zijnde zij ongeveer twee voeten hoog en een half voet breed, op een derde der breedte van den muur van elkander. De bezoeker poogde, langs de tot een berg voor den ingang opgehoopte uitwerpselen der duizende vleermuizen, in die dezen tempel der voormalige goden thans bewonen, en langs de sporen van den smallen trap aan den westkant, binnen te komen, maar moest spoedig de onmogelijkheid daarvan inzien, want de afbrokkelingen der trapsteenen, de losheid der opgehoopte en schijnbaar tot zwart zand verkeerde meststoffen, als mede de onuithoudbaarheid van den stank en de overtollige levendigheid der legioenen tempelbewoners, waren onwederstaanbaar en onoverkomelijk. Voor zoo verre men gewaar kon worden, waren er sporen te zien van eene houten deur. De bovendorpel van den ingang scheen van hout te zijn. De muur is ongeveer 2½ voet dik. De ruimte der kamer zal ongeveer 18 à 20 voeten in het vierkant wezen. Men zeide dat in het midden een put was, waarvan niets was op te merken, zijnde de grond binnen de tempelkamer tot zekere hoogte bedekt met de merk - en ruikbare teekenen van de tegenwoordigheid der voornoemde dieren. De wanden waren daarmede eveneens bekleed, zoodat er geen spoor zelfs van den muur was te ontdekken. De hoogte binnenskamers scheen toe ongeveer 15 voeten. Het dak is binnenwaarts gevormd door de al hooger en hooger opgaande inspringende steenen, die aan den buitenkant de kroonlijst vormen, even als bij elke andere oudheid op Java van den piramidalen vorm; en aan die inspringende steenen hingen de legioenen vleermuizen bij klitten en bedekten den dakwand, die als het ware scheen te leven en te bewegen. De muur van deze tempelkamer is aan den buitenkant alleen eenvoudig versierd met lijstwerk, zonder beelden of afbeeldingen,

zonder nissen of pedestallen. Boven de pui of bovendorpel van den ingang is nog eene driehoekige opening van de breedte der deur en anderhalf voet hoog, zijnde de deur of ingang vier à vijf voeten breed en omgeven door eene eenvoudige platte lijst. Aan den zuider en noorder buitenwand zijn looze vensters in lijsten zonder krulwerk.

Het kroon- of dakwerk boven de tweede verdieping (de tempelkamer) springt met eene lijst van onderen uitwaarts, vormt een breede uitspringende gladde lijst, en loopt van daar opwaarts met inspringende steenen of trappen tot in eene spits of piramide, die echter onder klimop en andere planten, waarmede het dakwerk bekroond is, verborgen blijft.

Het geheel heeft een kolossaal voorkomen. Het gebouw is vuurrood van kleur op de niet met gewassen bedekte plaatsen. De gelegenheid is op eenigen afstand rondom afgeheind, en binnen die omheining liggen honderden steenen, suffisant van struktuur, moeijelijk om te breken. In de nabijheid staan eenige woningen van dessa-bewoners, die voor het gebouw zekeren eerbied hebben en vermeenen, dat het onder de hoede staat van dezen of genen dhewo (god). Zij weten evenwel niets anders te verhalen, dan dat zij bij overlevering weten, dat dit gebouw uit den tijd van Modjopahit afkomstig is, waarvoor trouwens geen twijfel is op te vatten. Ook verhalen zij, dat, eenige jaren geleden, een toewan besar djendral (gouverneur generaal) de ruïne heeft bezocht, den trap is opgeklommen (die waarschijnlijk schoon gemaakt was), doch naar beneden was getuimeld. Dit is Tjandi-pari No. 1.

Zuidwestelijk van dezen eersten tempel, op ongeveer 150 schreden afstands, in eene gelijke wildernis verscholen, staat een dergelijke tempel of liever het geraamte van een gelijk gebouw, dat denkelijk dezelfde gedaante, lengte, breedte,

hoogte en diepte had, maar thans geheel is afgebrokkeld, als ware het opzettelijk met koevoeten afgebikt. Daardoor heeft het een aanzien als van een uitgemergeld wezen, als een balk door witte mieren geheel afgeknaagd. De ingang, in het westen, heeft eveneens een pui of bovendorpel, van trachytsteenen, die op het vallen stond tijdens het laatste bezoek. De kruin of piramidale kroonlijst is eveneens uitgevallen en heeft doortogten gelaten aan het invallende regenwater. Daardoor is het gebouw binnenwerks wel meer bouwvallig geworden, maar heeft het ook minder de eer erlangd van dergelijke tempelbewoners, als in het vorige, te huisvesten. Ook in deze tempelkamer moet, volgens opgaven, een put zijn met water gevuld; de gelegenheid liet het alleen bij den wensch blijven, om te kunnen zien of dit juist was. Van lijstwerk was niets meer te zien; het tempelgeraamte stond nog overeind, om eerlang in te storten. Allerwege hebben struiken, klimop en wringin-wortels zich ingedrongen en de steenen omarmd en bedekt, als wilde de natuur het overschot van den ouden tijd in hare bescherming nemen. Dit is Tjandi-pari No. 2.

Alweder zuidwestelijker, op gelijken afstand als de vorige tempel, ligt een omheinde hoop begroeid puin en steenen, vormende een heuveltje van ongeveer tien voeten hoog en zestig schreden omtrek. De dorpsbewoner zegt, dat hier eenmaal ook een tempel stond. Wij moeten hem geloof schenken. De steenen zijn nu heinde en verre verspreid. Men vindt ze gebruikt tot plaveisel van voorhuizen, drempels, paden, wegen, waterleidingen. Alleen de gedachtenis is overgebleven; het wezen is met den tijd vergaan. Dit is het overschot van Tjandi-pari No. 3.

Bij de beschouwing van deze overblijfselen der oudheid rezen bij den bezoeker de volgende vragen:

1e. Wanneer zouden die tempels gesticht zijn?

2e. Aan wien waren zij toegewijd?

3e. Sedert wanneer heeft men de wetenschap erlangd van hun bestaan, en wat is er vroeger door andere bezoekers over gezegd?

Wij wagen het die vragen te beantwoorden.

Alleen in oostelijk Java treft men de baksteenen tempels, deels met piramidale daken, aan. Onder deze rekent men onder anderen, de ruïnen van Modjopahit en Modjokerto Tjandi-boedang in 't regentschap Kediri, Pa-setran in 't regentschap Bangil (Boeddha-kultus), Tjandi-ngartipoero in 't regentschap Probolinggo (in 't zuiden), Tjandi-djabong, als voren (in 't noorden), die deels tot den kultus van Siwa, deels tot dien van Boeddha hebben behoord, schoon het zekere daaromtrent niet te bewijzen valt. Maar dit is aannemelijk, dat al de baksteenen tempels dagteekenen van den tijd van Modjopahit, welk rijk heeft bestaan van Ao. Do. 1386 tot 1483.

De vraag, aan wien de Tjandi-pari waren toegewijd, valt moeijelijker te beantwoorden, bij het niet aanwezig zijn van beelden of beeldwerk. Wij hebben hiervoren gezegd, dat de elders nog bestaande baksteenen tempelruïnen ten deele tot den kultus van Siwa, ten deele tot dien van Boeddha hebben behoord, volgens de kennelijke nog aanwezige attributen of beeldwerken. De ruïnen van Modjopahit behooren evenwel tot dien van Siwa, en het is te vooronderstellen dat deTjandi-pari tot dienzelfden kultus behoorden (1).

En nu de redenen te gissen, waarom tot heden toe deze tempelruïnen de eer eener beschrijving niet hebben

---

(1) Wij mogen niet verzwijgen, dat de bewijzen van deze bewering ons nog ontbreken. (Red.)

erlangd, valt even bezwaarlijk, en alleen mogen wij hier denken aan de afgelegenheid van den grooten weg en het later aanleggen van den zijweg. Immers die oudheden, welke nabij den postweg of nabij buitenverblijven gelegen zijn, zoo als die van Djedong, Djelohtoendo, Blahan of Pasetran en Modjopahit hebben beschrijvers gevonden, maar Tjandi-pari niet; en de onderzoeklievende resident Domis zelfs heeft ze niet opgegeven in zijne nasporingen. En echter is de plaats niet zoo afgelegen. Zoo als boven aangegeven is, liggen de tempelruïnen van Tjandi-pari op anderhalven paal benoorden den binnenweg, die bij de suikerfabriek Porrong van den grooten postweg afgaat, en wel benoorden den 26en paal, bij de dessa Kesambi staande, en gelegen drie palen west-noord-westwaarts van Porrong, in het delta-distrikt Rawa-poeloe II, dat 16 vierkante palen groot en bevolkt is met 21,600 zielen in 92 dessa's. Voor zoo verre bekend, is het de eenigste nog overeind staande oudheid in de delta van Soerabaja; want wij weten dat er allerwege overblijfselen gevonden zijn en nog gevonden worden, in de distrikten Djenggolo en Rawa-poeloe. Die overblijfselen bestaan in roode gebakken steenen van oude herkomst, urnen, gehouwen steenen, beelden, die hier en daar tot afscheidingen van paden en velden, waterleidingen en grondslagen van woningen gebezigd worden, en waaruit sommige suikerfabrieken ten deele opgetrokken zijn.

EXPLOITATIE VAN BOEROE.

DOOR

T. P. WILLER.

Mijne Beschrijving van Boeroe (1), een officieel stuk, dat zonder mijne voorkennis in het Indisch Archief verscheen, levert op eene drooge en weinig vruchtbare lektuur: eene bijdrage tot de land- en volkenkunde van een' lang vergeten hoek in de lang vergeten Molukken. Doch, in een tijd als deze, die zich kenmerkt door den zinkenden toestand der Nederlandsche finantiën, door dringende behoefte aan produktie en nieuwe wegen van handelsvertier, door eene nog dringender behoefte aan een' uitweg om het vaderland van zijne overbevolking te ontlasten en zijne gevangenhuizen zoo veel mogelijk te ledigen; in een tijd als deze, waarin reeds vele dagbladen en vlugschriften tot de twee laatstgenoemde doeleinden op Boeroe hebben verwezen, zou ik bij het lezend publiek aan mijne taak te kort schieten, wanneer ik ten minste geene poging waagde, om aan te toonen in hoever van dat lang vergeten eiland een dadelijk of toekomstig voordeel is te trekken.

Daarom zal ik, in de eerste plaats, de voordeelen die Boeroe, hetzij voor koloniale ontwikkeling, hetzij voor Nederlandsche kolonisatie aanbiedt, en die in de voorafgegane beschrijving in verschillende hoofdstukken zijn aangeduid, thans meer aanschouwelijk voor het overzigt opsommen. Ik zal,

---

(1) Opgenomen in het Indisch Archief, 1849 No. 5, 6 en 7

in de tweede plaats, nagaan op hoe vele en op welke wijzen Boeroe kan worden geëxploiteerd. Daarna zal ik die wijzen van exploitatie onderling vergelijken. Eindelijk zal ik opsommen, wat wij tot nog toe weten van de hooge bergvlakten van Boeroe en het gevoelen aangeven, dat het minder wenschelijk is eene eerste volkplanting te beproeven op die gebergten dan wel in de lagere vlakten.

I.

Van de terreinen die, op Boeroe voor ondernemingen van landbouw beschikbaar zijn, en zulks kosteloos wat het grondbezit betreft, verdienen die van het regentschap Kaijelie meer aandacht dan die der overige regentschappen: niet alleen omdat zij, bij grooten omvang, andere lokale voordeelen vereenigen, maar ook omdat van de terreinen der overige regentschappen bezwaarlijk gebruik is te maken, alvorens de politieke toestand der Halfoeren zal zijn gereorganiseerd. Neemt men alzoo maar nota van den beschikbaren bodem, die dadelijk in aanmerking komt, dan vindt men, een totaal van 46000 bouws *vlak open* terrein van de *mildste aardsoorten*, gedeeltelijk vatbaar voor bestrooming en dus geschikt voor eenen rijstbouw in het groot, waaraan de Molukken zoo zeer behoefte hebben, en overigens geschikt voor vele belangrijke produkten voor de Europesche en Indische markt, als: geperlde sagoe, koffij, tabak, peper, kakao, en, des verkiezende, nog specerijen, katoen, kochenille, enz.

Bij de kostelooze toeeigening en heerlijke gesteldheid dezer uitgestrekte opene vlakten, moeten nog de volgende omstandigheden ten voordeele der exploitatie worden opgesomd:

1°. De overvloed van reeds aanwezig voedsel als:

a. Het sagoemeel, waarvan 2 ℔ één dag voeding per ziel

geeft, en thans à 1 duit per ℔ verkrijgbaar is. De hoeveelheid sagoe is onberekenbaar groot. Een boom kost hoogstens *f* 2 en 16 werkdagen, en levert uit p. m. 750 ℔ of ruim 370 dagen voeding.

b. Een overvloed van obi's en andere aardvruchten, pisang, brood- en andere vruchtboomen.

c. Groote vischrijkheid der rivier Waijapoe en der Kaijelische baai.

d. Hoenders, ganzen, duiven, eenden, tamme varkens, etc. die er alle reeds goed voortkomen en naar verkiezing kunnen worden vermenigvuldigd.

e. Herten en wilde zwijnen in overvloed en met vrije jagt.

f. Eene kudde van 140 der schoonste runderen, gevende voortreffelijke melk en boter, uitgestrekte vette weiden, gouvernements eigendom en thans van weinig waarde, waarop zij, met weinig zorg, tot grooter aantal zijn te fokken.

g. Palmwijn

En van nog ligt verkrijgbaar voedsel, als:

h. Rijst tot lagen prijs, door het aanleggen van sawah's aan de Walea.

i. Aardappels, kool, uijen en meer groenten, door het aanleggen van tuinen in de hooge deelen der vlakte van Leba en elders, bewesten de Waijapoe.

k. Ruime gelegenheid tot het kweeken voor eigen gebruik van koffij, suikerriet, vruchten, specerijen en versnaperingen.

2°. De overvloed van bouwmaterialen, als:

a. Gaba-gaba, atap en wat de sagoeboom verder oplevert.

b Alle houtsoorten die men wenschen kan voor de konstruktie van huizen, vaartuigen en meubelen, tegen geene andere kosten dan van kappen en aanvoeren.

c. Kalk en klei voor baksteen.

d. Goemoetoe en andere zelfstandigheden voor touwwerk;

zeer waarschijnlijk ook rame (dit laatste niet speciaal onderzocht).

3e. Gezwegen nog van de voortreffelijke gelegenheid om specerijen en andere koloniale waren te verbouwen, en om schoone houtwerken in den groothandel te brengen, zou de berekenbare hoeveelheid sagoeboomen ook dadelijk op kunnen leveren een goed produkt voor de europesche markt. Van Singapore zijn uitgevoerd naar Engeland:

in 1846, geperlde sagoe 20877 pikols
sagoemeel 16404 »
in 1847, geperlde sagoe 26792 »
sagoe meel 28913 »

92986 pikols, zegge ruim 2900 last, of de lading voor 10 schepen van middelbare grootte, en in 1848 ging die produktie nog voorwaarts. Er zijn te Singapore vijf of zes fabrieken, die de ruwe sagoe opkoopen van de westkust van Borneo, de oostkust van Sumatra en eenige eilandjes daartusschen. Die ruwe grondstof gold te Singapore in Junij 1848 ƒ 1 1/4 of ruim drie zilveren guldens en de geperlde ƒ 2 3/4 de pikol. De fabrickatie is gemakkelijk en niet kostbaar, zelfs niet te Singapore, waar de interest hoog is en de werkman minstens ƒ 6 's maands verdient. De fabrikatie bestaat voornamelijk in wasschen, dekanteren, roosten en afpakken, al hetwelk even gemakkelijk en veel goedkooper op Boeroe kan geschieden, omdat onze handenarbeid goedkooper en onze grondstof beter is. Neemt men nu nog in aanmerking, dat die grondstof, instede van drie guldens zilveren specie, op Boeroe geen 150 koperen duiten zal kosten, dan is het zonneklaar, dat de geheele engelsche sagochandel in onze handen moet vallen, zoodra wij het ernstig willen. Wat kan eene beginnende kolonisatie beter verlangen? te meer nog dewijl de kolonist zich slechts zou bezig houden met de fabriekatie en de Halfoer met de grondstof.

4°. De situatie des eilands en gesteldheid der baai als:

a. Ligging aan die groote oostersche passage van Engeland, China, Nieuw-Holland, Bali en vice versa, en eene veilige ankerplaats voor raschepen van alle grootte en in alle tijden des jaars.

Schoorvoetend en onder voorwendsel van gebrek aan water en brandhout, vertoonen zich thans de vreemde vlaggen te Kaijelie; doch de haven zij slechts opengesteld, door administratieve maatregelen gerieflijker gemaakt en hoogstwaarschijnlijk wordt zij eene lievelingsplek als ververschingsplaats voor walvischvangers, Chinavaarders etc. Wie zal voorts haar nautikale en merkantile waarde afbakenen, wanneer zij eenmaal van reparatie-werven voorzien en de produktie van het binnenland beduidend werd?

b. Nabijheid van onzen hoofdzetel te Ambon, dat slechts 25 mijlen van Kaijelie ligt.

c. Te Kaijelie, een fort, militaire bezetting en gevestigd Europeesch bestuur; welk laatste, hoe gebrekkig het zij, door zijnen duur van bijna twee eeuwen, gemakkelijk zal zijn uit te breiden en te volmaken.

5°. De mogelijkheid van voldoende middelen van vervoer, als:

a. De bevaarbaarheid waartoe de Waijapoe met geringe krachts-inspanning is te verbeteren, voor groote en kleine praauwen, die dan tot het centrum der exploitatien kunnen doordringen.

b. De platte terreinsgedaante, die het aanleggen van tallooze karrenpaden naar de boorden der Waijapoe toelaat. De mogelijkheid om overvloedig en goedkoop van buffels en de noodige paarden van Bima te worden voorzien.

c. De genaakbaarheid van Walea en de vlakten rond de baai, voor kleine zeepraauwen.

6°. De bevolking in de nabijheid, als:

a. Omstreeks 1500 mohammedanen met 480 werkbare mannen, waarvan 200 permanent voor kultuur, op aannemelijke voorwaarden, zijn te rekwireren.

b. Omstreeks 400 Halfoeren in de Kaijelische binnenlanden, met 150 werkbare mannen, waarvan 50 kunnen worden gerekwireerd.

c. Ruim 3000 Halfoeren, waaronder ruim 1100 werkbare mannen, welker aanzijn, produktie en konsumptie voordeelig voor de exploitatie kan worden, alhoewel zij nog niet voor direkten arbeid kunnen worden gerekwireerd, omdat zij in de regentschappen zijn verspreid.

d. Ruim 800 mohammedanen op Amblau, met 250 werkbare mannen, waarvan minstens 50 kunnen worden gerekwireerd voor praauwdienst, tegen redelijk loon.

e. Ruim 280 moluksche christenen te Kaijelie, met 70 volwassen mannen, waarvan denkelijk een twintigtal, tegen billijke voorwaarden, is te verbinden als opzigters over inlanders, of als gezellen bij Europesche ambachtslieden.

II.

Hoe rationeel bedacht of uitgewerkt, zou elk ontwerp om Boeroe's ressources tot eene belangrijke exploitatie te bezigen, blootstaan aan bedenkingen als deze:

„Maar is dat afgelegen, weinig bekende en slecht bevolkte eiland dan het eenige van onzen Archipel, waar zulk eene krachtsontwikkeling met voordeel kan worden besteed? — Hebben wij niet Manado, Timor en zoo veel andere bezittingen, die gelijke en zelfs grootere voordeelen aanbieden? die ook beter zijn bekend, beter zijn bevolkt?" Tegen die bedenking stel ik over twee vragen:

1°. Hebben wij al dan geene behoefte aan dadelijke kolonisatie? 2°. Zijn, voor dat doel, al de ressources van deze of gene meer bevoorregte landstreek reeds onderzocht

en gekonstateerd?, en zoo ja, zou ook dan niet dezelfde bedenking op denzelfden grond kunnen worden herhaald, zoo lang er nog een enkel punt in Indië overbleef, dat niet het onderwerp van hetzelfde onderzoek voor hetzelfde oogmerk was geweest? Zou men niet in het ijdele vervallen, wanneer eene nog te zoeken volmaaktheid, het positive, dadelijke en aanneembare moest doen verwerpen? Doch vóór er kwestie van bepaalde plannen zij, valt er eerst te letten op de keuze der grondslagen. De volgende zeven verdienen welligt eenige overweging.

A. In het voordeel der algemeene welvaart van Nederlandsch Indië, eene exploitatie door europesche ondernemers met indische werklieden van elders aangevoerd.

B. Ter verbetering der Moluksche finantiën, eene exploitatie door het plaatselijk bestuur, met de beschikbare bevolking van Boeroe.

C. In het voordeel der Indische kas, eene exploitatie door speciale ambtenaren, met Indische ballingen en kettinggangers.

D. Eene dergelijke exploitatie met eene zorgvuldig zamengestelde javaansche volkplanting.

E. In het voordeel des moederlands en ter bevrediging der geneigdheid tot kolonisatie, eene nederlandsche volkplanting van daartoe uitgelezene landbouwers.

F. In het voordeel van het moederland en Indië, eene kolonisatie van alhier veroordeelde Europeanen.

G. In het voordeel des moederlands, eene kolonisatie met nederlandsche veroordeelden.

Met elk dezer grondslagen is al dadelijk gemoeid het voorschot van veel of van weinig, maar altoos van een zeker kapitaal. De eerste vraag is dus, of de onderneming moet worden afgepast naar de fondsen die gemist kunnen worden; dan wel omgekeerd, of de hoegrootheid der fondsen in verband zal worden gebragt met de vereischten der

onderneming, die het rationeelst wordt bevonden.

Met elk dezer grondslagen is al verder gemoeid de voorziening in de behoeften aan:

1°. Wetenschappelijke voorlichting, of leiding van eenige deskundigen.

2°. Een zeker aantal of van ondernemers in den wezenlijken zin, of van geretribueerde personen, die in hunne plaats optreden.

3°. Een geëvenredigd aantal arbeiders.

4°. Het noodzakelijkst aantal ambachtslieden.

5°. Eene organisatie van bestuur, in verband met de belangen der exploitatie en die des eilands.

6°. Eene geëvenredigde organisatie der militaire magt.

7°. Geneeskundige hulp.

8°. Voor eene exploitatie met andere dan Boeroesche arbeiders valt er nog te voorzien in de behoefte aan een geëvenredigd aantal vrouwen. En zijn die arbeiders Europeanen, dan is er nog behoefte aan:

9°. Een geestelijk herder.

Dewijl deze voorzieningen, naar elk der aangegeven grondslagen, dienen te worden gewijzigd, en meer nog, dewijl eenige dier grondslagen welligt kunnen worden gekombineerd, zoo ware het even overbodig als moeijelijk, om voor elk derzelve een ontwerp uit te werken. A priori is het echter mogeijk eene vlugtige vergelijking te maken der goede en kwade kansen aan elk der bedoelde grondslagen verbonden.

III.

A. *Door Europesche ondernemers en Indische werklieden.*

Deze wijze van exploitatie schijnt de minste goede kansen op te leveren. Het zal wel niet ontbreken aan personen

tot ondernemingen geneigd; *doch van waar de fondsen?* Zij, die en industrie en aktiviteit en kapitaal bezitten, zullen aan andere oorden de voorkeur geven: het kapitaal zal gevonden worden met voorschot der schatkist; dan loopt de kans van winst voor den ondernemer, de kans van verlies voor den lande. Bovendien, in een oord waar schier alles moet worden gekreëerd, is aanvankelijk eene direkte en sterke gouvernementale werking te verkiezen boven eene door partikulieren gegevene en zwakkere impulsie, die aan gebrek aan eenheid en vele botsingen bloot staat. En van waar de werklieden. Het zij slaven, pandelingen, of vrijwillig voor een tijd verbonden arbeiders, zij zijn moeijelijk en schaars te verkrijgen; zij stellen voor een belangrijk kapitaal; en, zoo lang zij niet voltallig zijn of blijven, is de onderneming, dus ook het voorschot, aanmerkelijk gekompromitteerd.

B. *Door het plaatselijk bestuur, met de beschikbare bevolking.*

Geeft de minste kansen van verlies; doch ook de minste van belangrijk voordeel. De exploitatie zou zijn beperkt tot den arbeid van 200 mohammedanen der baai, voor den veldarbeid; de hulp van een vijftigtal Amblauwers voor praauwdienst, — en misschien nog eenige Halfoeren voor de wegen enz.

C. *Met kettinggangers.*

Geeft, tegen even weinig kansen van verlies, meer kansen dan B op belangrijk voordeel, doch tegen grooter kosten, wanneer het onderhoud der werkers in rekening moet worden gebragt. Voorts is ten deze de vraag, of er kettinggangers in voldoend aantal kunnen worden gemist.

D. *Javaansche volkplanting.*

Hierop valt onmisbaar de bedenking, dat Java zelf nog gebrek aan werkers en vooral aan landbouwers heeft. Daar tegen is aan te voeren, dat dit gebrek waarlijk niet zal worden vergroot door de emigratie van ettelijke honderden op eene bevolking van 10 millioenen zielen; ettelijke honderden, welker afwezigheid, bij eene gelijkmatige repartitie in de keus der plaatsen van werving, ter naauwernood zal worden bespeurd. Wijders bewijst de statistiek van Dr. Bleeker (Ind. Tijds.), dat, ook voor Java, de regel geldt, hoe, in zekere gegevene omstandigheden, eene bevolking in een bepaald aantal jaren verdubbelt: het moge voor N. Amerika varieren van 15 tot 25, en voor Java van 25 tot 35 of minder jaren, bewezen is het, dat de volksvermindering, door eene emigratie als boven bedoeld, van onbeduidend korten duur zou zijn. Dit op den voorgrond gesteld, dan zijn in vergelijking der drie vorigen, de vele goede kansen van D te tastbaar om niet dadelijk in het oog te springen: werkers, die in den landbouw lust aan bedrevenheid paren, welker vreedzame geaardheid een gemakkelijk bestuur en eene goede verbroedering met den inboorling waarborgt; — die, opgevoed onder het Javaansch belastingstelsel, zonder tegenstand of nijd, een ruim deel van de winsten der exploitatie terug laten vloeijen naar de schatkist; — welker voorbeeld, ten deze, allergunstigst kan werken op die Moluksche volken, welker toestand nu of later mag gedoogen van aan soortgelijke lasten naar billijkheid te worden onderworpen.

E. *Nederlandsche volksplanting.*

Staat in verband met het groote vraagstuk, of het blanke ras, dat van den 53n. graad n. br. naar de evenachtslijn wordt overgeplant, daar, onder voortdurenden veldarbeid, kan be-

staan en voorttelen? Is nu onzer dagen, dat vraagstuk aan de boorden der Saramakka bevestigend opgelost (1), wordt het kortstondig bestaan der Nederlandsche volkplanting in Suriname reeds voldoende geacht, om *overtuiging* daar te stellen; dan mag de landbouwer, die op zijn' geboortegrond te vergeefs brood tegen arbeid zoekt, hoopvol de armen naar Boeroe uitstrekken; de aangewezene ressources en de zorgen der regering waarborgen hem hier al datgeen, waarvan ginds het mangel steeds knellender en hopeloozer wordt. Men geve slechts acht op de stem der rede, die zegt, dat van voorwerpen, door *onbekwaamheid*, *zwakheid* en *verdorvenheid* van zeden, zoo wel als door armoede, tot den stand van wezenlijke prolétaires vervallen, dat van zulke voorwerpen niets dan ellende en teleurstelling is te wachten, wanneer zij, in een land waar zoo veel staat te scheppen, de *eerste* kern eener Nederlandsche bevolking moeten uitmaken. Zij zegt duidelijk, dat zulke voorwerpen aanvankelijk ten kleiner en van lieverlede ten grooter getale kunnen worden toegelaten, wanneer eene volkplanting van jonge, krachtvolle, bekwame en ordelijke landbouwers tot een zelfstandig bestaan zal zijn gekomen.

En zulk eene klasse van landgenooten, met al de opofferingen aan hunne kolonisatie verbonden, kan bezwaarlijk, in volstrekte onzekerheid, worden gewaagd. Heeft alzoo de Saramakka geen bewijs geleverd, en is ook elders het bedoelde vraagstuk niet ten stelligste en voordeelig opgelost, dan is het uur voor de bedoelde kolonisatie ook nog niet geslagen.

---

(1) Zie een brief van Paramaribo, Julij 1847, over den gunstigen staat van zaken aan de Saramakka, opgenomen in de Arnhemsche kourant van Oktober 1847.

Waren dan verkieslijker als een doelmatig, weinig kostbaar en dadelijk middel van proefneming. Immers die gekondemneerden hebben den toets van het klimaat in het algemeen reeds lang doorgestaan; hunne bloeijende gezondheid, tijdens zij te fort Oranje voor korveeën in de open lucht, instede van zittend handwerk werden gebezigd, doet vermoeden, dat zij, zonder veel gevaar, voor indischen landbouw zijn te bestemmen. Wel missen zij de eigenschappen, in E bij de landbouwers ondersteld; doch bij hen zou de exploitatie toch met minder nadeelen hebben te kampen dan bij den nederlandschen prolétair. Eene veel omvattende en scherpe discipline zou voorts bij hen, veroordeelden, geoorloofd zijn, om hun de ontbrekende hoedanigheden in te planten. De vraag is slechts, of er een bekwaam aantal Europesche veroordeelden uit de indische gevangenhuizen is te trekken; en deze vraag geloof ik toestemmend te kunnen beantwoorden.

Het aantal militaire gevangenen op bedoeld fort varieert van 260 tot 300.

Gedurende de laatste vijf jaren was het gemiddeld getal, dat er jaarlijks werd heen gezonden, 90 man, waarvan $^1/_3$ gekondemneerden voor den tijd van 3 tot 10 jaar, en $^2/_3$ gedetineerden voor den tijd van $^1/_2$ tot 2 jaar. De discipline wordt gehandhaafd met rottanslagen, arbeid aan den kogel en het cellulair stelsel.

Sedert twaalf of meer jaren worden de gevangenen gebezigd tot kleermakerswerk. Zij voorzien thans de geheele armee van kleeding, en worden voor dat werk goed betaald; zoo zelfs, dat zij, behalve hunne versnaperingen gedurende de gevangenschap, nog eene som overhouden, die zij, bij hun ontslag, in kontanten medenemen. Van velen bedraagt die afrekening tot *f* 500.

Van zedelijke verbetering gedurende de gevangenschap

zijn weinig voorbeelden; daarentegen zijn er vele van algeheele ontaarding.

Het naaiwerk der Europesche veroordeelden zou even goed verrigt kunnen worden door Javaansche of andere Indische veroordeelden; want de inlanders zijn voor dat handwerk, over het algemeen, bijzonder geschikt; — voor snijden der kleeren zijn zij minder geschikt dan Europeanen — doch voor dien arbeid is een betrekkelijk gering aantal Europeanen voldoende.

Ik vermeen daarom, dat, voor eene eerste proef van Europesche kolonisatie op Boeroe, het benoodigd aantal Europesche gekondemneerden zeer wel van dit fort is te erlangen; en zulks zonder dat de kleermakerij er veel bij lijde.

De individu's zelven zouden er bij winnen, mits dat zij zorgvuldig werden gekozen, en, zoo veel mogelijk, uit de gevangenen die pas op het fort komen, en dus minder aan de zedelijke besmetting van tuchthuisstraf zijn blootgesteld geweest.

Nog een ander voordeel is, dat de meeste veroordeelden in Europa een ambacht hebben geleerd.

G. *Nederlandsche veroordeelden.*

Is eenmaal proef F geslaagd, dan zou men ze gerustelijk met gekondemneerden, in de Hollandsche gevangenhuizen uitgezocht, op grooter schaal kunnen voortzetten; en daarna kunnen beslissen wat voordeeliger ware: Boeroe te bestemmen om het moederland te ontlasten van behoeftigen, dan wel van gevangenen.

IV.

Voor de nasporingen, die in mijne Beschrijving van Boeroe zijn uiteengezet, had ik maar zeven weken beschikbaar. In Januarij en Februarij 1847 heb ik de groote vlakten van het regentschap Kaijelie goed doorkruist; ik ben het geheele eiland omgeroeid, en in elk regentschap een eind naar

binnen gedrongen, doch niet tot op het centraal gebergte: ik waag mij dus niet aan vele redeneringen over oorden, die ik niet zelf heb gezien. Ik kan echter opgeven wat anderen er van bekend stellen.

Mijn voorganger, de heer Engelhard, is in 1825 doorgedrongen tot het meer van Wakolo, gelegen iets bewesten het middelpunt des eilands. Hij vertrok derwaarts van Wamala aan de zuidkust, en keerde dadelijk langs dienzelfden weg terug. De Halfoeren van Wakolo verhalen thans, dat de boodschap van zijne komst niet behoorlijk was ontvangen, zoodat hij voor vijand werd aangezien, en hem weinig gelegenheid tot onderzoek is gelaten. In het Ambonsch archief is het reisverhaal van den heer Engelhard niet te vinden. Te Wamala heb ik vele en duidelijke narigten ingewonnen omtrent de streken tusschen Masarèté en Wakoholo; het viel mij te gemakkelijker, omdat ik bij mij had den molukschen onderwijzer Pikaoli, die reeds te voren een' togt in die streken had gedaan. Uit al die berigten maak ik op, dat, aan de zuidzijde geene bebouwbare vlakten zijn voor kolonisatie.

Aan de west- en noordwestkust reikt het reuzengebergte van Tomahoe met den voet tot aan de zee: daar is van vlakten geene kwestie hoegenmaad.

In November 1847 hebben de generaal Cleerens, gouverneur der Molukken, en de zendeling Roskott met eene onbegrijpelijke volharding den togt volbragt, die, 179 jaren vroeger, was gedaan door den vaandrig Johan Leipsig: namelijk van de noordkust tot het meer van Wakolo. Ondanks al de genomen voorzorgen, liep Cleerens met zijn gezelschap op dien togt gevaar van honger om te komen. Zes dagen achtereen ging de marsch, of door snelvlietende rivieren, wier bedding tot pad moest dienen, — of door digt struikgewas op steenen bodem, — of over vervaarlijke steilten, waartegen men met rottantouwen moest opklouteren. Den vierden dag

knabbelden de koelies reeds aan den palmiet van den salajik; den vijfden dag vielen er eenigen magteloos neer van honger en vermoeijenis; — den zevenden dag moest de geheele karavane, om letterlijke uitputting, halt houden. De thermometer teekende daar 54 à 61° F.; een hygrometer schijnt niet te zijn medegenomen. Den achtsten dag bereikte de generaal eindelijk het beruchte meer, en hier was de teleurstelling de grootste van de geheele reis: *geen* bebouwde lagchende oevers, — slechts modder en zandplaten door digt woud begrensd; — *geen* vriendelijke bewoners, maar eene doodelijke stilte. Het meer, dat door het gezelschap op vlotjes werd rondgevaren, heeft een' groenen tint, en een' smaak naar aluin. Het is 2 mijl lang van oost naar west; 1 ½ van noord naar zuid. De paling en de eenden, waarop Valentijn den reiziger reeds heeft voorbereid, ontbraken werkelijk niet; doch de Halfoeren duidden het den bezoekers zeer euvel, dat zij op die eenden durfden te vuren. Toevallig stak er een windvlaag op, waardoor de vlotjes zonken en het vaartuigje van den generaal in groot gevaar werd gebragt: dit was, zeiden de Halfoeren, het zigtbaar teeken van de verbolgenheid der geesten, die de heilige eenden beschermen. Bij dat meer teekende de thermometer 's morgens 6 uur 61, 's middags 82, 's avonds 77° F. De waterspiegel ligt, naar gissing, 4000 vt. boven de zee. De vlakte is 5 à 6 uur gaans lang, geen 2 uur breed, en heeft een vetten dankbaren bodem (geene melding van *open* terrein). *Het oord is ongeschikt voor ondernemingen van landbouw*, omdat er geene wegen zijn naar de kust, en er ook geene kunnen worden gemaakt. Het reisverhaal van den heer Roskott is ten hoogste belangrijk; wat ik er thans uit put, bewijst volledig, dat ook bij het bestaande meer, geene hooge koele bergvlakten zijn, geschikt voor Europesche kolonisatie.

Nu blijft nog over het geheele terrein tusschen het meer

en de bergketen, die de oostelijke grens der Bamansche vlakten daarstelt. In Junij 1847 was ik andermaal op Boeroe gekomen, om naar hooge bergvlakten te zoeken, doch eene hevige ziekte belette mij Kaijelie te verlaten. Toen zijn er inlandsche kommissiën uitgezonden om van Baman regt westwaarts het gebergte door te trekken, zoo mogelijk tot aan het meer. Alhoewel men op terreinsbeschrijvingen, mondeling door inlanders gegeven, weinig staat kan maken, heb ik elk afzonderlijk en omstandig ondervraagd en uit hunne opgaven geloof ik gerust te kunnen afleiden, dat ook aan de oostzijde van het centraalgebergte geene hooge koele vlakten bestaan, geschikt voor Europesche kolonisatie.

Doch, al mogt ook, bij vollediger nasporingen, hier of daar een enkel vlak en koel terreintje worden gevonden, dan nog zou het, blijkens de geheele konfiguratie des eilands, te klein en te ongenaakbaar zijn voor Europesche kolonisatie. Het zijn dus alleen de opene en uitgestrekte vlakten van Kaijelie, die voor het onderhavig onderwerp in aanmerking komen. Bovendien, slaagt eenmaal eene proef in de lage vlakten, dan staat een aanzienlijk deel van onzen archipel voor Nederlandsche kolonisatie open; — slaagde er slechts eene proef op de hooge bergplateaux van Boeroe, dan zou het te bezien staan, of er vele hooge streken op de overige eilanden zijn te vinden, waar geene politieke of andere omstandigheden tegen kolonisatie op grootere schaal een voortdurend beletsel zouden daarstellen.

STATISTIEKE SCHETS

DER

ZUIDWESTER-EILANDEN,

DOOR

C. BOSSCHER,

Adsistent-resident ter beschikking van den Gouverneur der Molukische eilanden.

Algemeene beschrijving.

Onder de benaming van Zuidwester-eilanden verstaat men gewoonlijk eilanden in de Banda-zee, tusschen den 7en en 8en graad zuiderbreedte en 130en en 126en graad oosterlengte, dus ten zuiden en ten westen van het eiland Banda gelegen. Derhalve rekent men, dat daartoe behooren de eilanden Wetter, Kisser, Roma, Lettie, Moa, Lakor, Damme, Loeang, Sermattie en Babber. Wil men bloot eene aardrijkskundige indeeling volgen, dan voorzeker is het rationeel, laatstgenoemd eiland ook tot deze groep te brengen; doch wanneer men let op taal, zeden en gewoonten, op het karakter en den ligchaamsbouw der bewoners, dan geloof ik, dat men het eiland Babber onder de Tenimber-groep zou moeten rangschikken.

De eilanden Loeang en Sermattie zijn niet door mij bezocht, vermits men er geene ankerplaats voor schepen vindt en de oostmoesson te sterk en te onstuimig

was dan dat wij in het gezigt der negorijen, die allen op de n. o.- en z. o. kust gelegen zijn, zouden hebben kunnen bijdraaijen. Ik heb echter van de hoofden van Lettie, die deze eilanden dikwerf bezoeken, daaromtrent eenige inlichtingen ontvangen, die mij in staat stellen daarvan afzonderlijk melding te maken.

De zuidwester-eilanden zijn allen bewoond en vrij talrijk bevolkt door een licht gekleurd, rijzig en fraai gebouwd menschenras. Al deze eilanden zijn zeer vruchtbaar en leveren, met uitzondering van tijden van groote droogte, eenen overvloed van levensmiddelen op tot voeding van de bevolking. Loeang, hetwelk bestaat uit eenen hoogen, klipachtigen berg, omringd door eenige kleine koraaleilandjes, maakt hierop alleen eene uitzondering. De inwoners vinden voor dit gebrek aan voortbrengselen van den grond vergoeding in eene groote hoeveelheid tripang, die op hunne reven gevonden wordt, waardoor de handelaren van Makassar en enkele praauwen van Banda worden uitgelokt jaarlijks dat eiland te bezoeken. Hierdoor ontstaat een vrij levendige ruilhandel van lijnwaden, ijzerwaren, koperdraad, grof aardewerk, wapens, kruid en lood, tegen tripang en karet. Na het vertrek der handelaren brengen de Loeangers deze goederen naar de naburige eilanden, waar zij die tegen levensmiddelen inruilen.

De overige eilanden zijn van vulkanischen oorsprong, hetgeen uit de formatie van den bodem ook voor den minkundigen blijkbaar is. Op het eiland Damme vindt men eenen nog rookenden berg, waaruit eene massa zwavel vloeit, en nabij de negorij Solor treft men een zestal warme zwavelbronnen aan.

Het eiland Kisser is van eene kalkformatie. Wanneer men het van uit zee nadert, schijnt het zeer dor en onvruchtbaar te zijn, terwijl het nogtans, indien het slechts niet door langdurige droogte geteisterd wordt, het meest produk-

tief is van al de zuidwester-eilanden, hetgeen wel voor een groot gedeelte aan den ijver van de bewoners mag worden toegeschreven.

De bewoners der zuidwester-eilanden zijn over het algemeen werkzaam, onderworpen aan hunne hoofden, die meest altijd uit de hoogste klasse gekozen worden, minder onbeschaafd dan de bewoners der Aroe-eilanden, minder ruw dan de Tenimbrees, doch evenzeer te vreezen, indien men hen beleedigt, en volstrekt niet geneigd eenige onderdrukking of aanmatiging van vreemden te verdragen. Wanneer men hen daarentegen wel behandelt, zijn zij zeer leidzaam en trouw en kan men met gerustheid op hen rekenen. De bewoners van het eiland Babber maken, zegt men, hierop eene uitzondering, daar zij in hunne aanrakingen met vreemde handelaren dikwerf zoo vele bewijzen van trouwloosheid zouden gegeven hebben, dat deze hun eiland niet meer durven bezoeken, niettegenstaande het naburige Marsela rijk is aan tripang en karet. Ook aan de bewoners van Damme komt niet de lof toe van ijver en vlijt, daar zij integendeel de luiste en meest ontzenuwde inlanders zijn, die ik tot nog toe op mijne verschillende reizen heb aangetroffen. Ten tijde der kompagnie was op elk der z. w.-eilanden eene kleine bezetting geplaatst, gewoonlijk bestaande uit eenen korporaal en twee soldaten. Kisser werd toenmaals als de zetel des bestuurs beschouwd, en aldaar was een ambtenaar onder den titel van president gevestigd, die een sergeant met een twintigtal soldaten, in het fortje Vollenhoven gelegerd, ter zijner bescherming had. De namen van vele dezer ambtenaren leven nog voort in de gedachtenis der ingezetenen. De laatsten waren de heeren Kool, Bernard, Cassa, Koutenberg, Hartog, Molenbroek, Linder, Joosten, Delmar en Thieneeper. Joosten en Thieneeper zijn op Kisser gestorven en in de kerk aldaar begraven. Van den eersten leeft nog een talrijk nakroost, bij

wiens leden men duidelijk de Europesche afkomst kan bespeuren. Ook de Europesche militairen hebben vele afstammelingen nagelaten, die thans alleen nog door hunne namen en gelaatskleur van de inboorlingen te onderscheiden zijn en geene bijzondere voorregten genieten.

Gelijk wij nader zullen zien, zijn op meest alle eilanden nog de overblijfselen van fortjes of blokhuizen aanwezig, en in elke negorij vindt men den steen met het wapen der Kompagnie.

De gehechtheid aan - en de eerbied voor het gouvernement, dat zij niet anders kennen dan onder den naam van kompagnie, is op al deze eilanden nog zeer groot, en overal werd door de hoofden met aandrang verzocht, dat de kompagnie toch meer aan hen mogt denken en hen niet zoo lang aan hen zelven overlaten.

In vroegere jaren waren op deze eilanden zendelingen werkzaam; langzamerhand werd hun werkkring meer en meer beperkt, en ten laatste bepaalden zij zich tot de eilanden Kisser, Roma, Lettie en Mon, tot dat zij, in het jaar 1841, ook die eilanden verlieten. Sedert dien tijd zijn zij niet meer door geestelijken bezocht en zijn de inwoners grootendeels tot het heidendom teruggekeerd. Alleen op de vier bovengenoemde eilanden bestaan nog kleine christen-gemeenten, die, onder de leiding van een vijftal Ambonesche schoolmeesters, zich nog eenigermate dien naam waardig maken en waarover nader, onder de afdeeling godsdienst en onderwijs, breedvoeriger zal gehandeld worden. De overige inwoners zijn heidenen en worden door de christenen Hindoes genoemd. De bewoners van Wetter dragen den naam van Alfoeren, waarschijnlijk omdat bij hen ook de gewoonte van koppensnellen bestaat, welk afschuwelijk gebruik men overigens op geen der zuidwester-eilanden meer aantreft. De afschaffing van dit onmenschelijke gebruik heeft men ongetwijfeld aan den heilzamen

invloed der zendelingen te danken, terwijl in het algemeen niet te ontkennen valt, dat, al mogten zij er niet in slagen het christendom overal ingang te doen vinden, zij niettemin veel hebben bijgebragt tot verzachting der zeden dezer aanvankelijk woeste volken en tot versterking van den band, die hen aan Nederland hecht.

Natuurlijke voortbrengselen.

Delfstoffenrijk.

Worden er op de z. w. eilanden metalen gevonden, al dan niet, is eene vraag, die ik niet waag te beantwoorden. Geologische kennis bezit ik ongelukkigerwijze niet. De heer N., in 1849 als officier van gezondheid op Z. M. advies-brik Pylades geplaatst en met mij het eiland Babber bezoekende, vermeende echter uit de formatie van den bodem, uit eenige gevondene steenen en uit andere indices, welker waarde ik niet kan beoordeelen, tot de aanwezigheid van koper en ijzer op dat eiland te moeten besluiten.

Naar steenkolen is vooral bepaaldelijk onderzoek gedaan door, op verschillende plaatsen, den grond te doen opgraven, den inlanders monsters van deze delfstof te vertoonen en hun af te vragen of zij daarvan immer eenig spoor hadden ontdekt; doch zulks is zonder resultaat gebleven.

Zandsteen, oer, grint, krijt, graniet en rolsteenen vindt men op de eilanden Babber, Moa, Lettie, Kisser, Damme en Roma menigvuldig, en men gelooft, dat op de eilanden Babber en Kisser ook marmer te vinden is.

Plantenrijk.

Wanneer men Loeang uitzondert, kan men veilig zeggen, dat al de zuidwester-eilanden met eenen bijzonderen

vruchtbaren bodem gezegend zijn, die vatbaar schijnt om alle tropische produkten in grooten overvloed voort te brengen.

Men vindt op al deze eilanden klappers, rijst, djagon, obies, katjang, tabak en katoen; op Babber treft men den wilden notenboom aan, waarvan de inboorling echter geen partij trekt.

Het eiland Dammer levert veel sagoe op.

Vruchten zijn overal zeer overvloedig. Op Kisser zijn zij zoo geurig en sappig, dat zij met de West-indische kunnen vergeleken worden.

Op Babber, Moa, Lettie, Kisser en Wetter zijn heerlijke weilanden, waarop men talrijke kudden hoornvee weiden ziet. Alleen dan, wanneer langdurige droogte deze eilanden teistert, verdorren deze lagchende velden, en kwijnen en sterven boomen en planten weg, zoodat de verschrikkelijkste hongersnood in de plaats treedt van den overvloed, dien men zich beloofde en menschen en dieren bij honderdtallen ten grave sleept. Gelukkig was de bevolking in de laatste jaren voor dien ramp bewaard gebleven.

Timmerhout is op Lettie schaars en op Kisser ontbreekt het bijna geheel. De overige eilanden zijn daaraan echter des te rijker, en vooral Moa, Dammer en Babber bezitten uitmuntende houtsoorten, die zoowel voor huis- en scheepsbouw als ter vervaardiging van meubelen geschikt zijn.

Produkten voor den handel worden er weinig geteeld. De voedingsmiddelen zijn hoofdzakelijk bestemd voor eigen gebruik of om die bij de naburen voor lijnwaden, ijzerwaren enz. in te ruilen.

Het katoen wordt gebezigd tot het weven van kleedjes, onder den naam van Timorsche kleedjes bekend, het slaan van vischlijnen en het vervaardigen van netten.

Dierenrijk.

De eilanden Moa, Lettie, Kisser en Wetter zijn rijk aan karbouwen, zoo wilde als tamme, geiten en schapen. Op Lettie en Kisser vindt men ook paarden van een zeer goed ras (het Timorsche), en op Babber treft men geheele troepen wilde of verwilderde ossen aan, die, volgens zeggen der inboorlingen, zeer gevaarlijk zijn en door hen dus ook niet weinig gevreesd worden, hetgeen niet belet, dat zij er van tijd tot tijd jagt op maken, doch nimmer anders dan in grooten getale. Zij schieten hen met pijlen van ijzerhout, voorzien van lange en scherpe ijzeren punten, waarmede zij zelden hun doel missen.

Tammé varkens zijn op al de zuidwester-eilanden zeer menigvuldig. Voor een paar vadem rood of zwart katoen, dan wel 4 vadem madapollam, of een paar parangs, of eenige vademen koperdraad, krijgt men een varken van 60 à 80 pond. Geen huisgezin, of het heeft dan ook drie of meerdere varkens, die zoo tam zijn, dat men ze gerustelijk in de klapperbosschen in volle vrijheid laat rondloopen, overtuigd dat zij nimmer zullen in gebreke blijven hunnen meesters gehoor te geven. Alleen op Babber vindt men *wilde* varkens.

Herten, reeën, boschkatten, konijnen of hazen heeft men nergens.

Minder rijk aan verscheidenheid van soorten dan bijv. de Aroe-eilanden, geven de eilanden Babber, Damme, Moa en Wetter het dezen niets toe in talrijkheid van vogels, terwijl zij het, uit het oogpunt van nuttigheid voor den mensch, verreweg winnen.

Men vindt hier wel niet den prachtigen paradijsvogel, en slechts twee of drie soorten van kastoeries; doch daarentegen is bijna elke kanarieboom (en deze vindt men er in menigte) bevolkt met honderden blauwe, groene, witte

en grijze duiven, die een heerlijk en gezond voedsel opleveren. De boschhaan en houtsnip zijn bijna even talrijk en zoo weinig schuw, dat zij somtijds tot schieten schijnen uit te dagen.

Op Lettie vindt men eene gespikkelde kleine duif, die op geen der andere eilanden wordt aangetroffen en het meest geliefkoosde voedsel der hoofden uitmaakt. Ook heeft men dáár en op Kisser eene soort van musch, die veel schade aan de rijst, turksche tarwe en vruchtboomen toebrengt en die men zegt, dat door onze voorouders derwaarts zou zijn overgebragt.

Op Babber, Dammer en Moa vindt men boschslangen, die dikwerf eene aanzienlijke grootte van 6 tot 8 voet bereiken, doch, volgens de verzekering der inwoners, volstrekt niet gevaarlijk zijn en zelf door hen als eene groote lekkernij beschouwd worden. Men vindt echter ook, vooral op Moa, twee soorten van kleine zwarte slangen, met witte inéénlopende ringen geteekend, 1½ à 2 voet lang, wier beet als zeer gevaarlijk wordt afgeschilderd en, zoo men beweert, meestal doodelijk is.

Krokodillen vindt men alleen op Wetter.

De hagedis, de boomkikvorsch, eene bijzondere groote soort van zwarte pad, bewijzen den landbouw vele diensten, door het dooden van wormen en schadelijke insekten; desniettemin klaagde men op Lettie zeer over eene soort van rups, die zich, sedert een zestal jaren, had voorgedaan en veel schade aan sommige boomvruchten toebragt.

De wateren dezer eilanden zijn zeer vischrijk; doch de bewoners maken van de vischvangst op verre na niet zooveel werk als de Aroenezen, hetgeen welligt daaraan is toe te schrijven, dat zij rijker zijn aan karbouwen en varkens, overvloed van ander voedsel, en dus visch minder tot hun levensonderhoud noodig hebben. Intus-

schen is het er verre af, dat de vischvangst door al deze eilanders geheel zou verwaarloosd worden. Zij maken daarbij geen gebruik van sero's, hetgeen trouwens ook door de natuur hunner stranden niet wel mogelijk zijn zou, daar deze meestal steil afloopen en hard en klipachtig zijn. Zij visschen dus gewoonlijk met lange lijnen en netten, die zij, zoo als gezegd is, zelven vervaardigen.

De visch wordt veelal gedroogd en op de omliggende eilanden verkocht. Vele der soorten, die men op Ambon aantreft, komen ook hier voor, en hieronder bekleedt de ikan djoelong niper den eersten rang.

Onder de insekten van deze eilanden behoort vóór allen genoemd te worden de honigbij, die op de eilanden Moa, Lettie, Roma, Kisser, maar bovenal op Wetter, voorkomt, en wier produkt, honig en was, een voornaam artikel van handel voor deze eilanden uitmaakt. Ongelukkigerwijze hebben er in de jaren 1833 en 1843 hevige orkanen en stormen gewoed, en herhaaldelijk zijn deze eilanden door groote droogten, die alles hebben doen verdorren en sterven, geteisterd geworden. Aan deze omstandigheden willen de inlanders het hebben toegeschreven, dat dit zoo nuttige en voor hen zoo voordeelige insekt óf grootendeels gestorven, óf, zoo als zij gelooven, hunne eilanden verlaten heeft, waardoor de opbrengst van was, bij vroegere jaren vergeleken, dan ook beduidend minder is. Op Wetter kan men niettemin nog steeds op p. m. 200 pikols jaarlijks rekenen.

Torren en wespen zijn op de meeste eilanden zeer veelvuldig. Ook treft men er dikwerf het zoogenaamde wandelende blad en den wandelenden tak aan.

Niet al de zuidwester-eilanden leveren tripang op. Integendeel vindt men die kwal slechts nabij het eiland Marsela, behoorende onder Babber, op de reeden van Loeang, het eiland Tion nabij Damme, op de reven van Lakor en te Mapora nabij het eiland Roma; doch op laatstgenoemde

plaats slechts in geringe hoeveelheid. De hoeveelheid van deze handelsartikelen, die jaarlijks worden verzameld, zullen hierna, onder de rubriek handel, worden opgegeven.

Onder de wormen, die den mensch tot voedsel verstrekken en hier voorkomen, valt op te merken de oelar sagoe, die niet, zoo als zijn naam schijnt aan te duiden, alleen in den sagoeboom, maar, ofschoon minder vet en blank, ook in andere palmsoorten gevonden wordt.

Oesters vindt men somtijds aan rotsen; doch zij zijn zeer schaars. Over het algemeen zijn deze eilanden niet zeer rijk aan schelpdieren, en, zoo ver bekend is, strekken zij den inboorling nimmer tot voedsel. Men vindt er nogtans de bia garoe, die steeds open op den bodem der zee ligt, en wanneer eenig voorwerp daartusschen geraakt, zich digt slaat, met zoodanige kracht, dat men beweert, dat een mansbeen daardoor zou worden verbrijzeld. De oester wordt, boven het vuur geroosterd, gegeten, en de schelp wordt gebezigd tot voedingsbakken voor het vee of om er wapenen, vooral punten van pijlen, van te vervaardigen; ook worden zij veeltijds tot zoutpannen gebezigd.

Het water.

Zee. In de oostmoesson is de zee tusschen deze eilanden niet zelden zeer onstuimig, vooral wanneer de winden wat zuidelijk loopen. In hunne nabijheid gaat meestentijds een om de oost loopende stroom, waardoor de schepen, die zich van de westelijkste naar de oostelijker gelegene eilanden willen begeven, dikwerf veel in het opwerken geholpen worden.

Op de meeste eilanden is veel verval van water, daar hetzelve, met springtijden, op verscheidene plaatsen, dan 9 à 12 voet rijst en valt.

Er loopt om de zes uren ebbe en vloed; doch slechts twee malen in het etmaal bereikt het water zijnen hoogsten en laagsten stand.

De zee is in deze streken minder doorschijnend dan op vele andere plaatsen in de Molukken, waar men vaak het op den bodem liggende anker zien kan.

Op korten afstand van deze eilanden kan men nergens grond looden. In hunne nabijheid loopt de bodem steil en plotseling op, zoodat men bijna overal met trossen aan den wal moet liggen, om niet weder van den grond te raken.

De ankerplaatsen zijn voor het grootste gedeelte slecht en onveilig en bijna alleen in de oostmoesson voor schepen houdbaar. Wij zullen hen hier opnoemen en beschrijven, waaruit tevens blijken zal, welke den zeeman eene veilige ligplaats aanbieden.

Babber. De ankerplaats is, in de oostmoesson, vóór de negorij Tepa op 1½ kabellengte van den wal, in 15 vadem zandgrond.

Tepa ligt aan de westzijde van het eiland, en daartegenover ligt het eiland Wetang, waardoor eene doorvaart gevormd wordt, die p. m. 2 mijlen breed is en regt noord en zuid strekt. In de zuidoostmoesson is dit alzoo eene volkomen veilige ankerplaats, en in de westmoesson ankert men aan den tegenoverliggenden wal onder Wetang, nabij de kampong Noesiate, in 20 vadem zand en modder, waar men evenzeer volkomen veilig ligt. Babber kan dus in elke moesson door de grootste schepen met gerustheid worden aangedaan.

Damme heeft twee ankerplaatsen: eene in de Koelwatte-baai, vóór de negorij Solat, aan de z. o. zijde van het eiland, en eene aan den noordkant van hetzelve, waar vroeger het fortje Wilhelmus stond en de negorij Kaain was gelegen. Beide deze ankerplaatsen zijn echter slecht en onveilig. De ingang van de Koelwatte-baai is naauw, zonder ankergrond, met een uitstekend rif aan de noordzijde. Eerst wanneer men het gewezen blokhuis gepasseerd is, krijgt

men, misschien op 2 kabellengten van den wal, met 26 à 30 vadem grond, waarop men onmiddelijk het anker moet laten vallen, daar men, opgezwaaid zijnde, niet veel meer dan $^3/_4$ kabellengte van de reven ligt.

De Wilhelmus-baai heb ik niet persoonlijk bezocht; doch de beschrijving, die Kolff ons daarvan geeft, moedigt niet aan om dáár, buiten noodzakelijkheid, binnen te loopen. Intusschen geloof ik, dat zij in de oostmoesson, toch altijd te verkiezen is boven de Koelwattte-baai, en omgekeerd, acht ik de laatste beter in de westmoesson. Z. M. schepen Nautilus en Pylades hebben, in Mei 1833, 1838 en 1847, de Wilhelmus-baai bezocht.

Lettie. De eilanden Moa en Lakor bezitten geen enkel punt, waar schepen in de oostmoesson ankeren kunnen; in de westmoesson zou men aan de n. o. zijde van Moa nabij Kaijwatoe, dus tusschen Moa en Lakoe, kunnen liggen.

De ankerplaats Lettie is in de oostmoesson gewoonlijk een weinig bewesten Tombra aan de n. w. zijde van het eiland. Men moet zich dan door eene geul, tusschen de reven door, laten boegseren of werpen, en ligt dan in zes vadem zandgrond op $^1/_2$ kabellengte van den wal, met een' stopketting of tros aan het strand. Bij stijve koelten is het echter niet wel mogelijk die ankerplaats te bereiken, en men ligt ook alles behalve veilig, daar men bij harde aflandige koelten wel eens tegen de reven zou kunnen geraken. Ik geloof, dat het verkieslijk is in de oostmoesson te ankeren tusschen de negorij Toeteke en de kleine christenkampong Serwaroe, welks nette kerk men van uit zee bespeurt. Men heeft dáár, op twee kabellengten van den wal, 10 vadem goeden zandgrond, die minder steil afloopt dan op andere plaatsen. In de westmoesson is het niet geraden te Lettie te ankeren.

Loeang en *Sermatte* bieden in geen jaargetijde voor schepen eene ankerplaats aan.

Roma. Schepen, in de oostmoesson Roma bezoekende, ankeren nabij het eilandje Noesa Midta, in 18 vaâm zandgrond en liggen met een tros aan den wal. Noesa Midta ligt ten westen van het eiland Roma, en omstreeks $^3/_4$ mijl bezuiden is de hoofdnegorij Jeroesoe gelegen. Men zegt, dat in de westmoesson, nabij de kleine negorij Hila, in eenen inham, Roemkoeda genaamd, eene redelijke ankerplaats voor schepen is.

Kisser. In de oostmoesson ligt men te Kisser, een weinig bezuiden het fortje Vollenhoven, aan de westzijde van het eiland op een koraalbank, waarop zeer ongelijke diepten staan, loodende men somtijds van 6 eensklaps 30 vadem en meer, en zoo omgekeerd. De omvang van deze bank is slechts klein, en op den kant daarvan kreeg men op de Egmond, met 60 vadem geen grond. Zij is echter nog al ligt te vinden, daar zich ten zuiden van het fortje Vollenhoven een lang en wit strand uitstrekt, begrensd door 30 voet hooge dorre kalkrotsen, die zeer kenbaar zijn. Bij deze kalkrotsen ligt het bedoelde bankje, waarop men ankert en een tros om die rotsen vastmaakt. In de westmoesson is eene ankerplaats aan de oostzijde te vinden, nabij de negorij PoeraPoera. De orang-kaja van die negorij, die verscheidene jaren met den overste Muller gevaren heeft, verhaalde mij echter, dat men, met sterke aflandige winden, veel kans had van den grond te raken, tenzij men het schip met een goeden ankerketting aan den wal vastmaakte. Te Wetter kan men in de westmoesson volstrekt niet ankeren. In de oostmoesson ankert men aan het strand van Sau, nabij de negorij Ielwakkie, die men echter niet van uit zee zien kan. Sommigen hebben ten onregte het strand Ielwakkie in de negorij Jan gedoopt. Kolff schrijft, dat hij dáár gelegen heeft in 50 vadem klipgrond. Ik veronderstel dus, dat hij een weinig te westelijk zal gelegen hebben en misschien te ver uit den wal.

Andries Wolhuijs, een Europesche afstammeling van Kisser, dien wij als loods van dáár hadden medegenomen, bragt de Egmond in 25 vadem zandgrond ten anker, op nagenoeg 1/8 mijl van den wal. Een kleine groene heuvel beoosten een groot klapperbosch is het kenmerk voor schepen, die daar willen ankeren. Men kan er echter alleen in de oostmoesson liggen, en, wanneer de wind wat hoog zuidelijk mogt loopen, bijv. door het z. z. o, en een weinig sterk doorkwam, dan geloof ik, dat men beter zou doen bij tijds onder zeil te gaan, indien men niet van zeer goede ankers en kettingen voorzien is.

Zoet water. Op al deze eilanden is zoet water te bekomen, dat overal door de bevolking wordt aan boord gebragt, die zulks als eene verpligte dienst beschouwt. In de drooge tijden, wanneer er geene regens vallen, ontstaat er te Kisser wel eens gebrek aan water, daar men op dat eiland slechts enkele putten heeft, die goed drinkwater opleveren, en de spruitjes, die in de regentijden mild vloeijen, alsdan geheel verdroogen. Te Lettie, Moa en Roma vindt men overal putten, die uitmuntend water opleveren. Te Babber en Damme heeft men mede putten; doch meestal halen de schepen het water uit kleine riviertjes, wier mondingen zich nabij de ankerplaats in zee uitstorten.

Rivieren van eenig aanbelang vindt men op geen der z.w. eilanden.

Bronnen. Het eiland Damme bevat warme zwavelbronnen, nabij de negorijen Solat en Kelie; zij zijn echter niet kokend, zoo als de heer Kolff opgeeft, daar men er de hand in stekende geen grootere hitte dan van verwarmd water gevoelt en de hand dus niet behoeft terug te trekken. Eenige flesschen met dat water gevuld zijn alhier door deskundigen onderzocht; doch men schijnt daaraan geene bijzondere geneeskracht toe te schrijven. De bewo-

ners van Solat en Kelie maken daarvan ijverig gebruik om zich te genezen van de huidziekte, waarmede het $^{9}/_{10}$ gedeelte der bevolking geplaagd is. Ik kan nogtans niet gelooven, dat zij daarvan eenig gunstig gevolg ondervinden, daar ik nimmer walgelijker vormen van huidziekten gezien heb dan bij die menschen.

Weers- en luchtgesteldheid, warmtegraad en vochtigheid van den dampkring.

Dezelfde reden, die mij belet heeft in mijne statistieke aanteekeningen over de Aroe-eilanden den gemiddelden stand van barometer en thermometer gedurende ons verblijf aan te teekenen, belet mij zulks ook hier te doen.

Het komt mij echter voor, dat het klimaat veel overeenkomst heeft met de oostmoesson op Java. Alleen het eiland Damme schijnt over het algemeen vochtiger te zijn en door zijne meerdere hoogte, meer geisoleerde ligging en bijzondere boomrijkheid, de wolken aan te trekken.

Men heeft twee regentijden in het jaar: den kleinen regentijd, die invalt in het laatst van April of Mei en zelden langer dan drie weken duurt, en den grooten regentijd, die gemeenlijk aanvangt in de maand November en somtijds twee maanden en langer aanhoudt.

Wanneer de regen mild en overvloedig nederstort, dan is er geen vruchtbaarder land dan deze eilanden en leeft er ter wereld geen gelukkiger bevolking, die met minder moeite beter en overvloediger voedsel heeft. Wil het ongeluk daarentegen, dat er vele en langdurige droogten heerschen- dan verdort en versterft alles op het veld; dan kwijnen boomen en planten, en de ongelukkige bewoner is aan het verschrikkelijkste gebrek ten prooi. Bijzonder heeft dan het eiland Kisser te lijden, waar de grond meer arbeid van den mensch en meer zegen van den hemel vordert dan overal elders.

Winden.

Wij hebben reeds gezien, dat de z. o. wind begint te waaijen omstreeks half April en in de maand November of December door z. w. winden vervangen wordt. De z. o. passaat varieert gewoonlijk van z. z. o. tot o. z. o. en waait met eene kracht, die de zeelieden eene fiksche bramzeilskoelte zouden noemen. Tegen den avond wordt hij wel eens ongestadiger en soms buijig, doch is zelden gevaarlijk en verheft zich nooit tot eenen storm.

De z. w. winden schijnen echter met meer geweld te heerschen en zelden wagen zich de inwoners in de westmoesson met hunne brooze vaartuigen ver op zee.

In de maanden December en Januarij verheffen de westewinden zich vaak tot stormen, ja soms tot geweldige orkanen, die vreesselijke verwoestingen aanrigten. Zoo werd in 1833 de kerk te Seraaij, toebehoorende aan de negorij Batoe-maauw, nevens verscheidene huizen in deze en andere negorijen, totaal verwoest, en vele boomen, die bereids de stormen van eene eeuw het hoofd geboden hadden, werden uit den grond gerukt. In 1843 werd deze kerk en die van Moa andermaal door eenen orkaan verwoest, en bijna ongeloofbaar zijn de verhalen, die de inlanders mij nog heden deden van de vernielingen, door dezen laatsten orkaan aangerigt. Aan de hevigheid daarvan schrijven zij ook het grootendeels verdwijnen der honigbijen toe, waarvan bereids hiervoren gesproken is.

De maanden September en Oktober zijn in deze streken de stille maanden, doch kenmerken zich vaak door aardbevingen en onweders, die echter zelden verwoestingen schijnen aan te rigten.

Bevolking.

Getal inwoners. Volgens den hierachter gevoegden staat

1ª. A. bedraagt de gezamenlijke bevolking der Z. W. eilanden nagenoeg 46,000 zielen en is op vele der eilanden steeds toenemende, onder anderen op Moa, Lettie, Roma en Babber. Op Kisser schijnt zij nagenoeg stationair te blijven, hetgeen moet worden toegeschreven aan de hongersnooden, die zich van tijd tot tijd op dat eiland meer laten gevoelen dan elders en vele menschen wegslepen of nopen te verhuizen.

De bevolking van Damme schijnt sterk afnemende te zijn.

In de jaren 1833—35 was de bevolking van Lettie zeer gedund door de kinderpokken, die gedurende dien tijd dáár gewoed hebben en die de Lettienezen van Wetter hadden overgebragt, bij gelegenheid dat zij daarhenen geweest waren om wraak te nemen wegens het ombrengen van eenigen hunner landgenooten door die van Wetter.

Sommigen der Z. W. eilanden zijn omringd door eenige kleine eilanden (gelijk uit den staat 1ª. B. blijkt), die grootendeels onbewoond zijn.

Ofschoon deze eilanden over het algemeen vrij sterk bevolkt zijn, is de grond er in gewone tijden zoo vruchtbaar, dat er overal, met uitzondering van Loeang, zoo als wij reeds hierboven zagen, een overvloed van voedingsmiddelen bestaat.

De Z. W. eilanden zijn meest in distrikten verdeeld, die bijna altijd genoemd zijn naar de hoofdkampong en meerdere kleine kampongs bevatten. De geheele oppervlakte dezer eilanden is dus bewoond en bedekt door kampongs, die meer of min verspreid liggen. Sommige hoofdkampongs, b. v. die van Tomboa en Toeteke op Lettie en die van Tipa op Babber, zijn sterk bevolkt, zoodat de huizen tamelijk digt opeengedrongen staan.

De huizen zijn over het algemeen ruim, van planken gebouwd en met niepabladeren gedekt.

In het midden dier woningen bevindt zich een trap, die naar den zolder geleidt, waar steeds het offertafeltje »danne waniotné staat, waarvan wij later gelegenheid zullen hebben te spreken.

Iedere negorij of kampong heeft een beschermheilige, ornoesa genaamd, die meestal in het midden hunner negorij, in eene zittende of hurkende houding, met de handen tegen de slapen van het hoofd — in welke houding zij hunne dooden begraven — wordt voorgesteld en waaraan dagelijks kleine offeranden worden gewijd.

De negorijen zijn steeds van muren van klipsteenen voorzien en dikwerf door buitenmuren nog meer versterkt.

De negorijen op Moa en Lettie munten in dit opzigt boven de anderen uit, zoodat sommigen bijna kleine vestingen te noemen en voor eenen inlandschen vijand onneembaar zijn.

Zelden woont er meer dan een huisgezin in elk huis, wanneer de bewoners tot de twee vrije kasten behooren. Uit den slavenstand ziet men twee of drie gezinnen zich bijeenvoegen.

Afstamming. Omtrent hunne afstamming verkeert men in het onzekere, daar hunne vroegere geschiedverhalen hieromtrent het stilzwijgen bewaren; althans de meest beschaafde hoofden hebben mij daaromtrent geene inlichtingen kunnen geven. Daar zij echter zeer verbroederd en bevriend zijn met de stammen, die oostelijk-Timor bewonen, bij hen kapalla tanah genaamd, en de marna's daaruit dikwerf hunne vrouwen kiezen, zou het mij niet verwonderen, dat zij van dáár afstammen, hetgeen nog meer bevestiging vindt doordien, volgens opgave van een der meest beschaafde christenhoofden van Lettie, de godsdienstige gebruiken der Hindoes op de Z. W. eilanden bijna geheel dezelfden zijn, als die der bewoners van dit gedeelte van Timor, en beiden beweren, dat hunne godsdienstleer van Loeang is uitgegaan.

Taal. De bewoners der Z. W. eilanden spreken, naar het mij voorkomt, ééne taal, doch die op de verschillende eilanden met zulk eenen geheel veranderden tongval gesproken wordt en dikwerf in de uitgangen en verbuigingen der wortelwoorden onderling zoozeer afwijken, dat de bewoners der verschillende eilanden elkander niet altijd verstaan. De taal is echter meer beschaafd en rijker aan woorden dan eenige andere taal, die in dezen Archipel gesproken wordt.

De zelfstandige naamwoorden schijnen drie geslachten te hebben: het mannelijke, het vrouwelijke en het onzijdige. Het laatstgenoemde wordt voor alle onbezielde zaken gebezigd.

De bepalende lidwoorden zijn *di*, *do*, *dew*; de onbepalende, *si*, *so*, *sew*, en de bezittelijke vorm wordt uitgedrukt door *ne*, *ni*, *noe* achter het woord te plaatsen.

De zelfstandige naamwoorden worden van de werkwoorden gevormd door *eni* vóór het wortelwoord te plaatsen. Is de eerste letter van het wortelwoord een medeklinker, dan komt die vóór het toevoegsel te staan, bv. leeren: *watoetoe*; *leer* of onderwijs: *eni-atoetoe;* stelen: *diori;* diefstal: *deni-ori*, dat wordt uitgesproken *deniori*.

De werkwoorden hebben hunne vervoegingen, gelijk de zelfstandige naamwoorden hunne verbuigingen.

B. v: het werkwoord leeren:

leeren	watoetoe
leerende	di watoetoe
geleerd	er watoetoe
ik leer	au watoetoe
gij leert	oepoe atoetoe
hij leert	ena watoetoe
wij leeren	ihe of amie watoetoe
gij leert	miem pi atoetoe
zij leeren	ere watoetoe.

De verledene tijd wordt gevormd door bijvoeging van

het woord silmakke?, de volmaakt verledene tijd door silmakla en de meer dan volmaakt verledene tijd door selmakke-polsora, de toekomende tijd door plaatsing van het woordje „pel" tusschen het persoonlijk voornaamwoord en het werkwoord, en de bijvoegende wijs wordt te kennen gegeven door de plaatsing van het woordje toetspo vóór het persoonlijk voornaamwoord.

Op Babber heeft de taal het minst overeenkomst met die der overige Z. W. eilanden en bevat, zoo als de Djeroe behasa Tepa mij verhaalde, vele Tenimbresche woorden.

Verdeeling der inwoners naar hunne bijzondere standen.

De bevolking der Z. W. eilanden is verdeeld in drie standen. De eerste is de eigenlijke adelstand, die bijzondere voorregten geniet, waaruit alleen de hoofden en de opperpriesters hunner godsdienst gekozen worden. Deze adel is trotsch en hooghartig, dikwerf zelfs willekeurig en wreed, maar wordt toch algemeen geëerd en gevreesd. De adelstand heet „marna."

De tweede stand is die der vrije landbouwers en grondbezitters, die, gelijk wij later zien zullen, een zeker aandeel in het landbestuur hebben, in enkele gevallen zelfs tot hoofden kunnen gekozen worden, en waaruit men steeds de mindere priesters kiest; doch zulk een hoofd of priester uit den tweeden stand blijft altijd in rang beneden een niet besturenden of niet tot den priesterstand behoorenden marna. Den tweeden stand noemt men „poer", dat ik niet geloof dat een oorspronkelijk woord, doch welligt eene verbastering is van het hollandsche „boer."

De derde stand is die der slaven of lijfeigenen, die geene de minste voorregten genieten en niet beter kunnen vergeleken worden dan bij de Russische grondboeren. Men heeft twee soorten van slaven: zij, die den eigenaar van den grond en zij, die aan bijzondere personen toebehooren.

Gezondheidstoestand. Zoo als uit hetgeen hierboven onder de afdeeling weêrs- en luchtgesteldheid gezegd is, reeds genoegzaam kan blijken, laat over het algemeen de gezondheidstoestand niets te wenschen over. De eenige ziekte, die dikwerf groote verwoestingen aanrigt, is de kinderziekte, waarvoor de inboorlingen dan ook zoo bevreesd zijn, dat zij iemand, die van de pokken aangetast is, schuwen, zoo als wij eenen pestzieke doen zouden. Ik geloof, dat niet veel moeite zou inhebben de koepok-inenting hier in te voeren, eensdeels uithoofde van de vrees, die de bewoners voor de kinderziekte hebben en ten tweede, omdat er geene mij bekende godsdienstige of volksveroordeelen zijn, die daaraan in den weg staan. Het meest afdoende middel om, zonder eenige tegenstreving, die weldaad door de bevolking te doen aannemen, zou natuurlijkerwijze zijn, om daartoe een tijdperk te kiezen, waarop die ziekte heerscht of geheerscht had.

In de geneeskunde zijn de inboorlingen hoogst onbedreven; zij stellen veel vertrouwen in de Europesche geneesmiddelen, en de zendelingen hebben dikwerf door het van pas toedienen daarvan en het genezen van ligte ongesteldheden hunnen invloed aanmerkelijk uitgebreid.

Ligchaamsbouw. De ligchaamsbouw van deze volkeren is rijzig, wel geëvenredigd en sterk. Hunne huid is ligtbruin gekleurd, ligter dan die van den Javaan. De gemiddelde lengte der mannen is 1, 55 tot 1, 6 Nederl. el. De vrouwen zijn mede rijzig en fraai gevormd en brengen gemeenlijk een groot getal kinderen ter wereld.

Op dit alles maken de bewoners van het eiland Damme eene treurige uitzondering, gelijk uit hetgeen reeds hierboven gezegd is blijken kan.

Karakter, goede en kwade trekken, hoofdgebreken. Het karakter dezer volkeren is goed, wanneer zij billijk en regtvaardig worden behandeld; doch zij zijn minder gedul-

dig en leidzaam, wanneer zij, naar hunne meening, verongelijkt worden. Zij betoonen eerbied en gehoorzaamheid aan hunne wettige hoofden, doch verdragen weinig van hunne gelijken of vreemden. Zij zijn oorlogzuchtig en dapper in het veld. Zij hebben dan ook niet de gewoonte, zoo als veel inlandsche volkeren, om elkander alleen uit de verte te bevechten, doch durven hunnen vijand zeer goed onder de oogen zien. In den oorlog zijn zij wreed en geven zelden kwartier. Hunne gevangene vijanden maken zij tot slaven. Overigens zijn zij in het dagelijksch leven onbezorgd, zelfs groote liefhebbers van luidruchtige vermaken, onder anderen van den dans, die bijna onafscheidelijk aan hunne feesten verbonden is. Zij zijn mede groote liefhebbers van geestrijke dranken en bereiden eene soort van anijs uit den kolieboom. Eigenlijk gezegde dronkaards vindt men nogtans weinig onder hen; doch hunne feesten zijn meestal bacchanaliën in den volsten zin des woords.

De mannen hebben gemeenlijk ééne vrouw, aan welke zij zeer gehecht zijn en die zij zeer goed behandelen; doch het is door hunne wetten of gewoonten niet bepaald verboden meer dan ééne vrouw te hebben. De aanzienlijken, de marna's, wanneer zij geene christenen zijn, maken van dit voorregt soms nog wel eens gebruik. Daar het aantal vrouwen intusschen tamelijk gelijk staat met dat der mannen, zoo is de polygamie ook alleen voor mannen uit den hoogsten stand mogelijk.

De gehuwde vrouwen zijn kuisch en trouw aan hare mannen. De ongehuwden zien er echter geene schande in om met eenen man te leven, zonder den rang van zijne huisvrouw te bekleeden. Men heeft hier ook vrouwen, die hun ligchaam voor een iegelijk veil hebben; doch zij worden algemeen veracht en mogen niet in het gezelschap van andere vrouwen komen, ja moeten zich zelfs met het aangezigt ter aarde werpen, wanneer zij eene eerlijke vrouw

ontmoeten. Zij worden in de landstaal le-aje of li-aje idew genoemd: eene uitdrukking, die op eene krachtige wijze het schandelijke van hun bedrijf te kennen geeft, doch die ik kiesheidshalve onvertaald laat.

Het gebruik om bij het aangaan van een huwelijk eenen bruidschat te betalen bestaat hier niet. Een jongeling, wenschende te huwen, kiest eene vrouw en geeft een feest ter eere van den beschermgod van zijnen stam en van dien zijner echtgenoot, waartoe gemeenlijk een groot aantal buffels, geiten en schapen vereischt wordt.

De priester verklaart, wanneer dit feest ten genoegen is afgeloopen, het huwelijk voor gesloten, door de vrouw, in statigen optogt, vergezeld van vrienden en magen, naar het huis des echtgenoots te geleiden, waar deze zijne gade op den drempel ontvangt en met haar eenige offeranden brengt aan de zielen van de afgestorvene magen des mans, bestaande in het branden van eenig hout op het offertafeltje danne-waniotné, waarvan reeds hierboven gesproken is.

Ieder huwt in den regel in zijn eigen stand; doch somtijds gebeurt het wel, dat de man eene vrouw kiest uit eenen minderen stand. De kinderen, uit zoodanig huwelijk gesproten, volgen den stand hunner moeder.

Wanneer eene vrouw uit eenen hoogeren stand huwt of gemeenschap heeft met een' man uit minderen stand, dan werpt zij daardoor een blaam op zich zelve en op haar geheele geslacht, door hetwelk zij met de grootste verachting wordt bejegend. Een huwelijk tusschen een slaaf en eene vrouw uit de marna's is onmogelijk en onbestaanbaar; doch mogt eene vrouw van die bevoorregte klasse zich zoo ver vergeten, van hare gunsten aan eenen slaaf te schenken, dan kunnen beiden, bij ontdekking, den dood niet ontgaan.

De geboorten geven geen aanleiding tot bijzondere feesten, en de plegtigheden bij begrafenissen staan in zulk een naauw verband met het godsdienststelsel, dat de beschrijving

daarvan onder die rubriek het best hare plaats zal vinden.

Godsdienst. Op deze eilanden zijn reeds ten tijde der O. I. Kompagnie zendelingen werkzaam geweest. Op alle eilanden vindt men dan ook nog kerken of de ruïnes daarvan en van zendelingswoningen en nog eenig denkbeeld van het christendom. Op Babber beweren de meeste hoofden zelfs nog heden ten dage christenen te zijn, omdat hunne voorouders dit waren. Op Babber, Wetang, Loeang, Ternatte, Lakor en zelfs Damme kan men nogtans gerust zeggen, dat geene christenen meer zijn, daar ook zij, wier voorvaders christenen waren, tot het heidendom zijn teruggezonken en zich alleen door hunne kleeding van hunne geloofsgenooten onderscheiden.

Op Moa, Lettie, Kisser en Roma, waar de zendelingen tot het jaar 1841 zijn werkzaam geweest en waar nu nog Ambonsche schoolmeesters zijn, schijnt het christendom vaster en dieper wortelen geschoten te hebben, en, naar het mij voorkomt, behoeven de christenen van die eilanden (ik bedoel niet zoo zeer het aankomend geslacht, dan wel de bejaarden, die van het onderrigt der zendelingen hebben kunnen gebruik maken) noch in beschaving, noch in godsdienstzin, noch in zuiverheid van begrippen en in kennis van den bijbel achter te staan bij onze Ambonsche christenen.

Hier volgt eene opgave der christen-gemeenten op die eilanden:

Gemeenten.	Lidmaten.		Die nog geene belijdenis gedaan hebben.		Ongedoopten.		School kinderen.		Totaal.	
	Mn.	Vr.	Mann.	Vr.	Mn.	Vr.	Jong.	Ms.	Mann.	Vr.
Lettie (Siraaij).	5	10	93	78	23	27	21	18	142	133
» (Nerwaroe).	15	17	106	90	42	45	27	31	190	183
Moa (Pattij).	13	22	85	88	36	41	19	23	153	174
Roma (Jeroesoe).	37	33	53	68	31	29	16	27	142	157
Kisser (Wanrelij).	107	115	213	191	144	157	41	46	501	507
Wetter. . .	2	1	»	»	»	»	»	»	»	»
	179	198	555	515	276	299	124	145	1128	1154

Dus zijn er op de Z. W. eilanden in het geheel 2282 christenen, waaronder slechts 377 personen, die én gedoopt zijn én belijdenis hebben afgelegd, en 1070 volwassenen, die alléén gedoopt zijn, terwijl een getal van 575 volwassenen en 268 kinderen nog niet den H. Doop hebben ontvangen.

De overige bewoners dezer eilanden zijn heidenen en hebben alleen eene godsdienstleer, die zij van Loeang oorspronkelijk meenen. Vandaar dat al de bewoners der Z. W. eilanden een hoogen eerbied koesteren voor de Loeangers en ieder priester verpligt is minstens drie malen in zijn leven dit eiland te bezoeken.

Deze heidenen erkennen een oppergod, Matsoena makeissie makelavene genaamd, hetgeen letterlijk beteekent de grootere en de meerdere God. Deze God bestuurt en onderhoudt het Heelal en bemoeit zich niet met de aangelegenheden der menschen. Het lot der menschen is in handen van twee ondergoden, Oplaire warwasse en Oplaire mimetteme genaamd. De eerste regelt het lot der blanke menschen, en de andere is de bestuurder der lotgevallen van het donker gekleurde menschenras. Voor den God des Heelals warwasse en den Oplaire hebben zij dan ook wel eenen diepen eerbied, en zullen zij zich in het bijzonder wachten van den naam des eersten zonder het diepst ontzag uit te spreken; doch zij plengen alleen offeranden en bewijzen bijzondere eer aan den Oplaire mimetteme.

Buiten deze goden heeft ieder individu zijne beschermgoden, Ornoesa genaamd, wier beeldtenis men in de negorijen, in de woningen, praauwen, tuinen en overal aantreft. Overigens gelooven zij aan booze geesten, Swangie's, aan wier invloed zij vele ziekten en rampen, die hen overkomen, toeschrijven.

Zij gelooven aan een leven na dit leven en aan eene vergeldingsplaats van goed en kwaad, waarheen niet de

ziel, doch, zoo als zij zeggen, het verfijnde en veredelde ligchaam verhuist. Dit noemen zij ihartere make takke matti: vertaald, hetgeen niet sterft.

De braven gaan naar eene goede plaats, de kwaden naar eene zekere plaats, noese se rewiali genaamd, letterlijk: rand der aarde. Dáár moeten zij onophoudelijk allerlei der menschen kracht te bovengaanden arbeid verrigten, die te zwaarder en ondragelijker wordt, naarmate men slechter heeft geleefd. Zij, die veel kwaad gedaan hebben, worden onophoudelijk in groote ketels met olie of water gekookt. Welke en waar de plaats is voor de braven en deugdzamen, hoe zij dáár leven en welke genoegens zij dáár smaken zullen, daarvan hebben zij zeer verwarde en duistere denkbeelden.

Ieder landschap heeft zijn opperpriester en verscheidene onderpriesters. De opperpriester heet Arriessere en wordt steeds uit de marna's gekozen.

Eens in het jaar of somtijds wel om de twee jaren geeft de opperpriester te kennen, dat de Oplaire een offer verlangt. De negorij, daarvan kennis bekomen hebbende, zendt hare dapperste krijgers uit, om drie koppen te snellen. Vroeger gebruikte men tot die feesten werkelijk menschenhoofden, gelijk thans nog op Wetter geschiedt; langzamerhand is dit gebruik uit de zeden geweken, en thans neemt men daarvoor klappers, die de menschenhoofden voorstellen. Ik geloof echter met zekerheid te kunnen zeggen, dat heden ten dage, na geeindigden krijg, de hoofden hunner verslagene vijanden bij dit feest zouden gebezigd worden.

Wanneer de uitgezonden krijgers zijn teruggekeerd, begeven de priesters zich, aan het hoofd der geheele bevolking, de mannen in krijgsgewaad, het ligchaam beschilderd, de vrouwen in hunne sierlijkste kleedjes uitgedost, het hoofd met bladeren omkranst en het ligchaam met koralen en versierselen omhangen, naar de plaats, waar de koppensnellers met hunnen roof zich bevinden. Deze worden dan om strijd

wegens hunne dapperheid geprezen, vooral door de vrouwen, die eenige dansen om hen uitvoeren en hen eindelijk met de gesnelde hoofden in haar midden nemen en zoo naar de plaats geleiden, waar het offervee gereed staat. Op een teeken van den arriessere vallen eenige mannen aan op de offerdieren en heeft er een vreesselijk bloedbad plaats. De gesnelde hoofden worden met het bloed besprenkeld, de priester spreekt daarover eenige formulieren uit en plaatst ze vervolgens in het priestershuis (de kerk) der negorij. Wanneer de hoofden in het priestershuis zijn aangekomen, dan vallen de ligchamen, zoo als zij zeggen, aan den Oplaire ten deel, die een groot liefhebber van menschenvleesch schijnt te zijn. Bij die feesten wordt schandelijk veel gedronken en hebben allerlei bacchanaliën plaats. Gelukkig, dat zij niet dikwerf kunnen plaats hebben, omdat zij te veel vee kosten. Zulk een feest wordt pork genaamd.

Godsdienstige plegtigheid bij begrafenis. Wanneer iemand uit de twee eerste standen komt te sterven, vereenigen zich al zijne magen en vrienden aan het sterfhuis, waar het lijk wordt gewasschen en gereinigd en in lijnwaad gewikkeld. Vervolgens wordt door de priesters een groot vuur aangestoken, dat drie dagen en drie nachten onafgebroken moet worden onderhouden. Gedurende dien tijd blijft de ziel of het verfijnende ligchaam om het sterfhuis rondzwerven, en dit vuur dient dan ook om haar voor te lichten, opdat zij niet zou verdwalen noch zich stooten enz. Den derden dag verschijnt de priester weder, en nadat er weder, naarmate van den stand des afgestorvene, eenig vee geslagt is, neemt hij een klein beeldje, spreekt daarover het een of ander bezweringsformulier uit en roept de ziel op om zoo lang in dit beeldje te varen, tot dat de Oplaire zal beslist hebben of zij naar de goede plaats of naar de noerese rewiale zal moeten gaan.

Wanneer de ziel aan die uitnoodiging voldoet — er zijn

geene voorbeelden bekend, dat zij in dat opzigt ooit wederspannig is geweest — dan wordt het vuur uitgemaakt en het ligchaam kan worden bijgezet. Het poppetje, waarin de ziel tijdelijk verblijf neemt, wordt aan de bloedverwanten ter hand gesteld en op het offertafeltje danne wanotné geplaatst. Dit poppetje heet davine.

De begrafenis heeft plaats op deze wijze: het in lijnwaad gewikkelde ligchaam wordt, in eene hurkende houding zamengedrongen, met de handen tegen het gelaat gedrukt, en aldus in het graf, dat buiten de negorij, veeltijds in een der tuinen van den afgestorvene gelegen is, bijgezet; vervolgens worden in dat graf eenige eetwaren, dikwerf ook de wapenen van den overledene geplaatst, terwijl velen hem geschenken medegeven of boodschappen influisteren voor hunne vrienden en magen, wanneer hij die hier namaals mogt ontmoeten.

De begrafenis noemt men rawene o waaij, letterlijk uitdooven van het vuur, omdat op dien dag het vuur wordt uitgedoofd.

Intusschen telt men onder dit heidensche volk ook vrijgeesten, die het bestaan van eene godheid en van een leven na dit leven ontkennen. De zoodanigen zeggen, dat na dit leven alles gedaan is en worden daarom ook Matte die er malo genaamt, hetgeen beteekent: dood is verloren.

Beschaving.

Onderwijs. De Hindoesche jeugd geniet geen het minste onderwijs, en vele christenouders moeten vaak gedwongen worden om hunne kinderen naar de scholen te zenden, die nog te Moa, Lettie, Roma en Kisser bestaan en onder de leiding van zoogenaamde Ambonsche meesters gesteld zijn. Velen zijn dáár reeds lange jaren, zoodat zij, wat bekwaam-

heid betreft, niet op ééne lijn kunnen gesteld worden met de onderwijzers, die hunne opleiding in het instituut van het Nederlandsch zendeling-genootschap, onder de leiding van den ijverigen en kundigen Roskott, ontvangen hebben. Hun onderrigt bepaalt zich dan ook meestal tot het onderwijs in het lezen en schrijven, waarin echter de meeste kinderen het tot op eene tamelijke hoogte gebragt hebben.

Wijders wordt onderrigt gegeven in de bijbelsche geschiednis, in de eerste beginselen der christelijke godsdienstleer, naar eene handleiding, door de zendelingen achtergelaten.

Over het algemeen werd zeer geklaagd over het gemis aan goede schoolboeken, papier, bijbels en gezangboeken.

Des zondags houden de meesters godsdienstoefening in de kerk, die vrij wel bezocht wordt.

Kunsten en Wetenschappen.

Wat wij gewoon zijn wetenschappen te noemen, is hier natuurlijk onbekend. Het volk bezit echter een zekeren kunstzin en kunstvaardigheid. Hunne huizen en hun huisraad getuigen reeds dikwerf van eenen zekeren smaak en zucht tot gemak. Hunne praauwen zijn fraai gebouwd en met allerlei versierselen en snijwerk voorzien. Zij verstaan de kunst om letters, niet alleen in hout, maar ook in steen uit te houwen. Zij bewerken het goud en het ijzer en vervaardigen eene menigte kleinigheden, die van hunne kunstvaardigheid getuigen. Op Kisser heb ik zelfs gouden en zilveren versierselen gezien, die zoo fijn en smaakvol waren bewerkt, dat zij mijne verbazing opwekten.

Nijverheid.

Jagt en visscherij. De eerste wordt bijna nimmer door den inlander, de laatste niet zoo ijverig uitgeoefend als op vele andere eilanden.

Gelijk echter reeds gezegd is in de rubriek algemeene beschrijving, verwaarloozen zij dien tak van nijverheid niet geheel, maar vangen dikwerf meer dan voor hunne eigene behoeften noodig is. Die visch wordt dan gedroogd of ook wel gezouten en aan de naburige eilanden of aan de handelaren verkocht.

Landbouw. De landbouw is de dagelijksche en liefste arbeid van deze eilanders, ofschoon hij op eene hoogst onvolkomene wijze wordt uitgeoefend. Den ploeg, welk nuttig werktuig zij zoo ligt zouden kunnen aanwenden, daar zij veel hoornvee bezitten, kennen zij niet, doch werken den grond om door middel van scherp gepunte, met ijzer beslagene stokken. Op Moa, Lettie en Kisser wordt de grond voor de teelt van sommige voortbrengselen bemest. Des avonds worden de karbouwen en het andere vee in de kralen opgesloten en de mest verzameld.

Zij verbouwen eene menigte aard-, veld- en huisvruchten, als: obies, uijen, rijst, turksche tarwe, katjang, manilla, enkele moesgroenten, onder anderen peterselie, spinazie en sellerij. Zij bezitten overvloed van tropische vruchten, als: ananas, pisang, ramboetan, doekoe's, heerlijke oranje-appelen, citroenen, mangga's, mangoestan, enz. Onder de boomsoorten, die den mensch tot nut en voedsel tevens verstrekken, komen vooral in aanmerking de klapperboom, de lontaar en kolieboom, benevens de soukonboom. De sagoepalm heb ik alleen gevonden op het eiland Damme en op Moa.

De katoenheester komt bijna overal voor en het veelvuldigst op Kisser. De inlanders vervaardigen daarvan sarongs, kleedjes, eene soort van sprei of deken, snikker genoemd, voorts lijnen en vischnetten, die in den geheelen Archipel zeer gezocht zijn.

Veeteelt. Wat men in Europa veeteelt noemen zou, bestaat hier natuurlijk niet. Niettemin heeft ieder poer zijne karbouwen, geiten, schapen en varkens. Des daags zoeken

die dieren, onder opzigt hunner wachters, die altijd tot den slavenstand behooren, hun eigen voedsel op de weiden van de negorij of op de gronden van den eigenaar, en des nachts worden zij in hunne eigene kralen geschut.

De karbouwen zijn op deze eilanden kleiner dan op Java. Het vleesch is minder taai en grof; zelfs wanneer het beest niet oud is, is het zeer malsch en smakelijk. Op Wetter zijn de karbouwen even groot en zwaar als op Java. De wijfjes geven eene vette en voedzame melk, die de inwoners deels drinken, deels tot boter verwerken. Die boter heeft de kleur van Hollandsche hooiboter en is dus minder ligt gekleurd dan die, welke op Java gemaakt wordt.

De schapen zijn kortharig, doch groot en vet. Zij behooren tot het Timoresche ras.

De paarden, waaronder ik enkele zeer fraaije bespeurd heb, zijn van hetzelfde ras, gemeenlijk niet boven de 3 voeten 10 duimen groot, doch meestal slechts 3 voeten 8 duimen metende.

De bokken en geiten, die hier voorkomen, zijn almede van hetzelfde ras. De eersten hebben fraaije horens en lang haar, zoodat zij dikwerf aan Russische bokken doen denken.

Varkens zijn zeer menigvuldig. Zij worden met oude klappers, djagon enz. gevoed en zijn zeer zwaar en vet.

Ik heb geene opgaven van den veestapel kunnen bekomen, doch heb van alle hoofden de belofte ontvangen, dat zij zouden zorgen, mij daaromtrent bij eene volgende reis juiste opgaven te kunnen mededeelen.

Pluimvee. Kippen, eenden en duiven zijn op al deze eilanden zeer menigvuldig en voor geringe prijzen te bekomen. Voor een Boslemmer mes krijgt men b. v. twee volwassen kippen of een eend. Tamme duiven, die zeer klein, doch smakelijk zijn, heeft men bijna te geef. Wilde duiven kan men zooveel in de bosschen vinden als men wil. Ander

pluimvee, als ganzen, kalkoenen enz., heb ik op deze eilanden niet gezien.

De eijeren maken het handelsartikel der vrouwen uit. Daarom ruilt men die meestal tegen naalden, spelden, garen of band. Voor eene waarde van 2 of 3 duiten heeft men 8 of 12 eijeren.

Ambachten of bedrijven.

Personen, die zich uitsluitend aan het een of ander bedrijf of ambacht toewijden, vindt men hier niet. Vandaar dan ook, dat meest alle takken van nijverheid nog op zulk een laag standpunt staan, niettegenstaande de leerzaamheid en de vatbaarheid dezer volken. Het is toch eene onbetwistbare waarheid, dat verdeeling van den arbeid het beste middel is om goed en goedkoop werk te verkrijgen

Handel.

De handel, die op deze eilanden gedreven wordt, heeft weinig te beduiden en is voor een groot gedeelte in handen der Makassaren, terwijl nog slechts enkele padoewakangs van Banda deze eilanden bezoeken.

De voornaamste handelplaatsen zijn Loeang en Wetter: de eerste als hoofdmarkt voor de tripang en karet, de andere voor de was. De Lettienezen en de Loeangers onderhouden het handelsverkeer tusschen de overige eilanden van deze groep, terwijl Kisser en Roma veeltijds handel drijven op Wetter. De Lettienezen varen ook dikwerf naar Groot-Timor, om uijen en was af te halen, die zij weder met de Loeangers tegen ijzer en lijnwaden ruilen.

De meest gewilde artikelen van invoer zijn: lijnwaden, liefst rood, wit of blaauw katoen, staafijzer, parangs, messen, bijlen, grof en fijn koperdraad, vischhaken, spijkers, grove aarden borden en kommen, koralen, vuurwapenen en kruid.

De uitvoerartikelen zijn: tripang, karet en was.

Men berekent, dat jaarlijks door deze eilanden de volgende hoeveelheden aan den algemeenen handel geleverd worden, als:

	Tripang.	Karet.	Was.
Babber en Onderhoorigheden	150	0,50	—
Loeang	400	3	—
Damme	50	1	—
Moa			20
Lettie			15
Roma	80	1,50	30
Kisser			10
Wetter			250
Totaal	680	6	325 pik.

Voorts levert Wetter nog honig en sandelhout.

De ruilingswaarde dezer goederen heb ik niet met genoegzame zekerheid kunnen ontwaren om daaromtrent eenige opgaven te durven doen.

Bestuur.

Het bestuur wordt uitgeoefend door hoofden, die men veilig distriktshoofden zou kunnen noemen, onder den titel van radja of opper-orangkaja en orangkaja.

De hoofden worden uit de marna's gekozen, en in enkele gevallen kiest men ook wel hoofden uit den tweeden stand; doch alleen wanneer het regerend geslacht is uitgestorven en de negorij op het oogenblik niet de middelen bezit om een marna uit een ander geslacht tot haar hoofd te bekomen of het niet eens kan worden over de voorwaarden, waarop partijen het gezag willen aanvaarden of toevertrouwen.

Wanneer er nog leden van het regerend geslacht in leven zijn, is de keus tot deze bepaald, en bij voorkeur verkiest men een zoon van eene der dochters van het overleden hoofd tot regent.

Deze hoofden voeren, in gewone zaken, het uitsluitend

gezag. Zij beslissen in alle geschillen tusschen hunne onderdanen en spreken alleen over hen regt. Wanneer het geschillen geldt tusschen twee negorijen onderling, dan hebben al de vrije mannen eene stem en wordt de zaak op de baleo behandeld en beslist. Is echter het besluit eenmaal genomen, dan berust de uitvoerende magt weder bij het hoofd, dat alleen geregtigd is de bevelen te geven, die hij daartoe noodig oordeelt.

Alle misdrijven worden met boeten in vee betaald, waarvan een gedeelte aan de priesters vervalt en tot offeranden bestemd is, terwijl het andere deel ten voordeele der geheele negorij komt. Het vee, als boete opgebragt, wordt onmiddelijk gedood en in stukken gekapt, en een iegelijk neemt daarvan zooveel als hij magtig kan worden.

De moord, aan een hoofd gepleegd, wordt behalve met boete, waarvoor de geheele famille van den dader aansprakelijk is, met den dood gestraft.

Overigens bestaat er nog eene soort van vendetta of bloedwraak, die nogtans moet ophouden, zoodra de dader van eenen moord door het hoofd gevonnisd is en hij de boete betaald heeft. Doodt een der aanverwanten van den verslagene hem vóór dien tijd, dan is hij onstrafbaar.

Verdeeling dezer eilanden in distrikten.

Al deze eilanden zijn, gelijk op den hierachter gevoegden staat is uitgedrukt, in distrikten verdeeld, die allen door onafhankelijke hoofden bestuurd worden.

De eilanden Moa, Kisser en Wetter hebben echter nog een algemeen hoofd, onder den titel van opper-orangkaja te Moa, en van radja te Kisser en Wetter. Deze oefenen volstrekt geen gezag uit in eenig landschap, doch beslissen alleen in twisten tusschen twee negorijen of landschappen, die onder verschillende hoofden zijn, en bevelen in alle za-

ken, die het algemeen belang der gezamenlijke landschappen betreffen.

Roma heeft slechts een orangkaja, die over het geheele eiland een onbeperkt gebied voert en zeer geëerd is.

De orangkaja van Tepa voert virtualiter het gezag over geheel Babber en Wetang. Deze suprematie heeft hij, geloof ik, aan de strijdbaarheid zijner bevolking te danken Het is dus „le droit du plus fort."

Overblijfselen van vroegere vestiging.

In elke hoofdnegorij dezer eilanden vindt men, gewoonlijk vóór de woning van het hoofd, eene gemetselde paal, waarop een steen rust, met de gewone letter der O. I. Kompagnie. Wijders vindt men:

op Babber, in de negorij Tepa, de ruïne van eene steenen kerk, een sterken muur van het gewezen blokhuis en twee fraaije gemetselde putten;

op Wetang in de negorij Noesiate, drie muren van een klein steenen blokhuis;

op Damme, in de Koelwattie-baai, beneden de negorij Kelie, eene geheel onder geboomte en klimop bedekte ruïne van een steenen blokhuis;

in de Wilhelmus-baai, de ruïne van het fortje Wilhelmus;

op Moa, nabij de negorij Pattie, het blokhuis de Haen, nog in vrij goeden staat, door muren omringd, waarvan nog drie staan en een is ingestort; nabij het fort staat de kerk, die in 1843 gedeeltelijk is ingestort en die men thans bezig was te herstellen;

te Lettie, in de negorij Batoemeaauw, de vrij groote ruïne van het Nederlandsche fort;

te Seraaij, de ruïne van eene steenen kerk, die, na eerst in 1833 door een orkaan te zijn verwoest, weder werd opgebouwd en door den orkaan, die in 1843 heeft gewoed, in haren tegenwoordigen staat gebragt werd, benevens een vervallen woonhuis van den zendeling;

te Sewaroe, eene zeer goede steenen kerk, met kerkhof en een bewoonbaar zendelingshuis, mede van steen;

te Kisser, *nabij de negorij Waurelie*, aan het strand, de vier muren en de kazernen van het fortje *Vollenhoven*, allen in zeer vervallen staat; een weinig verder, de ruïne van de vroegere woning van den ambtenaar der Kompagnie, die, onder den titel van president, over deze eilanden het bestuur voerde; in de negorij Waurelie, eene zeer nette, ruime en goed onderhouden steenen kerk, met konsistoriekamer en kerkhof, benevens eene vervallen zendelingswoning.

Overtuigd van de onvolledigheid dezer aanteekeningen, verzoek ik de lezers van dit tijdschrift in aanmerking te willen nemen, dat ik deze eilanden voor de eerste maal en wel slechts voor weinige dagen heb bezocht en dat het veeltijds hoogst moeijelijk is van den inlander al die inlichtingen te bekomen, die men zoo gaarne zou verlangen en die men, om een eenigzins volledig werk te kunnen leveren, zoozeer noodig heeft.

STAAT, *aantoonende het Cijfer der bevolking, mitsgaders de verdeeling en de voornaamste negorijen op de Zuid-Westereilanden en hare hoofden. Jaar* 1852.

Eilanden.	Distrikten.	Negorijen.	Volwassene. Mn.	Volwassene. Vr.	Kinderen. Jong.	Kinderen. Meisj.	Totaal.	Regerende hoofden.
Babber, met de omliggende eilanden, Dain, Marsila, Duwelosa en Dawera. . .	Tepa. .	Tepa. Warlokkie. Bloboei. Nowoei. en Watoeroepa.	.	.	.	.	ca 2400	Pieter Paulusz. o/k.
	Blawas. . .	Latoeron. Kokkiwarie. Ariroil. Wakpopapie. Asarie. . . Haloetee. Oetoewawa. Tella. Blawas. H.	.	.	.	.	ca 3000	Larwera. o/k.
Wetang.	Nosiate. . .	Noesiate. H. Wareriel. Nawatto.	.	.	.	.	ca. 400	Trapi. o/k.
	Pottie. . .	Pottie. H. . . . . . Romomaljé Wang.	.	.	.	.	ca. 250	Idem.
		Weniwewang Limarang. Warwaroe.	Onder een hoofd: naam onbekend.					
Loeng. .	. . . .	Toerialan. Wewaralan. . . . . . Lariralan. Nawaroe. Littuloelie. Paloewarang.	.	Als	bov.		ca 3600	Volgens de hoofden van Lettie.
Sermatte.	onbekend	onbekend	onb.	onb.	onb.	onb.	onb.	onbekend.
Damme.	Bebbar. .	Solat. Kelie. Illie. Bebber. H.	.	.	.	.	ca 1200	Johannis Anthonio. o/k. Cornelis Gersoon o/k hoofd van het distrikt. Thomas Abraham 2de distrikt hoofd.
	Batumera.	Batumera. H. Commor.	.	.	.	.	ca 1800	Willem Jeremias. o/k. Domingos Louias o/k.
	Milong.	Molor. Kwoei.	.	.	.	.	ca. 800	Adrianus Lucas o/k.
Lakor. Moa.	onbekend.	onbekend. Pattij. H.	.	.	.	.	ca 2000	Christiaan Jurjen, opper o/k.
			Transportere.			.	15450	

Eilanden.	Distrikten.	Negorijen.	Volwassen. Mn.	Volwassen. Vr.	Kinderen. Jong.	Kinderen. Meisj.	Totaal.	Regerende hoofden.
		Per Transport. .					15450	
	Kjerre.	Roksilie. Kles Barat. » Timor. Werwaroe. Noaija.	.	.	.	.	4500	Paulus Bakker o/k. Lucas Tarehe o/k. Waileij o/k.
	Bansawa.	Bansawa. H. Werwelles. Bobo. Kauwatoe. Thoijwewe.	.	.	.	.	ca 2800	Kobus Olivianus o/k. Salamon Lambertus o/k. Stephanus Rubers o/k.
Lettie.	Lewelilie.	Lewelili k. in 6 Kampongs of verspreide gehuchten.	.	.	.	.	1300	Isaac Thomas Belseran o/k.
	Batoemeaaus.	Batoemeaaus					2000	
	Lestoetoe.	Seraaij met 4 verspreide Kampongs of gehuchten.		.	.	.	700	Juriaan Christiaan Karas. Mossa o/k.
	Toeteke.	Toeteke H. in 19 verspreide Kampongs of gehuchten.					2500	Wordt bij minderjarigheid van den orangkaija bestuurd door den kapitein Abraham Stephanus Tatoetoe.
		Serwaroe.	.	.	.	.	180	
	Tombra.	Tombra H. in 30 verspreide Kampongs of gehuchten.	.	.	.	.	3600	Gerardus Koerselei o/k.
	Noewiwang.	Noewiwang (gehucht).	.	.	.	.	1100	Silas Willem, Gezaghebber.
Roma en onderhoorige eilanden, Noesamitta. Noesiate. Motara. Batie. Passier.		Seroesa H.	148	288	150	82	618	David Benidictus de Klerk o/k. vrije menschen.
							157	slaven.
	Een.	Warwakke.	90	80	68	67	305	wapens ter verdediging van het land.
		Nawaroe.	138	171	73	51	433	3 stukken geschut.
		Lawaroe.	42	22	26	34	124	1 lilla.
			Transportere . .				35767	

Eilanden.	Distrikten.	Negorijen.	Volwassene		Kinderen.		Totaal.	Regerende hoofden.
			Mn.	Vr.	Jong.	Meisj.		
			Per Transport. . .				35767	
Neesaketta.		Hela.	8	5	8	8	29	138 geweren. 4 vaten buskruid.
Kieser.	Onder den	radja. . .	.	.	.	.	. .	Philippus Zacharias Bakker.
		Warrilie. H.	.	.	.	.	400	Frederik Zacharias Bakker. o/k
		Jawoesoe.	.	.	.	.	350	
		Poerra Poerra.	.	.	.	.	500	Estephanus Abraham. o/k.
		Nomaka.	.	.	.	.	800	Elias Johannes o/k.
		Oeboesoer.	.	.	.	.	250	Josias Thomas Augustijn o/k.
		Oerata Timor.	.	.	.	.	1100	Moetzager. o/k.
		» Barat.	.	.	.	.	700	Poertiat. o/k.
		Lebelauw.	.	.	.	.	450	Mandaw. o/k.
		Lekloor.	.	.	.	.	750	Christiaan David. o/k.
Wetter.	Onder den	radja. . .	.	.	.	.	. .	Salamon David.
		Jelwakki. H.	.	.	.	.	300	Onder den radja.
		Jelinitte.	.	.	.	.	250	Toeronkolla. o/k.
	Saauw.	Ilimedo.	.	.	.	.	180	Masoeni. o/k.
		Mapassa.	.	.	.	.	400	Maroeak o/k.
	Haroepantej.	Pagar Oelor.	.	.	.	.	700	Lalmettan opper o/k.
		Namiloelio.	.	.	.	.	250	Malakkoe Loeak o/k.
	In het gebergte zijn verscheidene negorijen en gehuchten, die weinig bekend zijn en berekend worden eene bevolking te bezitten van		.	.	.	.	ca 3000	
			Totaal . . .				46176	inwoners.

Rekapitulatie.

Babber	5400	inwoners.
Wetang	650	„
Loeang	3600	„
Sermatte	onbekend	„
Damme	3800	„
Lakor	2000	„
Moa	7300	„
Lettie	11380	„
Roma	1666	„
Kisser	5300	„
Wetter	5080	„
	46176	„

De verdeeling dezer eilanden in distrikten en negorijen, zoo als zij op dezen staat voorkomen, is volgens opgave der betrokkene hoofden zamengesteld. Het getal der inwoners is mede volgens opgave der hoofden, vergeleken met vroegere opgaven der zendelingen en van de heeren kommissarissen Muller, Renoult en den kommisaris voor de Moluksche Eilanden A. L. Weddik, en voorts getoetst aan eigen onderzoek.

De opgaven omtrent het eiland Roma zijn het resultaat van eene opzettelijk gehoudene volkstelling.

De letter achter den naam eener negorij beteekent, dat deze de hoofdnegorij is.

TITELS

DER

JAVAANSCHE GROOTEN

TE

SOERAKARTA,

DOOR

C. F. WINTER (1).

De onder de Javaansche grooten en hunne afstammelingen gebruikelijke adelijke titels, rangen en eereteekens, alsmede hunne voorregten, zijn de volgende:

Titels.

1. *Pangeran hadipatie hanom soedibjo rodjo poetro narendro mataram* is de titel van den oudsten echten zoon van den Soesoehoenan, wanneer hij als opvolger benoemd is.

2. *Pangeran Ngabehie* is de titel van den oudsten onechten zoon van den Soesoehoenan.

3. *Panembahan* is een titel, die gegeven wordt aan den ouderen echten of onechten broeder van den Soesoehoenan, wegens verdiensten of door gunst.

---

(1) De redaktie heeft gemeend in dit stuk de spelling der Javaansche woorden van den schrijver te moeten behouden.

4. *Pangeran hadipatie* is een titel, die gegeven wordt aan de echte of onechte zonen van den Soesoehoenan, wegens verdiensten of door gunst.

5. *Pangeran harjo* is de titel, welke gevoerd wordt door de ondervolgende personen:

a. Alle echte en onechte zonen van den Soesoehoenan, met dat onderscheid alleen, dat de eerste genoemd worden *goestie pangeran* en de laatste *bendoro pangeran.*

b. De echte en onechte zonen van den *Pangeran hadipatie hanom*, wanneer deze den Soesoehoenan opgevolgd is, tenzij de Soesoehoenan anders mogt willen beschikken, namelijk, om hen, voor de troonsbeklimming van hunnen vader, tot pangeran te benoemen.

c. Den oudsten echten, of bij onstentenis van dien, den oudsten onechten kleinzoon van den Soesoehoenan, tenzij deze anders mogt willen beschikken, namelijk om meer dan één zijner echte of onechte kleinzonen tot pangeran te benoemen.

d. Den oudsten echten achterkleinzoon van den Soesoehoenan.

6. *Raden mas goestie* is de titel der echte zonen van den Soesoehoenan in hunne jonge jaren.

7. *Raden mas* is de titel der onechte zonen van den Soesoehoenan, ook die van zijne echte of onechte kleinzonen in hunne jonge jaren.

8. *Raden mas harjo* is de titel van echte of onechte kleinzonen van den Soesoehoenan, die niet tot pangeran verheven zijn.

9. *Raden rijo* of *harjo* is de titel van de echte of onechte achterkleinzonen van den Soesoehoenan, die niet tot pangeran verheven zijn.

10. *Raden mas pandjie* is de titel van alle echte of onechte na-achterkleinzonen van den Soesoehoenan.

11. *Raden bagoes* is de titel van den zoon van *raden mas. harjo* of *raden rijo* of *raden mas pandjie* (zie No. 8, 9, 10)

12. *Raden* is de titel van den zoon van een *raden mas harjo*, *raden rijo*, of *Raden mas pandjie*, wanneer hij tot meerderjarigheid gekomen of gehuwd is.

13. *Mas hagoes* is de titel van den zoon van een *raden* (zie No. 12).

14. *Mas* is de titel van den zoon van een *raden* (zie N°. 12), wanneer hij tot meerderjarigheid gekomen of gehuwd is.

Achter de titels van *raden* en *mas* wordt *pandjie* geplaatst, wanneer de persoon eene burgerlijke of militaire betrekking in den kraton uitoefent.

De vrouwelijke adelijke titels zijn de volgende:

1. *Ratoe* is de titel van de gemalin des Soesoehoenans en die van zijne oudste echte of onechte dochter, wanneer zij gehuwd zijn.

2. *Raden hajoe* is de titel van de echte dochters van den Soesoehoenan, zoo lang zij nog ongehuwd zijn; ook die van de onechte dochters, kleindochters en achterkleindochters van den Soesoehoenan, wanneer zij gehuwd zijn.

3. *Raden hadjeng* is de titel van de onechte dochters, kleindochters en achterkleindochters van den Soesoehoenan in hare jonge jaren.

4. *Raden nganten* is de titel van de na-achterkleindochters van den Soesoehoenan.

5. *Raden roro* is de titel van de dochter van eene *raden nganten* (zie N°. 4), in hare jonge jaren; gehuwd zijnde, *raden*.

6 *Mas roro* is de titel van de dochter van eene *raden* (zie N°. 5), in hare jonge jaren; gehuwd zijnde, *mas hajoe*.

7. *Mas hadjeng* is de titel van de dochter van eene *mas hajoe* (zie N°. 6).

8. *Hembok roro* is de titel van de dochter van eene *mas hadjeng* (zie N°. 7), in hare jonge jaren; gehuwd zijnde, *hembok mas*.

9. *Hembok hadjeng* is de titel van de dochters van eene *hembok mas* (zie N°. 8).

Van bovenstaande titels, in het bijzonder die van *raden mas*, *raden*, *raden hajoe* en *raden hadjeng*, wordt thans veel misbruik gemaakt, wordende deze gevoerd door personen, die daartoe niet geregtigd zijn.

Rangen.

1. *Hadipatie*, meestal voorafgegaan door den titel *raden*, is de hoogste burgerlijke rang, welke bekleed wordt door den *Patih* (rijksbestierder) van den Soesoehoenan.

2. *Wadono* is een rang, op dien van een *hadipatie* volgende en bekleed wordende door de acht voornaamste regenten van den Soesoehoenan.

3. *Wadono hanon hanon* is de rang van alle overige regenten van den Soesoehoenan op de hoofdplaats, uitgezonderd de acht hierboven genoemd.

4. *Kliwon damel*, een rang op een *wadono* volgende en bekleed wordende door personen, die aan voornoemde acht wadono's toegevoegd zijn.

5. *Kliwon djekso* is de rang van den fiskaal bij de *Pradoto*.

6. *Toemenggoeng* is de rang van de regenten voor de policie en die der *Pamadjeggan*.

7. *Panewoe*, een rang op een *kliwon* volgende (zie N°. 4).

8. *Djedjeneng* of *Mantrie sapoeloch*, een rang, gelijk staande met dien van een *panewoe* (zie N°. 7), tot het regtswezen behoorende.

9. *Mantrie*, een rang op een *Panewoe* (zie N°. 7) volgende.

10 *Korie*, een rang, gelijkstaande met dien van een *mantrie*, tot het regtswezen behoorende.

11. *Kebajan*, als boven.

12. *Ronggo*, een rang, gelijk met dien van een *mantrie* (zie N° 9).

13. *Demang*, een rang op een *mantrie* of *ronggo* volgende.

Vrouwelijke rangen.

1. *Hadipatie*, meestal voorafgegaan door den titel van *mas hajoe*, is een rang, die bekleed wordt door het hoofd van al de vrouwelijke bedienden van den Soesoehoenan.

2. *Toemenggoeng*, meestal voorafgegaan door *njahie*, is een rang, op dien van *hadipatie*, hier even genoemd, volgende.

3. *Bekel*, meestal voorafgegaan door *njahie*, zijnde een rang, op dien van *toemenggoeng* volgende.

Insignien.

Van een Pangeran hadipatie hanom.

1 vergulde pajoeng.
1 kendogo (een kistje om kleederen in te doen).
1 bawat (eene soort van zonnescherm van wiroe-bladeren gemaakt).
1 vergulde driedubbele pajoeng.
1 glodog (eene kast, om paardentuig in te doen).
10 pieken.
1 talempak (korte piek).
2 geweren.
2 patroontasschen, met goud beslagen.
2 degens, met gouden schede.
1 schild.
1 boemboeng van goud (sigarenkoker).
1 tjapittan saptangan (een werktuig, om zakdoeken tusschen te doen),
1 gouden oliphant.
1 gouden vogel.
1 gouden bokor (vaas), waarin een drinkvat.
1 id. id. op een gouden schenkblad, dienende om de handen te wasschen.

1 hepok (sirie kistje) met goud beslagen.
1 kotak koeloek (kistje voor een muts).
1 wedoeng (kapmes, met eene schede).
1 gouden kwispedoor.
1 zilveren trekpot.
1 lanté (rotting mas).

Van een Panembahan.

1 vergulde pajoeng.
1 bawat.
1 kendogo.
7 pieken.
1 rotan, met goud beslagen.
1 gouden bokor.
1 kotak koeloek.
1 hepok.
1 lanté.
1 wedoeng.
1 geweer.
1 gouden kwispedoor.
1 degen, met gouden schede.
1 gouden boemboeng.

Van een Goestie pangeran.

1 vergulde pajoeng.
7 pieken.
1 gouden bokor.
1 kotak koeloek.
1 hepok.
1 lanté.
1 wedoeng.
1 geweer.
1 gouden kwispedoor.
1 degen, met gouden schede.
1 rotan, met goed beslagen.
1 boemboeng van goud.
1 kendogo.

Van een Pengeran hadipatie.

Deze heeft dezelfde insigniën als een *Goestie pangeran*, met dat onderscheid alleen, dat hij een bewat voert.

Van een Pangeran ngabehie.

1 pajoeng, genaamd *padang boelan gilap*, zijnde van boven verguld, in het midden wit, met een gouden cirkel om

den rand, terwijl de overige insigniën dezelfde zijn als die van een *goestie pangeran*, doch zonder kendogo.

Van een Bendoro pangeran.

1 pajoeng, genaamd *padang boelan atal*, zijnde van boven geel, in het midden wit, met een gouden cirkel om den rand, terwijl de overige insigniën dezelfde zijn als die van een *goestie Pangeran*, doch zonder kendogo.

Van een Pangeran sentono.

1 pajoeng, genaamd *telatjap* of *hendog satoegel*, zijnde van boven wit, in het midden geel, met een gouden cirkel om den rand, zijnde de overige insigniën dezelfde als die van een *goestie pangeran*, doch zonder kendogo.

Van een Raden mas goestie.

1 gele pajoeng, genaamd *koning sèrèt*, zijnde geel, met een gouden cirkel om den rand, hebbende deze verder geene andere bepaalde insigniën.

Van een Raden mas.

1 groene pajoeng, met een gouden cirkel om den rand; zonder verder bepaalde insigniën.

Van een Raden mas harjo en zijne verdere afstammelingen, tot Raden mas pandjie

1 witte pajoeng, met een gouden cirkel om den rand, zonder verdere bepaalde insigniën.

Van een raden hadipati.

1 pajoeng, genaamd *paré hanom*, zijnde van boven verguld, in het midden groen, met een gouden cirkel om den rand.

1 bawat.
1 kendogo.
1 zilveren bokor, waarin een zilveren trekpot zit.
1 kotak koeloek.
1 hepok.
1 lanté.
1 wedoeng.
1 geweer.
4 pieken.
1 boemboeng van zilver.
1 tjapittan saptangan.
1 degen.
1 rotan met goud beslagen.
1 lantaran (pijp).
1 zilveren kwispedoor.

Van de acht voornaamste wadonos.

1 pajoeng, zijnde het veld groen, met een gouden cirkel om den rand.

1 bawat.
1 kendogo.
1 zilveren trekpot.
1 geweer.
3 pieken.
1 kotak koeloek.
1 hepok.
1 lanté.
1 wedoeng.
1 boemboeng.
1 zilveren kwispedoor.
1 tjapittan saptangan.

Van een toemenggoeng policie en pamadjeggan.

1 groene pajoeng, met een gouden cirkel om den rand.

1 kotak koeloek.
1 hepok.
1 lanté.
1 wedoeng.
2 pieken.
1 zilveren trekpot.
1 boemboeng.
1 zilveren kwispedoor.
1 tjapittan saptangan.

Van een kliwon.

1 pajong geheel groen.
1 kotak koeloek.
1 hepok.
1 lanté.
1 wedoeng.
3 pieken.
1 zilveren trekpot.
1 boemboeng.
1 tjapittan saptangan.
1 zilveren kwispedoor.

Van een panewoe en djedjeneng.

1 pajoeng geheel blaauw.
1 hepok.
1 lanté.
1 wedoeng.
1 koperen kwispedoor.
1 piek.

Van een mantri, kori, kebajan en ronggo.

1 pajoeng geheel zwart.
1 hepok.
1 lanté.
1 wedoeng.
1 koperen kwispedoor.
1 piek.

Van een demang.

1 pajoeng geheel rood.
1 hepok.
1 lanté.
1 wedoeng.
1 koperen kwispedoor.
1 piek.

Van eene mas hajoe hadipati.

1 groene pajoeng, met een gouden cirkel om den rand.
1 hepok.
1 wedoeng.
1 zilveren kwispedoor.

Van eene njahi toemenggoeng.

Deze heeft dezelfde insignien als de mas hajoe hadipati, met dat onderscheid alleen, dat de kwispedoor van koper is.

Van eene njahi bekel.

1 pajoeng geheel groen. 1 koperen kwispedoor.
1 hepok.

Eerbewijzing.

De eerbewijzing, die de mindere Javanen aan den soesoehoenan, de pangerans, panembahans, den raden hadipati en de wadonos verschuldigd zijn, bestaat in een sembah, welken zij zittende maken. Jongere pangerans, rijos, raden mas, enz. zijn dit eerbewijs schuldig aan hunne oudere bloedverwanten, alsmede aan den raden hadipati. De kliwons, panewoes en mantries maken een sembah voor een wadono. De eerstgenoemden ontvangen dit eerbewijs alleen van hunne bedienden. Dit eerbewijs wordt echter door een Javaan van minderen rang aan geen der genoemde personen, met uitzondering van den soesoehoenan, gedaan, wanneer hij in den graad van bloedverwantschap ouder is.

Voorregten.

Er bestaan bij de Javaansche grooten geene voorregten in beschrevene wetten of bepalingen. Dezelve zijn alleenlijk door het gebruik aangenomen of gewettigd, waarvan de voornaamste zijn:

1°. Dat de titel van *pangeran* moet overgaan op een der achterkleinzonen, en die van *raden hajoe* op eene der achterkleindochters van den soesoehoenan.

2°. Dat alle burgerlijke of militaire betrekkingen moeten overgaan van den vader op een zijner oudste zonen, bij voorkeur de echte, wanneer er namelijk geene redenen bestaan, om hem daarvan uit te sluiten. Alleenlijk het ambt van een *raden hadipati*, *pengoeloe*, *djekso* en *tjarik* (klerk), is hiervan uitgezonderd.

3°. Niemand heeft het voorregt, om, onaangemeld en zonder dienstkleeding, met het bovenlijf bloot, bij den soesoehoenan te komen. Alleen de *pangerans* en *pandjies*, mits laatstgenoemden sentonos zijn, mogen zonder aanmelding voor hem verschijnen, op maan- en donderdagen in dienstkleeding, en op andere dagen in hunne dagelijksche kleeding.

4°. Het dragen van sloffen is alleen vergund aan de *pangerans* en den *raden hadipati*, doch niet in den kraton of in tegenwoordigheid van den soesoehoenan.

5°. De doorschijnend lichtblaauwe en zwarte met goud versierde mutsen, mogen alleenlijk door den soesoehoenan, de pangerans, en verdere naaste bloedverwanten van den vorst, alsmede door den raden hadipati gedragen worden. De eerste heet *bertji biroe* en de laatste *kanigoro*.

6°. De soesoehoenan heeft het uitsluitend regt, om de gamelan *monggang* en *sekaten* te laten bespelen. Alleen de pangeran hadipati *Mangkoenegoro* of de tegenwoordige pangeran hadipati harjo *Praboe Prangwadono*, mag de eerstgenoemde laten bespelen. De *monggang* wordt op alle zaturdagen des namiddags ten vier ure, en de *sekatan* in de maand *Moeloed*, zes dagen voor de garebeg, geslagen.

7°. De soesoehoenan heeft het uitsluitend regt, om *surimpi* en *bedojo*, de eerste uit een vier- en de laatste uit een negental danseressen bestaande, er op na te houden. De *pangerans*, *raden hadipati* en *wadonos* mogen bij feesten slechts de bedojo, doch het getal van zeven niet te bovengaande, laten dansen.

8°. Bij feesten in den kraton mogen alleen aan den disch deelnemen de *pangerans*, de *raden hadipati*, de acht voorname *wadonos*, de *hoofdofficieren*, *kapiteins*, en *gepensioneerde regenten*, wanneer namelijk de laatstgenoemde sentonos zijn.

9°. De inkomsten in landen, aan de ambtenaren, die eene

burgerlijke of militaire betrekking uitoefenen, alsmede aan de sentonos toegestaan, zijn ongeregeld; alleen die, welke aan de *pangerans*, den *raden hadipati* en de acht *wadonos* zijn toegekend, zijn bepaald, waarvan de opbrengst, hetzij in geld of in natura, echter ongelijk is.

IETS

OVER HET

SCHRIFT DER MALEIJERS

DOOR

R. FRIEDERICH.

Het werk van den missionaris W. Robinson *An attempt to elucidate the principles of Malayan orthography* (Fort Marlborough 1823), dat de heer Netscher in het Nederduitsch overgebragt heeft (1), geeft mij aanleiding om een vraagpunt aan te roeren, dat tot nu toe onbeslist is gebleven, doch door een nieuwlings bekend geworden factum meerder toegelicht wordt. Ik meen dat, of de Maleijers, vóór de omhelzing van den Islam, een schrift hadden of niet. Ik kan in een kort opstel echter niet alle vragen, die zich aan genoemd punt sluiten, in overweging nemen, en wensch door hetgeen hier volgt eerder een onderzoek omtrent dezelve uit te lokken.

Marsden *On the traces of the Hindu language and litterature extant amongst the Malays*, in het vierde deel der *Asiatic Researches* (ed. London) zegt p. 225. » but the probabi-

---

(1) Er zijn maar 25 of 50 exemplaren van gedrukt, wegens gebrek aan papier. Derhalve zal deze vertaling aan de beoefenaren der Maleische taal eene wezenlijke dienst doen, zijnde het oorspronkelijke werk uiterst belangrijk.

„lity is strong, that the inhabitants of the Malay penin-
„sula were in possession of an alphabet on the same mo-
„del (als de Redjang's) and were even skilled in compo-
„sition, before the Mahometans introduced their learning
„and character among them." Bij deze meening geloof ik mij te moeten voegen, veranderende ik alleen de woorden „the inhabitants of the Malay peninsula" tot „the Malay in-
„habitants of Menangkabau and Palembang." Marsden zelf maakt ons bekend met de afstamming der Maleijers van Sumatra en namelijk van uit de streken van Palembang (zie History of Sumatra p. 326 volgg. 3de uitgaaf), hoewel hij in de vroegere uitgaven van zijn voortreffelijk werk nog het Maleische schiereiland als den oorspronkelijken zetel van dit volk beschouwd had. Ook meende Marsden in lateren tijd wel niet, dat de Maleijers eerst op het schiereiland een alphabet hadden verkregen; openbaar is het, dat zij het al in hunne oorspronkelijke woon-oorden bezaten, ingeval wij aannemen, dat zij er een voor den Islam kenden. Zien wij nu rond in die oorden, dan vinden wij toch juist in *Palembang een oorspronkelijk alphabet*, hetzelfde als hetgeen ons als het *Redjangsche* bekend is. Uit het nagelaten werk van den heer J. E. de Sturler, gewezen assistent-resident van Palembang, laatstelijk resident op Java, (*Proeve eener beschrijving van het gebied van Palembang.* Groningen 1843. uitgegeven door W. L. de Sturler), en uit partikuliere mededeelingen uit de laatste jaren, gedurende welke de binnenlanden van dat groote gebied meer onderzocht zijn geworden, blijkt het, *dat de Maleijers van Palembang, zonder uitzondering, deze karakters gebruiken, en dat alleen op de hoofdplaats Palembang het Arabisch schrift ingevoerd is.* Zie de Sturler p. 192-194.

Wilde nu niemand stellen, dat *dit Redjangsch schrift* eerst na den tijd der invoering van den Islam door *deze* Maleijers is aangenomen, dan zoude het toch moeijelijk vallen om

zulk een denkbeeld door eenig analoog verschijnsel in den Archipel of bij andere Mohammedaansch geworden volken te staven.

In de *Quarterly Review* No. LV, die ik echter niet raadplegen kan, verder bij Robinson p. VI volgg. en bij Schleiermacher *De l'influence de l'écriture sur le langage* (Darmstadt 1835) p. 30. wordt eene van Marsden verschillende opinie voorgestaan.

Wij zullen eenige punten behandelen, waarop de twee laatstgenoemde schrijvers hun gevoelen grootendeels steunen. Dat er eerstelijk geene boeken in dit schrift bij de Maleijers zouden bestaan (Robinson p. VI), is niet geheel juist. Wij hebben manuscripten op bamboe, zelfs Arabische gebeden, in Redjang-schrift, verder ook op lontar-bladen en eindelijk op papier (De St. p. 193). Of de Maleische werken, die uit de Hindoe litteratuur zijn afgeleid, oorspronkelijk in dit schrift opgesteld waren, is niet bekend, maar mogelijk is er in de binnenlanden nog iets daarvan te ontdekken; de bedoelde werken zijn echter grootendeels uit het Javaansch in het Maleisch vertaald, en schijnen geen overoud eigendom der Maleijers te zijn. Dat er zoo weinig van oudere litteratuur der Maleijers bekend is, verklaart zich uit de politieke omstandigheden van dit volk, dat alleen kust- en eiland-rijkjes stichtte en van een civilisatie ontwikkelend en verspreidend middenpunt verstoken bleef. Op Sumatra zelf mag veel vernield zijn door de Padries, veel ook al voor hen door de oorspronkelijke invoerders van den Islam: immers zelfs op Java, waar een hooger trap van beschaving en het als het ware veramalgameerd zijn der oude civilisatie met het geheele bestaan van het volk, tegen de pogingen der nieuwe apostels aan, schrift, tijdrekening en grootendeels zeden en gewoonten uit den Hindoetijd staande heeft gehouden, vinden wij toch maar door toeval of in ontoegankelijke streken geredde oude Kawi-

werken. De meeste voor iedereen bereikbare werken, die dien naam nog dragen, zijn aan taal en inhoud verbasterd. Eindelijk is het voor deze onderzoeking gewigtigste gedeelte van Sumatra op verre na niet toereikend doorvorscht. — Over de inscriptien van Menangkabau zal ik beneden een woord zeggen.

Verder stellen Robinson p. XII volgg. en Schleiermacher (die meestal hetzelfde zegt, dat wij door zijnen voorganger al weten) p. 31, dat de Maleijers geen woord voor het begrip van boek hebben, maar سورة *soerat* en كتاب *kitab* uit het Arabisch overgenomen hebben. *Kitab* behoort voornamelijk slechts tot de hoogere taal; door den gemeenen man wordt het meestal alleen voor den koran en theologische werken gebruikt; سورة *soerat*, ook geschreven سورت, is het algemeen gebruikelijke woord, maar ik durf te stellen, dat het niet uit het Arabisch ontleend is. Twee redenen schijnen mij daarvoor afdoende te zijn: in het Javaansch beteekent ꦱꦫꦠ *serat*, brief en boek, en daarvan is afgeleid ꦤꦚꦫꦠ *njerat*, schrijven, ꦱꦫꦠꦠꦤ *serattan*, het geschreven, *pannjerat*, het plaats hebben van het schrijven, *pannjerattan*, eene schrijftafel. Men kent ook ꦱꦸꦫꦠ *soerat*, echter in de beteekenis van *lijn*, *streep*, juist als het oorspronkelijk Arabisch سورة *linea*, *struesve una* (lapidum in muro; Freijtag); ook is dit *soerat* met *serat* niet in de verbinding van Krama en Ngoko gezet. ꦱꦸꦫꦠ *schrijven*, vindt zich wel is waar ook in Gerickes woordenboek; maar het ontstaan van dit woord mogen wij gerust aan die periode toeschrijven, waarin de Arabieren de begrippen der Javanen al zoo ver verward hadden, dat zij in staat waren om het woord *kawi* van het Arabische قَوِيٌّ *sterk*, afteleiden. Daar nu over het algemeen van Arabische woorden geene Ngoko vormen afgeleid worden, en daar men Arabische woorden om hunne heiligheid (als

uit de taal des korans stammende) zoo getrouw mogelijk weder geeft, gelooven wij *soerat* en *serat* om formele redenen voor Polynesisch te moeten verklaren.

2. De *beduidingen* van سورة *soerat*, Arabisch (1) in سورت Maleisch liggen zoover uit elkander, dat men wel eerst veel voorbeelden van diergelijke verbasteringen der beduiding eens woords diende bijtebrengen, voor dat men tot eene zoo gewaagde gelijkstelling mogt overgaan. De Sanskritwoorden zelfs, in het Maleisch en Javaansch, veranderen hunne oorspronkelijke beduidingen maar weinig, hoewel zij veel ouder eigendom dezer talen zijn dan hetgeen uit het Arabisch ontleend is. Dat de hedendaagsche Javanen de voor hen onverstaanbare Sanskrit-woorden, die alleen aan het Kawi behooren, en nooit in de volkstaal waren ingedrongen, geheel willekeurig en beuzelachtig verklaren, bewijst niets tegen onze stelling. Reeds *Jacquet* heeft dit in het Nouveau journal Asiatique t. XVI. (Août 1835) p. 97 noot, en volgg. op juiste wijze beschouwd, en men zoude ledig stroo dorschen, als men uit dat nonsense eenige regelen voor begripsveranderingen in het Javaansch wilde afleiden.

Eindelijk vraag ik, wie zal er op het denkbeeld komen, om *ieder gemeen geschrift eene Sura* (des koran) *te noemen?*

Nog steunen Robinson en Schleiermacher op het niet voorhanden zijn van een inlandsch woord voor *letters*, waarvoor hen alleen حروف *hurûf* (Robinson حرف) Arab. bekend was. Echter worden de *Redjang-Maleische letters* genoemd *satra rentjong* (ingesneden schrift); *satra* is niets anders

---

(1) سورة heeft de beteekenissen 1. gradus dignitatis honoris; 2. linea, struesve una lapidum in muro, 3. caput, pars sectiove Korani; Freijtag. De laatste beteekenis is natuurlijk eene overdragtelijke. Ook in het werkwoord سار zal men geen aanleiding vinden, om daaruit de beteekenis *schrijven*, *brief* afteleiden.

dan eene corruptie, mogelijk ook maar een schrijffout voor *sastra*. *Sastra* nu (*çâstra*; daarnevens *aksara*) is in het Kawi en in de hooge taal van Java en Bali, volgens het gebruik in het Sanskrit, *letters*, *schrift* (bijzonder *geopenbaarde*, *heilige*). In alle soorten van Indisch schrift, waartoe de in den Archipel gebruikelijke, met uitzondering alleen van het Arabisch karakter, behooren, is *iedere letter* ook *eene lettergreep*, zijnde de klinker onafscheidelijk met den medeklinker vereenigd, en hiermede vervalt ook de tegenwerping van Schleiermacher, dat men geen naam voor lettergreep zoude vinden, en daarvoor het Arabisch هجاء Mal. *edja*, had moeten adopteren; bij het *oude schrift* was maar *één naam* voor de twee begrippen van letter en lettergreep vereischt.

Hiermede thans genoeg over het Maleische schrift. Ik voeg hier eenige vermoedens over de alphabetten van Sumatra in het algemeen bij.

Bij de vergelijking der alphabetten der *Batta's*, *Redjang's* en *Lampongs* komt men spoedig tot de overtuiging, dat zij niet alleen uit *het Indische schrift afgeleid zijn*, maar ook *nuances van eenen en denzelfden vorm van dat schrift* voor het oog brengen. Daar het materieel, waarop, en het instrument waarmede men oorspronkelijk schreef en gedeeltelijk nog thans schrijft, geene afgeronde vormen toeliet, kan men zich niet over de gelijkmatige hoekige gedaante der letters verwonderen: de meeste rondingen vertoont nog het schrift der *Battas*, bij die meer dan bij de anderen een soort van papier gebruikelijk was. Echter is bij vele letters b. v. *ka (Batta ha)*, *ga*, *pa*, *ja*, *la*, het karakteristieke van het *oudere* Nagarî- schrift bewaard gebleven. Iedere twijfel aan den Indischen oorsprong van dit schrift verdwijnt, zoodra men op het systema let der aanvoeging van de klinkers, van het *Anuswara* (*tjetja*) en het *Wisarga* (*wignjan*).

Mijne voorloopige meening is, dat dit schrift direkt van

Indie uit, niet van Java over Sumatra verspreid werd, en dat het oorspronkelijk ook bij de Maleijers der westkust en van het middengedeelte (Menangkabau) in gebruik was. Aan dit schrift hecht zich de oudste Hindoe-invloed op Sumatra; de trap van civilisatie, die daarmede gepaard ging, vertoont zich thans nog aan ons bij de *Batta's*. Ter vergelijking kan men van ook de *Dajak's* Borneo en eenige oorspronkelijke bewoners van Celebes (Menado; de *Bantik's*) aanhalen; hoewel zij geen schrift ontvangen hebben, wijzen echter hunne mythen en overleveringen naar Hindostan. Aangaande de *Batta's* durven wij hopen eene veel meer volledige kunde, dan tot nu toe bestond, door den bekenden taalgeleerde H. Neubronner van der Tuuk te zullen verkrijgen.

De verbinding tusschen de noordelijke Batta's en de zuidelijke Redjangs werd het eerst verstoord door het indringen eener hoogere civilisatie in het middengedeelte; eene civilisatie die zich op Java gevormd had, en over Palembang op een groot gedeelte van Sumatra verbreid werd. De Javanen hebben waarschijnlijk in Menangkabau geheerscht; zeker is het, dat zij in dat land en nog veel verder over Sumatra een' blijvenden invloed hebben uitgeoefend, die zelfs grooter schijnt geweest te zijn, dan in de Soendalanden. Door dit indringen der Javaansche civilisatie verklaart zich het bestaan van Hindoe-tempels in de binnenlanden, en van inscriptiën op steen in het eigenlijke Menangkabau. — Van deze inscriptiën zijn mij maar gebrekkige kopijen ter hand gekomen, die echter genoegzaam bewijzen, dat zij in een' *vorm van Kawi-schrift*, en ik geloof reeds te kunnen beweren, ook in *Kawi-taal* vervat zijn. Dit schrift is geen van de oudste op Java voorkomende soorten; ik zoude het voor niet ouder dan 6 à 700 jaren willen verklaren. Hiermede vereenigen zich de eenigzins historische berigten over den tijd der overwinning

van Singapoera door de Javanen, die in de Maleische kronijken bewaard zijn. De Hindoe-Javanen (van Madjapahit?) breidden om denzelfden tijd hunne magt uit én over de archipels van Banka en Riouw (ook op het eiland Bintan waren Hindoe-vorsten, b.v. wordt eene *paramesvari* opgenoemd), én over Palembang en de binnenlanden van Sumatra. In Palembang heeft zich, tot kort geleden, aan het hof Javaansch schrift gehouden, terwijl ook in de taal van het lagere land vele Javaansche woorden zijn ingedrongen, die echter in getal verminderen hoe meer men de bergachtige streken nadert (De Sturler). Ook heeft men in het Palembangsche godenbeelden in metaal en steen gevonden, voornamelijk kolossale figuren van *Boeddha*, maar ook *Ganesa*, die van de Javaansche beelden niet te onderscheiden zijn.

Echter heeft het Javaansche schrift niet het oorspronkelijke Maleisch-Redjangsche verdrongen; minder nog kunnen wij zulk eene gebeurtenis in het meer verwijderde Menangkabau veronderstellen.

In de laatste 2 à 300 jaren dan voor de invoering van den Islam, geloof ik in het grootste gedeelte van Sumatra een volkomen gevormd, van Java stammend, Hindoeisme te herkennen, terwijl alleen de Batta's, de Koeboes in Palembang en gedeeltelijk wel de Redjang's en Lampong's in hunne gebergten aan den ouderen, lageren trap van civilisatie vasthouden. Eene grondige vergelijking van de talen dezer stammen is nog niet mogelijk; echter is het Redjangsch een tongval van het Maleisch, die niet te veel van de gewone taal verschilt; daarentegen vertoont het *Batta* menige eigenaardigheden ook in de structuur der taal, en dus ook eene grootere oorspronkelijkheid.

Het zoude ons te ver leiden, als wij den invloed der Mohammedanen, en de reeds voor-mohammedaansche verspreiding der Maleijers buiten Sumatra wilden volgen. Ook ontbreekt tot dezen arbeid nog grootendeels het ma-

terieel. Mogten die heeren, die in het een of andere Maleische land in de gelegenheid zijn, om eenigzins geloofwaardige berigten daarover te vergaderen, de wetenschap spoedig door hunne bijdragen willen verrijken. Wij weten nog al te weinig niet alleen over die landen, die buiten de heerschappij van het Nederlandsch gouvernement zijn, maar zelfs over die, die al lang aan Europeschen invloed onderworpen zijn geweest.

Ik besluit met de bemerking, dat ik twijfel, of de Maleijers op Sumatra zich als één volk hebben herkend, en vooral of zij zich wel oorspronkelijk met den algemeenen naam *Malajoe* noemden. De beduiding daarvan, althans in het Javaansch en Balineesch *(wegloopen*, dus *vagabonden)*, schijnt wel een scheldnaam te zijn geweest, die langzamerhand tot eerenaam werd, (men vergelijke *Luthersch* en *Kalvinist*); zij verkregen dien naam wel eerst na het begin hunner maritime ondernemingen. Kan hij wel in het binnenland van Sumatra als oud en oorspronkelijk worden beschouwd? Naam en taal der Maleijers zijn vooral op Bali, maar ook bij de echte Javanen, in groote minachting.

FAUNA

DER

RESIDENTIE RIOUW, MET INBEGRIP DER OOSTKUST VAN SUMATRA EN OMLIGGENDE LANDEN.

DOOR

G. F. DE BRUIJN KOPS.

Zoogdieren.

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Aanmerkingen.
Andjing.	Canis.	Hond.
„ ajer.	Lutra leptonyx.	Otter, ook *membrang*.
„ oetan.	Canis rutilans.	Wilde hond; op het schier-eiland ook *srigala*
Awau.	Hylobates leuciscus.	Aap, zwart met witte baard, ook *wau-wau* genaamd.
Babie.	. . . .	Varken.
„ oetan.	Sus verrucosus.	Wild varken; hooge poten; zwart doch weinig borstels.
„ tanah.	„ vittatus.	Id; zwart; zware slagtanden en knobbels op den kop.
Badak.	Rhinoceros sumatrensis.	Op Sumatra.
Binoewang.	. . . .	Soort van hert.
Bintoerong.	Ictides ater.	Soort van wezel.
Boeloe-babie.	Hystrix fasciculata.	Stekelvarken.
Broeang.	Ursus malayanus.	Kleine soort van beer.
Broek.	Simia carpologos.	Ook Lampong-aap genaamd.
Dandam.	. . . .	. . .
Doejong.	Halicore dugong.	Zeedier; wordt als eene lekkernij beschouwd.
Gadja.	Elephas sumatranus.	Oostkust van Sumatra, Olifant.
„ (ikan.)	. . . .	Walvisch.
„ (mina.)	Phoca.	Zeekalf.
Gergap.	. . . .	Soort van aap:
Graba.	Galeopithecus volans.	Ook *koebang*.

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Aanmerkingen.
Kalambiet.	. . . . .	Kleine soort van vledermuis.
Kaloewang.	Vespertilio vampyrus.	Groote vledermuis.
Kalong.	Pteropus edulis.	Id. heeft soms 4 voeten vlugt.
Kantjil.	Tragulus Kantjil.	Kleine ree.
Kastorie.		Muskusdier.
Karie.	Lepus.	Soort van haas.
Kambing oetan.	Antilope sumatrensis.	Wildegeit.
Kerra.	Simia fascicularis.	Algemeen verspreide aap.
Kerbau.	Bos bubalus.	Buffel.
Kidjang.	Cervus muntjac.	Ree.
„ kastoerie.		Gevlekte ree.
Koetjing.	Felis domestica.	Kat.
Koewoek.	„ javanensis.	Soort van tijgerkat.
Koekang.	Lemur tardigradus.	Wordt ook *kamalasan* genaamd en *kongkang*.
Krawak.		Vliegende eekhoorn.
Landak. { besar.	Hystrix longicauda.	Stekelvarken; groote soort.
Landak. { ketjil.		Id. kleine „
Lawa.	Vespertilio.	Vledermuis.
Loeton.	Semnopithecus maura.	Groote zwarte aap (Presbytus pyrrhus) Horsf.
Loemba-loemba.	Delphinus.	Bruinvisch.
Membrang.	Aonyx leptonyx.	Ook *andjing ajer*
Mija.	. . . . .	Soort van aap.
Moesang djebat.	Viverra zibetha.	Civetkat.
„ akkar.	Paradoxurus musanga.	Ook *tanggaloeng* en *loewak*; rolmarter.
Napoe.	Moschus javanicus.	Kleine soort van ree.
Oengko.	Hylobates agilis.	Zeer vlugge aap.
Orang oetan.	Simia satyrus.	Op Sumatra.
Pelandok.	Moschus pelandoc.	Kleine ree; ook kantjil.
Penggoeling ramboet.		Wordt ook *tanggiling* genaamd; schubdier.
„ sisick.	„ pentadactyla.	Miereneter.
Poekang.	Stenops tardigradus.	Spookdier.
Rimau.	Felis tigris.	Koningstijger; ook *rimau troengkasan* en *rimau toenggal* genaamd.
„ Arang.	. . . . .	. . .
„ Akar.	. . . . .	. . .
„ besar.	Felis tigris.	Groote tijger.
„ boeloe.	„ sumatrensis.	. . .
„ dahan.	„ macrocelis.	Luipaard.
„ djoempak.	. . . . .	. . .
„ koembang.	„ niger.	Zwarte tijger, ook rimau itam.
„ lalat.	. . . . .	. . .
„ talap.	Felis leopardus.	Luipaard; ook *rimau toetol*.
Roesa.	Cervus equinus.	Gewoon hert.
Rase.	Viverra rasse.	Civetkat.
Sampi.	Bos taurus.	Ook *Sapi* en *Lemboe* genaamd; gewone rund.
Seladang.	. . . . .	Een soort van tapir; op Sumatra.

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Aanmerkingen.
Siamang.	Simia syndactylus.	Langarm aap.
Simpe.	. . . .	Soort van aap.
Tennoh.	Tapirus malayanus.	Soort van tapir; op Sumatra.
Tjakalang.	. . . .	. . .
Tjoerie-tjoerie.	. . . .	Soort van vledermuis.
Tikoes.	. . . .	Rot.
„ ambang boelang.	Gymnura Rafflesii.	. . .
„ kastoeri.	. . . . .	Muskusrot.
„ padie.	. . . .	Muis.
Toepei djiudjing.	Sciurus vittatus.	Eekhoorntje.
„ nanding.	. . . .	Id.
Timpawas.	. . . .	. . .
Ungkoe itam.	Simia lor.	Soort van aap.
„ poetie.	Hylobates agilis.	id.

Vogels.

Alang.	Falco pondicerianus.	Kuikedief, vischvalk; ook *lang*.
Alap-alap.	„ bengalensis.	Valk.
Ajam.	Gallus.	Gewone hoender.
Ajam-ajam.	. . . .	Strandvogel.
„ ajer.	Fulica.	. . .
„ oetan.	Gallus furcatus.	Wilde kip, ook *ajam baroego*.
„ goenong.	. . . .	Soort van patrijs.
Anggang papan.	Buceros bicornis.	Ook *boerong taun*.
„ danto.	„ lunatus.	. . .
Angsa.	Anser.	Gans.
Antoe (boerong).	. . . .	Uil.
Baberek.	Caprimulgus mystacalis.	Geitenmelker; nachtvogel.
Bajan.	Psittacus osbeckii.	Papegaai.
Balam.	. . . .	Duif van licht bruine kleur.
Balatik,	Fringilla oryzivora.	Rijstvogeltje.
Balatoek.	. . . .	Specht.
„ batoe.	Picus tristis.	. . .
„ bawang.	„ bengalensis.	. . .
„ lalat.	„ analis.	. . .
Balibis.	Dendrocygna armata.	Taling.
Bandaloe.	. . . .	. . .
Bangau besar.	Ciconia capillata.	Soort van ooijevaar in moerassen. ook *bangau kerbau*.
„ kambing.	. . . .	id.
„ oelar.	. . . .	id.
Banjoel.	. . . .	. . .
Baroe-baroe.	. . . .	Zangvogel.
Bebek.	Anas.	Ook *iteh*.
Beo.	Gracula religiosa.	„ *mentjo*, *mia*.
Biri-biri.	. . . .	. . .
Biroe laut.	Limosa melanura.	. . .
Bitik.	. . . .	Soort van papegaai.
Biroega.	. . . .	Wilde kip, boschhen.
Boeboet.	Centropus philippensis.	Soort van fesant.

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Aanmerkingen.
Boejir.	. . . .	. . .
Boetok.	. . . .	. . .
Boerong boewaja.	Alcedo leucocephala.	Koningsvisscher.
Bressi.	Edolius puella.	Schoone blaauwe vogel, aan de [stranden.
Boerong Dara.	Columba livia.	Duif.
„ „ laut.	„ litoralis.	. . .
Djangkotji.	. . . .	Zangvogel.
Djampoek.	. . . .	Soort van uil.
Djantoung.	. . . .	. . .
Djodjie.	Columba vernans.	Groene duif met twee halvemanen op de borst.
Dindang.	. . . .	. . .
Doeneek.	Geophillus nicobaricus.	. . .
Dolo.	. . . .	. . .
Ering.	. . . .	Soort van valk.
Gaga.	Corvus.	Kraai, raaf.
Glatik.	Fringilla oryzivora.	Ook wel *belatik*
Gredja (boerong).	. . . .	Mosch.
Itek.	Anas.	Ook *bébek*.
„ soeratie.	. . . .	Groote soort van eend.
Kandidi.	Scolopax.	Snip.
Kapoejoe.	Coturnix.	Kwartel.
Keke.	. . . .	Kleine soort van papegaai.
Kapoenang.	. . . .	. . .
Kelabee.	. . . .	Soort van kraanvogel.
Kokila.	Gracula religiosa.	. . .
Koendoer.	. . . .	Soort van reiger.
Koentoel.	Ardea egretta.	Reiger.
Koetilang.	Turdus hemorrhous.	. . .
Koekoer.	Columba tigrina.	Tortelduif.
Koewau.	Argus giganteus.	Ook *koewang besar*.
Lajang lajang.	Hirundo.	Zwaluw.
„ babi.	. . . .	. . .
Lalang.	Aquila pondiceriana.	Ook *alang* of *oelang*.
Lampatoe.	. . . .	. . .
Lang laut.	Aquila leucogaster.	. . .
Lati lati.	. . . .	. . .
Lontjar lontja.	. . . .	. . .
Merak (boerong).	Pavo spicifer.	Paauw, op Oostkust Sumatra.
Merpati.	Columba.	Duif.
Mentjoh.	Gracula religiosa.	Ook *mina*, *kokila*, *beok*.
Moea.	. . . .	Fesant.
Moerci.	Lanius musicus. Turdus mindanensis. Gracula salauris.	Soort van ekster.
Oendan.	Pelecanus onocrotalus.	Ook *banga*.

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Aanmerkingen.
Pergam.	Columba aromatica.	Groote groeneduif met zwarte vleugels.
Pelatoek.	. . . .	Ook *piladoe*.
Perkoetoet.	Columba bantamensis.	Tortelduif.
Perkit.	Psittacus pondicerianus.	Papegaai.
Poenei.	Columba jamboe.	Groene boschduif.
„ djamboe.	. . . .	Schoone duif met witte borst en purperenkop.
„ andoe.	. . . .	Ook *selaja*; purpur met witten kop.
„ tanah.	. . . .	. . .
Poejoe.	Coturnix tetras.	. . .
Poetar.	Columba risoria.	. . .
„ laut.	Stema grisea.	. . .
Poetjong.	. . . .	Zeevogel.
Pong.	Gracula.	. . .
Pongau.	. . . .	Kleine uil.
Pombak.	. . . .	Duif.
Pipiet.	. . . .	Soort van mosch.
Pikau.	. . . .	. . .
Radja walie.	Aquila leucogaster.	. . .
Rangkong.	. . . .	. . .
Rawa (boerong).	Columba littoralis.	. . .
Radja oedang.	Alcedo meninting.	Kleine blaauwe vogel.
Rocak bangkei.	. . . .	Gier.
„ roeak.	. . . .	. . .
„ „ poetie.	. . . .	. . .
Roewei roewei.	. . . .	. . .
Sakati.	. . . .	. . .
Serindit.	Psittacus galgulus.	Kleine papegaai.
Sawei.	Edolius.	Uit de staart komen twee lange vederen voort.
Sekoetie.	. . . .	. . .
Selampikoe.	. . . .	. . .
Sepa poetrie.	. . . .	Kleine roode vogel.
Serak.	. . . .	Soort van uil.
Serijap.	. . . .	„ kraanvogel.
Sesegan.	. . . .	. . .
Simbanggan.	. . . .	. . .
Sintar.	. . . .	. . .
Sikoedie.	. . . .	. . .
Silaja.	. . . .	Kleine duif.
Soewangie.	. . . .	. . .
Tarahan.	. . . .	. . .
Tampoea.	. . . .	Schaarvogel.
Toegang.	. . . .	Fesant.
Tijong batoe.		
„ blatjan.	Sturnus.	Spreeuw.
„ mas.		
Tjabei.	. . . .	. . .
Tjabak.	Caprimulgus affinis.	. . .
Tjemparling.	. . . .	. . .
Tjeroeling.	Charadrius pluvialis.	Ook *troelek*.
Tjidjak.	. . . .	. . .

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Aanmerkingen.
Tjidjak dawar.	. . . .	. . .
„ radja.	. . . .	. . .
„ oeban.	. . . .	. . .
Tjidjong.	Myophonus flavirostris.	. . .
Tjoetoer.	. . . .	. . .
Tekoekoer.	Columba tigrina.	Tortelduif.
Tetiro.	Scolopax.	Snip.
Taun (boerong.)	Buceros.	Ook *anggang*.
	—	
	Amphibiën.	
Baning.	. . . .	Kleine soort van landschilpad.
Boewajs.	Crocodilus biporcatus.	Krokodil, aligator.
„ laboe.	. . . .	. . .
„ katak.	. . . .	. . .
„ tambaga.	. . . .	. . .
Bijawa.		Ook *bewak*, leguaan.
„ gabok.	. . . .	. . .
„ saroenie.	. . . .	. . .
„ tambaga.	. . . .	. . .
Bingkarong.	. . . .	Groote hagedis waarvan de beet vergiftig is.
Groening.	. . . .	Ook *soempa soempa*; kameleon.
Kakora.	. . . .	Landschilpad.
„ keladi.	. . . .	. . .
„ koembar.	. . . .	. . .
„ padi.	. . . .	. . .
„ poetie.	. . . .	. . .
Katong.	. . . .	Schildpad.
Kangkong.	. . . .	Ook *kodok poeroet*.
Katak.	. . . .	Pad.—
Koera koera.	. . . .	Zeeschilpad.
„ dendeng.	. . . .	. . .
„ patah.	. . . .	. . .
Koetong.	. . . .	Zeeschilpad.
Kodok.	. . . .	Ook *lantjih*; kikvorsch.
Lakar lakar.	. . . .	. . .
Oelar ajer.	. . . .	Waterslang.
„ bakau.	. . . .	. . .
„ belalei gadjah.	. . . .	. . .
„ belang.	. . . .	Vergiftig.
„ biloedak.	. . . .	Adder.
„ danau.	. . . .	. . .
„ djandjie.	. . . .	. . .
„ garang.	. . . .	Zeeslang.
„ girang.	. . . .	. . .
„ kasi.	. . . .	. . .
„ kapak.	. . . .	Vergiftig.
„ ketam teboe.	. . . .	. . .

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Aanmerkingen.
Oelar lidi.	. . . . .	Vergiftig.
„ lirang.	. . . . .	. . . .
„ mantjiet.	. . . . .	. . . .
„ moeroe.	. . . . .	Cobra capello; vergiftig.
„ nipak.	. . . . .	. . . .
„ oembaka.	. . . . .	. . . .
„ pakoe.	. . . . .	. . . .
„ poentie.	. . . . .	. . . .
„ poetjok.	. . . . .	. . . .
„ sandok.	. . . . .	. . . .
„ sarok-	. . . . .	. . . .
„ sauh.	. . . . .	. . . .
„ sawah tjandie.	. . . . .	De grootste slang; tot 12 vt. lang.
„ „ lakar	. . . . .	. . . .
„ „ rendam.	. . . . .	. . . .
„ sini.	. . . . .	. . . .
„ tanah.	. . . . .	. . . .
„ taai kerbau.	. . . . .	. . . .
„ tedong.	. . . . .	Vergiftig.
„ tampongharie.	. . . . .	. . . .
„ tijong bertapa.	. . . . .	Schuilt in boomen, rolt zichzelve zeer klein op.
„ tikoes.	. . . . .	Zeer kleine soort.
„ toedong lijar.	. . . . .	. . . .
„ „ mataaric.	. . . . .	. . . .
„ „ aala.	. . . . .	. . . .
Penjoo.	. . . . .	Zeeschilpad.
Serak.	. . . . .	. . . .
Sisiek.	. . . . .	. . . .
Soempa soempa.	. . . . .	. . . .
Tjitjak.	. . . . .	Hagedis.
„ terbang.	. . . . .	Ook *tjitjak koebien.*
Tjerpalli.	. . . . .	. . . .
Tontong.	. . . . .	Zoetwater schilpad.
Toke.	. . . . .	Ook *koké*, *goké*, *gekko*; levenmakende hagedis.
	Visschen.	
Aloe aloe.	. . . . .	. . . .
Alor alor.	. . . . .	. . . .
Amboe amboe.	. . . . .	. . . .
Aroeau.	. . . . .	. . . .
Asok.	. . . . .	. . . .
Batoeng batoeng.	. . . . .	. . . .
Bawal.	. . . . .	. . . .
„ tjermin.	. . . . .	. . . .
„ itam.	. . . . .	. . . .
„ kadiwas.	. . . . .	. . . .

Maleische benaming.	Systhematische benaming.	Aanmerkingen.
Bawal poetie.	. . . .	. . . .
Babaran.	. . . .	. . . .
Babaroe.	. . . .	. . . .
Badak.	. . . .	. . . .
Bajang.	. . . .	. . . .
Bilalang.	. . . .	. . . .
Belanak.	Mugil.	. . . .
Bilongkor.	. . . .	. . . .
Baloet.	. . . .	. . . .
Bangkoengkoeng.	. . . .	. . . .
Berkong.	. . . .	. . . .
Bekoekoe.	. . . .	. . . .
Belidang.	. . . .	. . . .
Belata.	. . . .	. . . .
Belodok.	. . . .	Worden op de zachte modder en op strand buitenwater gevonden.
Bisibisi.	. . . .	. . . .
Boeloes.	. . . .	. . . .
Boentar.	. . . .	. . . .
Boenga ajer-	. . . .	. . . .
Diham.	. . . .	. . . .
Djoelong djoelong.	. . . .	Geep.
Djoempol.	. . . .	. . . .
Djoelan.	. . . .	. . . .
Gaboes.	. . . .	. . . .
Gagoe.	. . . .	Katvisch.
Gadis.	. . . .	Riviervisch.
Goramie.	. . . .	. . . .
Gemie.	. . . .	. . . .
Joe hariman.	. . . .	. . . .
„ gabak.	. . . .	. . . .
„ bingkong.	. . . .	Haaisoorten.
„ parang.	. . . .	. . . .
„ rimboes.	. . . .	. . . .
Kabaroe.	. . . .	. . . .
Kadar.	. . . .	. . . .
Kakap.	. . . .	. . . .
Karangka.	. . . .	. . . .
Kalie.	. . . .	. . . .
Kalis.	. . . .	. . . .
Katamba.	. . . .	. . . .
Kei.	. . . .	. . . .
Kitang.	. . . .	Ook *manang*.
Kembong.	. . . .	. . . .
Kikek.	. . . .	. . . .
Kijakija.	. . . .	. . . .
Kijong.	. . . .	. . . .

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Aanmerkingen.
Kedara.	. . . .	. . .
Keda.	. . . .	. . .
Koerau.	. . . .	. . .
Krapoe.	. . . .	. . .
Krissei.	. . . .	. . .
Lajer.	. . . .	Soort van hasi.
Lemboeroe.	. . . .	. . .
Lida.	. . . .	Tong.
Liembat.	. . . .	. . .
Magong.	. . . .	. . .
Malang.	. . . .	. . .
Marra.	. . . .	. . .
Menase.	. . . .	. . .
Merah.	. . . .	. . .
Moca.	. . . .	. . .
Palang.	. . . .	. . .
Pelata.	. . . .	. . .
Parang parang.	. . . .	. . .
Paric.	. . . .	. . .
„ bintang.	. . . .	Rogsoorten.
„ dedap.	. . . .	. . .
„ lalat.	. . . .	. . .
„ lang.	. . . .	. . .
Pinang pinang.	. . . .	. . .
Ringkis.	. . . .	. . .
Salangin.	. . . .	. . .
Sangangin.	. . . .	. . .
Sapat.	. . . .	. . .
Senangin besar.	. . . .	. . .
„ padie.	. . . .	. . .
Silangi.	. . . .	. . .
Seridiug.	. . . .	. . .
Soema.	. . . .	Riviervisch.
Somboeboer.	. . . .	. . .
Tagar ikor.	. . . .	. . .
Talang.	. . . .	. . .
Tamban.	. . . .	. . .
Tambra.	. . . .	. . .
Tamnoeng.	. . . .	. . .
Tangkurong.	. . . .	. . .
Tenggiie.	. . . .	. . .
Tinggiug.	. . . .	. . .
Tima tima.	. . . .	. . .
Toeda.	. . . .	. . .
Troebo,	. . . .	De eijeren worden gezouten en als toespijze gebruikt; zij maken een groot handelsartikel uit.

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Aanmerkingen.
Toemboe.	. . . .	. . . .
Tjanak.	Gymnotus.	. . . .
Terbang (ikan).	Exocoetus.	Vliegende visch,
	Syngnathus hippocampus.	Zeepaard.
	Ongewervelde dieren.	
Agas.	. . . .	Kleine stekende vlieg.
Alintah.	Hirudo.	Ook *linta*, bloedzuiger.
Alisan.	Scolopendra.	*Lipan*, duizendpoot.
Anci anci.	Termus.	Ook *rajab*, witte mier.
Angkoep angkoep.	. . . .	Soort van wesp.
Angkoet.	. . . .	Horsel, paardenvlieg.
Api api.	. . . .	Vuurvlieg: ook *koenang koenang*.
Atjin.	. . . .	Landbloedzuigers op de boomen.
Bari bari.	. . . .	Groote vlieg.
Belalang.	. . . .	Sprinkhaan.
„ tjoerang.	. . . .	. . . .
Balangkas.	. . . .	Soort van krab.
Bintanglaut.	. . . .	Zeester.
Djaboeng.	. . . .	. . . .
Djinking.	. . . .	*Kala djinkin*; schorpioen.
Gagat.	. . . .	. . . .
Gamat.	. . . .	Groote soort van tripang.
Gong.	. . . .	. . . .
Gorita.	. . . .	Weekdier.
Kalim ajer.	. . . .	Oorworm.
Kapang.	Teredo navalis.	Paalworm.
Kaladjinking.	Scorpio.	Schorpioen.
Karidoed.	. . . .	. . . .
Kapiting.	. . . .	Krab.
Ketam.	. . . .	id.
Koembang.	. . . .	Groote tor met knijpers; doet veel schade aan klapperboomen.
Koenang koenang.	. . . .	Vuurvlieg; ook *api api*.
Koepang.	. . . .	. . . .
Koetoe.	. . . .	Luis.
„ andjing.	. . . .	Vloo.
„ babi	. . . .	. . . .
„ doemba.	. . . .	. . . .
Koepoe koepoe.	. . . .	Vlinder.
Krang.	. . . .	Schelpvisch.
Krangga.	. . . .	Groote mier; maakt zijn nest op de boomen.
Lawa lawa.	. . . .	Spin.
Lalar.	Musca.	Vlieg.
„ kerbau.	Oestrus.	. . . .
„ koeda.	Tabanus.	Horsel.

Maleische benaming.	Systematische benaming.	Aanmerkingen.
Langau.	. . . .	Groote blaauwe vlieg.
„ idjoe.	. . . .	. . .
Leba.	Apis.	Bij: ook *tahoen*.
Lokan.	. . . .	Schelpvisch.
„ moetiara.	. . . .	Paarloester.
Lipan.	Scolopendra.	Duizendbeen; ook *alipan*.
Lipas.	Blatta.	Kakkerlak.
Linta.	Hundo.	Ook *alintah*; bloedzuiger.
Njamok.	Culex.	Muskiet.
Oedang.	. . . .	. . .
„ galah.	. . . .	. . .
„ bangkara.	. . . .	Garnalen.
„ boetong.	. . . .	. . .
„ satong.	. . . .	. . .
Oenam.	. . . .	Slak,
Penjangat.	. . . .	Wesp.
Pidjat.	Cimex.	Weegluis.
Pikat.	. . . .	Soort van vlieg.
Plesip.	. . . .	Tor.
Riang riang.	. . . .	Soort van tor.
Sangoegoe.	. . . .	. . .
Semoet.	Formica.	Mier
„ api.	. . . .	. . .
„ poetie.	. . . .	Ook *anei anei*, *rajab*; witte mier.
Selimbada.	. . . .	. . .
Sepoet.	. . . .	Schaaldieren.
Sipasan.	. . . .	Duizendbeen.
Soempiet soempiet.	. . . .	Schaalvisch.
Sotong.	. . . .	Inkvisch.
Taboewan.	. . . .	Wesp.
Tampajak.	. . . .	Soort van witte mier.
Tantadoe.	. . . .	. . .
Tertib.	. . . .	Schaalvisch.
Tiram.	. . . .	Oester.
Tiroek.	. . . .	. . .
Tjoengan.	. . . .	. . .
Tjankre.	Gryllus.	Krekel.
Tjabie.	. . . .	. . .
Toewie.	. . . .	Schaalvisch.
Tripang.	Holothuria.	Zeeslak; wordt gegeten; maakt een groot handelsartikel uit voor China.

BERIGTEN.

Inskriptie op steen in de adsistent-residentie Buitenzorg. — De heer Jonathan Rigg, lid van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, reeds bekend door zijne Sketches of the Geology of Jasinga, in het 17de deel der Verhandelingen van het Genootschap, en door een zeer lezenswaardig stuk over den oorsprong der Maleijers, in het 2de deel van den 6en jaargang van het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, heeft medegedeeld het bestaan van eenen steen voorzien van eene vrij lange en niet zeer onduidelijke inskriptie, op het land Djamboe, in de adsistent-residentie Buitenzorg, nabij de grenzen van Bantam.

Wij hopen binnen kort van dezen steen een fac-similé en eene verklaring in dit Tijdschrift te kunnen opnemen. Hetgeen tot nu toe daarvan bekend is, laat slechts deze eenvoudige mededeeling toe.

Navraag naar oude ringen met inskriptien. — Dergelijke ringen, afkomstig van den vóór-Mohamedaanschen tijd, worden op Java, zoowel in het bezit van Europeanen als van Inlanders, zeer veel gevonden. Het zou belangrijk zijn afteekeningen en verklaringen van zoodanige ringen te geven, en de ondergeteekende heeft reeds verscheidene afdruksels verzameld met het doel om een deskundige te verzoeken de verklaring op zich te nemen.

Om dit werk des te belangrijker te maken, wordt de medewerking ingeroepen van een ieder, die daartoe in staat is. De moeite is gering. Een eenvoudige afdruk in goed hard lak en in zwartsel of stempelinkt, met eene zeer korte opgave van de plaats van herkomst der ringen, aan de redaktie van dit Tijdschrift ingezonden, zal met genoegen en belangstelling ontvangen worden. Zij, die reeds zoodanige afdrukken hebben geleverd, ontvangen daarvoor bij deze den besten dank van de redaktie.

E. Netscher.

Waarom heet de duif in het Maleisch Mârapati, مارڤتي (1) heer des doods? (Sanskrit). — Uit den aard der duiven en onze aanschouwingswijze van het karakter dezer dieren, zal deze vraag moeijelijk kunnen beantwoord worden.

Ter verklaring zoude mogelijk de omstandigheid kunnen dienen, dat bij het verbranden der weduwen op Bali, op het oogenblik dat het slagtoffer in den vuurpoel springt, eene kleine soort van duif, op Bali *titiran*, te Batavia *perkoetoet* geheeten, op haar hoofd wordt geplaatst, en men is van meening, dat met haar wegvliegen ook de ziel der geofferde vrouw zich verwijdert. Deze kleine duif is dus regt eigenlijk *de gebiedster des doods*.

Kunnen wij uit het thans nog in het Maleisch bestaande woord op het vroeger bestaan der weduwenverbranding bij de Maleijers besluiten?

Wij gelooven het wel. (Vgl. verslag van Bali. Verh van het Bat. Gen. deel XXIII bladz. 12).

---

(1) Volgens de gebruikelijke uitspraak; مرڤات of مرڤاتي volgens Marsden.

Ook de naam *boeroeng dárah* بورغ دارة bloedvogel, kon welligt op hetzelfde gebruik heenwijzen.

De duiven, en dier verschillende soorten, hebben openbaar ook nog meer godsdienstige beteekenissen in den Archipel. Wij noodigen uit, om ons hierover van verschillende plaatsen van den Archipel de nog bestaande of bestaan hebbende gebruiken mede te deelen.

FRIEDERICH.

Denkbeelden omtrent Indische geschiedenis en letterkunde, medegedeeld in een brief van Prof. C. Lassen aan den heer R. H. Th. Friederich. — „Ich habe mit grosser Befriedigung Ihre Abhandlung über die Insel Bali gelesen, durch welche Sie sich ein bleibendes Verdienst in diesem Theil der Indischen Alterthumskunde erworben haben; über zwei Punkte bin ich abweichender meinung.

Ich glaube nämlich, dass die Brahmanen vor 400 nach Chr. Geburt nach Java eingewandert sind und zum Theil noch früher. Ich stütze diese Ansicht auf dass Zeugniss des Chinesichen Pilgers Fahian (s. Foe kue ki p. 387) dass bei seiner Anwesenheit auf Java dort viele Brahmanen waren. Ich habe diesen Gegenstand ausführlich im 2ten Theile meiner Ind. Alterthumskunde S. 1041 flgg. behandelt. Ich glaube *zweitens*, dass die nach Java eingewanderten Brahmanen nicht *Prâkrit* sondern *Sanskrit* redeten; meine Gründe werden Sie ebend S. 1061 angegeben finden.

Ihre Bemerkungen über die Kawisprache sind mir sehr interessant gewesen.

Die Inschrift im 21sten Th. der Verh. haben Sie ohne Zweifel richtig gelesen; *Trinavindu* kommt meines Wissens nur vor als Name eines *Maharshih* im Mahâbhârata; s. meine Ind. Alt. I. s. 681. note (1).

Den Grund, warum er in der Javanischen Sage so bedeutend hervortritt, wüsste ich nicht anzugeben. Die Buddhistische Inschrift haben Sie richtig gelesen und da dieselben Abweichungen von der gewönlichen Fassung dieses Glaubensbekentnisses auch auf dem Buddha-Bilde bei Crawfurd II p. 210 Pl. 31, vorkommen, wird diese Form die von den Buddhisten auf Java ihr gegebene seyn, obwohl dadurch die metrischen Schwilrigkeiten nicht gehoben werden, auf welche ich Zeitsch. f. d. Kunde des Morgenlandes I. S. 229 aufmerksam gemacht habe."

Redaktie.

Zilveren munten en gouden sieraden uit de residentie Banjoemas. — De heer H. D. J. van der Pant, belast met een onderzoek betreffende het indigo-fabrikaat, schrijft aan de redaktie het volgende.

„In het distrikt Karta-Negara, afdeeling Poerbolinggo, residentie Banjoemas, heeft een inlander den volgenden schat opgegraven, te zamen in een potje, uit witte kleiaarde vervaardigd, circa 3 voeten onder den grond gevonden.

		Ned. ℔
120	zilveren muntspeciën (?), te zamen wegende	0,624
1	gouden ring met opschrift	0,01365
1	dito, glad, zonder opschrift. . . .	0,02054
1	dito, dito, kleuren	0,00609
1	dito, waarvan de daarin geweest zijnde steen ontbreekt	0,01105
1	dito, dito, kleiner	0,00559
1	dito, met breede plaat, waarop drie smaragdjes	0,00781
1	gouden haak, aan een buikband dienende .	0,012025
2	gouden oorsieraden, aan welke de steentjes ontbreken	0,00429

De zilveren muntjes, van welke ik een viertal ter beoordeeling bijzend, zijn gedeeltelijk met een koperzout bedekt, dat het vermoeden doet ontstaan, dat er ook kopergeld bij geweest is, dat door de zuren der aarde opgelost, de muntjes heeft bedekt. Van enz."

Voor zoo veel ons bewust is zijn deze muntjes de eenige thans bekende in hunne soort. Het vinden van zoodanige voorwerpen op Java zal ook altijd eene groote zeldzaamheid zijn; want het bewaren van schatten ligt niet in den aard van den Javaan. Zij zijn daarom zeer belangrijk.

Dat het muntjes zijn en geene versierselen of iets dergelijks, schijnt duidelijk te blijken uit den vorm en den stempel,

die zij allen gemeen hebben. Zij zijn zoo groot als een Hollandsch stuivertje, maar dikker, en hebben een' diep ingeslagen vierkanten stempel aan de eene zijde, waarop eene figuur, die echter niets bijzonders schijnt te beteekenen. De stempel is met zooveel kracht ingeslagen, dat de muntjes konkaaf geworden zijn.

Het vinden van een zoo groot aantal muntjes, die denzelfden stempel hebben (dit mag men opmaken uit de vier gelijke ons toegezonden), doet het vermoeden bevestigen, dat de groote koperen stukken met verschillende stempels en een vierkant gat in het midden, die Raffles en Crawfurd „ancient coins" noemen en waarvan het Bataviaasch Genootschap een veertigtal bezit, eigenlijk nooit tot munten, maar veeleer tot medaillons of amuletten gediend hebben. De laatste schrijver zegt in zijne History of the Indian Archipelago, deel I bl. 281 en 282, dat zilveren munten op Java uiterst zelden waren en dat hem voor het eerst in 1814 een aantal daarvan gebragt is, dat hij Hindoeruïnen in Samarang gevonden was. Volgens de beschrijving moeten zij veel overeenkomst gehad hebben met die, welke de heer Van der Pant ons heeft gezonden, met dat verschil, dat die van Crawfurd aan beide zijden gestempeld waren met ruwe, niet te ontcijferen letters. De heer Marsden vond er veel overeenkomst in met eenige oude Hindoemunten, in zijn bezit.

Bij het Bataviaasch Genootschap bevinden zich nog eenige muntjes, geheel en al gelijk aan de door den Heer Van der Pant gezondene, benevens eenige veel grootere van denzelfden vorm en aan de eene zijne met hetzelfde merk in het groot. Aan de keerzijde hebben die groote stukken nog eene figuur, die veel gelijkt op een' pot met bloemen. Op de kleine heb ik zooiets niet kunnen onderscheiden. Deze stukken zijn gevonden in de afdeeling Poerwakarta, residentie Banjoemas.

Uit het vinden van dergelijke munten in Banjoemas laat

zich afleiden, dat het gebruik van zilvergeld op Java niet zoozeer beperkt was als Crawfurd zegt. Ook Raffles, in zijne History of Java, deel II bl. 65, spreekt van soortgelijke zilveren muntjes, die, naar het schijnt, op verschillende plaatsen van Java gevonden zijn.

De toezending van de onderwerpelijke muntjes door den heer Van der Pant stelt de redaktie van dit tijdschrift weder in staat, om eene voor de oudheidkunde niet onbelangrijke mededeeling te doen. Op dat terrein is niets gering te noemen, en wij hopen dat het voorbeeld van den heer Van der Pant door velen mag gevolgd worden. Hij heeft ook een afdruksel van den te Karta-Negara gevonden' gouden ring met opschrift gezonden; wij zullen daarvan later gebruik maken. E. N.

Inskriptie van Kawali. — Door de vriendelijke tusschenkomst van den heer J. J. Meder, kontroleur te Madja in Cheribon, ontving de redaktie vóór eenigen tijd eene afteekening der belangrijke inskriptie in steen, die zich te Kawali, in de afdeeling Galoe, bevindt. Deze afteekening is vervaardigd door den schilder des konings Radhen Saleh, die, op verzoek van den regent van Galoe, Radhen Adhipati Aria Koesoema dhiningrat, later nog eens de goedheid heeft gehad, om eene juiste kopij van de inskriptie te nemen, die de regent mede aan de redaktie heeft gezonden. De redaktie ziet zich nu in het bezit van drie kopijen daarvan, zijnde de derde, vóór eenigen tijd, mede door tusschenkomst van den regent van Galoe, ontvangen, maar minder gelukkig uitgevallen.

Door vergelijking van deze drie afteekeningen en van de twee fac-similés der inskriptie, die men in den atlas, behoorende bij het werk van Raffles over Java vindt (pl. 82 en 83; de eerste bevat echter maar een gedeelte der in-

skriptie) is men in staat geweest ze te ontcijferen.

De heer Friederich, die deze taak op zich genomen heeft zegt daaromtrent dezelve het volgende:

»Ook deze inskriptie is van godsdienstigen inhoud. De godheid in den tempel van Kawali (sic) vereerd, is Bhagja Parebu (= Prabu), de heer des geluks. Ook hier worden aan het volk voorschriften gegeven, aangaande den kultus van die godheid en van de godsdienst in alle desa's. De uitoefening daarvan zal geluk over het land verspreiden. De randschriften houden nog tot hetzelfde doel strekkende sententiën in. Het schrift komt nagenoeg overeen met dat van den Batoe-toelis van Buitenzorg. Een jaargetal is er niet voorhanden. Ook bij dezen steen is de impressie van een voet (van Boedha?) gevoegd, hier genoemd *angka*, merk. Eveneens bevindt er zich echter een *lingga met de inskriptie: sang hjang lingga hjang*; de lingga is dus als godheid daargesteld. Er bevinden zich verscheidene Soendasche woorden."

In het eerstvolgend nummer van dit tijdschrift hopen wij de door den heer Friederich toegezegde verklaring van deze inskriptie op te nemen. Wij moeten dit uitstellen, omdat de lithografiën daarvan nog niet gereed zijn. E. N.

Inskriptie van Ponorogo. — De heer L. W Van der Ven, kontroleur te Ponorogo, zond ons fac-similés van twee korte maar zeer goed bewaarde en duidelijke opschriften op twee oude steenen padieschuren. Wij hopen daarvan spoedig de verklaring te kunnen mededeelen. E. N.

Ringen met inskriptiën. De heer F. C. Wilsen, teekenaar der genie, leverde de afdrukken van eenige oude gouden ringen, meerendeels gevonden in de nabijheid der ruïnen van Boro-Boeddho, die door de meesterlijke teekeningen van dien heer aan de vergankelijkheid zijn ontrukt.

E. N

Inskriptiën te Soerabaja.—In 1832 zijn, op last van den toenmaligen resident H. J. Domis, drie in de ruïnen van Modjopahit gevonden steenen met inskriptiën naar Soerabaja overgebragt en, met meer andere oudheden, op het voorplein van het residentiehuis te Simpang geplaatst. Men kan zich een denkbeeld maken van de moeite, die het gekost heeft, om die steenen meer dan 40 palen ver te vervoeren, als men hunne afmetingen nagaat. Zij zijn hoog 1.78, dik 0.31, breed van boven 0.945, breed van onderen 0.76 el, en zwaar ongeveer 1680 ned. ponden ieder.

Van deze steenen is een op alle vlakken overdekt met ingebeitelde inskriptiën; de beide overigen zijn slechts op de groote voor- en achtervlakken zoodanig beschreven. De eerste steen is geheel en al met letters overdekt en bevat zeker de langste steeninskriptie, die nog op Java bekend is. De letters zijn niet van zoo oude dagteekening als die van Batoetoelis en Kawali, naar veel regelmatiger gevormd en goed bewaard.

De ontcijfering dier opschriften moet zeker van groot belang zijn voor de kennis der godsdienst en geschiedenis van het voormalige Modjopahit, welks vorsten niet alleen over het grootste gedeelte van Java heerschten maar hunne magt alom over den Indischen Archipel wisten uit te breiden.

Sedert eenigen tijd waren pogingen aangewend om van deze inskriptien goede afteekeningen te verkrijgen, om daardoor de verklaring derzelve voor te bereiden. Vooral de heer J. Hageman Jcz. te Soerabaja, heeft zich daarvoor veel moeite gegeven; maar alle pogingen mislukten, voornamelijk wegens de onhandelbaarheid van deze kolossale steenen. Eindelijk kwam men op het denkbeeld, om de steenen in zeer dunne ijzeren platen te doen afgieten.

Men bragt een hunner over naar den artillerie-konstruktie-winkel, alwaar, onder toezigt van den luitenant-kolo-

nel den heer C. G. Van Dentzsch, eene proef met het vervaardigen van een afgietsel van een klein gedeelte van het opschrift werd genomen. Deze proef gelukte volkomen; het afgietsel gaf het schrift met de meeste volmaaktheid weder.

Van dezen uitslag werd het gouvernement mededeeling gedaan, waarbij het wenschelijke werd betoogd, om al die inskriptiën is haar geheel op die wijze te doen afgieten. Dit denkbeeld vond dadelijk ingang en het behaagde den gouverneur generaal, om te bepalen, dat het vervaardigen der afgietsels, op kosten van den lande, ten behoeve van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen zou plaats hebben.

Spoedig zal dus het museum van oudheden van dat genootschap met deze belangrijke bijdrage vermeerderd worden en de verklaring daarvan zal zich, vertrouwen wij, niet lang laten wachten.

E. N.

Inskriptiën nabij Salatiga. In het 10e deel der Verhandelingen van van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen vindt men eene korte beschrijving van eenige oudheden in de nabijheid van Salatiga, en, onder anderen, van eenen grooten steen met eene welbewaarde inskriptie, waarvan eene afteekening, door den heer J. Bik, werd gegeven, en die, op last van den voormaligen resident van Samarang H. J. Domis, omstreeks 1824, van de dessa Adoman naar Salatiga is overgebragt.

Domis verzocht den toenmaligen panembahan, later sulthan Pakoe Nata Ningrat van Sumanap, die onlangs is overleden, om eene vertaling van de inskriptie te maken. Die vertaling vindt men ook in het aangehaalde deel der Verhandelingen, maar zij is zoo tastbaar onjuist (om maar

een bewijs te geven: het jaartal, dat uit vier cijfers bestaat en 1271 is, wordt wedergegeven (door 427), dat zij alleen het verlangen naar eene betere verklaring kan opwekken.

Bij onderzoek bleek het echter, dat de bedoelde steen niet meer te Salatiga aanwezig is. Inlanders verzekerden, dat hij, voor jaren, naar Samarang is overgebragt, maar wat er verder van geworden is, weet men niet.

Nasporingen zoowel omtrent dezen steen als de overige door Domis beschrevene oudheden, werden door de belangstelling van de heeren Mr. H. J. W. van Lawick van Pabst, adsistent-resident van Salatiga, en H. H. Haase, ambtenaar ter beschikking aldaar, in het werk gesteld.

De onderzoekingen van laatstgenoemden heer zijn niet vruchteloos geweest, zoo als blijkt uit twee afteekeningen van steenen met inskriptien, die hij ons heeft gezonden.

De grootste dezer steenen schijnt niet bewerkt te zijn; men heeft alleen van eene vlakke zijde gebruik gemaakt, om er een jaartal in te beitelen. Aan den tweeden is meer zorg besteed. Den steen, die oorspronkelijk piramidaal of liever peervormig is, heeft men aan den top van kleine rondloopende terrassen voorzien en het opschrift is netter gevormd. De heer Haase schrijft daarover het volgende: „De steenen zijn door mij geteekend op de plaats „zelve waar zij zich bevinden, bij fellen zonneschijn, en „zijn vrij goed getroffen. De kleine steen is ruim 2 voet „hoog en 1½ voet breed en bevindt zich in de dessa Ta„djoch, gélegen aan den berg Merbaboe, omstreeks 9 tot 10 „palen van Salatiga, en maakt een gedeelte uit van een „hoop bewerkte steenen, volgens zeggen der dessa-bewo„ners, resten van de woning van een' pandita, die al„daar vroeger leefde er aan kinderen onderwijs gaf.

„Vroeger zoude er zich nog een steen, met inskrip„tiën voorzien, hebben bevonden, welke, tijdens den resi-

„dent Domis, door 40 koelies naar Samarang zou zijn ge-
„transporteerd geworden. Deze zal waarschijnlijk de steen
„zijn, waarvan in het 10e deel der Verhandelingen van het
„genootschap gewag wordt gemaakt.

„Het onderste inschrift beteekent, volgens den Radhen
„Ngabehi Rono dhi Poero, de javaansche letters ꦲꦤꦒꦤ
„of het jaartal 1260.

„De groote steen is 4½ voet hoog, ruim 4 voet breed en
„½ voet dik, en bevindt zich even buiten bovengenoem-
„de dessa, aan den kant van een riviertje of beek, en
„vormt overeindstaande met een' dergelijken steen zonder
„inskriptie, omtrent 5 voet van elkander, een ingang of
„een soort van poort, en is daarom genaamd Selo-la-
„wang (poortsteen). De eilanders hechten een bijgeloof
„aan deze steenen: kunnen zij ze met beide handen aan-
„raken dan worden hunne wenschen vervuld.

„De inskriptie beteekent, volgens boven, ꦲꦤꦒꦤ d. i,
„1262:"

Wanneer eenmaal de bestaande ondheden van Java meer algemeen en volledig bekend zullen zijn, dan zal ook het vorenstaande tot belangrijke ophelderingen van de oude geschiedenis kunnen leiden. Wij zijn daarom den heer Haase zeer dankbaar voor zijne mededeeling en bevelen ons aan voor meerdere. Wij moeten daar nog bijvoegen, dat, volgens den heer R. Friederich, de aangegevene verklaringen juist zijn, en dat het woord, dat boven het jaartal van den kleinen steen staat, beteekent ꦱꦏꦱꦏꦭ Saka kala, d. i. „de tijd van Saka."

E. N.

Oude ring uit de residentie Banjoemas. — De heer H. A. Steijn Parvé, kontroleur der 1e klasse te Bandjar Negara, residentie Banjoemas, zond ons eenen opmerkenswaardigen gouden ring, gevonden in een rijstveld nabij de dessa Pagentan in het distrikt Batoer. Dezelve werd met nog andere ringen in een doosje gevonden, dat de vinder verklaarde van zilver geweest, maar tot gruis geraakt te zijn. Het is echter meer waarschijnlijk, dat dat doosje van een ander metaal, welligt koper, was gemaakt, dat door verloop van tijd in de aarde is vergaan.

Gewoonlijk bevatten de ringen uit den voortijd, die hier en daar op Java worden opgegraven, eene inskriptie van een uit weinige lettergrepen bestaand woord; deze echter niet.

Het fatsoen van het bewerkte platte gedeelte van dezen ring is zeszijdig en bevat twee figuren.

Links is afgebeeld eene soort van lelie, op eenen korten stengel, met twee spitse bladen. Regts daarvan is eene figuur, die niet zoo gemakkelijk is te bepalen. Zij bestaat uit twee rijen insnijdingen, links vijf en regts drie in getal, welke ongelijkheid schijnt te zijn ontstaan door gebrek aan plaats om aan de uiterste regterzijde meer te graveren. De insnijdingen schijnen van één middelpunt uit te gaan en vormen eene soort van langwerpige zon, welk onnatuurlijk fatsoen aan gebrek aan plaats op den ring moet worden toegeschreven.

Wij vinden dus op dezen ring eene bloem en hoogst waarschijnlijk eene zon.

De bloem doet dadelijk denken aan de heilige lotus, die op bijkans alle overblijfselen van het Hindoeïsme op Java is weder te vinden. Maar daarmede komt het fatsoen der bloem op dezen ring niet overeen; zij is daartoe te spits en te veel als eene gewone lelie. Wij moeten dus aan iets minder heiligs maar toch verhevens denken. De figuren

op dezen ring bragten geen godsdienstig denkbeeld mede, en dit doet ons denken dat zij welligt betrekking hadden op den persoon, die den ring oorspronkelijk bezat. Wanneer wij de benaming van de zich voordoende figuren nagaan, dan worden wij in dat denkbeeld versterkt. *Zon* beteekent in het sanskrit *soerja* en *bloem koesoema*. Zou het nu niet mogelijk zijn dat deze ring is gemaakt voor iemand die den naam voerde van *Soerja Koesoema*? een naam die op Java en Madura gansch niet vreemd is, en, onder anderen, nog door den laatsten regent van Pamakassan gedragen wordt.

Indien wij deze vooronderstelling aannemen, dan kunnen wij verder gaan en er toe besluiten, dat de ring is gedragen door een aanzienlijk hoofd, want de naam Soerja Koesoema kan niet door een gering personaadje gevoerd worden; en hieruit kunnen wij verder afleiden, dat, tijdens de invoering van het Mohamedanisme op Java, tot welk tijdstip wij het begraven van kostbaarheden moeten terugbrengen, dat aanzienlijk hoofd in het tegenwoordige Batoer gevestigd was.

Wij moeten nog aanteekenen, dat de naam van de dessa, in welker nabijheid deze ring gevonden werd, mede opmerkenswaardig is. *Gentha* is het sanskrit *ghantâ*, dat beteekent eene *bel*, welk voorwerp op Java zoowel tot den Boeddha- als Siwakultus behoorde. *Pagentan* is hoogst waarschijnlijk daarvan afgeleid, beteekenende alsdan de *plaats van de bel.*

De heer Parvé doet ons hopen, dat hij nog meer belangrijke zaken zal mededeelen „want" schrijft hij, „de opgravingen van dezen aard zijn thans zoo schaars niet, doch vroeger waren zij veel menigvuldiger, waaronder dikwijls voorwerpen van waarde, zoodat zelfs de pacht aan de vorsten daarmede werd afbetaald."

Welke schatten voor de oudheidkunde zijn op die wijs niet verloren geraakt! En welke schatten voor de oudheid-

kunde zijn nog in handen van lieden, die niet beseffen, dat elke mededeeling, hoe gering ook, hare waarde heeft, om het verband tusschen gebeurtenissen van vroegere eeuwen aan te duiden. Zij die dit gevoelen en hetgeen zij weten of bezitten ten nutte van de Indische oudheidkunde wenschen aan te wenden, zullen daartoe immer de gelegenheid vinden in de bladen van dit Tijdschrift.

E. N.

Oudheden in Cheribon.—De heer F. C. Wilsen, teekenaar der genie, thans in de residentie Cheribon werkzaam, heeft weder een bewijs gegeven van zijne belangstelling in de kennis van oud-Java, door de mededeeling van het volgende.

Even bezijden den weg van Telaga naar Pendjaloe vond de heer Wilsen overblijfselen van oude bewerkte steenen en daaronder eenen van acht voet lengte.

De omstandigheden lieten ZEd. niet toe daar lang te vertoeven en eene meer verwijderde plaats te bezoeken, alwaar, volgens zeggen der inlanders, een diergelijke steen regt op staande wordt gevonden. Het bergje waar deze overblijfselen zich bevinden heet goenoeng Lingga-rea.

Deze naam laat geen twijfel over aangaande het bestaan in die omstreken van eene plaats van godenvereering. De *Lingga* staat in het innigste verband met het Siwaïsme, en *ria* beteekent, volgens het woordenboek aan Gericke en T. Roorda, in het kawi, *licht, helder*; welke denkbeelden zich van zelve aan eene plek van godsvereering verbinden.

Wij hopen spoedig hieromtrent nadere berigten van den heer Wilsen te ontvangen.

E. N.

Drukfouten. — In eenige stukken van de eerste twee deelen van dit Tijdschrift komen verscheidene drukfouten voor. Die, welke niet zinstorend zijn of tot eene verkeerde opvatting kunnen aanleiding geven, gaan wij voorbij en wij bepalen ons dus tot de verbetering der volgende:

Deel I.	bl.	404.	reg.	2 v. o.	voor	Katjapoegan	lees	Katjapoengan
	„	409.	„	10 v. o.	„	Tidjie	„	Fidjie.
	„	428.	„	14 v. o.	„	soeroeke	„	soeroeake.
	„	432.	„	4 v. b.	„	lading	„	ladang.
	„	id.	„	5 v. b.	„	mantgeb	„	mantjeb.
Deel II.	„	149.	„	16 v. o.	„	3e deel	„	2e deel.
	„	156.	„	14 v. o.	„	Mahmoed	„	Mohamad.
	„	157.	„	8 v. o.	„	1144	„	1844.
	„	161.	„	7 v. b.	laat weg	eene		
	„	322.	voor	344	achter	1300	„	354
	„	336.	reg.	1 v. b.	voor	oni!	„	ôm!
	„	id.	„	1 v. b.	„	dezen	„	den
Berigten.	„	IV	„	3 v. o.	„	Schwirligkeiten	„	Schwicrigkeiten.
	„	X	„	5 v. o.	vóór	Domis	„	De heer
	„	XI	„	10 v. b.	„	id.	„	den heer
	„	„	„	3 v. o.	voor	er	„	en

RETURN TO ⇨ **CIRCULATION DEPARTMENT**
198 Main Stacks

LOAN PERIOD 1 **HOME USE**	2	3
4	5	6

ALL BOOKS MAY BE RECALLED AFTER 7 DAYS
Renewals and Recharges may be made 4 days prior to the due date.
Books may be Renewed by calling 642-3405

DUE AS STAMPED BELOW

MAY 2 9 2001		

FORM NO. DD6

UNIVERSITY OF CALIFORNIA, BERKELEY
BERKELEY, CA 94720-6000

U.C. BERKELEY LIBRARIES

C022805185